

MINDENES GYŰJTEMÉNY

VI-dik D A R A B.

Mindennek tetfzeni lehetetlen — — — —
— — — akarni eggyügyűfé.

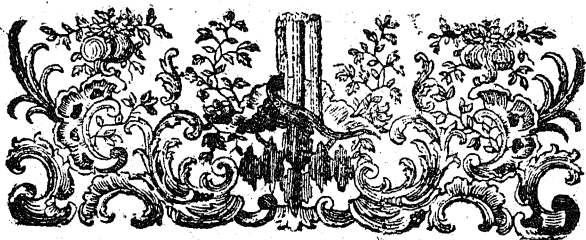

Almásy Pál
ml.

KOMÁROMBAN,
Wéber Simon Péter' betűivel.
I 7 9 2. Észk.

Vég lehetőségünk is Hazánknak hasz-
náljon!!

A⁹

MINDENES GYŰJTEMÉNYNEK

VI-dik DARABJA.

Az Égről és Tsillagokról

A⁹ Tsillagok három részekre osztatnak; úgymint, egy helyben állókra, bújdofókra, 's Űstökös tsillagokra. — Az egy helyben álló Tsillagok, a' mellyeket puzta szemekkel jól meg-lehet különböztetni, alig haladják-meg a' két ezeret: de ha valamelly jó *telescopiummal*, messze-látó üveggel, tiszta időben szemléljük azokat, véghetetlennek találjuk azoknak számjokat. Úgy látfszanak azok az égen, mint a' fű-szálak a' sík-mezőben, és az élő-fáknak leveleik az erdőkben. Tsak maga az Ország-útja, vagy az

A 2

úgy

úgy neveztetett *Tejes-út*, fok millió tsillagokat vét szemeink' elébe. Az egy helyben álló tsillagok különböző nagyságúak; a' mellyet okozhat az ő közelebb vagy távolabb való létek. A' híres *Kepler* szerént, tizen-öt tsillagok vagynak első-nagyságúak, ötven-nyóltz második-nagyságúak, két száz tizennyóltz harmadik nagyságúak, négy száz kilentzvennégy negyedik nagyságúak, három-száz ötven-négy ötödik nagyságúak; két-száz negyven hatodik nagyságúak, a' hová számláltatnak ama homályos vagy ködös tizen-három tsillagok is. — A' leg nevezetesebb tsillagokat osztják az Ég-vi'sgálók hatvan *Constellációkra* v. Tsillagzatokra. Ezek közül tizen-kettő vagyon az *Eclipticán*, v. a' Napnak útján, huszon-egy az égnek Északi, huszon-hét pedig annak Déli részén. Az *Eclipticán* lévő tizen-két tsillagzatok négy-száz ötven öt meg-jegyvezhető tsillagokat foglalnak magokban; az Északi huszon-egy Tsillagzatok hét-százat; a' Déli huszon-hét Tsillagzatok ötszáz hatvan, hetet. Ezek mind öfzve téfznek 1722 tsillagokat, mellyeket az Ég-vi'sgálók név szerént esmernek. — Sok olyan dolgokat tapasztaltak az Ég-vi'sgálók a' *fixa* v. egy-helyben álló tsillagok körül, mellyek őket méltán bámúlásba ejtették. Eggy a' *Pléiadesek* közül vagy *Fias tyúkból* végképpen el-tűnt. Eggy

új tsillag támadt 1572-ben, Cassiopéjának ülő-székében, melly 1574-ben Mártius' havában ismét el-tűnt. Az a' tsillag, melly közönségesen *tsudálatosnak* neveztetik, legelőször 1596-ban Augustus hónapban fedeztetett-fel, a' Tzet-halnak nyakában; azolta, a' mint az Ég-vi'sgálók ki-tapogatták, bizonyos idő-szakaszokban ragyog, 's ismét meg-homályosodik, 's hat esztendőök alatt rend-szerént hét nagy változásokon megyen által; de soha végképpen el nem alufzik. Eggy más új tsillag fedeztetet-fel 1600-ban, a' Hattyúnak nyakában. Ez lassanként azután úgy meg-kifsebbedett, hogy az Ég-vi'sgálók azt gondolták, hogy egészen el-fog tűnni; a' mikor 1659-ben a' maga hajdani nagyságát 's ragyogását egészen vissza-vette. De azután ismét meg-kifsebbedett, úgy-hogy ma a' leg-kifsebb rendű tsillagok közzé számláltatik. 1670-ben, Juliusnak 15-dik éjtszakáján fedezett-fel a' tudós *Hévelius* egy új Tsillagot; de a' melly a' következő Octóberben úgy meg-kifsebbedett, hogy csaknem láthatatlanná lett. A' következő esztendőben, Áprilisben hajdani ragyogását vissza-vette; 's majd Augustusban végképpen el-tűnt. Ugyan ez a' tsillag meg-láttatott-még 1672-ben Mártius Hónapban, de igen kitsiny formában, 's azolta soha sem láttatott. 1686-ban *Kircher* egy új tsillagot

fedezett-fel; a' melly is rend-fzerént négy-fzáz négy napok után elő-fzokott jöni, 's ismét el-tűnik. A' híres *Hugénius* úgy találta, hogy a' leg-ragyogóbb, leg-nagyobb, 's a' hozzánk leg-közelebb lévő tsillag a' *Sírius*, hufzon-hét ezer, hat-fzáz hatvan négyfzer láttatik kifsebbnek lenni a' Napnál; minthogy pedig az ő távol-létek annál nagyobb, mennél kifsebbeknek látfsanak, fzfűkfég hogy ez a' leg-közelebb lévő tsillag *Sírius*, leg-alább hét-fzáz ezer millió mért-földnyire légyen a' mi földünktől. Ez a' távol-létel olly nagy és olly meg-mérhetetlen, hogy ha valamelly ágyú golyóbis a' *Sírius*-ból a' mi földünkre le-lövettethetnék, hozzánk nem érhetne az elébb, hanem hét-fzáz-ezer esztendők múlva. Hát még *Sírius*-nál melly fok millió mért-földekkel vagnak messzebb azok az apró tsillagok, mellyek *nagyító-üvegekkel* is alíg láttathatnak? Hihető az is, hogy az egy-helyben álló tsillagok mindnyájan egy-forma messzefégre vagnak egymástól. A' mi a' *Bújdofó*-tsillagokat illeti; ezek azok, mellyek fzfűntelen a' Nap körül forognak: a' millyenek, *Mercurius*, *Vénus*, a' mi *Földünk*, *Márs*, *Jupiter*, *Saturnus*, 's a' *György tsillag*, vagy *Georgium Sidus*, mellyet ez előtt tíz esztendőkkel az *Ánglus Herfcheli* fedezett-fel, 's a' maga Királyjának nevérol *György-illagnak* nevezett.

A' Nap minden világosságnak 's melegfégnak kút-feje; ő világosítja 's melegíti, valamint a' mi Földünket; úgy a' több Bújdofó-tsillagokat is. Úgy látszik, hogy azok a' matériák, mellyekből a' Nap áll, már azok akár tüzet okádó hegyek, akár más-forma testek légyenek, nem egy-forma neműek 's természetűek. Gyakorta láttattatnak benne fekete motskok, mellyek elébb el-tűnnek, mint-sem az ő tányérján által-mentek volna: a' mélyből meg tetszik, hogy azok a' motskok benne vágynak a' Napban, nem pedig kívül rajta. Minden sugár mélyet a' Nap magából ki-lő, noha öly vékonynak 's tisztának tetszik, fok veres, tzitrom színű, sárga, zöld, kék, 's viola színű sugárokból van öfzve-élegyítettve. A' Nap' sugárának v. a' világosságnak gyorsasága öly nagy, hogy nyóltz *minúták* és tízen három *secundák* alatt által-jut azon a' szörnyű távasságon, melly van a' Nap között, és a' mi földünk között. E' szerént a' világosság egy minúta alatt két millió, két-száz nyóltzvan ezer mértt-földeket végez-el. A' Napnak *Áttal-lója* v. *Diametere* két száz hatvan-két ezer három száz Német mértt-földeket tesz-en. A' Napnak golyóbírsa nem tökéletes gömbölyűségű, hanem lapos a' két Pólusok felé valamint szoktak lenni minden tsillagok, mellyek az ő tulajdon tengelyek körül fo-

rögnak. Az Ég-vi'sgálóknak tapasztalások szerént, huszon öt nap és hat óra kívántatik arra, hogy a' Nap a' maga tengelyén egyet fordúljon. Az ő világossága kilentzven ezerfzerte erősebb mint a' Hóldé, mikor ez a' maga leg-nagyobb meg-telésében vagon.

Mercurius leg-kifsebb Bújdosó tsillag, és leg-közelebb vagon a' Naphoz. Az ő *Átállója* v. *Diamétere* nem több, hanem 658. Német mértt-föld. Mikor a' Naptól leg-távolabb van, akkor esik hozzá nyóltz millió, nyóltz-száz harmintz öt ezer, hat-száz-negyven Német mértt-földekre: de némellykor három millió mértt-földekkel közelebb van a' Naphoz, Nem lehetett mind eddig is bizonyosan fel-fedezni, ha vallyon forog-é a' maga tengelye körül; de a' bizonyos, hogy a' Napot rend-szerént megkerüli 87. napok, 23. órák, és tizenhatfél minúták alatt. Minthogy pedig ez idő alatt negyvenhat millio, huszon négy ezer kétszáz ötvenegy Német mértt-földeket végez-el, olly nagynak kell lenni az ő futásának gyorsaságának, hogy minden minúta alatt háromszáz hatvan Német mértt-földeket fut-el. Kifsebb a' Napnál huszon-négy millió, három-száz nyóltzvan kilentz-ezerfzer. Mikor leg-messzeb van a' mi földünk-től, akkor van hozzá huszon-nyóltz millió, háromszáz nyóltzvan-ezer Német mértt-föld-nyi.

nyire; mikor pedig leg-közelebb van hozzánk, akkor esik kilentz millió, négyszáz hatvan-ezer Német mértt-földekre. Az ő változásai tsak-nem hasonlók a' mi Hóldunknak vizontagfágaihoz. Némellykor vi'sgáltak az Ég-vi'sgálók; miképpen ment által Mercurius a' Napnak tányérján, 1782-ben November' 12-dik napján; jelen voltam magam is az *Últrajectumi* Tsillág-vi'sgáló toronyban számos Profefsorokkal 's Fő Urakkal, akarván nézni Mercuriusnak a' Napnak tányérján kerezttül-való menését; de szerentsétlenségünkre olly ködös és homályos idő támadott dél-utánni két óra tájban, mikor éppen az által-menetel kezdődött, hogy a' Napot sem láthatta-közzülünk senki, nem-hogy Mercuriust láthatta volna.

Vénus találtatik Mercurius és a' mi földünk között. Némellyek nagyobbnak, mások kisebbnek tartják a' mi földünknel. Bizonyos hogy a' maga tengelyje körül fordul; de mennyi idő alatt, abban sem egyeznek-meg az Ég-vi'sgálók. Némellyek azt mondják, hogy huszon három órában, mások pedig, hogy huszon-négy napban fordul egyet a' maga tengelyjén. A' Nap körül való útját el-végezi kétszáz huszon-négy napok, tíz órák, 's negyven-nyóltz minúták alatt. Az a' kerekfég mellyet bé-fut, téfzen nyóltzvan öt millió, kilentzszáz nyóltzvan

három ezer, hétszáz kilentzven-eggy Német mértt-földeket; úgy-hogy minden minútában két száz negyven mértt-földeket kell néki el-futni. Kisebb a' Napnál öt száz kilentzven-két ezer, két száz négyszer. Mikor leg-messzebb esik a' Naphoz, van tőle tizenhárom millió hét száz hetven-három ezer, hét száz hatvan Német mértt-földekre; a' mi földünktől pedig néha esik harmintz-két millió, néha pedig tsak öt millió Német mértt-földekre. Mikor ez a' Bújdosó tsillag jó *telescopiummal* v. messze-látó-üveggel vizsgál-tatik; néha tellyes tányért mutat, néha pedig úgy látszik mint a' telő Hóld, a' mint t. i. a' Napnak fordított oldala kisebb vagy nagyobb mértékben világosított-meg. Egynéhány esztendőktől fogva, fok tapasztalások után, úgy tartják fok Ég-vi'sgálók, hogy Vénusnak is vagyon *Satellesse* v. inasfa, valamint a' mi földünknek. Ha Vénusban emberek laknak, a' mint hihető; azoknak esztendejek áll harmintzkét hetekből, t. i. az esztendőnek minden része nyóltz nyóltz hetekből.

A' *Föld* mikor leg-messzebb van a' Naptól, esik hozzá tizen-kilentz millió, két száz negyven-eggy ezer, hat száz negyven Német mértt-földekre; mikor pedig leg-közelebb van hozzá, akkor szintén egy millió mértt-földekkel közelebb járúl hozzá. Al-

tal-

tallója v. Diametere a' mi földünknek 1720. Német mértt-föld. Az ő gömbölyűége nem tökéletes, hanem egy kevésé lapos a' két Pólufok felé. Az ő útja, mellyet a' Nap körül el-végez, áll száz tizen-nyóltz millió, kilentz száz hufzon-öt ezer, hét száz tizen-négy Német mértt-földekből; úgyhogy minden minútában el kell néki végezni két száz Német mértt-földeket. Kifsebb a' Napnál egy millió három száz hatvan-hét ezer, hat száz harmintz-eggyfzer; nagyobb pedig a' Hóldnál ötven-kétfzer. Szint' olyan vizzontagfágokon megyen által, valamint a' Hóld. Mikor a' Hóldban Újfág van, akkor a' Földnek tölte van; mikor pedig Hóld-tölte van, akkor a' mi Földünkben, ha valaki tudni-illik ezt más Bújdofó-tsillagból nézné, Újfág van; a' negyedik fertály van akkor a' mi Földünkben, mikor a' Hóldban az első fertály vagon. Mikor a' mi Földünk megtelik, tizen-négyfzer nagyobb világofságot ad a' Hóld' lakosinak, mint a' Hóld ad nekünk az ő leg-nagyobb tellyefségében.

A' *Föld*' Inafsának a' *Hóldnak* Általlója v. diametere téfzen négy száz harmintz Német mértt-földeket. Mikor leg-messzebb van a' földtől, esik hozzá ötven-két ezer négy száz hatvan Német mértt-földre; mikor pedig leg-közelebb van hozzá, negyven-öt ezer öt száz nyóltzvan Német mértt-föld-

földekre. A' mi földünk körül való futást, huszon-hét órák, 's negyven három minúták alatt végezi-el; a' melly út magában foglal három száz huszon négy ezer Német mértt-földeket, 's hogy ezeket a' ki-szabott idő alatt el-végezhesse, minden minútában el kell néki futni tizenöt Német mértt-földeket. A' Hóld lakosának tizen négyszer nagyobbak látszik a' mi földünk, mint a' Hóld minékünk. Noha a' Hóld mindenkor ugyan azon fél oldalát mutatja nekünk; de még is nem lehet tagadni azt, hogy a' maga tengelye körül fordúlna. A' Hóldban lakó embereknek esztendejek tizen-két napokból, 's tizen-két éjtszakából áll: mindenik része az esztendőnek három napokból, 's három éjtszakából; de a' melly napok és éjtszakák olly hosszúak, hogy mindenik a' mi napoknak mértéke szerént, tizen-négy napot 's tizen-nyóltz órát foglal magában.

Márs messzebb van a' Naptól, mint a' mi Földünk. Az ő *általlója*, *diamétere*, 3096. Német mértt-föld. Mikor legmesszebb van a' Naptól, esik hozzá harminzegy millió, 's mintegy ötszáz ezer Német mértt-földekre; mikor pedig inkább közelít hozzá, akkor is ez a' távollételel huszonhat millió, száz hatvan hat ezer, három száz hatvan Német mértt-földeket tesz. Néha esik a' mi földünktől ötven millió,

lió,

lió, hét száz negyven ezer mértt-földnyire; mikor pedig leg-közelebb vagyon, akkor 6,880,000. Német mértt-földekre. A' maga tengelyje körül egyet fordul minden húzón-égy órában, 's negyven minútában. A' Nap körül való futását el-végezi hat száz nyóltzvan hét napok, 23. minúták, és 30. fecundák alatt. Minthogy pedig ez az útja száz nyóltzvan egy millió, hét száz negyven hét ezer, hét száz negyven nyóltz Német mértt-földeket foglal magában, hogy azt a' ki-fzabott időre el-végezhesse, szükséges hogy minden minútában száz nyóltzvan Német mértt-földeket fusson-el. Szint' azok a' meg-újulások 's meg-teleések tapasztaltatnak benne, a' mellyek a' Hóldban. Ha jó *telescopiummal*, v. messze-látó üveggel vizsgálja öt valaki, fok motskokat talál annak tányérján, v. kerekfégen. Hatzorta nagyobb a' mi Földünknel; de fok száz ezer-fzerte kifsebb a' Napnál. A' Mársban lakozó Teremtéseknek esztendejek áll kilentzven öt hetekből; az ő napjaik 's éjtzakájik pedig tsak-nem hasonló hosszúfágúak a' miénkhez. Sem a' Napnak, sem a' Hóldnak folytatkozásait nem láthatják. A' mi Földünk az ő est-hajnali és reggeli tsillagjok; a' milyen minékünk Venus.

Jupiter leg-nagyobb minden Bújdofótsillagok között. Noha száz három millió

's

's száz tizen - négy ezer Német mértt-földekre esik a' Naptól; még is minden Bújdofótsillagok között leg-elevenebb az ő világosfága. Ennek *általlója* huszon-három ezer két száz húsz Német mértt-földeket tévén, két ezer négy száz hatvanszor nagyobb a' mi Földünknel, 's száz hatvanszor kifesebb a' Napnál. A' Nap körül való útját el-végezi négy ezer három száz harminz-két napok alatt; a' melly útja tészen hat száz tizen-nyóltz millió, négy száz huszon-nyóltz ezer Német mértt-földeket, úgy-hogy minden minútában el kell néki futni mintegy kilentzven-nyóltz Német mértt-földeket. A' maga tengelyje körül minden tíz órában egyet fordúl; a' melly sebes fordulás tselekefzi, hogy a' két Pólufok felé fokkal laposabb a' mi Földünknel. Mikor leg-meszebb vagyon a' mi Földünktől, esik hozzá száz huszon-két millió, kilentz száz nyóltzvan ezer Német mértt-földekre; mikor pedig leg-közelebb van hozzánk, akkor esik hetven-négy millió, nyóltz száz húsz ezer Német mértt-földekre. Négy Inasai v. Hóldjai vagynak, mellyek körülte forognak. Nem tapasztaltatnak Jupiterben azok a' vizontagságok, mellyek a' mi Hóldunkban; hanem fok motskok láttatnak tányérján, mellyek néha ki-szélesednek, néha öszve-húzódnak. Jupiterben egy esztendőnek hossza,

hossza, a' mi mértékünk szerént, tizen-egy esztendő, és 317 nap; de mind nappaloknak, mind éjtzakájoknak hossza tsak öt órányi.

*Saturnus*nak távol-léte a' Naptól, mikor leg-messzebb esik hozzá, száz kilentzven millió, nyóltz száz nyóltz ezer két száz Német mértt-föld; mikor pedig leg-közelebb van hozzá, száz hetven millió, száz kilentz ezer, hét-száz húsz mértt-föld. Mikor a' mi Földünktől leg-messzebb esik, esik hozzánk két száz kilentz millió, nyóltz száz negyven ezer Német mértt-földekre; mikor pedig leg-közelebb vagyon, száz ötven-egy millió, három száz hatvan ezer Német mértt-földekre. Az ő *általlója* húszon-egy ezer, kilentz száz hetven-nyóltz Német mértt-földet tévén, nagyobb a' mi földünknél két ezer nyóltzvan hatszor, a' Napnál pedig kisebb két-száz húszszor. A' Nap körül való útját, melly téfzen ezer száz húsz milljó, húszon-hét ezer, hét-száz negyven-nyóltz Német mértt-földeket; el-végezi húszon-kilentz esztendők, száz kilentzven-hét napok, húszon-két órák alatt; úgy-hogy minden minútában el kell néki futni hetven Német mértt-földeket. Nem lehetett mind eddig fel-fedezni, ha vallyon a' maga tengelyje körül fordúl-e vagy nem? hanem körül van övedzve egy vastag gyűrűvel, mint valamelly övvel,
melly

mellynek vastagsága hatfáz, szélefsége pedig nyóltz ezer Német mértt-föld, 's a' melly nekünk Saturnust különböző ábrázatokban mutatja. Vagynak néki öt Inafsai v. Hóldjai, mellyek körülötte forognak, 's azonban a' Nap körül való futáfaban is kísérik ötet. Nagy változast tapasztaltak az Ég-vi'sgálók mintegy huszon öt esztendőkkel ez előtt Saturnusban, melly annakelőtte esmeretlen vólt. Úgy gondolkoztak t. i. a' régi Ég-vi'sgálók, hogy azért vagyon olly nagy egyenetlenség a' Saturnus' útjában, hogy Jupiter húzza őt magához: de a' híres *La Lände* Párisi Ég-vi'sgáló meg-mutatta, hogy nints Jupiternek semmi bé-folyása Saturnusba. Sőt fel-fedezte *La Lände* azt is, hogy Saturnus a' maga utóbbi útját eggy egész héttel elébb végezte-el, mint-sem az előtt szokta. Ebből támadott az, hogy akkor némelleyek már az Újságokba is bé-tétették, hogy Saturnus Bújdofó-tsillag el-tűnt. Honnan származhatott ez az egyenetlenség az ő útjában, nehéz meg-határozni: hihető hogy okozhatta ezt valamelly rend-kívül való nagyságú Üstökös-tsillag, de a' mellyet mi akkor fel nem fedezhettünk. Saturnusban az esztendő áll, a' mi mértékünk szerént, huszonkilentz esztendőkből, és száz hetven négy napokból. Jupiter szolgál néki hajnal-tsillagúl, valamint Vénus minékünk.

A'

A' *Georgium Sidust*, v. György tsillagot, ez előtt mintegy tíz ezrtendőekkel fedezte-fel ama híres Ég-vi'sgáló 's Telescopium' tsináló Hersehel Angliában, a' Kettős Jegynek, t. i. Castornak és Pölluxnak derekában. Annakutánna más Ég-vi'sgálók is, nevezetesen *Májér Manheimban*, gondosan vi'sgálták ezt a' Bújdosó-tsillagot; meg-mérték annak *altallóját*, nagyságát, a' Naptól, 's a' mi Földünktől való távol-lételét, 's azt az időt is, melly alatt a' Nap körül való útját el-végezi.

Tudni-való, hogy a' *Pólus* tsillag a' kifsebbik Medvének, vagy a' kifsebbik Göntzöl-szekerének farkának hegyén vagon; melly is a' mi valóságos Pólusfunktól tsak két grádusnyira esik. Vólt' olly idő, mellyben ez a' tsillag olly távol vólt még a' mi Pólusfunktól; hogy az Ég-vi'sgálók azt tartották Pólusnak; a' mi most a' kifsebbik Göntzöl-szekerének hátán vagon. *Tichó de Bráhe* azt jegyzette-meg, hogy ez a' tsillag minden ezrtendőben eggy minútának harmad-részével, az az húsz secundával közelít a' valóságos Pólushoz; úgyhogy két ezer száz három ezrtendők múlva, tsak hét minútákkal fog tőle távol-lenni; de akkor újra hirtelen visszafelé fordítja sebes útát, úgy -hogy eggvnéhány száz ezrtendők múlva azután más Pólus tsillagról kell az Ég-vi'sgálóknak gondolkozni.

B

A'

A' F Ö L D R Ö L.

Mind eddig sem határozhatták-meg tökéletesen az Ég-vi'sgálók, mitsodás legyen a' Földnek formája. Minthogy ezt nem lehet különben meg-tudni, hanem ha tökéletes mértékek tétettetnek mind az Aequátor v. Egyefítő línea alatt, mind pedig a' Pólusok alatt: a' híres *Geometrák* fok esztendőktől fogva ezen mérféklésben foglalatoskodnak; de az ő munkájoknak ki-menetele nem egy-forma lett. Meg-mérvén egy Grádnak hosszágát az Aequátor alatt, találtak azt ötven-hat ezer hét száz ötven-három ölnök; Olasz Országban találtak azt ötven-hat ezer kilentz száz hetven-kilentz ölnök; Frantzia Országban ötven-hét ezer hetven-nég ölnök; Lappóniában pedig ötven-hét ezer négy száz huszon-kettőnek. Ezen nagy különbségeket meg-vi'sgálván, némelly nagy *Geometrák* azt hozták-ki belőle, hogy a' Föld' golyobifsának Északi és Déli fele nem egy forma, vagy leg-alább, hogy annak formájában fok egyenetlenség van. Erre az értelemre hajlottak *Buffon*, *Condamine*, *Maupertuis*, *Boscovits*, és egvebek. Mind-azáltal nagy részént a' Föld-mérők meg-elégésznek *Bouguer*' calculufsával v. számlálá-

láfával; a' ki is a' Föld' általlójának az Eggyesítő - línea alatt ád hat millió öt száz hatvan-két ezer, három száz kilentzven-eggy öleket, eggyik Pólustól fogva pedig a' máfikig a' föld' tengelyjének ád hat millió, öt száz harmintz-két ezer, kilentz száz három öleket. E' szerént az *Átalló* a' *Tengelyhez* képest úgy vagyon, a' mint van 179,178-hoz, 's a' Föld magafsabb az Aequátor alatt 14744. ölekkal.

Minthogy ez a' külömbbség a' Földnek nagyfágával öszve-vettettétvén, igen tsekély; azért is nem igen vígyáznak arra a' Földmérők, hanem rend-szerént a' Földnek fél Átallójának nyóltz száz hatvan Német mértt-földeket adnak, a' Földnek egész Felületének pedig kilentz millió, két száz nyóltzvan-nyóltz ezer négy-szeg mértt-földeket. Ezekből a' víz foglal-el két harmad részt, az az, hat millió és száz kilentzven-két ezer négy-szeg mértt-földeket. Az egész száraz tehát áll, három millió, kilentzven-hat ezer négy-szeg mértt-földekből. A' régi esmeretes földekben, p. o. Európában, Ásiában, Áfrikában, vagynak négy száz folyó-vizek, mellyek a' külömböző Tengerekbe hordják az ő vizeket. Az újonnan fel-találtatott Földekben pedig nem találatnak többek nyóltzvan folyó-vizeknél, mellyek a' Tengerbe folynának. Az Utazóknak minden

vi'sgálódásaik után is, az előttünk esméretes Tartományok tsak negyed részét téfzik az egész Föld' golyóbifsának, az az, két millió, három száz hufzon-két ezer négy-szeg mértt-földeket. — Európa, Áfrika, Á'sia, és Ámérika közt, az ő nagyfágokra nézve az a' proportió v. egyenlőség találtatik, a' melly vagyon 1, 4, 5, és 7, közt. — A' tudós Templemannak fel-számlálása szerént, Á'sia foglal magában hat száz negyven-eggy ezer kilentzven-három négy-szeg mértt-földeket. Áfrika öt száz harmintz-eggy ezer, hat száz harmintz-nyóltzat. Az Északi Ámérika két száz harmintz-eggy ezer száz kilentzven-hármat, a' Déli pedig három száz negyven ezer, kilentz száz hetven-kilentz négy-szeg mértt-földeket. Európa, melly a' Földnek négy részei közt leg-kisebb, foglal magában százhetven-eggy ezer nyóltz száz harmintz-négy négy-szeg mértt-földeket.

Az egész Föld, a' Tűdófoknak felvételék szerént, el-táplálhatna három ezer millió embereket; most pedig alíg van a' földön ezer és nyóltzvan millió. Ezek közzül Á'siában találtatik hat száz ötven millió, Áfrikában száz ötven, Ámérikában száz ötven, Európában száz harmintz millió. Magában Német Országban, a' hiteles fel-számlálás szerént, vagynak nyóltzvan ezer faluk, két ezer száz nyóltzvan hat Városok, és ezer nyóltz

nyóltz száz tizen-két helyfégek; ide nem számlálván a' Kastélyokat 's Fábrikákat.

Ángliában a' szegényt a' gazdaggal öfve-vetvén, úgy tartják, hogy egy ember hét sterlinggel, vagy a' mi pénzünk fzerént, hatvan-három forinttal éri-meg esztendeig. A' Frantziák száz Livrát, az az, mintegy 42. forintot számlálnak egy emberre; Német Országban pedig harmintz tallért; vagy negyven-öt forintot. Mindazáltal, minthogy ez a' fel-vetés tsak a' falusiakra 's a' Városokon lakó szegényebb emberekre illik; azért is a' tudós *Unger* a' Gabonának árráról írt munkájában a' fzerént határozza itt meg a' proportiót, a' mint minden Tartományokban a' gabonának ára vagon, és minden ember mennyi gabonát élzik-meg esztendeig. Közösfélesen vévén a' Városoknak lakofait, azt mondja, hogy egy ember meg-éri esztendeig harmitzhét tallérral. Ugyan ez a' Tudós fel-menvén a' régi Századokra, 's ki-tanúlván az Actákból, mitsoda ára vólt akkor a' gabonának Német Országban, fel-vetette, mennyivel érhettemeg akkor a' lakofok egy esztendőnek elforgása alatt. Azt mondja p. o. hogy egy öt személyekből álló familia 1500-ban meg-érte esztendeig hat tallérral, 1550-ben 33. tallérral, 1600-ban 63-mal, 1650-ben 82-vel, 1700-ban 123-mal, 1750-ben 150-nel. —

Sőt tovább menvén a' tudós *Unger*, a' búzának kifsebb vagy nagyobb ára szerént felvetette azt is, ezekben a' különböző időkben mennyi pénznek kellett forogni egész Német Országban. Úgymint, 1500-ban hét millió tallér, 1550-ben 45. millió, 1600-ban kilentzven-kilentz millió, 1650-ben 153. millió, 1700-ban 283. millió, 1750-ben 428. millió.

A' mint mi Európaiak élünk, ha huszon-öt ember szorgalmatofan dolgozik, annak munkája elégféges száz embernek tífzetségesen való tartására. — Ha az emberek szorgalmatofok a' munkában, úgy minden négy-fzeg mértt-föld, melly alkalmatos a' termésre, el-tarthat három ezer embert. — Az Anglusoknak ötven Innepe- napokkal kevesebb Innepejük vagynak, mint a' Spanyoloknak. 'S minthogy ezeken az ötven napokon, mellyeken a' Spanyolok dorbézolnak 's hevernek, az Anglusok szorgalmatofan dolgoznak; a' tudós Politicusoknak szám-lálások szerént, ez az ötven napi munka tizen-két millió Sterlinget hajt-bé az Anglusoknak. Minden font *sterling* kilentz Rh. forintot tévén, lesz' a' haszon száz nyóltz millió Rh. forint. A' kár tehát, mellyet Spanyol Ország vall az ötven Innepekkal, száz nyóltz millió Rh. forint. Semmi sem lehet valamelly Orzágnak nagyobb rontására, mint

az,

az, ha fokak a' heverésnek napjai, mellyeken mindenek efsznek, 's azonban fenki fem dolgozik. Azon-kívül, hogy ez az Országot felette nagyon szegényíti, a' Királynak adaját hátráltatja, a' számos tselédekből álló famíliákat csak-nem éhel-halásra juttatja; van még ebben eggy más fokkal nagyobb kár is, a' melly ez, hogy t. i. az Innepnapok töltik-meg a' tömlötzöket tolvajokkal, paráznákkal, káromkodókkal, 's gyilkosokkal. Igazán mondják, hogy *otium est pulvinar satanæ, a' korhelység a' Sátánnak párnája*: mert mihelyt az ember nem tud valamit tsinálni, mindjárt rosszat tsinál. Innen vagon, hogy Innepnapokon a' szegény ember nem dolgozhatván, 's magát meg-únván, tsap-székre megyen, meg-réfszegszik, káromkodik, verekedik, embert öl; 's. a. t. Így telnek-meg apródonként minden tömlötzök.

1600-ban egész Angliában nem forgott több pénz fenn, hanem hat millió öt száz ezer Sterling. Hajókban, épületekben, 's egyéb ingó bingó jószágokban, vólt Angliának 130. milliója. A' mi pedig a' földnek bérét illeti; vólt ebben nyóltzvan millió, száz hatvan-hat ezer, hat száz hatvan-hat Sterlingje; és így mind öszve két száz tizenhat és két harmad rész milliója. 1749-ben a' kézf pénz vólt Angliában harmintz millió

Sterling, az ingó bingó jószágok hat száz millió, a' föld, vagy a' fundus három száz hetven millió; melly mind öfzve tészen 1000. milliót.

Eggy font len, hogy Bruxelli jó-féle tsipkévé tsináltafsék, meg-kívántatik arra, hogy tizen-négy személyek dolgozzanak rajta egy esztendeig, vagy pedig egy személy tizen-négy esztendőig. Ebből az eggy font lenből készültt tsipkéket tehát annyi árron kell el-adni, hogy abból tizen-négy embernek esztendei élelme ki-terjen, 's azonban a' kereskedőknek is légyen még rajtok valami hafznok.

A' V Í Z R Ö L.

A² Tenger, melly a' szárazt minden-fől bé-keríti, a' mint fellvebb mondánk, hat millió, száz kilentzven-két ezer négy-fzeg mértt-földeket foglal-bé. A' tudós *Rainak* fok vi'sgálódásai 's tapasztalása után, annak mélyfége sohol sem nagyobb eggy Német mértt-földnél. — A' Tengernek vize, a' benne bővfégesen lévő són kívül, foglal még magában néminémü enyves matériát; de a' mellyet még eddig soha töle jól el nem tudtak választani. Harmintz-két font Tengeri víz, eggy font sót ad. E' tsinálja azt olly
ne-

nehézzé, hogy a' folyó-vízhez-képest olyan, mint 73, 70-hez-képest. A' Tenger' vizének fósága nem mindenütt egyenlő. Nagyobb annak fósága a' közepe-felé, mint a' felületén. Nevekedik ez a' fóság mindenkor az Eggvesítő-línea, vagy az Aequátor-felé. Scotia mellett türhető ez a' fóság, már Portugalliánál fokkal nagyobb, 's ismét nevekedik, ha az ember megyen a' Canáriai Szigetek-felé. De ha az Aequátort el-hagyván, a' Déli Pólus felé megyünk, ott szem-látomást kisebbedik a' Tengernek fósága; úgy-hogy már a' *Jó-reménység'* halmánál koránt sints a' Tenger olyan fós, mint az Aequátor alatt. A' kik a' Tenger' vizét soha sem kóstolták, 's azonban szeretnek megpróbálni, millyen légyen az; véghez-vihetik azt illyen formán. Tégyenek t. i. tizenhárom tiszta forrás vízbe hat lat tengerifót, 's a' mellett negyven-nyóltz árpa-szem nyomót v. gránumot abból a' nedveségből, melly a' földi-szénből égettetik-ki. Ennek a' víznek éppen az az íze léfz', a' melly van a' Tenger' vizének. — A' Physicusoknak 's Természet Vi'sgálóknak fel-vetések szerént, a' Tenger eggy esztendő alatt 60. tzollt vesz el magából a' gőzölgés által. A' tudós *Hal-léj* fel-vetvén először azt, hány ezer négy-szeg mértt-földeket foglal magában a' Mediterráneum, v. a' Közép-tenger; meg-mu-

tatta, hogy abból minden nyári napen a' gőzölgés által a' fellegekbe mégyen öt ezer hét száz nyóltzvan millió tonna víz. Minden tonna két ezer fontot foglalván magában, téfz' ez a' mi szám-vetéfünk fzerént száz öt ezer hat száz millió má'fa vizeket. Valamennyi nagy vizek folynak-bé a' Középtengerbe Európából, Áfiából, 's Áfrikából, mind azok együtt ezt a' nagy híjánofságot ki nem pótolhatjak. Ezek a' számos folyóvizek nem vífznek-bé egy nap alatt a' tengerbe többet húfzon-öt ezer, hét száz negyven millió má'fa víznél. Sőt némelly bölts Physicusoknak fel-vetések fzerént, ki nem pótolthatik egéfszen ez a' fogyatkozás az efső által is; noha nálunk rend-fzerént efsz-tendő alatt negyven tzoll víz efsik-le, a' *Zóna torrida* alatt pedig, a' hol bizonyos hónapokban éjjel 's nappal szakad az efső, rá megy gyakran nyóltzvan tzollra is. És ez a' fok ideig tartó efsözés fő oka, a' Nílusnak minden efsztendőben tapasztaltatott ki-áradáfának,

A' Tenger véghetetlen számú fok állatokat foglal magában, mellyek a' földi állatokhoz hasonlók. A' halaknak fok-féle nemeiken kívül, laknak a' tengerben négy-lábú állatok, nagy számú férgek, tsigák, 's olyan állatok, mellyek a' füvekhez és az állatokhoz is hasonlítanak, mellyek *Polypusok*-

foknak neveztetnek. Találtaknak hasonlóképpen a' Tengerben fok-féle fűvek, plánták, 's élő-fák is. Sőt ha némelly Útazóknak hitelt lehet adni, laknak a' Tengerekben emberek is, a' kiknek ott Felelégeik 's gyermekeik vagynak. — A' Természet-vizsgálók azt tapasztalják, hogy a' Tengerek szüntelen kifsebbednek. Svétziában fok olyan helységek 's Váfosok vagynak, mellyek ez előtt száz esztendővel a' Tengerpartján feküdtek, 's már most egy mértföldnyire is esnek tőle. Sok kö-sziclák, mellyek hajdan a' vízből nem láttattak, már most messzére ki-látfszanak. Vagynak olyan helyek is, mellyek ez előtt hatvan hetven esztendővel ki-kötő-helyül szolgáltak, 's már most ott a' Svékufok szántanak vagy kaszállnak. Közönségesen fel lehet vetni, hogy minden esztendőben a' Tengerek a' magok testekből vagy felületekből el-vesztnek rendszerént fél-tzollt, a' melly sem a' folyó-vizek, sem az esőzés és havak által ki nem pótolthatatik. E' szerént mintegy ötven tzollnyit kell apadni a' Tengernek száz esztendő alatt. És így nem nehéz volna fel-vetni, hány ezer esztendő múlva fognak a' közép-szerű mélységű tengerek ki-száradni.

A' HAJÓKÁZÁSRÓL.

1660-ban az Ángliai kereskedés nem ment többre öt száz ezer tonnánál, (minden tonna téfzen húsz má'fát) 1688-ban ment nyóltz száz ezer tonnára; 1749-ben egygy millió hat száz ezer tonnára; és így, hatvan ezrtendők alatt két annyira ment, mint az előtt vólt. — A' hadakozó hajók hat különböző rangúak, 's vagynak rajtok, tizenhattól fogva fel-felé menvén, szintén száz ágyúk. A' katonák a' szerént a' proportió szerént vagynak a' hajókon, a' mint az ágyúk többek vagy kevesebbek. A' Franziák minden ágyúra, mellynek golyóbísa négy font, három embert számlálnak; úgy-mint egygy ágyúst, egygy hajós-legényt, és egygy katonát. Az olyan ágyúra, mellynek golyóbísa hat font, öt embert, a' nyóltz fontosra hetet, a' tizen-két fontosra kilentzet, a' tizen-nyóltz fontosra tizen-eggyet, a' húszon-négy fontosra tizen-hármat, a' harmincz-hat fontosra tizen-ötöt. Így p. o. ha valamelly hadakozó-hajón hatvan ágyúk vagynak, ezek között rend-szerént húszon-hat van olyan, mellynek golyóbísa tizen-nyóltz font, húszon-hat ismét tizen-két fontos golyóbifú, és nyóltz hat fontos golyóbifú. Az ilyen hatvan ágyús hadakozó hajón

jón van öt száz hatvan ember. Az Anglu-
fok és a' Hollandufok minden ágyúhoz egy
emberrel kevesebbet számlálnak. — Angliá-
ban egy száz ágyús hadakozó-hajó kerül
rend-szerént harmincz ezer öt száz ötven-há-
rom Sterlingbe. Egy hatvan ágyús, tizen-
négy ezer száz kilentzven-hét Sterlingbe. —
Az első rangú hadakozó-hajónak hossza 163
láb, szélessége 44. mélyfége 20. és $\frac{1}{3}$ rész.
A' nagy vitorlához kívántatik három száz
hatvan-három réf vászon, minden vitorlá-
hoz pedig együtt, mellyek egy hajóhoz
szükségesek, ezer négy száz négy réf vászon
kívántatik. A' leg-hosszabb kötél hat száz
lábnyi; ennek kerülete húsz toll; 's nyom
hetven-hét má'fát és hetven-két fontot. A'
vas-matska tizen-nyóltz lábnyi hosszúságú,
's nyom ötven-nyóltz má'fát és harmincz-két
fontot. Hogy ki-találhassák a' hajót-tsináló
mester-emberek, mitsoda nágyfágának kel-
lefsék lenni az árbotz-fának a' hajóhoz-ké-
pest, háromszor öszve-vésznek huszon-öt
lázat; e' tész hetven-öt lábat; 's ehez a'
fummához hozzá-adják azt, a' mennyivel a'
hajónak szélessége többre megy huszon-öt
lábnaál. P. o. ha a' hajónak szélessége negy-
ven-lábnyi, akkor a' hetven-öthöz számlál-
nak még tizen-ötöt; és így kilentzven láb-
nyi lesz' az árbotz-fa. — A' jól készült ha-
dakozó hajó, el-tart rend-szerént negyven
vagy

vagy ötven esztendeig. — A' Frantziáknál a' hajós-legények 's tengeri katonák minden héten négyfzer esznek húst, háromszor halat, kétfzer zöldséget; v. veteményeket, minden ebédre vagy vatsorára fél-fontot számlálván eggy személyre. Az Ánglusoknál hét-számra adattatnak -ki a' hajós-legényeknek 's katonáknak minden szükféges eledeleik 's italaik: A' közönféges számlálás szerént, minden hajós-legény 's köz-katona kerül nekik esztendeig hat Sterlingbe, és három negyed részbe.

Azok a' hajók, mellyekkel a' Kereskedők élnek, kereskedő-hajóknak neveztetnek. Ezeknek nagyságok a' szerént határoztatik-meg, a' mennyi tonnát el-bírhatnak. Némellykor szólnak *Lástra* is, a' melly két tonnát az az negyven má'fát foglal magában. — A' Hajósok különböző eszközöket vélsznek-elő, hogy ki-tapogathassák az útát, mellyet kell követniük. A' *mágneseztő* meg-mutatja nekik a' leg-nagyobb zivatarban is, merre esék észak és Dél. A' Napnak vagy valamelly Tsillagnak déli magasságából meg-tudhatják azt, mennyire légyenek az Aequátortól, akár Észak-felé, akár Dél-felé. — A' tengernek feneke, melly néhol veres, másutt fekete, homokos, követses, vagy füves, 's a' mellyet a' Hajósok az arra a' végre készítettett vassal gyakor-

korta szoktak méregetni, némelly helyeken bizonyos vezérek lehet ő nékiek. — A' külömb külömb-féle hálak, 's a' tengeren repdeső madarak is nagy szölgálatjokra vagnak a' Hajófoknak. A' repülő-halak azt mutatják nekik, hogy a' Sz. Tamás' Szigetétől nem messze vagnak; a' hattyú forma fehér madarak, mellyeknek szárnyaiknak hegyeik feketék; azt adják nekik hírül, hogy a' *Jobb-reményfőnek Halmát* nem sokára el-érik; bizonyos nemű nagy madarak, mellyek *Cotófoknak* neveztetnek, 's mellyeknek derekaik fejérek, szárnyaik pedig hamu-fzínűek, azt mutatják, hogy az *Avyadé* és a' *Cap* vagy Promontórium közt hajóznak. Mikor az *Ormós Szigetétől* India felé jönnek, mihelyt a' Tenger' színén fehér és gömbölyű hálakat látnak, mellyek *Testonoknak* neveztetnek, mindjárt tudhatják, hogy *Diúhoz* mintegy hatván mért-földnyire vagnak.

De mind eddig nagy híjánofságára vólt az a' Tengeri hajózásnak, hogy semmi mesterféggel ki nem tanulhatták azt, mennyi mért-földre mentek már a' tengeren vagy Nap-kelet v. Nap-nyúgot felé attól a' helytől, a' mellyből ki-indúltak, vagy attól, a' mellynek *Meridiánusát* esmérték. Vettek ugyan e' részben is néminémű segítséget a' Napnak és Hóldnak fogyatkozásaiból, és

ama

amā híres *Loknak* Líneájából; de mind ezek elégtelenek 's bizonytalan eszközök voltak. Minden Tűdők meg-eggyeztek abban, hogy ha egy olyan eszközt lehetne fel-találni, a' mellyből bizonyosan meg-tudhatnák a' Hajók, hány óra vagon akkor, mikor valamely helyből meg-indúlnak, és ismét hány óra vagon ott, a' hová érkeztek, ebből észre-vehetnék, hány mértt-földeket mentek a' Tengeren, vagy Nap-kelet felé, vagy Nap-nyúgot felé. Tudni-való dolog, hogy az Ánglok már számos esztendőkkel ez előtt, tíz ezer Sterlinget ígértek annak jutalom pénzül, a' ki tökéletesen ki-találja azt az eszközt, mellyből a' hajók hiba nélkül meg-tudhatják, hány grádusokra vagy hány mértt-földekre vagnak már az *első Meridiánustól*, vagy attól a' helytől, a' mellyből el-indúltak, vagy Nap-kelet, vagy Nap-nyúgot felé. Látni-való, hogy semmi sem felelne-meg inkább ennek a' tzelnek, mint ha valamely Órás olly tökéletes órát készítene, melly mindenkor egyy formán járna, se ne késne, se ne sietne, sem a' hajónak hanyattatásai, sem a' nagy hideg és hévfég miatt változást nem szenvedne. Az ilyen óra annak a' helységnek Meridiánusához igazítottván, a' mellyből az indulás esik, mindenkor tökéletesen meg-mutatná a' Hajóknak, hány óra vagon. Ama híres

An-

Ánglus *Harrifson*, bé-töltötte e' részbeni való kívánfágunkat, egygy olyan órat készítvén, mellyet tsak-nem minden pontban tökéletesnek mondhatunk. Ezzel az órával ki-indulván a' Hajók *Barbadós* Szigete felé, egész addig nem hibázott többet ez az óra, hanem tsak harmincz secundát, az az, fél minútát; noha ez a' tengeri út tartott tizen-két hetekig.

Hogy a' Tengeri Hajók annál nagyobb bátorfággal folytathassák kereskedéseiket; minden Kereskedő Nemzetfégeknél vagy on egygy olly Társaság, melly nekik azt ígéri, hogy ha valamelly szerentsétlenfég által, (ki-kötvén mindenkor a' hadakozást, 's a' szántt-szándékkal eshető kárt) az ő hajójok el-füllyedne, 's portékájok el-vefzne, annak árrát le fogja fizetni, ha ők előre minden százból, a' mennyit az egész hajó ér, hat vagy tíz forintot le-fizetnek. P. o. ha száz ezeret ér a' hajó portékáival egygyütt, akkor fizetnek hat vagy tíz ezeret a' Társaságnak előre, a' szerént, a' mint az útnak kisebb vagy nagyobb hosszúsága, 's egyéb környül-állások kívánják. Fel-számlálván bizonyos esztendőök alatt a' Tűdők a' tengeren el-füllyedt-hajókat, a' mellyek t. i. békeféségnek idejében füllyedtek-el; úgy találták, hogy száz hajóból füllyed-el egygy; az az, mikor egygy szerentsétlenül talál jární, akkor ki-

C

lentz-

lentzven - kilentz fzerentséfen meg - érkezik, Látni-való ebből, hogy a' kárt magára vállaló vagy bátorfágot adó Tárfafágnak nagy háfzna vagyon. Sok helyeken bizonyos fummáért, még a' hajós legényeknek 's Tifzteknek életek felől is cáveál a' Tárfafág, úgy-hogy ha meg-hal valamellyik az útban, akkor a' Tárfafág ide haza maradott feleségének vagy gyermekeinek le - fizeti azt a' fummát, a' mennyi százból ő a' *tíz pró-centót* előre le-tette. P. o. ha ötven forintot fizetett-le, és ha tengeri útjában meg-hal, akkor a' Tárfafág öt-száz forintot fizet az ő gyermekeinek. — Mikor valamelly út kevés veszedelemmel jár, 's nem is igen hosszú, akkor a' Bízató, vagy a' kárt magára vállaló Tárfafágnak nem adnak többet, hanem két forintot százból. Így p. o. a' melly hajók Londonból az új *Yorkba* mennek, nem fizetnek többet a' Tárfafágnak két forintnál. — Mikor leg-nagyobb febes-féggel megy a' hajó a' tengeren, eggy óra alatt hat tengeri mértt-földet végez-el. Eggy Ánglus tengeri mértt-föld tesz öt ezer kilentz száz hét lábakat.

AZ EMBERNEK NEVEKEDÉSÉRŐL.

Az embernek fogantatásának szempillantásában, mikor még egy mák-szemnél fokkal kifesebb, már meg-vagynak minden tagjai, mellyekkel negyven esztendő korában fog ékeskedni. A' fogantatás után hét nappal, nagyító-üvegnek segítségével, főt tsupa-szemmel is, meg-lehet már az embernek nevezetesebb vonásait, esmérni; noha még akkor az egész matéria olyan, mint egy által-látfzó kotsonya. Tizen-öt nappal a' fogantatás után, tsupa-szemmel is ki lehet már, esmérni a' főt, főt az ábrázatnak némelly vonásait is. Még ekkor az orr tsak olyan, mint-egy ki-ülő tzernátska, a' szája olyan, mint-egy vékony lineátska; két fekete pontotskák láttatnak ott a' hol a' szemek lesznek, és két lyukatskák ott, a' hol a' fülek lesznek. Három hét múlva a' fogantatás után; ki-esmérhetők már az embernek karjai, lába-szárai, keze és lába-fejei. A' karok hamarabb nőnek, mint a' láb-szárok, 's a' kezeken való újjak hamarabb el-válnak, mint a' lábnak újjai. Egy hónapra a' fogantatás után, már az egész ábrázat meg-esmérhető; minden tagok meg-látfzanak, a' kezeknek 's lábaknak újjaik

C 2

egy*

egymástól el-válnak, a' mejj és a' has is egyggy kevésse domborodik. Hat hétre a' fogantatás után, kezd már egyggy kevésse hosszabbodni a' tsetsemő; az ő ábrázatja mind inkább tökéletesebbé tétettetik, hanem hogy a' fő a' több tagokhoz-képest nagynak tétetik. Két hónapra a' fogantatás után, van már a' tsetsemő akkora, mint az embernek középő újja: négy hónapra a' körmei is kezdenek már láttatni kezein és lábain. Így nevededik a' tsetsemő lafsanként az Anyának méhében szintén kilentz hónapokig. — Az idő, mellyben a' tsetsemő meg-mozdúl, bizonytalan; rend-szerént esik ez a' viselőségnek közepe táján, a' tizenkilentzedik és hufzadik hét között. — Rend-szerént a' gyermek két-száz hetven-négy napra jő a' Világra: de ez az idő némellykor fokkal rövidebb, úgyhogy a' száz nyóltzvan-két napra születetett gyermek is törvényes, és tisztességes ágyból származott gyermeknek tartattatik; némellykor pedig fokkal hosszabb, úgyhogy az Atyának halála után tíz hónapra születetett gyermek is törvényesnek ítéltetik. Sőt vágynak olyan példák, hogy az Atyának halála után tizen-két sőt tizen-három hónapokra születetett gyermekek is, az Orvos Doktoroknak bizonyítások után törvényeseknek ítéltettek.

A' leg-nagyobb gyermekek születések-kor nem haladják-meg az eggy lábat és tizen-eggy tzollt, a' leg-kifsebbek pedig, hanemha idétlenek, nem szoktak kifsebbek lenni eggy lábnaál és hat tzollnaál. A' fel-nevelkedett embereknek magafságok nagyon különböző: vagynak hat, hét, főt nyóltz lábnyi magafságú emberek is; de ezeket úgy lehet nézni, mint ritkafágokat a' természetben. Rend-szerént mi Európaiak magas embereknek hívjuk azokat, a' kik az öt lábön fellyül az öt, hat, hét, nyóltz, 's kilentz tzollt meg-ütik. Közép-szerü magafságú embereknek tartjuk azokat, a' kik az öt lábön fellyül az eggy, kettő, három, 's négy tzollt meg-ütik. Alatsony, v. kitsiny embereknek mondjuk azokat, a' kik az öt lábön alól vagynak. Az ember rend-szerént kifsebb estve, mint reggel. Sok tapasztalásfokat tettek ezen az Ánglusok; megmervén reggel és estve fok tanuló és dolgozó embereket, mindeniken úgy tapasztalták, hogy majd fél-tzollal rövidebbek vóltak estve, mint reggel. A' különbbség még nagyobb vólt a' szobában benn ülő embereken, mint azokon, a' kik erős munkát tettek. A' testnek régi mértékét ismét visszaadja az éjtszakai tsendes nyúgodalom.

A' leg-nagyobb tsetsemők az ő születéseknek óráján ritkán nyomnak többet nyóltz

fontnál, 's a' leg-kifsebbek is ritkán nyomnak kevesebbet ötnél. A' meg-lett embereknek nehézségek színt olyan változó, mint az ő magasságok. A' közép-szerű magasságú egészséges 's mértékletes emberek, rendszerént más-fél má'fát nyomnak. A' kitsiny természetűek egy má'fát 's hufzon-öt fontot. Rendszerént az emberek két vagy három fonttal kevesebbet nyomnak nyáron, mint télen. Az ő testeknek nehézsége v. nyomó-fága kezdődik ősszel, 's meg-kitsinyedik a' Nyár' kezdetével.

Rendszerént mikor a' tsetsemő születetik, haját is hoz-ki magával az Anya' méhéből. Azoknak a' kiknek szőke hajok lész, rendszerént kék szemeik vagynak; a' kiknek pedig fekete hajok lész', azoknak gyengén fargálló szemeik vagynak. A' felnévedett embereknek hajaik között nagy különbségek vagynak; de vagynak köztök négy nevezetes színek: úgymint szőke, gesztenye-színű, fekete, és veres. Mi Európaiak ez utólsó színtől nagyon idegenek vagyunk; holott más részeiben a' Világnak, e' tartatik a' szépségnek leg-nagyobb részének. Leg-elsőben azok a' hajak őszülnek-meg, mellyek a' vak-szemek körül vagynak, azután a' főnek több hajai, ezután a' szemöldökök, szem-héjjak, és a' szakáll. A' frizírozott hajak későbbben őszülnek, mint a'
mel-

mellyek fo ha fem frizírozattak. Az ősz hajak között leg-szebbek a' fejer agathes köhöz hasonlító. Ilyenekké pedig a' leg-feketébb hajak szoktak válni. A' gesztenye színű hajak ha meg-öszülnek, gyöngy-színűekké válnak; a' fzőkék és veresek pedig téj színű fejérékké. Ez a' külömbfég a' fzőke és fekete hajú emberek között, hogy a' fzőkéknek hajaik, mennél több időt érnek, annál inkább feketednek; ezeké pedig, t. i. a' fekete-hajúaké, annál inkább fejednek. Meg kell mindazáltal jegyezni, hogy ez rendszerént csak hatvan esztendő korokig megyen így; a' melly határon túl, a' hajak is nem olyan eledeleket vésznek mint az előtt, és így vagy száradni vagy öszülni kezdenek. Rendszerént a' mértékletes embereknek hajaik tartófok szoktak lenni; a' kik pedig vagy az ételben 's italban, vagy az indulatokban, munkában, 's egyebekben mértékletlenek, az olyan emberek leg-hamarább meg-kopaszodnak. A' falusi Asszonyoknak hajaik tartósfabbak.

A' mi a' fogakat illeti; azok harmintz kettők szoktak lenni. A' metzfő fogak nyóltzak, az az, mindenik állon, alól és felül, négy. Ezek némelly kisdcedekben ki-jönek hét hónap múlva; másokban pedig csak tíz tizen-egy-hónapra. Az eb-fogak, mellyek másként szem-fogaknak neveztetnek, négyek;

gyek; ezek is a' tizedik vagy tizen-eggyedik hónapban mutatják-ki magokat. A' tizen-hat örlő-fogak, némelly gyermekekben az első esztendőnek végén, másokban pedig a' második esztendőnek elején szokták magokat ki-adni. A' két metsző-fogak, a' négy szem-fogak, és a' négy első örlő-fogak látsanként ki-hullnak a' gyermeknek hatodik, hetedik, 's nyóltzadik esztendejében, és mások nőnek helyekbe: de fokokban helyre nem állnak a' fogak egészen fel-ferdültt korokig. Ezekenkívül vagynak még négy fogak, t. i. mind fellyül, mind alól, mind a' két-felől, egygy egy leg-hátúl. Ezt a' négy fogat nevezik bõltsefség' fogainak. Sokak szükölködnek ezek nélkül a' fogak nélkül: de a' kiknek meg-vagynak is, azokban is az ő fel-ferdültt idejek után szoktak ki-jöni.

A' mi a' szemeket illeti; ezeknek kü-lömbözö színeik, narants szín, sárga, zöld, fekete, kék, és fejjérel egyelítettett hamu szín. — A' leg-közönfégefebb színek, a' narants és kék színek, mellyek gyakorta ugyan azon egygy szemben tállattnak. Azok a' szemek, mellyeket feketéknok gondolunk, nem egyebek, hanem barna sárgák, mellyek narants színnel elegyítettnek. Hogy valaki erről meg-gyözettesék, nem szükfég néki egyebet tenni, hanem ezeket a' szemeket közelről meg-vi'sgálni; mert igaz az, hogy
mész-

mellszéről feketéknek tetszenek. Az olyan szemek is, mellyek nem ilyen barna fárgák, mellszéről feketéknek látszanak; de már ezek nem tartatnak olly szépeknek, mint az előbbek. Gyakorta ugyan azon egy szemben, a' narants, a' fárga, hamu-szín, és kék színeket meg lehet különböztetni: de a' kék szín a' többeket úgy el-nyomja, hogy a' szemek távolról tsak kékeknek tetszenek. A' leg-szebb szemek azok, mellyek vagy feketéknek, vagy kékeknek tetszenek. A' fekete szemekben több az elevenfég, az erő, és a' tűz; de több nyájafság 's kedveltség ragyog a' kék szemekben. Találatnak ollyan emberek, a' kikben a' két szemek különböző színűek. Ugyan ezt tapasztalják a' Természet-vizsgálók a' lovakban és kutyákban is.

A' mi az *Agy-velőt* illeti, az embernek az ő testének nagyságához-képest fokkal több *agy-velője* vagyon, mint-sem akármelly más állatnak; főt több *agy-velője* vagyon, mint a' leg-nagyobb ökörnek, bikának, vagy lónak. Egy száz fontot nyomó embernek, rend-szerént négy font *agy-velője* vagyon. Egy nyóltz vagy kilentz má'fás ökörnek, nem több az *agy-velője* egy fontnál. A' tengeri *disznó-hal* az az oktalán-állatok között, mellynek *agy-velője* leg-inkább hasonlít az emberéhez, nagyságára nézve, úgy-hogy az ő egész testének huszon-ötöd részét

télzi az agy-velője. Az ifjú állatoknak, az ő nagyfágokhoz-képest, nagyobb agy-velőjök vagyon, mint a' már tökéletességre mentt 's meg-állapodott állatoké. Így p. o. egy két má'fát nyomó tinónak, szint' úgy vagyon egy font agy-velője, valamint egy kilentz má'fás ökörnek. Úgy tapasztalták a' tudós Természet-vi'sgálók, hogy a' fél-efzűeknek v. bolondoknak agy-velőjök fokkal könnyebb, mint az okos embereké; mint ezt fokakban a' Fel-metszők halálok után meg-próbálták. — A' madaraknak agy-velőjök az ő testeknek nagyfágához-képest kitsiny. Még kifsebb az ökröké 's lovaké, az ő testekhez-képest. A' *majomnak*, melly igen ravasz és okos állat, fokkal nagyobb agy-velője vagyon, mint más hasonló nagyfágú állatnak. A' kérődző állatoknak kifsebb agy-velőjök vagyon mint az embernek; de fokkal nagyobb, mint más hasonló nagyfágú állatoknak. Így p. o. nagyobb' vagyon a' ketskének, mint az oroszlának vagy Hiúznak. Az agy-velő kitsiny az olyan állatokban, a' mellyek veszekedni szoktak; mert az ilyeneknek musculusai és inai, felette igen meg-vastagodnak, 's e'képpen az agy-velőjök öszve-szoríttatik. Mind ezekre nézve, nem helytelenül mondattatik, hogy a' vadfágnak 's oktalanfágnak jele a' kitsiny agy-velő.

A'

A' mi a' tsontokat illeti, némellyek két száz negyven-öt, mások két száz negyven-kilentz különös tsontokat számlálnak az emberi testben. Tudni-illik az agy-velőben tizen-négyet, a' főnek több részeiben, és a' nyakban, negyven-hatot, a' derékban hatvan-hetet, a' karokban és a' kezekben, hatvan-kettőt, a' szárokban és lábokban hatvan. Az egyes musculusok vagynak számfzerént négy száz negyven-hatan. A' *nervek* v. húrok, negyven pár; mellyek közül tiz pár jö - ki az agy-velőről, harmintz pár pedig a' hát-geréntzről. A' *glándulák* nak számok meg-számlálhatatlan.

A' szív négy ezerfzer-húzza-öszve magát egy óra alatt. Az embernek minden vére együtt tizen-öt font, vagy több húszon-öt fontig. Minden órában tizen-nyóltzför megyen által az embernek vére az ő szívén. A' vér azzal a' sebefséggel foly az egészséges emberben, hogy minden órában legalább száz húszon-öt lábnyi útát téfz', — A' meg-lett idejű, egészséges, 's mértékletes embernek pulsufa vagy vére'-ütése, egy minúta alatt nints alatta nyóltzvannak, sem felette kilentzvennek; rend-szerént pedig nyóltzvan-négy szokott lenni. A' tsetsemőben egy minúta alatt téfz' a' vér száz tizen-öt ütéseket. Az öregeknek vérek nem igen téfz' egy minútában többet hetven ütéseknél.

nél. — Minden huszon-négy órában, *Keil* Doktornak tapasztalása szerént, egy egészséges ember harmintz-kilentz latot nyomó nedvességet bocsát-ki magából a' gőzölgés által. *Sanctorius*' számlálása szerént, ha az ember egy font eledelt vagy italt magába vészén, annak öt nyóltzad-része a' test' lyukain való gőzölgés által mégyen - ki belőle; kevés híjján három nyóltzad-része pedig más rendes úton.

A' CHÍNAI TSÁSZÁRNAK MÚLATÓ PALOTÁJA,

Az, a' mi a' Chínai Tsászárnak nyári múlató-házának hívatatik, nem más, hanem egy nagy tágaságú kert Peckin Városa mellett; mellyben Paloták 's egyéb múlató-házak találtnak. A' kert fokkal különböző ízléssel vagyon készíttetve attól, mellyel az Európai pompás kertek építtetnek. Sok apró hegyek 's halmok, ötven vagy hatvan lábnyi magasságúak, emberi kezek által rakattattak itt, mellyek fok kies völgyeket tsinálnak. Ezekben széles árkokban tsergedeznek a' vizek, melyek bizonyos helyekben eggyesülvén, nagy tavakat, sőt néminémü Tengereket formálnak. Ezekben az árkokban,

ban, 's ezeken a' nagy tavakon, igen szép és pompás bárkák találatnak. Vagynak olyanok, mellyeknek hosszúságok tizen-három; szélelségek pedig négy ölnyi, 's a' mellyeken fok tizfra szobák vagynak építettve. Minden hegyek és halmok rakva vagynak válogatott szép élő-fákkal. A' canálifokknak v. árkokknak oldalaik, nem faragott kövekből vagynak ki-rakva mint mi nálunk, hanem természeti kövekből, azok között is ki bellyebb ki killyebb vagyon tétetve; úgy-hogy a' ki látja, inkább a' természetnek mint a' mesterfégnek munkájának gondolja azokat. Néhol szélesek, néhol keskenyebbek, 's úgy tetfzik a' nézőnek, mintha a' tsergedező-patak maga tsinálta volna magának az utat a' kö - sziklák között. Az árkokknak köveik között jönnek - ki külömbb külömbb-féle drága illatú virágok, mellyek hasonlóképpen úgy látszanak, mintha mindnyájan a' Természetnek plántálásai vólnának. Mikor valamelly ilyen gyönyörűféges völgyből másikba által kell menni, ott is az utak nem egyenesek mint mi nálunk, hanem tekervényesek, 's keréngősek; de a' mellyek két-felől drága illatú virágokkal, élő-fákkal, 's pompás nyári palotákkal meg vagynak rakattatva. Majd minden nagyobb völgyekből ki-látfszik a' nyári-palota, mellynek falai hamu-szín téglákból rakattattak;

fedő-

fedő-tserépjai, veres, sárga, kék, zöld, 's viola színű firnátzos festékekkel vagynak kiszínelve. Minden fa munkáji arannyal vagynak bévonva. A' gráditsok is, mellyeken fel kell menni, nem faragott kövekből vagynak készíttetve, mint mi nálunk, hanem széles kö-szikla darabokból, mellyek tsupán a' természet' munkájának lenni láttatnak. A' belső szobák tökéletesen megfelelnek annak a' pompának, mellyet kívül mutatnak. Az azokban lévő készületek igen nagy árúak, és a' leg-nemesebb ízlésnek is megfelelnek. A' folyosók és az által-menetek, rakvák márvány, portzellán, és réz edényekkel; mellyek közzül némeltyekben virágok tartattatnak, mások pedig arra valók, hogy azokban drága fű-szerfűszamok égettesenek. Mindenik völgyben van egy egy múlató-ház, a' melly elég tágas akármelty Európai Fejedelemnek, egész Udvarával való bé-fogadására. Sokak ezen nyári házak közzül tsupán tsak tzedrus-fákból vagynak építtetve, mellyek öt száz mért-földnyiről igen nagy költféggel vitettetnek Peckinbe. A' különböző völgyekben többek találtatnak két száz ilyen palotáknál, ide nem szám-lályán a' herélt embereknek házaikat, mellyek oldalaslag vagynak építve, 's mellyekben laknak azok a' herélt emberek, kik a' palotákra gondot vitelnek. Igen fok helye-
ken

ken vagynak a' canálifokon v. tsatornákon által hídak építtetve, rész-fzerént drága fák-ból, rész-fzerént téglákból és kövekből, a' mellyek mind olyan magasságúak, hogy a' bárkák könnyen el-mehetnek alattok. Ezek a' hídak is nem egyenes línéara vagynak tsinálva mint nálunk, hanem keréngöfen; úgy-hogy a' melly hídnak hossza nem volna leg-fellyebb is több negyven lábnál, ezen keréngöfség által száz főt két száz lábnyi-hosszúkká is tétettetnek. Némelly hídaknak két végeikre nyári múlató házak építtettek, mellyekben a' fétalók meg-pihenhesenek; fokáknak pedig a' két végeikre kövekből vagy fák-ból nagy gyözüdelmi kapuk vagynak állítatva. A' mi tsudálatofabb, az egész múlató kertben, sem híd, sem pedig más épület nem találtatik kettő olyan, mellyek tökéletesen egy-formák volnának.

A' kertnek közepén a' külömbb külömbb-féle völgyekből ki-tsergedező patakok egy olyan nagy tavat tsinálnak, mellynek mind szélelsége, mind hossza, fél mért-föld. Ennek a' nagy tónak, vagy inkább tengernek szélein; bizonyos mellzefégre, ismét fok pompás épületek vagynak helyhez-tetve. — De a' mi leg-nagyobb bámúlásra méltó, ennek a' nagy tónak v. tengernek közepén vagyon egy Sziget, melly tsupa kö-fzálakból áll; melly hasonlóképpen úgy lát-

látzlik, mintha a' természetnek munkája volna, noha embereknek kezeik által rakattott. Ezen a' szigeten van építve a' nagy Nyári-palota, mellyben két száz pompás szobák számláltatnak. A' palotának négy homloka vagyon, 's minden-felé igen kies a' kinézés belőle. Ebből a' szép palotából tökéletesen ki-látzlik az egész kert; minden halom, völgyek, víz-árkok, fűrű berkek, minden egyéb nyári-paloták, múlató-házak, minden hídak, az ő fejer márványokból vagy festett fákból készítettett gyözüdelmi kapuikkal; 's egy-szóval mind azokkal, mellyek e' szörnyü nagyságú múlató kertben találtatnak. — A' mi ennek a' nagy tónak v. tengernek széleit illeti, azok is minden ki-gondolható; 's egymástól mindenkor különböző szépségekkel vagynak meg-ékefítve. Néhol szüntelen virágzó, másutt gyümöltseikkel kedveskedő élő-fákkal, néhol ollyakkal, mellyek csak a' leg-kietlenebb kö-szikelákon szoktak teremni. Vagynak ezen-kívül ennek a' nagy tónak szélein fok pompás házak 's kalitkák; rész-szerént a' vízbe, rész-szerént a' szárazra építve, mellyekben fok külömbb külömbb-féle vízi és földi madarak szaporítanak. A' több halaknak neveik között találtatik e' tóban a' halnak az a' neme, melly *aranyos-halnak* neveztetik, a' melly a' pisztrángokhoz fokakban hasonló.

Ezek

Ezek a' halak rész-szerént fárgák, mint a' jó-féle arany, rész-szerént ezüst színűek, rész-szerént kékek, veresek, zöldek, 's viola színűek; mellyek mikor a' víz' színére fel-jönek, különös ragyogásaikkal gyönyörködte-tik a' nézőket. — Gyakran ez az egész tó rakva vagyon minden színekre meg-festetett, főt meg-aranyozott bárkakkal, rész-szerént a' Tsászar' Udvarának maga múlatá-fára, rész-szerént a' hálászatra, rész-szerént a' vízen va-ló ütközetekre, vagy játékokra; a' mellyek is a' nézőknek szemeiket felette igen gyö-györködtetik. De semmit sem lehet látni, v. talán képzelni is szebbet, mint mikor né-melly fetét nyári éjtzakákon ez az egész kert meg-világosíttatik, 's különböző helyeken tűzi mesterfégék tétettetnek. Illyenkor meg-világosíttatnak a' tó' közepén lévő palotán kívül, a' két száz apróbb paloták, minden múlató-házakkal, minden hídakkal 's gyö-zöldelmi kapukkal együtt. Sőt égni láttat-nak fok helyeken még a' vizek és élő-fák is. Mert a' mi az illuminatiókat v. meg-világo-sítáfokat, 's a' tűzi-míveket illeti, azokban a' Chínaiak az Európaiaknak Mestereik le-hetnek. — Meg kell vallani, hogy ez a' pompás kert, 's az ebben építtetett számos paloták, igen kies múlatfágot adhatnak a' Chínai Tsászárnak, a' ki az esztendőnek nagy részét itt szokta el-tölteni. De felette szük-

D

fé-

féges is ez a' külömbb külömbb-féle ritkafá-
gokkal ékeskedő kert egy olyan Tsászárnak
múlattatására, a' ki itt minden egyéb tár-
fától el-zárattatván, egyedül tsak az ő
fok számú felefégeivel, ágyafaival, és azok-
nak heréltt embereikkel tárfalkodik; nem lé-
vén szabad semmi-féle más férjfinak bé-men-
ni e' kertbe, életének el-vesztése alatt, mind
addig, valamíg a' Tsászári Udvar ott szo-
kott múlatni.

A' SCHACK JÁTÉKRÓL.

A⁹ *Schack*, mellyet mindenek esmernek,
de igen kevesen jádzanak jól, egy azon Já-
tékok közzül, mellyekben az észnek és a'
helyesen gondolkozó tehetségnek leg-
több része vagyon. Nagyon bizonytalan, a'
Világnak mellyik részében taláztatott légyen
ki a' Játéknak ezen neme. Némellyek tu-
lajdonítják ezt az *Indusoknak*, mások a'
Per-sáknak, mások ismét az *Arabjoknak*. A'
túdos *Anna Comnena* Asszony, a' ki 1118.
esztendő' táján írtt, azt beszéli, hogy a'
Görögökhöz jött ez a' Játék az *Afsyriusoktól*.
Némelly Auctorok azt állítják, hogy ez a'
Játék a' maga eredetét Európában vette lé-
gyen. Szint' olyan nagy homályosságban

VAN

van a' találónak neve; ideje, helye, és a' Játék' fel-találtatásának más környül-állásai. A' Nap-keleti Írók, a' kik nagy mesélők, fok Históriákat beszéllnek-elő a' Schacknak találtatásáról. Némellyek azt írják, hogy azért gondoltatott ez a' Játék, hogy az Indostáni Királynénak elébe-terjesztettefsék az a' bóldogtalan had, melyet folytattak egygyütt az ő két fiai. Mások azt írják, hogy azért találtatott-fel, hogy egy félénk Indus Király ezen a' hadakozásnak mesterfégét megtanúlja. Némellyek ismét azt írják; hogy egy Indus Király, a' ki a' Perfa Királynak adó-fizetője vólt; találta vólna fel ezt a' játékot, 's úgy küldötte vólna a' Perfa Királyhoz, hogy ha ki nem találja ennek a' Játék-nak mesterfégét, úgy ő az adó alól fel-szabadíttatik. Mások azt beszéllik, hogy egy *Bráhma*, v. Indiai Bölts, látván a' Királynénak egyetlen-egy fijának halála után éppen meg-vígafsztalhatatlan bánatját; ezt a' játékot azért gondolta vólna ki, hogy a' Királyné ez által a' magá elméjét másra fordítván, egy kevésbé izomorúfágát felejt-hesse. Ezekhez a' mesékhez tóldanak még a' Nap-keleti Írók egy ötödiket is, a' melly leg-elméfebbnek látszik; de azért ezt is tsak a' költemények közzé számlálhatjuk. Vólt t. i. Indiában, azt mondják, egy igen hatalmas és jó természetű ifjú Király, a' kit

a' körülötte lévő tsapodárok igen meg-vefztegettek. A' Bráhmínok v. a' Papok, és az Ország' Nagyjai hafzontalan intették és kérték ötöt, mert a' Király a' maga nagy hatalmában fel-fúvalkodván, az ő bölts tanáts-adásaikat meg-útálta. Akkor egy Sifsa nevezetű Bráhmina v. Pap; eggy mellesleg való-módot gondolt, hogy e' meg-vefztegettetett Királynak szemeit meg-nyithassa. Illy tzélből gondolta-ki a' Schack Játékot; mellyben noha a' Király a' fő személy, de azért fenkit se bánthat, főt ellenfégei ellen nem is óltalmazhatja magát az ő jobbágyjainak segítfégek nélkül. Ez az új játék egész Indiában tsak hamar el-hírefedett, 's tudtára esvén az ifjú Királynak is, kívánta azt meg-tanúlni. Akkor Sifsa eggnéhány napokon a' Játéknak régulájit fejtegetvén a' Királynak, elébe-terjesztett eggyfzer'smind fok hafznos és szükféges oktatáfokat, melyeket addig tellyességgel nem is akart hallani. Tsak hamar meg-változtatta hibás életének folyáfát, 's Sifsa eránt való háládatofságának meg-bizonyítáfára, azt mondta néki, hogy kérjen tőle olyan jutalmat, a' millyent szeret, 's meg-adja néki. Ez azt kérte a' Királytól, hogy mivel a' Schackozó asztalnak hatvan-négy kis táblátskáji vagnak, tehát a' Király adafson néki annyi szem-búzákat, a' mennyik esnek néki a' Geometrika

rika

rika proportió szerént, úgy hogy az első táblátskától adattársék egy szem búza, a' másodiktól kettő, a' harmadiktól négy, 's így kettőztetvén mindenkor a' számot hatvan-négyig. A' Király ezt igen tsekély jutalomnak vélvén, nem-tsak meg-ígérte, hanem Királyi petsétje alatt meg-adatni parantsolta. De mikor a' Kints-tartók ezeket a' búza-szemeket a' hatvan-negyedik számig kettőztetvén, számba-vették volna, meg-mondották a' Királynak, hogy olyan dolgot ígért Sifsának, mellynek meg-fizetésére elégtelen nem-tsak minden kintse, hanem az ő egész Birodalma is. A' Kints-tartóknak fel-számlálások szerént, ment a' summa, v. annak árra, tizen-hat ezer, három száz nyóltzvan-négy Városokra, mellyek közzül mindenik Város foglalt magába ezer hufzon-négy magazinokat, mindenik magazin száz hetven-négy ezer hét száz hatvan-két mérő búzákat, 's mindenik mérő harmintz-két ezer hét száz hatvan-nyóltz búza-szemeket. Akkor a' Király kéntelenítettett elő-hívattatni Sifsát, 's meg-mondani néki, hogy ígérését lehetetlen bé-telleyíteni. Ezzel az alkalmazással, mellyet előre el-látott, élt ismét Sifsa, hogy szívére-terjessze az új Fejedelemnek, melly nagy szükfége légyen néki arra, hogy semmit vaktában 's hebehurgyalágból ne tselekedjen, hanem az okos em-

bereket meg-hallgassa: mert a' Királyoknak Udvaraik tellyefek tsapodárokkal 's hízelkedökkel, a' kik az ő leg-jobb szándékjokkal is a' magok hasznokra vissza-élnek.

A' mi a' Schack Játéknak fel-találtatásának idejét illeti; magok a' Nap-keleti Írók, a' kik külömben, a' mint fellyebb mondánk, gyönyörködnek a' régi mesékben, nem vizik azt fellyebb Cosroes Perfa Királynak idejénél, a' ki élt és uralkodott Kristus Urunk' születése után 575. esztendő' tájján. — A' mi Európát illeti, itt némellyek fokkal elébb fel-találják a' Schack Játékot a' Cosroes' idejénél. A' régi Irlándiai Krónikákban az íratatik, hogy K. U. Sz. után Cathir az ő Királyjok némellyeknek nagy mesterfég-gel készültt Schackozó-táblákat hagyott testamentomban. Hogy ezen Irlándiai Krónikák érdemelnek valamely hitelt, bizonyítja az is, hogy ez a' Játék nagy divatjában volt már a' Frantzia Királynak Pepinnek Udvarában, a' ki K. U. Sz. után a' 768-dik esztendőben halt-meg. Meg lehet ezt olvasni a' régi Baváriai Krónikákban, mellyek azt beszélik, hogy *Otcárus* Baváriai Printz, a' maga nagy reményfégű 's eggyetlen-eggy fiját Pepin' Udvarába vitte tapasztalás végett. Minthogy ez igen jelesen viselte magát, és fok virtufokkal ékeskedett, írigy szemekkel nézte azt Pepinnek eggy fija, de

a'

a' kit a' Histórikusok nem neveznek-meg. Egyszer a' többek között fok ideig Schackozván ez a' Baváriai ifjú Printzel, és egyszer sem nyerhetvén, úgy meg-bosszonkodott reá, hogy egy darab kövel föbe vágta, melly ütés miatt tsak hamar ki-botsátotta lelkét. Pepin e' szerentsétlen történeten igen nagyon meg-szomorodott, 's titokban tartatta az ifjú Printznek halálát mind addig, míg az Atyja Párisba érkezett; a' kit magához hívatott. El-érkezvén Otcárus, több dolgokról való beszéllgetések után, Udvari Tisztjeinek jelen-létekben azt kérdi tőle Pepin: „ Mit kelljen okos embernek tselekedni, ni akkor, mikor látja, hogy már valami, melly dolgot lehetetlen vissza-szerezni? — Otcárus az feleli rá, hogy akkor okos embernek nem kell egyebet tselekedni, hanem hogy az Isten' akaratiában nyugodjon-meg. Ez a' felelet közönségesen dítstértvén 's tapfolással helyben-hagyatván minden jelen-valóktól; Pepin élt ezen jó alkalmazottsággal, hogy elő-beszéllje néki az egész történetet, 's egyetlen-egy Fijának halálát, 's kérte egyszer'smind, hogy mint jó Keresztyén, mutassa-meg azt tselekedettel, a' mit mondott szájával. Otcárus e' váratlan történeten el-szomorodván, 's nem lévén többé semmi Örököse, kintsének egy nagy részét a' Sz. Hippolitus' Klastromának épít-

tetéfére fordította. És éppen ennek a' Klastromnak régi Krónikájiban taláztatik ez az egész História.

Nagy Károly Tsászárs' Udvarában is közönséges volt a' Schack' Játékja, a' mint azt némelly Histórikusok bizonyítják; a' kik azt írják, hogy a' Schack volt ennek a' Tsászárnak egyik mulatfága. Sőt némellyek azt állítják, hogy az a' Schackozó-tábla, melly a' Sz. Dienes' kintsei között taláztatik, Nagy Károly Tsászáré volt. — A' következő Századokban olly közönségessé lett ez a' Játék Német Országban, hogy e' volt minden nagyobb méltóságú embereknek rendes mulatfágok. Eggy *Ehrenfried* v. *Ezzo* nevezetű Palatinus Gróf, a' Schack Játéknak jól-értéfének köszönhette, hogy III-dik Ottó Tsászárnak Testvér Húgát Felefégül el-nyerte. Szokásba ment t. i. ekkor, hogy ha valaki a' másikkal Schackozni ment, és valamellyik a' másikat eggy más után háromszor meg-nyerte, azt kérhetett a' másiktól, a' mit akart, emennek pedig a' kérést bé kellett tellyesíteni, ha eggyzer tellyesíthető volt. Ez az *Ehrenfried* Gróf Aquisgránumban mulatván a' Tsászárnál, ez őt mulatfágnak okáért Schackozni hívta, még pedig a' már bevett törvény ízerént. A' Gróf meg-nyerte a' Tsászárt háromszor eggy más után; mint-hogy a' Játék' kezdete előtt a' Sz. Háromfágot

got hívta feigítfégül: a' mint ezt írja a' *Brunswileri* Krónika Író kegyes Barát. A' gyö-zödelmes Gróf a' maga jufásával élvén, azt kérte a' Tsáfzártól, hogy a' maga Testvér-húgát Mathildist néki Felefégül adja, a' ki akkor az Elseni Klastromban neveltetett. Noha igen fók akadályok adták-elő magokat e' kérésnek tellyefítésében; de még is tsak-ugyan meg kellett annak lenni, a' mit a' Gróf kívánt; a' ki is a' Tsáfzár' Húgát Mat-hildist Felefégül vevén, Brunswileri Refiden-tiájába magával el-vitte. — A' Frantzia és Német fzerelem-éneklők, a' kik a' XII-dik's XIII-dik Században esmeretefek vóltak, fokszor emlékeznek a' Schack Játékról. Söt ezekben a' Századokban Papok is vóltak olyanok, kik a' magok prédikátziójoknak matériájául a' Schackot válaftottak.

Némellyek úgy vélekednek, hogy a' Spanyol Országban meg-telepedett Arabfok tanították e' Játékra a' Spanyolokat, 's ezektől ment vólna ofztán által a' Frantziákra is, Tsak egyedül az itt az akadály, hogy az Arabs Írók mindnyájan egyenlöképpen azt bizonyítják, hogy ők a' IX-dik Század előtt ezt a' Játékot magok sem esmerték; követ-kezésképpen nem közölhették ezt sem a' Pe-pin', sem a' Nagy Károly Tsáfzár' Udvará-val. Meg-jegyzést érdemel az is, hogy az a' szó, mellyel a' Németek ezt a' Játékot

hívják, tellyesféggel nem Arabs szó, és hogy a' Németeknek Schackjokban eleitől fogva meg-volt a' Királyné, a' mellyről pedig nints semmi emlékezet az Arabfok' Schackjában. Ez a' szó *Schack*, eleitől fogva meg-volt a' Német Nnyelvben, 's annyit *tészén*, mint *vadászni*. — Kitsoda volt tehát e' Játéknak fel-találója? Európában taláztatott-é fel, vagy nem? és honnan került mi hozzánk? Ezek olyan kérdések, mellyekre a' régifégnek legnagyobb bűvári, 's a' leg-böltsebb Criticufok is még eddig meg nem felelhettek. Meg-lehet, hogy valamely *Druida*, vagy valamely *Bráhmín* találta-fel elfőben e' Játékot; de a' kinek neve, születése, 's ideje fetétfégben maradt. Az az eggy bizonyos, hogy eggynéhány száz esztendőktől fogva minden nevezetesebb Népeknél esmeretes ez a' Játék. Fel-találjuk ezt még az *Islándaikiaknál* is, a' kiknél a' népnek múlatfágúlf szolgál. Azok a' darabok, mellyekkel élnek a' Schackozásban, mind formájokra, mind nevekre nézve fokképpen változtak. A' Nap-keletieknek Schackjok igen eggyügyű, és semmi-féle állatnak formája nints rajtok; ki-vévén mindazáltal az Ali' követőjit, t. i. az Indufokat és Perfákat, a' kik a' Muham-med' parantsolatjával nem gondolván, a' festett és metszett képeket meg-szenvedik. — Európában e' Játéknak darabjai némelly-

kor

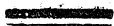
kor együgyűek voltak, némellykor pedig különböző-ből különböző-féle figurákra ki-metsztettek. Az a' Schackazó-tábla, melly ma a' Sz. Dienes' kintsei között tartattatik, igen pompás, 's annak minden darabjai elefánt-tetemekből vagynak különböző formákra ki-metsztetve, 's négy négy íznyi magasságúak. A' Király thronusban ül, fejében korona, kezében pedig Királyi-páltza van: a' Királyné is koronát visel; de az ő Királyi-fzéke egy kevésé alacsonyabb. A' *nyílások*, a' mellyeket ma bolondoknak hívunk, fel-húzza tartják íveiket. Azok a' kiket mi Gavalléroknek hívunk, a' Centaurusokat ábrázolták. Az elefántok a' hátokra épített tornyokat hordják. A' nyöltz *Pionok* v. köz-legények, kardosan és puskáson vagynak. Valóféggal egy betses ritkaság volna ez, ha meg lehetne róla mutatni, hogy ezzel a' Schackal Nagy Károly Császár fokszor schackozott volna. De minthogy puskák vagynak a' köz legényeknek vállakra metstve; bizonyosan a' közelébb való Századokban készítettett ez az egész munka. Ki hinné-el, hogy már Nagy Károly Császárnak idejében a' Gyalag-katonák kardosan és puskáson jártak volna? Külömben, tudjuk mikor találtatott-fel a' puska-por; addig pedig a' puskáról sem volt az embereknek semmi ideájok. — A' Schackon való

Já-

Játék nem minden Nemzeteknél egyy-formán megyen-véghez. A' Chínaiak nagy változást tsináltak e' Játékban, némelly új darabokat adván a' régiekhez, mo'fárok' és ágyúk' nevezete alatt. Tamerlán még nagyobb változásokot tsinált a' Schackon, és az azon való jádzást még inkább meg-néhezítette. Ez a' Fejedelem annyíra kedvelte ezt, hogy a' maga egyyik fiját annak nevé-ről nevezte. — Egyy *Weichman* nevezetű Német a' XVII-dik Században, újabb darabokat képzelt a' Schacknak régi darabjaihoz, mellyek ezt a' Játékot még fokkal nehezebbé 's elméfebbé tehetik. Adott t. i. a' régi rend-szerént való darabokhoz egyy Cancelláriust, egyy Trombitást, egyy Papot, egyy Óbestert, és egyy Adjutántot; a' kiknek is menéleknek módját a' többekével mesterfégefen öfzve-füzte. — Német Országban három nevezetes nemei vóltak a' Schacknak; t. i. a' nagy, a' kitsiny, és az a' melly ma rendes játék. Az első és második az, melly a' XII-dik 's XIII-dik Századokban közönfégés vólt. A' mái időkig meg-tartatott mind a' kettő a' Halberstadti Fejedelemségnek *Stropek* nevezetű falujában, a' mellynek lakosai eleitől fogva híres Schackozók vóltak, és máig is mind a' két-féle játékot egyyre jádzzák. A' kik az ő falujokon ma is kerestül-mennek, azokat rend-szerént Schackoz-

kozni szokták hívni. Eleitől fogva voltak híres Schackozók, a' kik magoknak ez által nagy betsületet szerettek. Eggy *Philidor* nevezetű tizen-nyóltz esztendő's ifjú, olly nagy tökéletességre vitte a' Schackozást, hogy egész Frantzia Országban 's az Ánglusoknál sem találtatott senki, a' ki őt tsak eggyfzer is meg-nyerhette volna; és a' ki ez által magának, kivált Londonban, nagy kintset is gyűjtött. Gyakorta jádzott két különböző táblákon két híres Játékosok ellen eggyfzer'smind; 's még is mind a' ket-tőt meg-nyerte. Ha kérdezték tőle, mikor vitte ezt a' Játékot olly nagy tökéletességre? azt felelte, hogy eggyfzer forró hideg-lelésben feküvén, mikor nem alhatott, akkor a' maga ágyának firhangján a' Schackot képzelte magának, 's eggynehány hetekig mind azon tünődött, hogy lehetne annak darabjainak öfzve-menéseknek minden lehetséges módját ki-tsinálni. — Eggy *Bucéka* nevű Saracénusról írják, hogy ez a' XIII-dik Században Florentziába ment, a' hol akkor híres Schackozók voltak. Ez fogadásból gyakorta jádzott eggyfzer'smind három különböző Schackokon, mellyek közzül a' ket-tőt nem is látta, hanem tsak szóval igazgatta, a' harmadikat pedig maga újjaival. — Eleitől fogva fok nagy emberek 's Fejedelmek mulatfágot kerestek a' Schackozásban.

Em-

Említettük már fellyebb Nagy Károly Tsá-
szárt, és Tamerlánt. X-dik Leo Papa ha
meg-unta magát, mindég Schackozni szokott.
A' Saxóniai Választó-Fejedelem Friderik Já-
nos, a' Mühlbergi tsata után fogfágba esvén,
ennek únalmaid a' Schackozás által enyhítet-
te. Azt írják a' Históriák, hogy mikor a'
Tsászár a' halálos sententziát meg-izente né-
ki, akkor is a' Lüneburgi Duxal Ernesti-
vel schackozott, 's mihelyt a' rá-mondatott
halálos sententziát végig hallgatta, ismét le-ült
a' Schackozó-táblához, és játékját folytatta.
— Nagy betsületére szolgál a' Schack-játék-
nak az is, hogy a' *Brunsviki Dux Augustus*
maga írtt egy egész Könyvet róla, melly
1618-ban jött viláogságra. Hoffzán beszéll
ebben a' Játéknak eredetéről 's históriájáról,
's a' mellett regulákat ad a' helyes jádzásnak
módjáról. Ez a' Printz igen nagyon szeret-
te a' tudományokat, és minden módon böl-
dögította azokat. Önéki köszönheti a' *Brunsviki*
Ház a' Volfenbütteli nagy Könyv-tárt,
mellyet ő fundált, és a' mellyben már az ő
életében nyóltzvan ezer darab könyvek talál-
tattak. — Bár akármelley ártatlan légyen is
a' Schackozás; de még is a' Római Vallás
fok ideig tilalmazta azt a' Papoknak. A'
XI-dik Században *Dámidni Péter* a' Flóren-
tziai Püspököt nagy penitentzia alá vetette
azért, hogy a' Schackon jádzott. A' peni-
ten-

tentzia ebből állt, hogy háromszor egymás után olvassa - el a 'Sóltáros Könyvet, és tizen-két köldúsnak mossa-meg a' lábát. Az elföt, úgymond, azért tselekedje, hogy tisztítsa-meg a' maga nyelvét, mellyel a' Schackhoz tartozó darabokat említette; a' másikat pedig azért, hogy tisztítsa-meg kezeit, mellyek a' Schacknak illetve által meg-fertéztettek. Sok Conciliumok v. Papi 'Sinatok kárhoztatták a' Schack Játékot; a' mellyek meg-engedték is, tsak úgy engedték - meg, hogy ne jádják ezt a' Papok aszonyok előtt: Ennek a' tilalomnak okát nehéz által - látni: IX-dik Lajos, ama babonás Frantzia Király, a' ki egyy vólt azok közzül a' szánakozásra méltó Királyok közzül, a' kik a' Sz. Földre mentek, 's a' kik ok-nélkül és haszontalan a' Keresztyéni vért vesztegették, nem szenvedhette a' Schack Játékot, hanem kemény parantsolattal meg-tiltotta azt 1225-ben. — A' híres *Montagne Mihály* gyűlölte ezt a' Játékot; de nem babonafágból, vagy Valásbéli kegyeskedésből, hanem azért, mert azt mondotta, hogy olyan Játék ez, melly nem jó Játéknak. Ugyan ezen okból, I-ső Jakab Angliai Király is idegenítette ettől a' Játéktól a' maga fíját; minthogy mély gondolkozást kíván, 's a' mikor az agy-velőre szolgáló inaknak pihennie kellene, akkor is azok fárasztatnak.

A'

A' PHYSICÁRA TARTOZÓ NÉMELLY GONDOSKODÁSOK.

Két nevezetes tapasztalásokat tettek közönségesé némelly Tűdők ez előtt egy-néhány esztendővel a' Tsigákról és Méhekről. Még 1753-ban egy *Ziegenbál* nevezetű Tűdős Dánus, a' Coppenhági Akadémiának egy munkátskát terjesztett-elébe, mellyben azt írja, hogy ő némelly földi Tsigáknak fejeiket el-vagdalta, mellyek még azután is fokáig éltek; 's nem-tsak éltek, hanem az ő házaikba is, mint az előtt, rendszerént bé-vonták magokat, és ismét ki-jöttek. Noha ez a' dolog fel-ébreszthette volna a' Természet-vi'sgálókknak gondoskodásokat; de még is akkor igen kevés figyelmettséget mutattak éránta. 1768-ban *Boskovits* tudtára adta *Condamínének*, hogy a' Modénai Prófessor Abbás *Spalánzani*, egy-néhány földi Tsigáknak el-vágván fejeiket, nem-tsak meg nem haltak, hanem azután is színt' úgy ki-jöttek a' plántákra, valamint annak-előtte; sőt lassanként egy új fejek nevedett nekik a' régi helyett. Ez a' tapasztalás minden Természet-vi'sgálókknak figyelmettségeket fel-gerjesztette: azért is mind Frantzia, mind Német Országban, sok helyeken

ken meg-újított ez, még pedig mindenkor hafonló ki-menetellel. Nevezetesen *Schaeffer* Úr Regenspurgban, tsalhatatlanúl igazzá tette ezt a' tapasztalást. Ez a' Természet-vi'sgáló fok földi Tsigáknak el - vagdalta, rész-szerént fejeiket, rész - szerént farkaikat, 's mindenkor úgy tapasztalta, hogy mind fejeik, mind farkaik újra ki-nöttek; mint ezt nem régiben közre-botsátott munkájában maga elő-befzéli. „ 1769-ben, úgymond, Májusnak 9-dik napján; hufzon-hat Tsigáknak vágтам-el fejeiket; mellyek közzül tsak kettő veszett-el eggynehány napokkal az el-metszés után: a' többek pedig nem-tsak meg-éltek, hanem új fejek is nőtt a' régi helyett. „

Ha ez a' tapasztalás a' Philosophusoknak figyelmeteségeket meg-érdemli; szint' ilyen gondoskodást érdemel az, a' melly a' Méheken tétettetett. Elő-adta t: i. ezt az a' Társaság, melly Felső-Lufátziában a' Méhek természetének ki-tapogatófában fáradozik; 's abban áll, hogy valamikor akár az ember, mindenkor *anya - méhet* tsinálhafson vagy készíthessen a' méheknek, még pedig akár mellyik közönséges féregből, melly a' közönséges szobátskákból ki-vétettetik. E' végre eggynehány dolgos méhek zárattatnak egy iskatulyába, mellynek fellyül szelelő-lyuka *vagy*on, de a' melly szelelő-lyuk is

E drót-

dróttal fűrűn bé-köttetik. Ugyan ezen dolgos méhekkel tétettetik az iskatulyába egy darab lépetske; de olyan, a' mellyen nélgyen semmi ollyas tágasabb cellula v. szobátska, mellyben az anya-méhnek készített tojás szokott lenni, hanem tsak rendes szobátskák légyenek; mellyekben már két vagy három naptól fogva ki-keltek a' tojásból azok az apró férgek, mellyekből bizonyosan közönséges dolgozó-méhek lennének. Három vagy négy ilyen közönséges férgek elegendők arra, hogy ez a' tapasztalás tökéletesen véghez-menjen. Még ezen-kívül kell ugyan akkor az iskatulyába bé-tenni két darabotska lépeket, mellyek között az egyik tsupán viafzt, a' másik pedig lépes-mézet foglaljon magába. Végezetre, tenni kell még ebbe az iskatulyába egy tsomó öszve-tört méh-férgetskéket, mellyek ugyan azon kasból vétettefsenek, 's a' mellyekkel szokták a' dolgos-méhek az ollyan férget táplálni, a' mellyből Királyné válik. Mindezek meglévén, meg fogja tapasztalni az ebben gondoskodó Természet-vi'ssgáló, hogy mindjárt más nap' vagy harmad napon abban fognak foglalatoskodni a' dolgozó-méhek, hogy a' négy szobátskák között valamellyiket kifzélefsítsék 's ki-tágafítsák, hogy abban az a' féreg nagyobbra nőhefsen. Ugyan akkor mindjárt kezdik neki hordani az öszve-tört fér-

férgekből kézfíttetett eleféget, olly nagy szotgalmatofsággal 's bővféggel, hogy abban a' féreg egészen úfzni láttatik. A' féreg szemlátomást nagyobbodik, nyμφává léfz', 's a-zután tizen-hét vagy tizen-nyóltz napok múlva, mint valófágos Királyné, ki-jő a' maga szobátskájából, 's az anya-méhnek minden kötelefségeit véghez-vifzi. — Melly fok szép gondolkozásokra 's vi'sgálódásokra nyit útát ez a' tapasztalás! Imé ez a' munkás köz-társfág a' leg-utólfó féregből is tud magának Királynét tsinálni, 's nints szükfége arra, hogy egy más Királyné olyan tojást tégyen-lé néki, a' mellyből Királyné váljon. Imé itt egy féreg, melly a' végre rendeltetett, hogy dolgozó-méh légyen, és a' mellyben a' nemnek semmi külömbfége nem láttatik, egy harmintz, főt negyven ezeret szaporítható termékeny anyává válik, tsak az által, hogy szobátskája ki-tágafíttatik, és hogy a' többekétől külömböző eledellel tápláltatik, t. i. ollyannal, a' melly az ő nemzetfégének testéből 's véréből vétettetik. Némellyeknek tapasztalásaik fzerént, (de a' mellyeknek egészen hitelt nem adhatunk) az anya-méhnek nints arra is szükfége, hogy hímek által tétettsék termékennyé 's gyümöltözövé. Ezeknek értelmek fzerént, a' herék, mellyeket mások hímeknek tartanak, olyanok mint a' dájkák, mellyek a' férgeknek táplálásokban 's fel-nevelésekben munkálódnak.

A' HANGNAK ÉS SZÉLNEK GYORSA- SÁGÁRÓL.

A' hangnak közép-fzerü sebefsége az, melly fzerént ezer egy száz negyven-két lábnyi földet megyen egyy secunda alatt, az az, egyy minútának hatvanad része alatt. E' fzerént, tizen-három és fél secunda alatt megyen egyy rendes mértt-földet; 's minden minúta alatt többet ötöd-fél mértt-földnél. Ha a' napból olly nagy hang adattathatnék, melly a' mi földünkre meghallatathatna, ez a' hang nem érkezhetne elébb hozzánk, hanem tizen-hét és fél esztendő múlva. A' Napból ki-lőtt ágyú-golyóbis fél annyi időre le-érne a' földre. — Ez által az eszköz által, a' mennydörgésnek idejekor meg lehet mérni a' fellegnek tőlünk való távol-létét. Fel-tévén p. o. hogy a' villámástól fogva a' mennydörgésnek kezdetéig lehet számlálni négy secundákat, (mellyeket az, a' kinek illy jó kézszületü órája nints, a' maga pulsfán is meg-próbálhat) akkor a' felleg távol van még tőlünk négyszer ezer egyy száz negyven-két lábnyira, az az, mind öfzve 4568. lábnyira, melly mintegy három fertály mértt-földet téfzen. Innen az is nyilván vagyon, hogy a' ki a' villámás után

a'

a' mennydörgést hallja, már akkor nem félhet, hogy a' mennykötől meg-üttetik: a' kire pedig a' mennykő esik, szint' úgy nem hallja a' mennydörgést, valamint a' puska golyóbis által meg-ölettetett madár nem hallja a' puskának tsattanását.

Az áthmosphérának magassága Neuton szerént hatvan német mértt-föld; Haller szerént tizen harmad-fél; de la Hire szerént tizen-négy német mértt-föld, és öt-nyóltzad rész. — Kepler szerént, a' leg-vékonyabb fellegek lintsenek magassabban a' föld felett kilentz ezer négy száz hufzon-két lábnaál. A' leg-terhefebbek pedig, gyakran nintsenek magafabban felettünk négy ezer hét száz hatvan-négy lábnaál. Ez az oka, hogy gyakorta, az ilyen terhes fellegek, a' nagy hegyekbe meg-ütköznek, 's ilyenkor felhő-szaka-dáfok származnak. Meg-esik az is nem egyszer, hogy a' magas hegynek tetején egy tsepp eső sem esik, a' mikor alól a' völgyekben a' zápor-eső mindeneket el-seper. — A' testnek nehézsége nem mindenütt egyforma a' földnek színén, úgyhogy a' melly test a' Pólusok alatt kilentzven-nyóltz fontot nyom, az Aequátor v. Eggyesítő-línea alatt nem nyom többet kilentzven-hétnél. — A' mágnessel meg-kentt tön tétetett tapasztalásfokból bizonyos, hogy e' mi Századunkban, annak Nap-nyúgot felé való hajlása,

minden hat ezrtendőben egy grádusfal ne-
 vekedik. — A' leg-febelsebben fúvó szél,
 nem megy messzebb egy minúta alatt 3000.
 lábnyi földnél. — Az a' melegfég, melyet
 a' föld vezén a' Naptól, nem hat-bé mé-
 lyebben a' földbe három lábnyinál. Azt írja
 a' tudós *Boyle*, hogy ha négy lábnyi mély
 gödörbe jég-tétetik, 's helyesen bé-fedez-
 tetik, nyáiban sem olvad-el benne. 1740-
 ben, mikor az az igen kemény tél vólt, Pe-
 tersburg körül a' föld nem fagyott-meg mé-
 lyebben más-fél lábnyinál; más rendes te-
 lekben pedig nem igen szokott a' föld' fa-
 gya mélyebb lenni egy lábnyinál. — A'
 leg-nagyobb hideg Európában az, mikor a'
 kénéfő *Reaumur* szerént 17. 18. 19. vagy
 leg-fellyebb 20. gráditsra száll a' fagyot je-
 lentő *zéró* v. tzipra alatt. A' nagy hideg-
 nek nem elegendő mértéke az, mikor azt
 fokban a' jégnek vastagságából mérük; mert
 ezt a' közép-szerű hidegnek fok ideig való
 tartása is okozhatja.

A' FA-LEVELEKEN LAKÓ MOLYRÓL.

A' leveleken lakó molynek munkáji olly különöfök, 's olly bámúlásra méltók, hogy a' leg-nagyobb Böltsnek is figyelmetességét fel-gerjeszthetik. A' leveleknek hártyaikkal ruházkodik a' moly, a' mint tudni-való. Az ő béllett ruhájának formája hasonlít a' cylinderhez, de annak két végei eggy kevéssé különbözök. Az első része, mellyen a' fejét szokta ki-dugni, gombölyü és szépen meg-van prémezve. A' hátúlsó része három darabokból áll, mellyek három-szegűek, 's a' mellyek igen könnyen is öszve-húzódnak, 's azonban tágasabb nyílást is engednek, hogy az állat ott is ki-jöhessen. Némellykor az ő béllett ruhájának háta néminémü tsipkézettel meg-ékefittetik, a' melly tsipkézet hasonló a' pontynak szárnyához. Hogy a' moly ezen béllett ruhát készíthesse magának: a' levélnek felső és alsó hártája közé bé-vészí magát; a' köztök lévő zöldséget ki-eszi, úgymint a' melly neki eledelül szolgál: és így a' mikor eggy részről éhségének eleget tész', más-felől kélzíti a' matériát, a' mellyből az ő öltözete ki fog telni. Ez a' matéria a' levélnek alsó és felső hártája, mellyel a' molly éppen úgy bánik,

valamint a' Szabó két darab posztóval. Valamint ez a' ruhának való posztót öfzve-méregeti 's szabogatja, úgy tselekefzik a' moly is. Két olyan darab hárttyákat vészzen-elő, mellyek egymáshoz tökéletesen hasonlók, 's mellyeket azután mind a' maga háta felett, mind a' hafa alatt eggyesít. E' végre a' levélnek mind a' két hárttyájából olyan darabotskát szab-ki, a' mennyi az ő fél öltözetének elégféges. A' mi molyunk olyan nagy okofsággal 's frifseféggel véghez-vifzi ezt, mintha a' leg-hírefebb Szabónál eggy-néhány esztendeig inaskodott vólna. E' képpen ki-szabván a' ruhát, nints egyéb hátra, hanem hogy azt meg is varja. E' végre a' moly tsak öfzve-fértzeli előfzör a' darabokat, meg-próbálja, ha vallyon testéhez illik-é a' ruha; hol eggyik oldalára, hol a' másikra fordul benne, 's minden fekvésnek módját meg-próbálja, valamellyre majd azután szükfége lészzen. Ezen forgásai által, a' levélhárttyákat, mellyek addig egyenesek vóltak, öfzve-hajlókká 's gömbölyegekké tsinálja. E' meg-lévén, a' két meg-szabott darabot mind alól mind fellyül, a' hol már az előtt a' nagyjából meg vóltak fértzelve, fűrűbben 's szorosabban öfzve-varja, még pedig olly tsínosan 's mesterfégesen, hogy a' leg-vigyázóbb szem is alig veheti észre, hol légyenek a' két darabok öfzve-varva. — De még a'
moly

moly meg nem elégzik azzal, hogy a' fa-levélből illy tsínos köntöst készített magának; érzi hihető, hogy még így az sem nem elég púha, sem nem elég meleg. Meg-béli tehát azt belől egészen tsupa felyemmel; még pedig olly előre való vígyázással, hogy a' béllést kétszerte vastagabban ejti ott, a' hol a' dörgölés által leg-könnyebben el-kopik. — Minekutánna e'képpen el-végezte a' moly az ő egész öltözetét, azon mesterkedik már most, hogy ki-hozhassa azt a' levélnek két hártái közzül, mellyektől eddig minteggy bé vólt zárattatva. Hogy ezt véghez-vihesse, arra több erő mint-sem ész kívántatik. E' végre tehát ki-dugja fejét bélett ruhájából, előre megy, 's a' levélhez kaptsolódik elfő lábainál fogva, a' mikor hátúlfő lábaival erősen meg-ragadja bélett ruháját, és azt maga után húzza. — Az a' moly, mellyről eddig szólltunk, a' levélnek közepében készített magának bélett házat. De gyakorta nem a' levélnek közepét, hanem tsak annak szélét választja e' végre. Akkor tsak eggy-felől kell néki a' hártákat el-vágni, t. i. azon az óldalon, melly a' tsipkézetnek ellenébe-téttetett: mert a' levélnek széle körül ezek a' hárták még fokkal erőfebben öszve vagynak köttettetve a' természet által, hogy-sem mint a' molytól ki-telhetne. Ezen-kívül, vagyon is már

ott néminémű hajlófágok vagy gömbölyűfégek; azért is a' molynak ruhájára sokkal alkalmatosabbak. A' molynak munkája tehát itt tsak abban határozódik-meg, hogy ezeket a' tsipkézeteket a' köztök lévő zöld matériától meg-tisztítsa, melly az ő ruháját igen nehézzé 's alkalmatlanná tehetné. Mikor a' moly ebben foglalatoskodik, próbálja valaki ollóval a' tsipkézeteket el-metfzeni, 's vi'ssgálja-meg, miképpen fogja magát ez esetben fel-találni. Ekkor t. i. a' moly félben-fzakasztja mindjárt elébbeni munkáját, 's azon mesterkedik, hogy az ő testéből kijövő felyem fonalatskákkal a' két hárttyákat mennél elébb öfzve-varja, mellyeket az oló el-választott egymástól. Azután, minekelötte tovább menne a' ki-fzabásban, megbéli azokat, úgyhogy a' gondos Természeti-vi'ssgáló minden nap' nézheti, hogy azok a' hárttyátskák, mellyek előfzör által-látszóok voltak, lafsanként meg-homályosodnak. Ezt pedig nem egyéb tselekefzi, hanem a' felyem béllés, mellyet a' moly az ő ruhájának alá fzokott húzni. E' fzerént, a' mint a' béllést alá-húzza, mindenkor lafsanként a' levélnek hárttyátskáját gömbölyíti, úgyhogy mikorra el-készül, akkor egészen cylinder formájú az ő öltözete. Úgyde még ekkor nints meg-tsinálva öltözetének az a' réfze, a' melly még a' levélhez vagy on ragad-

gadva, holott már az egész béllést alá-húzta. Mit tsináljon tehát azzal a' moly? ki-rágja-é a' felyem béllést, hogy azon fejét ki-ütvén, a' levélnek azt a' részét el-rágja, 's öltözetéhez intézze? Éppen nem szükfég, mert ez az előre-néző féreg tudott magának helyjel helyjel egy kis hézakot hagyni, mellyen fejét ki-dugván, a' munkának hátra-lévő részét el-vegezi. Minekutánna a' fa-levélnek hártáját körös-körül öfzve-var-ta, ekkor ofztán a' felyem béllésnek hézak-jait szépen bé-köti. Elegendők ezek a' jegyzések, hogy ennek a' kitsiny férgetské-nek a' molynak előre-nézését és gyors munkáját bámúlással nézzük.

A' DRÁGA KÖVEKRŐL NÉMELLY JEGYZÉSEK.

Minden drága-kövek között a' Gyémánt a' leg-első. Hogy ez szép légyen, három minémüfégek kívántatnak-meg benne; úgy-mint, az által-látzófág, a' tisztáfág, és a' ragyogásnak elevenfége. A' rend-kívül való szépfégű, ragyogáfú, 's nagyfágú Gyémánt *Parágonnak* hívatatik. A' zöld Gyémánt, mikor t. i. ez a' szín benne tökéletes, leg-ritkább, és leg-drágább. A' rósa-
szí-

színű, kék, söt farga Gyémánt is, nagy betsben tartattatik. A' veres és feketéllő Gyémántok nagyon közönfégések, 's már ez a két szín benne hibának tartattatik. — Találatnak némellykor olyan Gyémántok, mellyek a' febes vizeknek követses fenekén fok esztendőig hempergettetvén, tsupán csak a' Természetnek kezétől ki-palléroztatnak, 's által-látszókká léznek. Az illyen Gyémántok, mikor néminémű Pyramis formára a' természetből ki-metszettetnek, neveztetnek *Természeti-hegyeknek*. A' régiek ezeken-kívül semmi más Gyémántokat nem esmertek. Azok a' négy nagy Gyémántok, mellyek a' Nagy Károly Tsászár' Királyi Palástjának kapsán állottak, 's a' mellyek ma a' Sz. Dienes' kintsei között tartattatnak, illyen természetből pallérozott Gyémántok. — *Jefferies* a' Gyémántokról írt munkájában, tagadja, hogy Ámérikában valóágos igaz Gyémántok találatnának. Azt mondja, hogy mindazok Ásiából vitettetnek oda, 's úgy küldettetnek osztán Portugalliába. Azt mondja, hogy noha szorgalmatofsággal megvi'sgálta ezeket a' Gyémántokat, de soha köztök, 's az Ásiából került Gyémántok között, leg-kifsebb külömbféget is fel nem fedezhetett. Leg-hírefebb Gyémánt-bánya a' Világon az, a' melly vagydon *Golconde* és *Visapouri* tartományában, a' Nagy Mógol' Birodalmában.

A'

A' *Rubint* a' Gyémánt után a' leg-betsefebb 's leg-keményebb kö. Ezen sem fog semmit a' reszelő, 's a' leg-keményebb tüzet is ki-állja. A' Nap-keleti *Rubint* eleven vereségű, mint a' jól meg-értt tseresznye. Mikor a' *Rubint* piros vér színű, 's negyven *Carátnál* vagy száz hatvan gránnál többet nyom, akkor *Escarboucnak* nevezik a' Frantziák. De a' mellynek ezt a' nevet adják, szükség hogy olly eleven veresége legyen annak, mint szintén az égő-szénnek. Az illyenek teremnek *Ava* és *Pegu* Tartományában. A' világosabb 's ró'sa-színű *Rubint*, 's mellyben néminémű fárga szín is láttattatik, leg-gyengébb 's leg-puhább a' *Rubintok* között. Hozattatik ez *Siléfiából*, *Mexicóból*, és *Brafiából*. Az igen gyengén veresellő *Rubintok* talátnak *Tseh-Ország*nak, *Siléfiának*, 's *Magyar Ország*nak *Bányáiban* is,

A' '*Safir* harmadik helyet érdemel a' betses és kemény kövek között. Felette nehéz ezt is ki-metszeni 's pallérozni. A' Nap-keleti '*Safir* igen szép ég-színű, sem nem igen világos, sem nem igen sötét; és e' leg-betsefebb minden '*Safirok* közt. Talátnak *Peguban*, és a' *Cejlon*' Szigetében. A' Nap-nyugoti '*Safir* fejezes, 's igen vékonyan látnak benne az ég-szín. De igen nehéz illyeket tökéleteseket találni, mellyekben

ben valami hiba nem volna. A' viz-színű 'Safir annál betsefebb, mennél kevesefebb kék-féget mutat. Mikor a' drága-kő metzfők ilyenre találnak, Gyémánt helyett szokták azt el-adni. Találtatik az ilyen, de igen ritkán, Cejlonban.

A' *Topáz* arany-színű fárga, melly szín ragyogó zölddel elegyítették. Ez is két-féle, úgymint Nap-keleti és Nap-nyúgoti. Az első leg-betsefebb, 's terem leg-inkább Arabiában. A' Nap-nyúgoti koránt-fem olly kemény mint az első; terem ez Ámérikában, és Tseh-Országban is. Ez előtt eggy-néhány esztendővel találtattak Topázok Saxonniában is, mellyek nagy keménységűek, és külömb külömb-féle szegeletekre könnyen ki-metszettethetnek. A' Brásiliai Topáznak igen különös és kedvetlen színe van: de ha ez valamelly hamuval meg-töltött olvasztó-tserépbe tétetik, 's eleven-szenekre tétetik, el-veszti a' tűzön ezt a' rút színét, és igen kellemetes színű Rubinttá által-változik. A' drága-kövekkel kereskedők ezt a' mesterféget nagy titokban tartották mind addig, míg *Dümelle* Úr ezt ki nem tanulta, és a' Pári'si Akadémiával nem közölte.

A' *Smaragd* ötödik helyet tart a' drága-kövek közt. Már ezen többet fog a' részelő, mint a' többeken, és igen szép ódásokra ki-pálléroztathatik. A' Nap keleti
Sma-

Smaragd eleven-zöld, és szépen fűgárzik. Jö e' hozzánk leg-inkább Égyiptomból. Napnyugoti Smaragdusnak neveztetik az, mellynek zöld színe fokkal vékonyabb és világosabb. Jö e' hozzánk Pérúból és Cárthagénából.

A' hatodik drága-kő a' *Chrysolitus*, melly egy kevésé zöldellik, 's annál kevésebb a' betse, mennél zöldebb.

Az *Amethystus* kék-színű, vagy vere-s-kék. Vagyon olyan is, melly fűrgálló és bor-színű. Az a' melly Cárthagénából hoztattik, és pirosuló kék-színt mutat, leg-ritkább szokott lenni. Ha az Amethystust hamuba teszik, 's tűznél melengetik, el-vefzti színét, és olyanná lesz' mint a' Gyémánt, valamint a' 'Safir is. — A' Gránát tömöt vere-színű mutat. Találtatik olyan is, melly véknyan fejéreslik, és egy kevésé fűrgállik. A' melly Gránát viola v. kék színű mutat, az leg-tökéletesebb neműnek tartattatik. — A' *Hiacinthus* vere-s, 's egy kevésé fűrgálló. Vagyon olyan is, melly fejéres-fűrga, vagy kékellő-fűrga. A' *Berillus* olyan forma zöld-színű mutat, a' milyen a' tengernek-vize. —

A' mi a' drága-köveknek árrokat illeti, azokat gránok, v. Carátok szerént szokták mérni. Négy grán téfzen egy Carátot, száz negyven-nyóltz carát, egy látot, két ezer

ezer három száz nyóltzvan-három carát egy fontot. — A' szépen ki-pallérozott Gyémántok ezen az árron adattatnak. Úgymint; egy grán, három tallér; két grán, kilentz tallér; három grán, tizen-hat tallér; négy grán, hufzon-hét tallér; öt grán, ötven tallér; hat grán, hetven-öt tallér; hét grán, száz tallér; nyóltz grán, száz hufzon-hét tallér; kilentz grán, két száz tallér; tíz grán, két száz ötven tallér; tizen-egy grán, három száz hufzon-öt tallér; tizen-két grán, három száz hetven-öt tallér; tizen-három grán, négy száz ötven tallér; tizen-négy grán, öt száz ötven tallér; tizen-öt grán, hat száz hufzon-öt tallér; harmintz grán, három ezer hét száz ötven tallér; negyven grán, öt ezer tallér; negyven-öt grán, hét ezer öt száz tallér; ötven grán, tizen-két ezer öt száz tallér; hatvan grán, tizen-öt ezer tallér.

A' Gyémántok hat különböző módon palléroztatnak-ki. Azon ki-pallérozások szerént kisebbedik vagy nagyobbodik az árrok. Leg-betsefebbek az olyanok, mellyek minden lehető szegeletekre szépen ki-palléroztatnak, 's Briliántoknak nevezetnek. Nagy betsben tartattatik az is, melly szép pyramis formára palléroztatik-ki; nem különben az is, melly három szegeletű ábrázatokra palléroztatik. — Azok az

ap-

apróbb gyémántok, mellyek a' nagyobbat körül szokták keríteni a' gyűrűben, közönfégen carátoknak szoktak hívattatni, mint-hogy a' négy gránt ritkán haladják-meg. — Ha valaki szép gyémántot akar válni, szükfég hogy azt microscópiummal, vagy nagyító-üveggel vizsgálja, 's a' mellyiken leg-kevesebb egyenetlenséget vagy darabosfágot lát, azt válassza. — A' leg-szebb gyémántok, mellyek az egész földön esmeretek, ezek. Úgymint, a' Nagy Mógol Tsászáré, melly nyom két száz hetven-kilentz carátot. *Tavernier* betsülte azt két millió kilentz száz harmintz ezer, nyóltz száz tizen-kilentz tallérra. — A' Toscanai Nagy Duxnak Gyémántja, melly száz harmintz-kilentz carátot nyom, betsültetik hat száz ötven-két ezer, nyóltzvan-három tallérra. — A' nagy *Sancy*, melly egy a' Frantzia Koronához tartozó gyémántok között, és nyom száz hat carátot, betsültetik száz ötven ezer tallérra. — A' *Pitre*, mellyet az *Aurélianumi* Dux Régenskorában szerzett a' Frantzia Király' számára, nyom öt száz negyven-hét gránomot, 's került két millió öt száz ezer Frantzia Livrába. Szerzette vólt ezt egy *Pitt* nevezetű Anglustól, a' kinek nevérol hibásan Pittrének neveztetett. — A' Burgundiai utólsó Duxnak Károlynak számára palléroztatott a' leg-első gyémánt Európa-

pában, K. U. Sz. után 1475-ben. Ez a' te-
 mérdek kintsü 's kevély Dux, három nagy
 Rubintok, és eggynehány nagy gyöngyök
 közzé füzette ezt, 's arany-lántzon szokta
 vifelni a' maga nyakában. El-vitte vólt ezt
 magával akkor is, mikor a' Sveitzerek ellen
 nagy haddal ment; a' kiktől tsúfosan meg-
 verettetett. Ez a' drága ékesség, több tzifra
 fegyverekkel 's töméntelen kinttsel egygyütt,
 a' Bernaiaknak kezekre került. Ezekből,
 minthogy még akkor kevesen tudták az il-
 lyen drága - köveknek betsét, óltsón meg-
 vették némelly Augspurgi Kereskedők; ezek
 nagy árron el-adták VIII-dik Henrik Angliai
 Királynak. Ennek Leánya Mária, II-dik
 Filephez a' Spanyol Királyhoz menvén Fe-
 leségül, ez a' drága-kő vele egygyütt a' Spa-
 nyol Házra szálltt. Eggy nagy gyémánt,
 melly a' Brasiliai Gyémánt-bányából került-
 ki, 's a' Portugalliai Királynak kintsei köz-
 zé bé-tézetett, nyom 1680. carátot, az az,
 tizen-harmad-fél latot. Betsültetik két száz
 hufzon-négy millió Sterlingeekre.

A' mi a' *Rubintot* illeti; annak árra
 így megy. Eggy carát, ér nyóltz tallért;
 két carát, negyven tallért; három carát, száz
 tallért; négy carát, száz ötven tallért; öt
 carát, két száz tallért; hat carát, három
 száz tallért; hét carát, négy száz tallért;
 nyóltz carát, öt száz tallért; kilentz carát,
 het száz tallért. tíz carát, ezer tallért.

A'

A' 'Safirnak carátja rend-szerént négy tallér; 's így szoktak alkudni, hogy a' mennyi carátot nyom a' 'Safir, azt a' számot magával fokszorozzák, 's az eggy carát' árának felével a' summát el-osztják, 's a' mi ki-jő, a' léz' az alkuban lévő 'Safirnak az árra. Így p. o. ha a' 'Safir nyom nyóltz carátot, fokszorozom a' nyóltzat magával, 's léz' hatvan-négy; el-osztom a' négy tallérnak felével. t. i. kettővel, 's léz' az alkuban lévő 'Safirnak árra harminz-két tallér.

— A' *Topázius* nem igen nagy árrú. Ha két scrupulust nyom, akkor el-megy ötven talléron. — A' *Smaragd* mennél tisztább és szebb színű, annál drágább; azért is nehéz az árrát meg-határozni. Eggy carát Smaragd rend-szerént két tallér; két carát, hat tallér; három carát, tíz tallér; négy carát, tizen-öt, öt carát, húsz; hat carát, harminz; hét carát, hetven; nyóltz carát, nyóltzvan; kilentz carát, száz; tíz carát, száz ötven. Azt mondják némelyek, hogy Svéviában *Raichenauban*, a' Benedictinufok' Klastromában vagyon eggy Smaragd, mellynek hossza eggy lábnyi, szélelsége hét íznyi, 's vastagsága három íznyi. — A' *Chrysolithus* nem igen kerestetik. Mikor tiszta és szép, eggy carát el-adattatik tizen-öt talléron. — Az *Amethystus*, eggy carát' nyomó ér négy tallért, 's az *Arithmetica pro-*

gressió fzerént nevedik az árra. — A' Gránátok nem igen nagy árrúak. — A' *Hiacyntok* olyan forma árron adattatnak, mint az Amethistufok. — A' Berillufsal mái időben nem igen nagy kereskedés üzettetik. Hogy valaki meg-tudhassa, ha valamely drága-kő, mellyet meg akar venni, valófággal az-é; tseppentsen reá egy tsepp választó-vizet, 's ha ez által a' kő leg-kifsebbet is a' maga színében nem változik, elhiheti, hogy az valófággal drága-kő.

A' GYÖNGYÖKRŐL.

A' Gyöngyök vagy egészen gömbölyűek, vagy körtvély formájúak, vagy fok szegeletűek, 's egyenetlenek. Mindenik-félében azok leg-tökéltefebbek, a' mellyek tiszták és ragyogók. Vagynak olyanok, mellyeknek vizeik tsupa fejérek; és ezek leg-betsefebbek Európában: vagynak olyanok, mellyeknek vizeik fargállók; ezeket az Arabfok és Indufok a' fejéreknél fellyebb betsülik: némelleyek ólom-színűek, mások ismét barnák, vagy feketék. A' rend-kívül való nagyfágú gyöngyök *Paráragonoknak* neveztetnek. A' Gyöngyöket, a' mellyek a' tengeri-tsigáknak házaikban v. béleikben taláztatnak, 's ezeknek a' tsigáknak enyv-forma nedves-

fé-

légeikből készítettnek, halásszák a' tengeri Búvárok 's Halászok, az Á'siai, Ámerikai, főt az Európai tengerekben is. A' Nap-keleti vagy Á'siai Gyöngyök leg-ritkábbak; ezek közt is főképpen azok, mellyek a' Perfiái-tengerben, 's Arabia körül halásztatnak; úgymint a' mellyek símák, tiszták, által-látszó, 's tündöklésekre nézve a' legfajinabb ezüsthöz hasonlók. Az Ámerikai Gyöngyök zöldellők: igen sok találtatik ilyen Panamában, a' Déli Ámerikának Városában. Az Európai Gyöngyök sokkal halványabbak 's hólttabbak, hamar meg is fargúlnak, és meg-feketednek; noha kerülnek néhányszor Északról olly szép gyöngyök is, mellyek a' Nap-keletiekkel vetekednek. — A' mesterfég arra is rá-ment, hogy az igaz-gyöngyöket majmolja; minthogy sok Országokban az igaz-gyöngyöknek viselésék meg nagyon tiltva. Az ilyen hamis gyöngyök üvegekből fúvattatnak, viasszal megtöltetnek, azután egy bizonyos essentziával, melly némelly halaknak héjjokból készített, bé-vonattatnak. Ennek fel-találója volt egy *Jacquin* nevezetű Frantzia Párisban. Tudni-illik egy néminémű napon nézván ez, miképpen tisztítják tselédjei egy tekenőben azokat az apró halakat; mellyeket a' Frantziák Ablefeknek, a' Deákok Aburnufoknak hívnak; tsudálkozással látta, hogy

a' hálnak héjja a' víz' színét ezüst-színre megfestette. Meg-parantsolta azért a' szolgáloknak, hogy azt a' vizet ki ne öntsék, hanem meg-higgadni engedjék. Meg-higgadván a' víz, a' fenekén meg-üledett egy ezüst színű matéria, melly a' gyöngyöket termő tsigáknak házaikhoz igen hasonlő volt. Nem kellett ennél több Jacquinnak, hogy a' maga el-gondolt mesterlégéből kereskedést üzzön. Leg-először is tésztaból tsinált apró bors-szemnyi golyóbifotskákat, mellyeket fellyül egészen bé-vont ezzel a' matériával, mellyet Gyöngy-essentziának nevezett. Minthogy a' Pári'si nép felette kap minden újfágon, drága pénzen meg-vette ezeket a' tsináltt gyöngyöket; minthogy kellemetes színekkel kedveskedtek. De minthogy, (kivált a' tántzolás közben) az a' ragasztó matéria, melly a' gyöngy-essentziát a' tésztagolyóbifokkal egyyefítette, meg-ólvadott, 's a' Dámáknak szép nyakaikat bé-motskolta; azért is Jacquin az üveg-fúvókkal apró golyóbifotskákat fúvatott, 's ezeket ezzel a' töle készítettett essentziával bé-kente, a' mellyel is a' Pári'si Dámáknak ízléseket tökéletesen meg-elégítette. Leg-alább húsz ezer ilyen nemű apró halak kívántatnak-meg arra, hogy az ő héjjaikból egy font ilyen essentzia készüljön. Minthogy igen drága ez a' materia; azért is a' hálnak hólyagjával,

val, vagy abból készítettett nedvességgel elegyítették. Sok Pári'fi Dámák, t. i. a' közép-rendűek, örömeztőbb viselik az ilyen hamis gyöngyöket, mint a' valóságosokat; mert közönléges apró szeműeket viselni szégyenlenek, hogy pedig nagy szeműeket végyenek, ki nem telik tőlök. Azonban ezek a' tsináltt gyöngyök olly szépek és ragyogók; hogy nagyon jártas szemeknek kell azoknak lenni, mellyek azokat a' valóságos gyöngyöktől meg-külömböztethetik.

A' mi az igaz-gyöngyöknek árakat illeti, azok rend-szerűen így mennek. T. i. ha öt száz gyöngy nyom egy latot, ér tíz tallért; ha négy száz, tizen-ötöt; ha három száz, húszat; ha két száz, huszon-ötöt; ha száz ötven, harminz-hetet; ha száz húsz, negyven-ötöt; ha száz, hatvant; ha nyóltzvan, nyóltzvan-hetet; ha hatvan, száz tizenkettőt; ha negyven, kétszázat; ha harminz, két száz ötvent, 's a' t. — A' mi pedig a' Nap-keleti 's tökéletes gömbölyűségű gyöngyöket illeti; ezekből két grán meg-ér egy tallért; négy grán, három tallért; öt grán, ötöt; hat grán, hetet; hét grán, tízet; nyóltz grán, tizen-ötöt; kilentz grán, húszat; tíz grán, huszon-hetet; tizen-egy grán, harminz-kettőt; tizen-öt grán, hetvent; tizenhat grán, vagy négy carát, hetven-ötöt; húsz grán, v. öt carát, száz huszon-ötöt;

hufzon-öt grán, három száz tizen-kettőt; har-
mintz-két grán, vagy nyóltz carát; hét száz
ötvent; negyven grán, vagy tíz carát, ezer
tallért.

A' TÖRÖL, LEGYEZÖRÖL, HAJ-POR- RÓL, KALAPRÓL, 'S TOLL - BOKRÉ- TÁKRÓL.

A mesterfégben 's tudományokban az
új fel-fedezések igen nehezen és lassan men-
nek tökéletességre. El-folynak néhányszor
egész Századok, mellyekben semmi új ta-
lálmány nem jö világozásra. A' mi az em-
beri elmének leg-nagyobb meg-alázására szol-
gálhat, ez az, hogy már a' régiek olly kö-
zel tapogatóztak valamelly halznos mester-
féghez, mellynek fel-fedezése egészen a' mi
idönkig haladott, hogy tsudálkoznunk kell
rajta, hogy eggy vagy két lépést nem tud-
tak még tenni, hogy azt fel-találhatnák. Így
p. o. van három ezer elztendeje, hogy a'
Görögöknél, Rómaiaknál, 's más Népeknél
a' metzésnek mesterfége fel-találtatott; vól-
tak nekik pergaménjeik, 's különböző ne-
mű papirofsaik, még is, a' mi tsudálatos,
sem a' bölts Görögök, sem a' tudós Róma-
iak a' nyomtatásnak mesterfégét fel nem ta-
lálhatták, 's ama bölts Cicerónak halála után
még

még tizen-öt száz esztendőig kénytelenítette a' tudós Világ e' hasznos mesterfég nélkül el-lenni. A' XV-dik Századnak harmincz-nyóltzadik esztendejében, egy Májjenben, v. Moguntziában lakó *Gutenberg* nevű Nemes ember, eggy-néhány betűket metsz egy deszka darabra, bé-keni ténával, azután papirosra nyomja; 's ez ad alkalmatóságot amaz igen nagy hasznú mesterfégnek a' nyomtatásnak fel-találáflára, melly már ma igen nagy tökéletességre vittetett. — Ugyan ezt lehet meg-jegyezni a' tőkről is. Minekelötte ezek az alkalmatos varró-eszközök fel-találtattak volna, a' Görög és Római Dámák vékonyan meg-hegyezett fákkal éltek vólt tők gyanánt; mellyeket annyira meg-vékonyítottak, a' mennyire a' fának töredékenysége meg-engedte. Melly könnyű lett volna ezek helyett a' vékony fák helyett értz nemekből készítettett tőkkel élni. Még is, a' mi tsudálatos dolog, a' XVI-dik Századnak közepéig azt senki fel nem találta, hogy értz-nemekből készítettett gombos és varró-tőkkel éljenek. Mellyik Nemzetnek, 's abban is kinek közfönhetik a' mi Dámáink ezt a' hasznos találmányt, nem lehet meg-határozni. A' Historiákból tsak azt tudhatjuk, hogy a' leg-elfő tők Angliában 1543-ban készítetttek. Ha nem ott találtattak, leg-alább hihető,

F 5

hogy

hogy más Nemzeteknél is nem fok eszten-
 dökkel voltak azok esmeretefek az előtt,
 míg az Ánglufoknak esmeretfégekre juthat-
 tak. — Minthogy ez a' külömben hafznos
 portéka felette óltsó, szüklég hogy a' tsiná-
 lásának gyorsasága olly nagy légyen, hogy
 a' Mester-ember annak tsinálásából tisztelsé-
 gefen élhessen. A' ki soha sem vólt tö-
 tsinálónak műhelyében, nem gyözne eléggé
 bámúlni azon a' gyorsaságon, mellyel ott
 minden-féle dolog folytattatik. Meg-láthat-
 ná, hogy ott a' vékony drót-tekerő egy nap'
 olly hosszú drótot v. értz-fonalat tekerhet,
 a' mellyből ki-telik száz húsz ezer tö. A'
 hegyező minden nap' meg-hegyez hetven-két
 ezeret. Az értz-fonál metfző el-metfzhet
 egy nap' száz kilentzven ezeret. A' tete-
 ző, v. fejező, tetejét tsinálhat egy nap'
 leg-
 alább kilentz ezernek. A' papirosba rakó
 el-rak egy nap' harmintz-hat ezeret. Mi-
 nekutánna kéfzen vagynak a' tők, nem hagy-
 ják-meg rajtok az ő fárga színeket; ki-vévén
 némelly nagy rendű tőket, mellyek fárgán
 maradnak. A' több rendbélieket meg-fejé-
 rítik, mind azért hogy szebbek légyenek,
 mind pedig azért, mert a' fárga értz bűdös
 szagot hágy a' varrónak kezein, 's hamar
 is meg-zöldül. Ez a' fejerítés véghez-me-
 gyen némelly hírefebb műhelyekben, a' leg-
 fájinabb Ángliai tzin által. Némelly helye-
 ken

ken Normáundiában 's Német Országban véghez-megyén ez a' fejerítés tzinzel, ónnal, és kénéfövel. De ez a' leg-utólfó módja a' fejerítésnek rossz és veszedelmes; mert az ilyen tönök szúrása nehezen gyógyúl-bé. Angliában némelly nevezetesebb mühelyekben tiszta jó-féle ezüsttel fejerítettnek-meg a' tők, melly azokat felette szépekké 's fokkal tartósfabbakká téfzi. Azonban nem is igen drágák, mert kevés ezüsttel szörnyü hosszúfágú értz-fonalat bé lehet borítani. — Régenten a' gyászolóknak kedvekért majd fizint' annyi fekete mint fejer tők készítették Európában. De már ma a' tők igen kevés részét tsinálják a' gyászos tzeremóniának. Már ma nem igen készítenek más fekete tőket, hanem tsak azokat, mellyeket a' Dámák az ő hajaikban viselnek; mellyeket nem is szoktak ki-pallérozni, hanem önként darabosan hagyják, hogy a' hajakban annál inkább meg-álljanak. — A' tönök tökéletsege áll az értznek keménységében, annak helyesen lett meg-fejerítésében, a' fejének 's hegyének jófágában; szükség hogy a' hegyén leg-küfsebb darabofság is ne találtasfék, hanem tökéletes símafágú légyen. Hogy ezek el ne romoljanak, helyesen tselekefzik a' Dámák, ha a' magok tőjiket mindenkor vagy börből készítettett tokokban, vagy korpában tartják. A' leg-híresebb tők az Anglia-

lia-

liaiak, mellyek, kivált a' fájin tzinnel való meg-fejéritefekre nézve, minden egyéb töket fellyül-haladnak. Hírefek ezek után a' Cártsbádi tök Tseh Országban, mellyek igen jó értzből készülnek, a' melly. értz nevezetes a' *Krefelitzzi értz*' neve alatt. Frantzia Országban leg-hírefebbek a' Normándiai tök, mellyekkel leg-inkább élnek Párisban is. — Hogy a' töknek különböző nagyságok megkülömböztetsék, számok szerént vagynak fel-olftva. A' leg-kifsebb tök, mellyek Cámionoknak neveztetnek, 3. 4. 5. szám alatt vagynak. A' cámionoktól fogva a' 14-dik számg, a' tönek nagysága tsak egygy számmal nevededik. De a' tizen - negyedik számtól fogva fel-felé, két két számmal nevededik a' tönek nagysága; mint p. o. 16. 18. 20. Ezeken-kívgül vagynak még némelly tök, mellyek a' leg-kifsebb rendbéliek közé számláltatnak, úgyhogy ezeknek hosszúságok tsak öt líneányi, melly fél-ízt sem tézen. A' kifsebb cámionoknak hosszúságok fél íznyi. A' rend-szerént való tök azok, mellyeknek hosszúságok hét vagy nyóltz líneányi.

A' *Legyezö*, mellyel a' meleg napokban az Ászonyok a' levegö-egét mozgatják, hogy ábrázatjokat hívefítsék, fokkal esmeretefebb, hogy-sem mint azt hosszan le-írni ízükléges völna. Készíttek vékony börtöké-

kéből, papirosból, tafotából, tsipkéből, patyolatból, 's akármelley vékony matériából, melly fél-kereklégre ki-metszettetik, azután pedig drága-fákból, elefánt-tetemekből, tzet-hal' tsontjaiból, tekenős-béka' héjjaiból, vagy más drága matériákból készítettett oszlopotskákra ragasztatik. A' Dámák magokkal hordozzák ezt nyáron, főt némelleyek télen is, hogy a' Játék-néző helyekben, vagy más meleg szobákban magokat hívefítsék. Párisban készítettnek legyezők, tizen öt krajtzárostól fogva fel-felé, harmintz, főt negyven aranyofig. A' közép-szerűek tutzet számra adattatnak, a' fájinok pedig egyenként. Véghetetlen nagy kereskedést üznek ebből a' Pari'siak. Van olyan Kereskedő, a' ki azokon kívül, a' mellyeket Pári'sban 's Frantzia Országban el-adat, leg-alább tíz ezer forint árrát ki-küld minden esztendőben Hollandiába, mellyek onnan rend-szerént Ámérikába, vagy az Európai Északi Országokba vitettetnek. Frantzia Országba is vitettetnek ugyan bé másfunnan; de tsak olyanok, mellyeket tsak a' leg-főbb Dámák szerezhetnek-meg. Illyenek a' Chínából és Angliából került drága legyezők; a' mellyek bámúlásra méltók. Hajdan fok legyezők kerültek Rómából és Spanyol Országból is, mellyek jó szagú vékony bőrökből készítettettek. De már ma ennek

a'

a' kereskedésnek egészen vége-szakadt, mi-
nekutánna a' Dámák a' jó szagokban nem
annyira gyönyörködnek, mint a' XVI-dik
's XVII-dik Századokban.

A' *Haj-por* fok-féle matériákból készít-
tetik. Leg-közönlégesebb 's leg-óltsóbb az,
a' melly keményítöböl lész'. A' bab vagy
pafzuly lisztből készítettett haj-por leg-jobb-
nak tartattatik. A' Cyprusi haj-por nem e-
gyéb, hanem a' meg-rothadott fenyő-fának
pora, mellyet vízbe hánynak, belöle némi-
némü tésztát tsinálnak, meg-száraztják, ap-
róra törik, meg-fűszerfámozzák, 's drágán
el-adják. A' tser-fákból is hasonlóképpen
lehet ezen módon jó-féle haj-port készíteni,
mellyben némelly mühelyekben vékony por-
rá törtt tojás-hajak elegyítettnek. Leg-rosz-
szabb haj-por az, mellyet némellyek fejer
pipákból, meg-száraztatott 's öfzve-törtt tson-
tokból készítenek. Nem-tsak az, hogy dur-
va és nehéz ez a' por, hanem azon-kívvül
a' hajnak is ártalmára vagon. Az a' mit
némellyek égett-borral készítettett pornak
hívnak, nem egyéb, hanem az, a' melly
keményítöböl készül, tsak-hogy elföben a'
keményítöt égett-borral lotsolják-meg. Ez
a' port könnyebbé 's pattogóbbá tsinálja,
az az, mikor az ember az újjai közzé fogja,
néminémü bizonyos hangot ad, a' millyent
nem ad az olyan por, melly égett-borral
meg

meg nem nedvesítettett. Eddig tsak három nemű haj-porok vóltak esmeretefek az ő színekre nézve; úgymint a' fejérek, szürkék, és feketék. A' fejérek leg-közönfégefőbbek; a' szürkével élnek némellyek az igen szőke hajnak jobb színre való hozáfában: a' fekete porokkal tsak az olyan tartományokban élnek, mellyekben a' fekete hajak nagy betsben tartattatnak. Mikor a' leg-utólsó Királynét gyászolták Pári'sban, akkor találatt-fel a' vereszes v. szőke por; mellyben igen kevés keményítő vagyon, 's melly a' Dámáknak igen nagyon meg-tetfzett. Azóltá más különböző színekkel is elegyítik a' Pári'si haj-por tsinálók az ő poraikat. Sokféle matériákból próbáltak már a' böltés Mesterek haj-porokat készíteni, hogy ez által is a' tiszta búza kímélltetnék. Meg-próbálták az Indiából kerültt vad-gefztenyéket, fejer babot, török-búzáat v. kukuritzát, krumplit, és egyebeket: de mindenik igen púhának és 'sírosnak találtatott, úgyhogy a' keményítővel nem érhetett. Egy *Sarcey* nevezetű tudós Frantzia, a' ki e' részben sok próbákat tett, commendálja annak a' különben ártalmas fűnek magvát, mellyet a' Deákok Nigellástrumnak neveznek, 's a' mellyet a' búzából ki-szoktunk írtani. Azt mondja, hogy ha illyen maggal egyg szántó-földet bé-vetnének, leg-alább teremne három an-

annyit mint a' búza, 's ebből még fejeőbb 's fájinabb por készülne, mint a' búzából, azonban felette sok búzát is meg lehetne e'képpen kímélni.

A' *Kalapok* készíttetnek, Cástornak, az az, Hódnak vagy vidrának, nyúlnak, tengeri-nyúlnak szőreiből, és a' Vigognak gyapjából. A' vidra vagy cástor, másként Hód, hozattatik Canadából és Moscóviából. Két-félék ezek a' Cástor vagy Hód bőrök, mellyek onnét hozzánk kerülnek; t. i. vagy kövérek, vagy szárazak. Kövér bőröknek hívják azokat, mellyek már az embereknek öltözetül szolgáltak, 's mennél tovább vifeltettek, annál inkább kapnak rajtok a' kalap-tsinálók. Száraz bőröknek nevezik azokat, mellyek a'képpen hozattatnak - bé, a' mint az állatról le-vonattattak. Az első rendbéliekből készíttetnek a' nagy árrú kalapok; de minthogy ezek kevesebb számmal hozattatnak-bé, leg-inkább csak a' száraz Hód-bőrökkel élnek. Minden Cástornak v. Hódnak két rendbéli szőre vagyon, durva és fájin; és csak ez utólsóval élhetnek a' kalap-tsinálók. A' Vigogne a' tevének neme, melly leg-inkább Péru Országban találtatik. Ez is három rendbéli gyapjat ad a' kalap-tsinálóknak. A' nyúlnak is két-féle szőre vagyon; más-forma az, a' melly a' hátán vagyon, más a' melly a' két oldalain találtatik. Hogy
va-

valamelly kalap tsupa Cástor v. Hód kalapnak hívatásék, meg-kívántatik arra, hogy két harmad-rész kövér, és egy harmad-rész száraz Hód-szörökből készüljön. Ezek a' kalapok igen nagy árrúak, és ritkán is készítettnek. Közönségesebbek a' fél-cástor v. Hód kalapok, mellyek a' Vigognénak gyapjából, a' Nyúlnak 's tengeri-nyúlnak szőreiből, mellyek egy lat Hód-szörrel elegyítettnek, készítettnek.

Leg-híresebbek az Ánglus és Frantzia kalapok, nevezetesen a' Pári'siak. Német Országban leg-híresebbek készítettnek Berlinben és Dresdában. Dresdában is készítettnek már azok a' kalapok, mellyek nem régiben Párisban találtattak-fel, 's a' mellyek ugyan annyi felyemből, a' mennyi Hód-szörből, 's Vigogne' gyapjából állnak. Ezek leg-könnyebbek, 's leg-fájinabbak minden kalapok közt. — A' kalapok tsak a' XV-dik Századtól fogva esmeretefek. A' leg-első kalap, melly Frantzia Országban láttatot, a' vólt, a' mellyet VII-dik Károly viselt fején 1449-ben, mikor Roven' Városába nagy pompával bé-ment. Ennek a' Királynak idejében hagyták-el a' Frantziák a' Kutmát, 's ekkor kezdték a' kalapot viselni; de a' Papoknak nagy büntetés alatt meg-tiltatott, hogy kalapot ne merjenek viselni. De mikor Frantzia Országban a' Pa-

G

pok

pok a' kalap-vifeléért így üldöztettek, szabadon vifelték azt az Ánglus Papok. Azt írják a' régi Histórikusok, hogy egy Dóli Püspök tsak a' Káptalanbéli Uraknak engedte-meg a' Kalapnak vifelését, 's a' Mifélő Papoknak azt parantsolta, hogy az Istenszolgálatot mindjárt félbe-szakasszák, mihelyt valamely kalapos személy bé-megy a' Templomba. De hihető, hogy ezek a' kalapok, mellyeket a' Püspök illy botránkoztatóknak tartott, inkább némelly háló-füvegek vagy fő-kötők vóltak, mellyekből lett idővel a' Papoknak négy szegeletű kalapjok. Melly fok-féleképpen változott légyen a' kalap első fel-találtatásától fogva, elmésen le-írja Gellért az ő egyik meséjében.

A' *tollakkal* hajdan fok-féle ékekségekre éltek az emberek; de már ma többnyire minden háfznak abban határozódik-meg, hogy a' kalapok 's kalpagok mellé ékekségül tettetnek. Nem is igen élnek már ma egyébbel, hanem tsak a' Strutz madár' tollaival. Hozattatnak ezek hozzánk Barbariából, Égyiptomból, és Áleppóból. Az Áfrikai Kereskedők külön szedik azokat a' tollakat, mellyeket még az élő-állatból szaggathattak ki, külön ismét azokat, mellyeket a' már meg-hóltt Strutz-madarakból szaggatnak ki. De az Arabfok mind a' javát mind a' rosszát öfzve-szedik: azért is, ha az Európai Keres-

ke-

kedők nem vigyáznak, fok olyan tollakat adnak-el nekik, mellyek idő-nap előtt megemésztetnek. A' hím Strutznak tollai sokkal betsefebbek, mint a' nőtényé. Mind a' két nemnek pedig leg-betsefebbek azok a' tollai, mellyek szárnyaikban és farkaikban találtnak. Ezekkel élnek leg-inkább bokréták gyanánt; a' mellyek is, hogy fejérfégeket el ne veszessék, előben szappanos vízzel meg-mofattatnak, azután pedig, hogy ragyogóbbak légyenek, bűdös-kövel megfüstöltetnek. A' Strutz-madárnak tollai, vagy százanként, vagy egyenként, vagy pedig lat számra szoktak árútatni. A' Hollandus Kereskedők nagy tsomókban meg-veszik mind azokat a' Strutz-tollakat, mellyeket hoznak a' tengeri Hajófok. Szépen megmofsák 's el-készítik azokat, 's annak utánna egyenként szokták árúlni.

A' TEKENÖS - BÉKÁRÓL.

A' tekenös-béka vízben és szárazon egyformán lakó, a' maga nemét tojások által szaporító állat. Ofztattatnak három részekre; úgymint földiekre, víziekre, és tengeriekre. A' földi tekenös-békák, mellyek másképpen erdei és hegyi tekenös-békáknak is hívattatnak; leg-inkább a' fűrű, erdőkben, mezőkben,

ben, 's kertekben laknak, gyümölcsökkel, füvekkel, és férgekkel élnek: télen némelly mély gödrökbe, odúkba, 's barlangokba rejteneznek, 's az egész telet evés nélkül húzzák ki, valamint a' kígyók, gyíkok, és más egyéb állatok is. Azt mondják, hogy ezek nem fzeretik a' vízben való lakást, noha a' fel-bontzolás meg-mutatja, hogy mind tüdejek, mind szívek, a' vízi tekenős-békákéhoz tökéletesen hasonló. Az Útazókból olvassuk, hogy igen bőfégefen taláztatnak ezek Áfrikában, Libyában, és Indiában. Minden tekenős-békák közt ezek a' legjobb ízűek; de a' Görögök 's Törökök nem merik enni, mivelhogy az ő Vallások tilalmazza. Sokakat lehet találni Thráziában, Macedóniában, Ceylonban, Brasiliában, sőt Langvedóciában is. Noha ez a' földi tekenős-béka felette lafsan mász; de még is szint' úgy el-koptatja körmeit, valamint a' legsebefebben futó állatok, mert mindenik körmével külön külön ragadja-meg a' földet, mikor mászni akar. Áristóteles már a' maga idejében azt jegyzette-meg a' tekenős-békáról, hogy femmi-féle állatnak nints olly nagy ereje az állaiban, mint ennek; úgy-hogy valamit eggyfzer fogaival meg-ragad, mind azt ketté-vágja. Mikor a' feje el-vá-gattatik, még fél óra múlva is öszve-tsattogtatja két állait. Nagy ereje van néki a' farká-

kában is, a' mellyel üthet, és magát a' szükfég' idején óltalmazhatja. Bámúlásra méltó az az erő is, melly vagyon a' tekenős-békának nyakában, úgy-hogy mikor hátára fordíttatik, tsupán tsak a' nyaka által, mint-hogy lábaival magán femmit-fem segíthet, hasra fordítja magát. Illyenkor egy darabig mind a' két oldalra ingatja tekenőjét, hogy ki-tanúlhassa, melly-felé hajlik az inkább, és melly-felé laposabb a' föld. Ha egyszer ezt ki-tanúlhatta, azután minden erejével azon vagyon, hogy magát arra az oldalra fordíthassa. Némely Tűdők, mint-hogy látták, hogy a' tekenős-békának tüdeje igen fejer, ebből azt hozták-ki, hogy nints benne vér, mint más állatoknak tüdejekben. Igaz az, hogy nints annyi vérbennek, mint más állatokéban; minthogy a' vízben és szárazon lakó állatokban a' vérnek nagy része nem fordul-meg a' tüdön, hanem tsak egyik gyomorból a' másikba egy arra készített lyukatskán megyen-által. Minthogy a' tekenős-béka tökéletesen néma állat, a' tüdöre abban a' tekintetben sints nagy szükfége, hogy az által hangokat adjon: legnagyobb házna tehát a' tüdőnek ő benne az, hogy annál fogva, mikor akar, a' víz' fízén meg-állhasson, mikor pedig akar, fenékre mehessen. Áristóteles és Plínius azt írják, hogy mikor a' tekenős-béka fok ideig

ki vagyon a' Nap' fúgárra tétetve, a' tekenője úgy meg-szárad, hogy igen nehezen bukhatik-le a' vízbe; azért is olyankor a' halászkórtól könnyen el-kapattatik. Meg-tetfzik ebből, melly tökéletesnek kell lenni annak az *æquilibriumnak* v. egyarányúságnak, a' melly a' tekenős-békát a' víz' fenekére le-vizfi, 's onnét ismét fel-hozza, mikor egy ilyen kitsiny ok is abban változást tehet.

A' vízi tekenős-béka színt' úgy el-élhet a' szárazon is; noha sokkal örömebb lakik a' vízben. Minthogy az ártalmas férget meg-emészti, jó őt a' kertekben tartani, csak-hogy elegendő vize legyen, a' mellyben úszhasson. A' halas-tónak szélére egy deszkát kell tenni, mellyen a' tekenős-béka a' szárazra ki-mászhat, és ismét vissza-mehessen. Télen a' földbe rejtezik-el, a' hol, mint sok más állatok, el-gémberedik, 's az egész telet étel nélkül húzza-ki. A' házak körül is el lehet ezt tartani, valamint a' földi tekenős-békát is, liszttel vagy korpával.

A' Tengeri tekenős-béka nem különböz a' földitől egyébbel, hanem csak nagyságával, fejével, és lábaival; mellyek úgy vagynak alkottatva, hogy azokkal mint evezőkkel úszhasson. Braziáliában és az Antiliai Szigeteken felette nagyra nőnek a' tekenős-békák. Taprobána Szigetében a' tehetős

em-

embereknek házaik ezeknek tekenőikkel vagynak bé-fedezve. Azok a' népek, mellyek Szeretsen Ország körül laknak, és *Chélónophagusoknak* v. tekenős-béka-evőknek neveztetnek, ezeknek tekenőikkel kitsiny bárkák gyanánt élnek, mellyeken a' tengernek szélein hajókáznak. Ugyan ezek a' népek a' magok fátoraikat is ezekből tsinálják. Némelly Útazók azt írják, hogy ők szemeikkel látták, hogy az Indiai tengerben olyan nagy tekenős-békák fogattattak, mellyek közzül eggynek a' hátán meg-fért tizen-nég ember. Mások azt írják, hogy találtnak olyan tekenős-békák, mellyeknek hosszúságok tíz, szélelségek pedig hét lábnyi. Mikor a' hím a' nösténnyel eggyesül, a' hátára mász-fel, miképpen az elevent fajzó állatok. Némelly Authorok azt írják, hogy eggy egész hónapig marad a' hím a' nöstény hátán: de mások hitelesebben azt mondják, hogy kilentz napokig maradnak a' hím és a' nöstény ebben az állapotban. Illyenkor a' hím femmi módon a' nösténytől el nem távozik; a' halászok tehát illyenkor leg-inkább azon mesterkednek, hogy a' nöstényt ejthetség-el először, mert e' ízerént a' hím is bizonyosan kezeikbe kerül. A' halászok leg-inkább úgy fogják a' tekenős-békákat, hogy mikor azok a' víz' színén alusznak, tsendefen hozzájok úsznak, 's őket hátokra

fordítják, annakutánna pedig a' tenger' széle felé tafzigálják. Azt írják az Útazók, hogy mikor a' tekenős-békák hátaikra fordíttatnak, kefervefen sóhajtoznak, és könyveket tsorgátanak fzeimeikből.

Az Ántillai Szigeteknek lakofaik két részekre osztják a' Tengeri tekenős-békákat. Némellyeket hívnak *Franschóknak*, másokat *Carreteknek*. Az első rendbélieknek tekenőik nem igen szépek; de húfok és tojáfaik igen betsefek: úgyhogy a' kik a' hosszhas hajókázás után betegséget kaptak, azok is ezeknek húfaik által meg-gyógyúlnak. Eggy ilyen tekenős-béka leg-alább ad két má'fa húst, a' mellyet be lehet főzni. Eggy nőstény szokott tojni leg-alább két száz hatvan nagy tojáfokat, mellyeket fokáig el lehet tartani. Az ilyen tekenős-békáknak hosszúfagok rend-fzerént ötöd-fél lábnyi, szélelségek négy. — A' *Carret* nevű tekenős-békának húfa nem olyan egészséges, mint a' fellyebb említettett neműjé; de a' tekenője fokkal betsefebb; úgymint a' mellyet meleg vízben meg lehet púhítani, ki lehet pallérozni, 's minden-féle ékesegekre el lehet készíteni. Ezekből tsinálnak a' Francia Mester-emberek tobák-tartókat, fűfüket, beretva-nyeleket, microscópiumokat, és egyéb nagy drágafágú ezközöket. — Vagyon a' többek között a' tekenős-békáknak

eggy

eggy nemek, mellyet zöld békának hívnak; minthogy a' tekenője fokkal zöldebb és által-látszóbb mint a' többeké. Ennek húsa femmivel fem alább - való a' leg - kövérebb borjúnak húfánál. — A' tengeri tekenős-békák leg-inkább tsak a' zöld füvekkel élnek, mellyek vagynak a' tengereknek széleiken és fenekeiken. Azt írják az Utazók, hogy az Ámerikai Szigeteknek mellyékeiken, mikor a' tenger tsendes 's az idő tiszta, meg lehet látni a' tenger' fenekén legelő tekenős-békákat. Minekutánna jól laknak, olyan helyeket keresnek, mellyekben folyó-vizek szakadnak-bé a' tengerbé, hogy édes vizet ihafsanak. Mikor nem esznek, akkor mindenkor ki-dugják fejeiket a' tengerből; de mihelyt valamelly halászt vagy ragadozó-madarat látnak, azonnal bé-húzzák azt. A' nőstények minden esztendőben ki-mennek tojni a' szárazra, a' hol a' homokban lábikkal más-fél lábnyi mélyfégű, 's egy lábnyi szélefségű vermetet ásnak olyan helyen, a' hová a' tengernek habjai ki nem tsaphatnak. Meg-töltvén a' gödröt tojáfokkal, béborítják azt fellyül, de tsak igen vékonyan, homokkal, hogy a' Napnak sűgárai az ő tojáfosaikat meg-melegíthessék 's ki-költhessék. — Így mikor a' magok nemeket igyekezik szaporítani, mind az embereknek, mind a' madaraknak gazdag eleléget készí-

tenek. Mert minden tizen-öt napban ki-
 mennek tojni, 's rend-fzerént kilentzven to-
 jást szoktak egy gödörbe rejteni. Hufzon-
 négy vagy hufzon-öt napra a' tojáfok meg-
 nyílnak, 's az apró tekenős-békák a' homok-
 ból ki-búván, minden oktatás és minden ve-
 zér nélkül egyenesen mennek a' tenger-felé;
 de minthogy még gyengék, gyakorta az
 erős habok ki-verik őket a' szárazra, a' mi-
 kor az égi madaraknak prédájikká léfznek,
 úgyhogy három százból alig marad-meg tíz.
 — Az Ántillai Szigeteknek lakofaik, min-
 den ezftendőben bizonyos időben a' *Caye-
 mán* Szigetébe szoktak menni, hogy ott a'
 tekenős-békákra könnyebben szert-tehesse-
 nek. Minthogy ennek a' Szigetnek partja
 alacsony, 's a' mellett púha homokból áll,
 száz mértt-földnyiről is oda gyűlnék a' teke-
 nős-békák tojni. Tart pedig ez az ő szapo-
 rodáfoknak ideje Áprilistől fogva Septem-
 berig; a' mikor a' tekenős-békák igen kön-
 nyen és nagy számmal fogattathatnak. E'
 végre, mihelyt bé-alkonyodott, a' haláfzok
 meg-bújnak a' Szigetnek szélén, 's mikor a'
 tekenős-békák már jó messzére jöttek a' ten-
 gertől, tsendefen feléjek lépegetnek, 's őket
 hátokra fordítják. De ennek a' forgatásnak
 igen nagy gyorfafággal 's vígyázva kell meg-
 esni, míg a' tekenős-béka a' maga óltalma-
 záfára fel nem készül; mert már akkor nem
 bá-

bátorfágos hozzá közelíteni. Egy erős és gyors kezű ember két három óra alatt ötvent is megfordít, mellyek közül a' legkifsebbik is nyom más-fél má'fát. Ezenkívül, mindeniknek háfában fok tojáfok találtnak. A' tojáfok gömbölyűek, mint egy nagy lapták; de a' külfő héjjok nem keményedik-meg, hanem lágyan marad, 's hasonló a' nedves pergamenhez. Szint' úgy vagyon fárgájok és fejérek mint a' tyúk-tojáfoknak; de ezeknél egy kevésbé ízetlenebbek. Mikor a' halászok valamelly tekenös-békát friss korában akarnak meg-enni, mihelyt azt meg-ölik, az alsó tekenőjét lefeszítik, a' roszát ki-hányják, a' többit tzitrom-lével meg-lotsolják, meg-fózzák, megborfolják, 's a' felfő tekenőjében, mint valamelly nagy tálban, meg-főzik, 's megszik. A' több tekenös-békáknak húfaikat pedig hordókra fózzák, 's az Ámerikai Szigetekben el-adják, a' hol ezek olly közönségesek, mint nálunk a' Stokfisek 's heringek. A' tekenös-békának faggyújából olaj főzetetik, a' melly még friss, alkalmas a' főzésre is; ha pedig régi, tsak lámpásban égettetik. Egy kövér tekenös-béka meg-ád ötven hatvan ittze olajt. — Fogják még a' tekenös-békákat vas szigonyokkal v. hegyes dárdákkal is. Tudni-illik, mikor a' halász meg-sejti a' tekenös-békát a' tengerben, a'

fzi-

szigonyt, mellynek felső végére egy hosszú istráng köttetett, olly nagy sebességgel belé-löki, hogy tsak-nem egészen kereftül-megy rajta. A' tekenős-béka érezvén megsebefíttetését, mind addig verdefi magát a' tengerben, míg egészen el nem erőtelenedik. Ekkor a' halászok, a' kik az istrángot szabadon botosátották mind addig míg magát verdeste, látván hogy már nem vitzkándozik, a' partra ki-húzzák ötet. — Noha igen ritkán találatik tekenős-béka az Európai tengerekben: még is meg-efett 1752-ben, hogy a' tenger ki-vetett egyet a' Dieppi ki-kötőhelyben, mikor éppen a' halászok ott haláztak. A' feje bé volt borítva fekete héjakkal, a' nyaka egy lábnyi hosszúágú volt, 's nyomott nyóltz mását és egynéhány fontot. Ugyan 1754-ben egy más tekenős-békát vetett-ki a' tenger a' Ré Szigetében, 's elevenen vitettetett a' Lonvauxi Abbátiának, melly közel esik Vannes Városához; ez is nyomott mintegy nyóltz mását. Maga a' feje nyomott hufzon-kilentz fontot, egyik első lába ötven-kettőt. Mikor a' fejét el-vágták, tizen-hat ittze vérnél többjött-ki belöle: magából a' májjából száz paraztoknak tiszteséges ebéd készíttetett. A' tekenője még ma is az említett Abbátiában tartattatik, 's annak hossza öt lábnyi, szélessége négy. Többet ki-szedtek belöle egy má-

má'fa faggyúnál, a' mellyet is minekutánna meg-olvasztottak 's meg-hütöttek, hasonló lett a' jó-féle vajhoz. A' húfa olyan forma ízű vólt, mint a' fiatal tinóje; hanem hogy a' szaga egyy kevésbé kelletlen vólt. — A' tekenős-békák közönségesen igen soká élnek. Hiteles tanúktól tudjuk, azt mondja Dóktor *Tyson*, hogy némelly tekenős-békák el-éltek nyóltzvan esztendeig. Ugyan ezek az állatok sokáig el-élnek lélekzet vétel nélkül. Azt írja egyy *Méri* nevezetű tudós Frantzia, hogy ő két vízi tekenős-békáknak szorosán bé-kötöztette alsó és felső állaikat, azután pedig mind szájokat, mind órrok' lyukait spanyol-viallzal bé-tsepegtette: az egyyik élt ebben az állapotban harmintz-egy nap', a' másik pedig harmintz-két nap'. Mikor ama nevezetes Természeti-*vi'sgáló Rédi* az állatoknak agy-velejiket 's mozdulásfaikat vi'sgálta, Nóvember' Havában egyy földi tekenős-békát meg-fogatott, szélefen ki-metszette feje-koponyáját, 's kifedte minden agya-velejét. Azután azon hafadtt fővel, és minden agy-velő nélkül, az állatot szabadon botsátotta. A' tekenős-béka úgy el-ment, mintha semmi baja sem lett vólna; ki-vévén azt, hogy igen tapogatva járt, mert mihelyt agy-velője ki-vétett, mindjárt bé-zárta szemeit, és soha többé ki nem nyitotta. A' koponyájának ha-

fa-

fadékja három nap alatt egészen bé-hártyá-
zott, 's ez a' tekenős-béka még azután élt
hat hónapokig. Ez a' tulajdonfág, hogy
agy-velő nélkül is élhessen, fel-találtatik
a' vízi tekenős-békában is; tsak-hogy ez nem
él utánna olly fokáig mint az elfő. Sőt az
említett *Rédi Úr* el-vágta némelly tekenős-
békáknak fejeiket, 's egy közzülök az el-
metzés után élt még hufzon-egy napokig.

A' BIKÁRÓL, ÖKÖRRŐL, TEHÉNRŐL, 'S BORJÚRÓL.

A⁹ Bika hafadtt körmü négy lábú állat,
mellynek egyik meg-esmértető béllyege az,
hogy nints semmi metzfő-foga a' felső állán,
hanem tsak az alsón, mellyen nyóltz met-
zfő-fogak találatnak. Azok a' bikák, mel-
lyek ma a' mi tsordáinknak vezéreik, mint-
hogy régtől-fogva házi-állatok, messzére tá-
voztak attól az állapotól, mellyben vagy-
nak a' vad bikák, mellyek a' magok egész
erejekkel 's szabadfágokkal bírnak. Némel-
lyek úgy gondolkoznak, hogy a' mi Bikáink
a' magok eredeteket vették volna az *Auroch-
soktól*, mellyek felette nagy és erős állatok.
— A' bikák leg-inkább tsak arra valók,
hogy a' magok nemeket szaporítsák; noha
némelly Országokban járomba is fogják őket:
de

de vigyázni kell rájuk, hogy a' magok erejekkel az embernek veszedelmére vissza ne éljenek. A' természet, azt írja Buffon, kevélyjé 's engedetlenné formálta a' bikát: kivált pedig az ő melegségének v. üzekedésének idejekor meg - hódolhatatlan és dühös. Ha egy egész gulya tsupa bikákból állna, lehetetlen lenne azzal bírni a' Pásztoroknak. A' ki-herélés által semmit sem vesz-el a' bika az ő erejéből; főt azután még nagyobbá, kövérebbé, a' munkára pedig alkalmatosabbá tétetik. Ez a' ki-herélés leg-alkalmatosabban esik-meg akkor, mikor a' bika tizen - nyóltz hónapos, vagy két esztendő; azok a' mellyek elébb heréltetnek, e' fájdalmas munkát nehezen állják-ki. Igaz az, hogy mikor a' gyenge bika-borjúk még kicsiny korokban ki heréltetnek, ha meg-élnek utánna, azokból fokkal nagyobb és kövérebb ökrök válnak, mint azokból, mellyek két, három, v. négy esztendő korokban heréltetnek-ki; hanem hogy az illyenek bátrabbak, elevenebbek, kevélyebbek, egyfzóval a' bika természetből több marad-meg benne, mint az elsőbkekben. Azok pedig, a' mellyek hét nyóltz esztendő korokban heréltetnek-ki, majd semmit sem vesztenek-el az ő bika természetekből, hanem egész életekben engedetlenek 's hódolhatatlanok, 's fokban közzőlök a' folyató teheneket is
szint'

szint' úgy hágják mint a' bikák, a' melly a' teheneknek veszedelmes. — A' bika, valamint a' Rhinoceros, bosszonkodik a' veres színre, 's dühöské lesz annak látására. Vitézül hartzol a' mikor szükfég a' tsorda mellett; örzi azt a' farkafoktól, 's minden-féle veszedelemnek maga megy először ellene. Ha két tsorda legel közel egymáshoz, akkor mindeniknek bikája nagy bömböléssel rohan eggyik a' másikra, 's mind addig öklölődznek eggyütt, míg vagy a' páztor által el nem választatnak, vagy az eggyik meg nem győzöttetik. Akkor az a' ki meg-győzöttetik, a' föld-felé le-füti fejét, 's nagy szomorúan tér-vissza: a' másik pedig fel-emelt fővel, 's néminémű győzödelmet harfogó bömböléssel megy-vissza a' tsordához.

Az ember, a' ki a' földnek Királyjává tétetett, igen hasznosan tud élni az állatokon néki adatott hatalommal. Ki-választja közülök azokat, mellyek őt az ő munkájában segíthetik, 's mellyeknek húsaik ízlését gyönyörködtethetik. Az ilyeneket néminémű házi szolgálivá 's tselédjeivé tézi, és fokkal inkább meg-szaporítja őket, mint-sem a' természet az ő munkája nélkül meg-ízaporíthatta volna. Melly számtalanok az ő ménesei, gulyáji, tsordáji, 's külömb külömb-féle nyájai? — Az ökör, a' juh, és más ilyen állatok, mellyek füvel élnek, nemtsak.

tsak leg-jobbak, leg-hafznofabbak, 's leg-betsefebbek az emberekre nézve, minthogy őket táplálják: hanem eggyfzer'smind ezek azok, mellyek leg-kevesebb költségben 's gondban kerülnek. Kiváltképpen az ökör meg-betsülhetetlen ebben 'a' tekintetben; mert ő tsak-nem egészen vissza-adja a' földnek azt, a' mit belőle ki-vefzen, a' melly mezőben legel, azt szüntelen kövéríti, 's még a' rossz legelőket is jókká tsinálja: ellenben a' lovak, és némelly más állatok, a' leg-'sírofabb legelőket is kevés esztendők alatt el-foványítják. A' juhok és ketskék olly közel metszik-el a' füveket az ő gyökereikhez, hogy ezek is el-vefznek miattok. A' ló a' leg-jobb füveket keresi-ki, a' kemény szárú fel-nyúlt füveket pedig nem is illeti; a' mellyből a' léfz', hogy az ilyen rossz füvek mind inkább inkább szaporodnak. De minthogy az ökörnek a' felső állán semmi metzfő-fogai nintsenek, 's azonban nagy ajakai vagynak, kéntelenítettik a' legnagyobb füveket rágni, melly miatt ezek eggynehány esztendők múlva ki-vefznek. A' minden-napi tapasztalás bizonyítja, hogy azok a' rétek, mellyekben fok esztendőkig lovak legelnek, egészen el-foványodnak: ellenben pedig azok, mellyekben ökrök legeltek, még fokkal egészségesebb, termékenyebb, és 'sírofabb mezőkké tétettetnek.

H

De

De nem-tsak ebben a' részben van az ökör az embernek nagy hasznára: ő nála nélkül nem-tsak a' szegények, hanem a' gazdagok is nehezen élhetnének, a' föld műveletlen maradna, a' mezők és kertek terméketlenek lennének. Ő rajta fordul-meg a' mezőnek minden munkája; ő az árendásnak 's szántó-vetőnek leg-hasznofabb 's leg-hűfégefőbb tselédje, régenten pedig ő vólt az embernek minden gazdagfága. — A' régi Németek olly nagy betsben tartották ezt, hogy, a' mint Tácitus írja rólok, a' kiktől ki-telhetett, a' magok leányaiknak, mikor férjhez mentek, egy pár ökröt ajándékoztak. Az Áthénásbéliek, a' kik ökrökkel műveltették földjeiket, sok ideig meg nem engedték, hogy még az Isteneknek is ökör áldoztatsék-meg. Azt írja Aeliánus, hogy egy Phryges nevezetű Görög halálra ítéltett azért, hogy egy jármás ökröt maga' számára le - vágatott. Még ma is minden Országnak 's Népnek egy nevezetes kintse az ökör: mert minden Ország tsak annyiban gazdag és virágzó, a' mennyiben ott a' föld tökéletesen műveltetik, és a' marhabőségében vagyon. Ezek a' valófágos gazdagfágok, a' pénz pedig tsak mutató jele annak a' belfő gazdagfágnak, melly áll a' földnek bőv termésében, 's a' marhának tenyészfésében. — Az ökör, a' mint meg jegy-

zi Gróf Buffon, nem olyan alkalmas mint a' ló, teve, vagy szamár, hogy a' maga hátán terheket hordozzon; az ő nyakának vastagsága 's vállának szélefsége pedig eléggé meg-mutatja, hogy ő a' tolásra 's járom hordozásra formáltatott. Tsudálkozik rajta Buffon, hogy minden népeknél közönséges-fé nem lett az a' szokás, hogy az ökröt a' vállával tolafsák, és hogy némely népek fejénél fogva tolatnak vele. Azt mondják ugyan némelyek, hogy az ökörnek igen nagy ereje vagyon a' fejében: de ez éppen ellent nem áll, hogy az ökör szint' olyan erősen ne toljon vállánál fogva is. A' mi ítéletünk fzerént, jó vólna az ökröket fiatal korokban mind a' két módra meg-tanítani, hogy a' mint a' szükfég elő-adná magát, fejekkel és vállokkal is tolhatnának. Sokszor meg-esik, hogy az ökörnek válla az erős munkában ki-sebefedik, ki-varadzik, úgy-hogy mikor leg-nagyobb szükfége vólna rá a' szántó-vetőnek, sokszor hat hétig sem tehet jármat annak nyakára. Az ilyen szükfégben leg-alább jó vólna, ha az ökör a' fejével tolhatna. Az ökörnek egész teste' állása, válla, szügye, lábának rövidfége, azt mutatja, hogy egyéb tereh húzásokra is ugyan, de kivált a' föld-mívelésre teremtett. A' ló, bár ha különben szint' olyan erős vólna is mint az ökör, sokkal

alkalmatlanabb a' szántásra; mert hosszúk a' lábai, hirtelen lép, hamar fárad, 's nints az a' türepe a' melly van az ökörnek. Ezen-kívül, a' ló a' maga természeti gyorfágát, elevenfégét, 's szép maga-vifelését nagy részént el-vefzti, ha a' szántásra fordítatik. Némellyek külömbféget téfznek az ökörnek szőrei között is, azt tartván, hogy a' veres és fekete ökrök leg-tartósfabbak, leg-erősebbek, a' fejérek pedig leg-erőtelebbek, és tsak arra-valók, hogy mézfárszékre hízlaltassanak. Mi ellenben úgy tartjuk, hogy az ökörnek szőre igen kevésé változtatja az ökörnek erejét 's természeti jófágát. Magyar Országban többnyire hamuszínűek vagy fejérek az ökrök; de azért minden munkára alkalmasfok. A' veres és fekete ökrökön azért kapnak némellyek, mert ezeket koránt-sem kínozzák úgy a' legyek, mint a' fejéret. A' melly ökör az ekére leg-alkalmasfabb, annak sem igen kövérnek, sem igen soványnak nem kell lenni. A' kurta fejű, nagy fülű, tündöklő szarvú, széles homlokú, nagy szügyű, széles tsipejű, vastag láb-szárú, egyenes hátú, földig érő farkú, rövid de széles körmű ökrök leg-alkalmasfabbak az ekére, ha ezen elő-számláltt minéműségeken kívül, szelídek, engedelmesek, és jól meg vagynak tanítva. — E' végre, mikor harmad-fél, v. leg-fel-

lyebb

lyebb három esztendőfök az ökrök, már akkor őket járomhoz kell szoktatni. Ha kéfőbbre hagyja az ember, fokkal nehezebben formálhat belőlök szelíd és engedelmes ökröket. Minekelötte járomba fogatnának a' meg-eröfödött tinók, már az elött őket istállókban simogatni, vakargatni, 's minden módon szelídíteni kell. Gyakorta kell nekik adni fött árpát, öfzve-törtt babot, 's más e' féle eledeleket, mellyeket igen szereznek, 's ezeket is pedig jól meg-sözva. Az idő alatt, míg az e' féle eledeleket eszik, kivált ha az elött jázlon nem vóltak, gyakorta meg kell kötéllel szorítani szarvaikat. Minekutánna így eggynehány napokig az emberhez és kötélehez szoktak, akkor mindenik tinót magához hasonló nagyfágú, de már tanúlt ökör mellé kell fogni, 's úgy kell velek az ekét húzatni. Az ostort és öfztönt eleinten félre kell tenni; mert a' melly tinót illyenkor fokot kínoznak, igen ritkán válik jó ökör belöle. Nem is kell eleinten vele fokot dolgoztatni; mert minthogy még a' járomhoz nem szokott, nagyon ki-fárasztja magát, azonban pedig ekkor jobban kell öt táplálni, mint az elött. — Az ökröt nem kell tovább dolgoztatni, hanem három esztendős korától fogva tíz esztendős koráig. Akkor jól tselekefzi a' szántó-vetö, ha öt meg-hízlalja; mert még ekkor a' húfa is

fokkal jobb ízű léfz', 's jobban is meg-hízik, mintha tovább várakozik vele. Meg lehet pedig az ökröknek idejeket esmerni, mind fogaikról, mind szarvaikról. Fogaikról meg lehet esmerni úgy, hogy a' mint nevededik idejek, a' fzerént egyenetlenebbekké 's feketébbekké léfznek az ő fogaik. A' szarvaikról pedig úgy, ha a' leg-alsó tsomót, melly azokon vagyon, három esztendőért, a' több kerek tsomókat pedig egy egy esztendőért véfzük.

A' ló éjjel nappal tsak-nem mindenkor eszik, de lassan; az ökör ellenben mohon eszik, hamar meg-tömi gyomrát, azután lefekszik, 's kérődzik. A' kérődzés onnan vagyon, hogy az ökörnek két elfő gyomrai meg-telvén rágatlan füvekkel, ott a' meleg és forrás által még inkább ki-terjesztvén, a' gyomor vissza-felé nyomja azokat, éppen úgy, mint mikor az embereket hányásra erőlteti. Az ökör, és más kérődző állatok ezeket a' vissza-felé nyomattatott füveket újra meg-rágnak, bővebb nyállal felelegyítvén, híg tészta-hoz hasonló eledelt tsinálnak belőlök, hogy azon a' szoros lyukon által-mehetsenek, a' mellyen kell minden eledelnek a' második gyomorból által-menni a' harmadikba, a' hol a' gyomor újra hempergeti 's rongálja azokat, minekelötte a' negyedik gyomorra által-mennének, a' hol

hol az emésztés tökéletességre mégyen, 's a' leg-szárazabb füvek is olyanokká léfznek mint a' kotsonnya. Hogy ez a' magyarázat nem helytelen, meg-tetszik onnan, hogy míg ezek a' kérödző-állatok, téjjel vagy más híg eledelkkel tápláltatnak, addig soha sem kérödzenek. Tapasztaltatott dolog az is, hogy fokkal többet kérödzenek a' szarvas-marhák télen, mikor száraz szénával tápláltatnak, mint nyáron, mikor gyenge füvekkel élnek.

Némellyek azt tartják, hogy a' melly ökrök halkal esznek, tovább győzik a' munkát, mint a' mellyek mohon falnak; hogy a' hegyes és száraz helyeken termett ökrök elevenebbek, mint a' nedves helyen születettek; hogy fokkal erősebbek léfznek, ha mindenkor szénát esznek, nem pedig zöld füvet; és hogy fokkal nehezebben szoknak mint a' lovak a' levegő-égnek változtatásához: azért is jól tselekefzik a' szántó-vetők, ha a' messzéről hajatott ökröket meg nem vészik, hanem inkább azokon kapnak, mellyek az ő hazájokhoz közel születettek. Hogy az ökrök jó húsban 's erőben légyenek, kell nékik a' szénán kívül némellykor egy kevés korpát és zabot is adni, nyáron pedig frifében kaszállt füvet, tser-fa' és más fáknak leveleiket, mellyeket igen fzeretnek. A' nagy melegség fokkal nagyobb ártalmok-

ra vagyon az ökröknek, mint a' nagy hideg; azért is már dél-felé a' nagy hévfégekben nem kell őket dolgoztatni, hanem inkább hívesre kell botsátani. Elég ha az ekét tolják reggeli három órától fogva kilentzig, 's dél-utáni három órától fogva nap-nyúgotig. Az ökrök nem kívánnak ugyan a' gazdától olly nagy gondvifelést mint a' lovak; de azért a' ki azt akarja, hogy egészséges és erős ökrei légyenek, igen böltsen tselekezik, ha minden nap' ökreit, valamint lovait, vakaróval meg-vakartatja, gyakran meg-mofattatja, körmeiket 'fírral meg-kene-ti, és a' hideg téli éjtzakákon bőven vettet jó almot alájok.

Azoknak az állatoknak nemeikben, mellyekből az ember a' maga számára tsordákat 's nyájakat tsinál, 's mellyekben a' főtzél a' szaporítás, fokkal szükfégesebbek és hafznofabbak a' nőstények, mint a' hímek. A' tehén ollyan élő fa, melly minden nap', főt minden órában terem a' mi hafznunkra. Az ő borjújának húsa igen drága ízű, és egészséges; az ő teje a' gyermekeknek rendes eledelek; az ő vaja tsak-nem minden-féle eledelünknek fűszerfámja; az ő fajtja és túrója a' mezőn lakó népnek kész tár-háza. Melly fok ezer szükölködő famíliákat táplálnak a' tehének! — Sok helyeken Német Országban szint' úgy szántanak a' teheneken,
mint

mínt az ökrökön. Erre is alkalmasok ők, csak - hogy erejek felett ne tsigáztassanak, és rendes eledelek ki-adattassék. A' töretlen és követes földeknek fel-szántásokra néha három pár ökrök is meg-kívántatnak; a' puha és homokos földben pedig két tehenek is szánthatnak. Az ilyen puha földekben tovább is eltolhatják a' tehenek és ökrök a' jármot, mint a' kemény földekben. A' régiek, a' kiknek különös gondjok vólt ezekre a' föld' művelő állatokra, soha sem húzatták velek az ekét egy húzomban tovább száz húsz lépésnél, akkor egy két minútáig meg-pihentették, hogy magokat kifúhassák, 's úgy tolatták olztán tovább velek az eke-jármot.

A' tehenek rend-szerént tavasszal szokták meg-érezni a' tenyészésre való melegséget, vagy akkor szoktak folytatni; úgymint Áprilisnek 14-dik napjától fogva Júniusnak tizen-ötödik napjáig; noha vagynak olyanok is, mellyek ezt a' határt rész-szerént meg-előzik, rész-szerént követik. Kilentz hónapig hordják az ő terheket, 's a' tizedik hónapnak elején ellenek. E' szerént elegendő borjúink vagynak már Januárius' vége felé, 's azon innen minden hónapokban egész őfzig, a' mikor már igen ritka téhen szokott elleni. A' téhennek ez a' melegsége v. folytatása könnyen meg-esmérhető;

mert akkor gyakorta szokott bögni, más tehenekre 's ökrökre ugrálni. Ezzel a' melegféggel élni kell, mert ha ez egyszer elmúlik, a' magot nehezebben tartja-meg, 's annakutánna meddön fog maradni. A'zért is ha a' tsordában bika nints, azt az ő számára másutt kell keresni. A' bikáknak szint' úgy ki-válogattattnak kellene lenni, valamint ma nálunk az Ánglus mén-lovak nagy gonddal tartattatnak. Más Országokon, valamint a' mén-lovak, úgy a' bikák is télen nyáron jáfzlón tartattatnak, hogy magokat nagyon el ne üzzék, 's a' folyató teheneket helyekbe vífzik, egy hónapban leg-fellyebb is tizen-ötöt. Ezen-kívül, ilyenkor a' bikákat zabbal és árpával tartják, hogy annál több és egészfégefebb magvok lehessen. A' bikák tsak három esztendő koroktól fogva jók, kilentz esztendő korokig; a' vénebbek inészárszékre valók. — A' tehenek igen könnyen el-vetélnek, vagy idétlent ellenek, hanemha a' gazdák különös gondot vífelnek reájok. Minteggy hat héttel vagy két hónappal az ellésnek ideje előtt gazdagabban kell őket tartani mint az előtt, 's a' fejéssel fel kell hagyni, mert akkor magoknak is igen nagy szükfégék vagy a' téjre, az ő méhekben lévő borjújoknak táplálására; a' minthogy fok teheneknek tejek egészen el is szárad hat héttel

az

az ellés előtt. A' melly tehenek szintén az ellésnek idejéig tejet adnak, azok tartattanak leg-jobb anyáknak és leg-jobb dajkáknak: de már az ekkori tejek rossz ízű, 's egézfégtelen. Nagyon kell vígyázni a' tehenre, kivált akkor, mikor elleni akar, és az ellés után; mert igen nagyon el-tikkad az ellésben. Illyenkor jó meleg istállóba kell ötet vinni, alája tiszta almot tsinálni, és jó eledellel táplálni. Nem kell néki tserfa, körös-fa, vagy más e' féle fának gyenge leveleit enni adni, mert a' vér vizellés esik rá, valamint az ökrökre is, ha ezekből fokot találnak enni. Az első öt vagy hat napokon szabadon kell a' borjút az anya mellett hagyni, hogy mindenkor kedvére szophafson, 's erőfödhesen. A' hetedik nap' el kell tőle venni, 's azután elég lesz' öt napjában háromszor szopni engedni. Ha a' borjút kevés idő alatt meg akarják hízlalni, forraltt tejet adjanak néki minden napon, mellyet tojáfsal és kenyér-mor'sával elegyítsenek. Az e'képpen hízlalt borjú öt hét alatt szépen meg-hízik, és a' le-vágásra alkalmas lesz. A' melly borjút mézfárfákra akar a' gazda adni, elég azt harmincz vagy leg-fellyebb negyven napig szoptattatni: de a' mellyet fel akar nevelni, 's szép marhát akar belőle tsinálni, azt legalább két hónapig szoptatni kell. A' tsets-

től

től el-választatott borjú a' leg-elfő telet igen nehezen állja-ki; azért is ilyenkor különös gondot kell rá vifelni, 's jó meleg istállóban kell tartani. Ha ezen szerentséfen által-megyén, a' több következő teleket sokkal könnyebben fogja ki-állni. — Az üfző tizen-nyóltz hónapos korában már fel-serdültt állapotban vagyon, a' bika pedig két esztendős korában; de azért jól tselekeszi a' gazda, ha három esztendős koráig az üfzöt bikához közelíteni nem engedi. Ezek az állatok az ő leg-nagyobb erejekben vagynak három esztendőtől fogva kilentz esztendős korokig; ezután leg-jobb mind a' bikákat, mind a' teheneket meg-hízlalni, 's mészárszékre-adni. Minthogy két vagy harmad-fél esztendő alatt az ő tökéletes növésekre jutnak, az ő életeknek egész hosszúsága hét annyi, mint az ő növéseknél ideje; az az, rend-szerént mintegy tizen-öt vagy tizen-hat esztendeig élnek. — Minden négy lábú állatokban a' hímnek szava erősebb, mint a' nőstényé. A' bika leg-inkább csak szeretetből bög; a' tehén félelemből, vagy a' szükfégnek érzéséből; a' borjú a' fájdalom vagy az éhfég miatt. A' leg-nehezebb 's leg-lomhább állatok nem azok, a' mellyek leg-tovább 's leg-mélyebben alufznak. Az ökör alufzik, de csak kevés ideig, és soha sem alufzik mélyen, 's a' leg-kisebb zördülésre

is fel-ferken. Rend-szerént a' bal-oldalára szokott feküdni, 's innen van, hogy ezen a' veséje mindenkör kövérebb, mint a' jobbik oldalán. Szint' olyan nagy gond kell a' tehénre, valamint az ököre; gyakran meg kell vakargatni, mosogatni, 's a' t. kivált pedig a' fejős tehenet bőven kell jó eledellel tartani. Némellyek azt tartják, hogy a' fekete tehenek jobb tejet adnak mint a' fejekek, de kevesebbet mint ezek: de valamint az ökörnek jófágában, úgy itt is a' fekete vagy fejer szőr külömbféget nem téfzen; tsak-hogy a' tehén egészszéges, kövér, és fiatal légyen. Mind nyáron mind télen kétszer kell napjában a' tehenet meg-fejni, és azt soha sem kell el-múlatni, mind addig, valamíg az ellésnek ideje nem közelget, a' mikor sok teheneknek tejek el-apad, de a' mellyeké el nem apad, azoké is egészségtelen.

A' jó téj az, melly sem nem igen fűrű, sem nem igen világos; ha eggy tseppet az újjára téfz' az ember, széllyel nem foly, hanem a' maga kerekfégét meg-tartja. A' jó téjnek színe szép fejer; az a' melly fargállik v. kékellik, semmit sem ér; az íze édes, minden keserűség vagy savanyúság nélkül; szagára nézve vagy jó illatú, vagy pedig minden szag nélkül való. A' téj egészségefebb Májusban és nyáron, mint télen, 's tsak

tsak akkor tökéletesen jó, mikor maga a' tehén fiatal és egészséges. Az igen fiatal üszőknek tejek nagyon világos, v. által-látzó; a' vénké fűrűbb. A' téjnek ezeket a' külömbfégeit okozza az, hogy egyikben a' vaj bővölködik, a' másikban a' fajt, harmadikban a' savó. A' folyató tehénnek teje rossz, 's úgy szintén azé is, a' melly nem régen borjazott-meg. — A' szopos borjúnak harmadik és negyedik gyomrában találtnak öszve-aludtt 's meg-tsomózott tejek, mellyekben sok savanyúfág vagyon, 's mellyek néminémű kovász gyanánt szolgálnak, hogy a' borjú a' bé-vett eledeleket könnyebben meg-emészthesse. Mikor a' borjúk levágattatnak, ki-fzedettetnek gyomraikból ezek az öszve-tsomózott tejek, a' levegő-égen meg-száraztatnak és sok esztendőig el-tartattatnak. Ezekkel élnek a' fajt-tsinálók a' téjnek meg-óltására, úgymint a' mellyekből egy kis darabotska egész dé'sa tejeket meg-ólthat. — Tapasztaltattak olyan tehének is, mellyek magok magokat meg-szopták, 's minthogy az ilyeneket erről a' rossz szokásról el-szoktatni tsak-nem lehetetlen, azért is mihelyt ebben meg-tapasztaltatnak, leg-jobb őket mészár-székre adni. Tapasztaltattak olyanok is, mellyek a' kígyók által engedték tejeiket ki-szopattatni. — A' tehének, valamint az ökrök is, fzeretik a' bort,

bort, etzetet, és fót, melly az ő ételhez való kívánfágokat nagyon ingerli. Mikor azért bádjadáfok vagyon, jó nékik ollykor ollykor etzettel meg-lotsoltatott és sóval meg-hintetett füvet enniek adni. Mikor a' Sveitzer Tehenezék azokra a' nagy hegyekre hajtják teheneiket, mellyeknek magafságok három négy mértt-föld, némelly tehenek annyira el-tikkadnak, hogy már nem is léphetnek. Illyenkor a' pásztorok eggy pohár bort szoktak le-tölteni az ő torkokon, a' mellytől újra meg-jő elébbeni erejek 's frifeségek. — Rend-szerént, a' mint fellyebb említém, tíz ezttendős korokban kell az ökröket 's teheneket hízalásra fogni; ha a' marhák vénebbek, fokkal nehezebben híznak-meg, 's a' húfok mindenkor alább-való léfz'. A' nyár leg-alkalmatosabb idő a' hízalásra; mert illyenkor a' jó 'fíros füvek bőven taláztatnak. Ha Májusban el-kezdi őket a' gazda hízalni, úgy tökéletesen meghízna Octóber' végére. Mihelyt hízalásra fogja az ökröket, többé femmit se dolgoztatson rajtok; gyakorta itassa őket, füveiket vagy szénájokat gyakorta meg-sózza, ha feküsznek, fel ne költse, hanem kedvekre heverni engedje, hadd kérődzenek. Így öt hónap alatt annyira meg-hízna, hogy a' nagy kövérség miatt járni is alig tudna. Így hízalják a' Sveitzerek és a' Hollandu-fok

fok mézfárszékre az ő ökreiket; úgyhogy Amsterdamban ritkán esik a' meg, hogy tizen-két má'fás ökröt le - vágánának, hanem rend-szerént tizen-három 's tizen-négy má'fások az ő vágójik. Nagy vesztegetés még az mi nálunk, hogy többnyire a' marhák fél-húfokban vágattatnak - le, úgy-hogy a' hat má'fát is alig ütik-meg, holott tíz tizen-két má'fára könnyen meg lehetne őket hízlalni. Ebből az a' nagy hafzon lenne, hogy a' melly nagy Városban most eggy nap' harmintz ökröt váganak, az tiz, vagy leg-fellyebb tizen-öt ökörrrel szint' annyíra menne, 's a' szegényfég a' maga pénzéért jó 'fíros húst kapna. — A' bikák, tehenek, és ökrök, gyakran szokták egymást, vagy magokat nyalni, mikor egyéb dolgok nints. Némellyek úgy vélekednek, hogy a' melly marha magát nyalja, nehezen hízik-meg; azért is a' magok ganéjjokkal bé-kenik őket mind azokon a' helyeken, valamellyeket nyelveikkel el-érhetnek, hogy így magokat ne nyalhassák. Némelly szántó-vetőknek 's parasztoknak az a' rossz szokásuk is vagyon, hogy a' törtt fót a' marháknak hátokra hintik, hogy azt onnan le-nyalhassák. E'képpen a' marhák a' magok szőreiket le-nyelik, ezek az ő gyomraikban öfzve - tsomóznak, laptá formát tsinálnak, 's köhöz hasonlító keményfégüekké lésznek, a' melly miatt' vagy elébb vagy később bizonyosan el-vesznek.

Úgy

Úgy látszik, hogy a' böls Teremtő a' bikáknak, ökröknek, 's teheneknek természeteket a' mérfékeltt melegségű 's hidegségű tartományokhoz alkalmaztatta: azért is nem találtnak ezek sohol az igen meleg tartományokban, úgymint Áfrikának Déli részében, 's Ámérikában. Sokkal könnyebben el-fzenvedhetik ezek az állatok a' nagy hideget, mint a' nagy hévséget. — Az ökröknek tsak-nem minden nyavalyájok az erejek felett való dolgoztatásból származik. Meg lehet olvasni abban a' nevezetes Frantzia munkában, melly Parafzti-majorfágnak neveztetik, mind azokat a' nyavalyákat, mellyeket az ökrök a' felettebb való tsigázásból kapnak. De a' leg-rettenetesebb nyavalya, melly néhánykor a' szarvas marhákat emészti, a' pestis, vagy az a' dögleletes nyavalya, melly őket rakásra fózza, és a' melly ellen még eddig semmi hathatós orvosság nem találtatott. Vólt ugyan egy Frantzia nemes ember, a' ki a' marha pestisben a' magájéiba ér-vágás és purgátzió után ezt a' pestist, valamint a' himlőt béóltotta. De ezen nemes embernek tselekedetét igen kevesen követték. 1763-ban sok marhák el-hullottak hírtclen, úgyhogy betegségeknek okát későre vehették észre. A' betegség pedig kezdődött azon, hogy a' beteg marhának nyelvén egynéhány hólyag-

gotskák támadtak, mellyek elfőben fejérek voltak, azután meg-verefedtek, 's majd egészen feketékké lettek; ezek meg-fakadván, fenét hagytak magok után, melly a' marhának nyelvét meg-emélesztette, 's huszon-négy óra alatt ki-végezte. A' nyavalya annál veszedelmesebb volt, hogy a' marha femmi külfő jel által bádjadását nem mutatta, evett 's ivott mind addig, míg a' nyelve kevés idő múlva ki-efett szájából. Ez a' nyavalya még inkább ostromolja a' lovakat, hogy-fem mint a' szarvas marhákat: de az nem tapasztaltatott, hogy egyik nemről a' másikra el-ragadt volna. — Noha ez a' nyavalya felette veszedelmes; de igen könnyű meg-gyógyítani, ha az ember jókor észreveszi. E' végre minden nap' leg-alább háromszor az ilyen betegfégnek kezdetekor meg kell vi'sgálni a' marhának nyelvét, 's mihelyt valamelly hólyagotskák látzanak rajta, azokat valamelly ezüst pénzél erősen meg kell dörgölni, 's azután le kell mosni olyan etzettel, mellyben sót, borsot, 's fokhagymát törtek. Ezen-kívül a' sebnek széleire egy darabotska Cyprusi vitriólt kell tenni. Mihelyt némelly marhákon ez a' betegfég ki-mutatja magát, az ollyakat az egézfégeseftől külön kell rekeszteni, hogy ez a' mérges nyavalya egyikről a' másikra által ne menjen. — Ama híres Orvos-Doktor

tor

tor *Le Clerc* nevezetes munkát botsátott-ki az emberekben 's barmokon uralkodó dögleletes nyavalyákról nem igen régiben. Ezen munkájában minekutánna bőven szól az embereket le-fózó pestisről, tanít azután a' marháknak dögeikről. A' dögleletes nyavalyának meg-esmértető jelei ezek: úgymint, az ételre való kívánfágnak el-vesztése, a' borzas szőr, a' véres v. genyetséges szemek, taknyos órr-lyukak, hideg fülek és szarvak, fog-tsikorgatások, a' száraz v. tajtékos nyelv, fel-puffadt has, 's ki-sebefedett ajakak. Az ilyen marhának emészttetje elsőben fárga, azután fekete, híg, és rothadt: nehezen vesz lélekzetet, nints annyi ereje is, hogy lábaira állhafson. Ezeket a' jeleket négy vagy öt napra halál szokta követni. Noha a' tudós *Clerc*nek értelme szerént fokképpen közzöltethetik ez a' dögleletes nyavalya egyk marhától a' másikkal; de leg-inkább meg-esik ez a' száj és az órr által, úgymint a' lehellet és a' le-nyelés által. Orvofságúl azt javasolja, hogy a' beteg marhának a' nyakán vagy a' szügyén jó széles eret nyisfanak; de ezt eleinten kell tselekedni, 's hamar a' betegség harmad napos, akkor veszedelmes próbálni. Azután meg kell a' marhát kristélyozni; a' kristély álljon két font len-mag olajból, 's egy pohár bor etzetből, mellyben elsőben egy lat sót kell el-

ólvasztani. Ha külömben is hígan megy a' marhának hafa, akkor a' kristélyt nem kell próbálni. Az ilyen beteg marhát korpával és ro's liszttel kell táplálni; főtt almát is lehet néki adni, 's ollykor ollykor egy kis etzetet a' torkán le-tölteni. Tellyefséggel nem kell pedig ilyenkor a' beteg marhának fzenát adni, hanem inkább a' korpa és ro's liszt után lágy-meleg savanyú tejet kell a' torkán le-tölteni. - Eggynéhány ízben napjában jól ki kell mosni nyelvét, száját, ínyét etzettel, mellyben ugyan-annyi pálinkát és len-mag olajat elegyítettek, 's egy kevés salétromot is vetettek belé. Gyakorta meg-kell az ilyen beteg marhát füstölteni is, erős bor-etzetet töltvén jól meg-melegített téglákra, 's egy kevés ló-ganéjt is tévén reája. Az ilyen pestisben vagy dögben elhullott marhákat kívül a' helységeken jó mélyen el kell temetni, 's a' földet is, mellyel a' gödör bé-hányattatott, jól meg kell verni. Clerc Úrnak ezen tanátsai hasznofok lehetnek, tsak-hogy a' környül-állások jól meg-vi'sgáltafsanak, és azokhoz alkalmaztatafsanak.

Valamint életekben, úgy hóltok után is igen nagy hasznokra vagynak az ökrök és tehének az embereknek. Kedves ízű az ő húfok, mind főve, mind fülve, mind betsinálva. Hollandiában, Angliában, Irlandiá-

diában, és más Országokban, meg-füstöltetnek, és hordókra fozattatnak a' marháknak húfaik; mellyekkel mind az othon lakó, mind kivált a' tengerekre menő hajófok és utazók élnek. A' meg-füstölésben élnek leg-inkább fenyő-ágakkal és magvakkal, mellyek a' húsnak egészséges és drága ízt adnak. Az ökröknek és tehéneknek bőreik felette fok-féle hasznokra szolgálnak. Az ő fagyjaikból, ha kivált azok juh faggyúkkal elegyítettnek, jó égő gyertyák mártattnak. Még az ő ganéjjok is nagy hasznunkra van nekünk, úgymint a' melly a' száraz földeket leg-inkább meg-šírozza. Az ő szarvok vólt hihető a' leg-elfő pohár, mellyből ittak a' még mesterfég nélkül élő emberek; a' vólt a' leg-elfő kürt, mellyel hangot adtak: ebből tsinálták hihető a' leg-elfő ablakokat, lámpásokat, iskatulyákat, fűfüket, és más egyéb eszközöket. Az ő inaikból, portzogóikból, 's láb-száraikból, mellyek vízbe tétettnek, 's a' tűzön mind addig főzöttnek, míg egézen el nem olvadnak, jó-féle enyv készítettik, mellyel élnek leg-inkább az asztalofok 's esztergályofok. Leg-jobb az, a' melly Hollandiában, Angliában és Flandriában készítettik. Az a' melly Frantzia Országban készítettik, többnyire bűdös szokott lenni. — A' tehének teje egy a' leg-jobb eledelek között, 's a'

mellyel, ha külömben természetek bé-vészti, hafznofan élhetnek minden betegek, a' kikben a' vérnek favanyúfágát kell édesíteni. Nevezetesen pedig a' favó hathatós orvosság minden-féle betegségekben, rothasztó hideg-lelésekben, rheumatismusban, főt még a' guta-ütésben 's a' scorbútusban, v. az ínyeket rothasztó nyavalyában is. A' favóból a' ki-égetés vagy *chrystallizálás* által készítettik a' fónak egy neme, melly az ő édesiségeért *téj-tzukhornak* neveztetik. Ezzel is élnek a' Doktorok fok nyavalyákban; de tsak-ugyan ennek ereje nem terjed-ki olly szélesfen, nem is olly hathatós, mint maga a' favó. Az ökörnek epéjének is nem kevés hafzna vagyon, mind az orvosságokban, mind pedig egyebekben; mikor a' felettébb-való szorulásban lévő fzemélyeket kristélyozzák, az ökör' epéjéből szoktak egy keveset a' kristélyba elegyíteni, hogy az a' béleket öfztönözze. A' ruha-festők az ökör epével szokták a' drága matériákat meg-tisztítani elébb, mint-sem meg-festének. A' ruha tisztítók is ezzel szokták a' többek között a' 'firt 's egyéb motskokat a' ruhákból ki-venni. A' kép-festők ezzel tsínosgatják táblájikat, 's ez által adnak elevenebb színt festékjeiknek. Az ökörnek még ganéjja is igen nagy hafznú az orvoslásban, a' belső gyúladásoknak meg-enyhítésekre; kivált a'

guta-

guta-ütésekben. Ebből vétették az az orvosság, melly a' patikákban *zibethum occidentale* név alatt árútatik. Minden fundamentom nélkül hitték azt a' régiek, hogy a' bika vér halálos méreg vólna; főt inkább hasznos orvosság a' vér-hasban 's vér-pökésben. Külfőképpen, mint más állatoknak vérek is, hasznos a' kenésre, a' dagadáfoknak el-ofzlatáfokra, a' fömöröknek 's más bőrön való motskoknak ki-törlésekre. — A' tehénnek vizellete régtől fogva nevezetes orvosság a' patikákban: de minthogy ez alatt a' név alatt kevés kelne-el belöle, ezer-jó-fü' vizének neveztetik, 's úgy árútatik. Hát még ezeknek az állatoknak tsontjaikból mennyi fok-féle hasznos eszközök nem készítettnek?

A' LÓRÓL.

A Ló olly régtől fogva házi-állat, hogy nints már Európának olly része, mellyben vad lovak találatnának. Azok is, mellyek Ámerikában nagy feregenként láttatnak, Európából kerültek oda, 's ott meg-sokafodván el-vadúltak. Hogy ez az állat esmeretlen vólt az előtt Ámerikában, meg-tetfzik onnan, hogy mikor Mexicónak 's Perunak lakosai a' Spanyolokat lovakon ülni látták,

őket meg meg annyi Isteneknek lenni gondolták. — Ezek az állatok annyira megfokafodtak Ámérikában, hogy gyakran négyöt százat is meg lehet látni egy tsumóban, a' mellyek mihelyt embert látnak, mindnyájan szaladásra veszik magokat. Minthogy az a' meleg tartomány nem az ő természetekhez való; nagyon el-fajúltak ott, úgy-hogy koránt-sem olly szépek mint a' Spanyol lovak, de erősebbek, könnyebbek, inafabbak mint a' szelíd lovak. Ezek a' lovak ugyan természetekre nézve vadak és kevélyek; de semmi-féle állaton nem kegyetlenkednek, 's magok között is béke-ségben élnek; minthogy a' föld elegendő füvet ad mindnyájoknak tápláltatásokra, 's elégéges vizet szomjúságoknak meg-óltására, azért is nints semmi, a' mit egymásnak irigyelhetnének. Ámérikának lakosai ezeket a' vad lovakat erős törökben fogják-meg. Ha a' tör a' fejeket kapja-meg, úgy magok magokat meg-fójtják, ha hamar nem érik őket. Az ilyen meg-fogattatott vad lovakat egy élő-fához kötik; két nap' és két éjjel sem enni sem inni nem adnak, 's azután igen könnyű móddal meg-szelídítik. Soha sem tett az ember, azt mondja Gróf Buffon, jelesebb keresményre szert, mint mikor ennek a' kevély és szép állatnak bírálába slett, a' melly a' hadnak minden fáradt-

radtságát, veszedelmét, 's a' győzödelemnek ditsőségét ő vele meg-öszti. A' természet fel-ruházta őt az ember eránt való szeretettel 's félelemmel, a' kiért kéz tűznek, víznek, 's az ellenfégnék villogó fegyverének neki menni. Minden maga-viseleése azt mutatja, hogy sokkal kevesebbé érzi ő a' maga rabtságát, hogy-fem mint azt, hogy néki az embernek óltalmára szükfége vagyon.

A' ló az minden oktalan-állatok közt, a' mellyben az ő nagyságáhozképest legfzebb proportió 's egyenlőség találtatik. Ha más akkora nagyságú állatokat hozzá hasonlítunk, úgy találjuk, hogy a' szamar rüt alkottatású, az oroszlánnak, testéhez-képest igen nagy feje van, az ökörnek vékony lába, a' tehénnek görbe hátá, a' Rhinoceros pedig 's az Elefánt olyan, mintha tagjaikat minden mérték nélkül hányták volna öszve. Ha azokat a' fok külfő és belfő minéműségeket renddel elő akarnánk számlálni, mellyek egy tökéletes szépségű lóban megkívántatnak, úgy egynéhány leveleket tsak ezzel kellene be-tölteni. Eggy sints talán az állatok között, mellynek természetét 's minéműségét olly nagy gondal igyekeztek volna eleitől fogva az emberek ki-tanúlni, mint ezét: azért is, a' kik erről fokat akarnak olvasni, igazítjuk azokat a' leg-nevezetesebb munkákra. Illyenek e' következen-

dők, úgymint: *le Nouveau parfait Maréchal, de M. Garsaut, l' Ecole et les Elémens de la Cavallérie*, de M. de la Gué-
 rinere, *le Nouveau Newcastles*, par M.
 Bourgelat; *le Veritable & parfait Marechal*,
 par. M. Solleyzel. — Mi tsak némelly rö-
 vid jegyzéseket tévzünk ide *Gr. Buffon* Ter-
 mészeti Históriajából, hogy valaki a' lónak
 jófágáról 's rosszafágáról ítelhesen. A' ló-
 nak természetét nagyon ki-mutatja a' fülé-
 nek mozgása. A' jó lónak, mikor megy,
 mind a' két fülének hegye előre áll; hanem-
 ha nagyon meg-fárad, a' mikor füleit is kez-
 di le-tsüggeszteni. A' melly lovak harago-
 fák 's rossz természetűek, azoknak többnyí-
 re egyik fülök mindég előre, a' másik pe-
 dig hátra áll. A' melly lovaknak kitsiny,
 vagy mélyen benn-ülő szemeik vagynak,
 rend-fzerént gyenge látásúak. A' mellyek-
 nek szájok száraz, nem olyan jó termé sze-
 tük mint azok, a' mellyeké nedves, és ha-
 mar tajtézik. A' lovaknak szemeik fok hí-
 báknek vagynak alájok vettettette, mellye-
 ket nehéz meg-esmerni. A' melly lónak
 szeme egészséges, abban a' hártya alatt két
 vagy három faggyú színű motskot lehet lát-
 ni a' szemnek feketéje felett. Hogy ezek
 a' motskok láttathassanak, meg-kívántatik
 arra, hogy a' szemnek hártója tiszta és ál-
 tal-látzó legyen; következésképpen a' melly
 szem-

szemben ezek a' motskok nem láttatnak, ott a' hártya vastag, 's az olyan ló tsak úgy lát, mint a' melly ember szítán néz által. A' melly szemnek feketéje kitsiny, hollzúkás, vagy fejer kerekféggel környül-vétettetett, az a' szem nem egézféges, 's hasonlóképpen az is, a' melly zöld színt mutat. A' leg-szükefebb dolog a' ló vásárlásban az, hogy annak idejét vagy esztendejét bizonyosan meg-tudhassuk. Ennek pedig végére lehet menni, ha az ember annak fogait megvi'sgálja. A' lónak negyven fogai vagynak, mellyek közzül hufzon-négy örlő, négy kutya, v. szem-fog, és tizen-kettő metsző-fog. Tizen-öt nap múlva a' tsikónak ellettetése után, kezdenek ki-jöni az ő fogai: de ezek a' téj-fogak majd különböző időben kihullanak, 's máfok bújnak-ki helyettek. Négy vagy ötöd-fél esztendős korában hullnak-ki a' lónak az utólfó téj vagy tsikó-fogai, a' mellyeknek helyekbe újak nőnek, mellyekről a' lónak idejét nyóltz esztendős koráig meg lehet esmérni. Ezek a' fogak négyek, 's neveztetnek *szegelet-fogaknak*; mert mind alól, mind fellyül a' metsző-fogak után némimémű szegeletben esnek. Ezek a' fogak eleinten ürefek belől, 's az ő odvokban némimémű feketeség látszik. Öt esztendős korokban még alig nőnek killyebb az ő ínyeknél, és az ő odvaságok nagyon szembe-tűnő.

nő. Heted-fél esztendőös korokban kezdenek már telni, 's a' benne levő fekete motskok is kifisbedni. Nyóltzad-fél v. nyóltz esztendőös korokban az odvak egészen megtelnek, 's a' fekete motsok is láthatatlanná léfz'. Mikor tehát ezekről a' *szégelet fogak*ról már tovább a' lónak idejéről nem lehet ítélni, akkor a' lóhoz értő emberek az ő négy kutya, vagy szem-fogait véfzik vi'sgálóra. Míg t. i. a' ló tsak hat vagy hét esztendőös, addig ezek a' fogak igen hegyefek 's egézfégefek, kilentz tíz esztendőös korokban, kivált a' felsők, kezdenek tompúlni, kopni, 's hosszabbodni; minthogy a' lovaknak ínyek le-felé húzódik. Mennél hosszabbak tehát, 's íny nélkül-valóbbak ezek a' fogak, annál vénebb a' ló. Tizen-három vagy tizen-négy esztendőös korában kezd a' lónak szemöldökén némelly szöre őszülni, 's ez is bizonyos jele annak, hogy a' ló már a' tizen-három esztendőt meg-haladta, 's mennél több ősz szőr látfzik szemöldökén, annál fellyebb van tizen-három esztendőnél az ő ideje. A' lónak egész életének ideje mintegy hét annyi, mint az ő növéfének ideje; 's minthogy a' ló az ő tökéletes növéfét négy esztendőök alatt éri-el, élhet még hétfzer annyi ideig, az az huszon-nyóltz vagy harmintz esztendeig.

A' mi a' lónak járását illeti, a' lépés az ő leg-tsendefebb menéfe: de szükfég, hogy

ez

ez is gyors és egyforma légyen. A' lónak ez a' mozgása leg-tsendesebb 's leg-egészfégebb a' rajta ülőre nézve; mert ez a' mozgás négy különböző időben esik-meg. Tudni-illik ilyenkor a' ló az első jobb-lábát mozdítja először, ezt követi a' hátúlsó bal-lába, ezt az első bal-lába, ezt végre a' hátúlsó jobb lába. Az ilyen mozdulásban a' *centrum gravitatis* v. a' nehézfégnek közép-pontja, igen kevés változást szenved; a' lovagló pedig annál tsendesebb mozdulásokat érez, mennél egyformábbak a' lépések, 's mennél hosszabb a' ló, a' mellyen ül, úgy-hogy a' nehézfégnek közép-pontjától távolabb esik. Mikor a' ló üget, akkor hasonlóképpen mozdúlnak az ő lábai, ezzel a' külömbféggel, hogy a' két által-ellenben lévő lábak ugyan azon egy időben mozdúlnak, és így csak két időt v. *pausát* tsinálnak. A' kalapírozás meg meg annyi ugrásnak neme, 's itt az egész erő a' tsípőkből jő. Ilyenkor mindég a' hátúlsó bal-láb indul először, 's e' tsinálja az első időt; a' hátúlsó jobb-láb és az első bal-láb együtt esnek-le, és ez a' második idő, azután az első jobb-láb tsinálja a' harmadik időt. Eleinten, ha gyors a' kalapírozás, meg-esik, hogy a' lónak mind a' négy lábai a' levegőben vagynak, 's mind a' négy patkót egyfizerre lehet látni. Eből a' következik, hogy mivel a' kalapírozás-

zásban 's vágatásban mindenkor a' hátúlfó bal-láb indul először, 's e' tafzítja a' többeket is; azért is néminémüképpen e' vifeli az egész terhet, 's e' fárad-el leg-először. Nagyon jó vólna e' végre fiatal korokban úgy taníttatni a' paripákat, hogy mind a' két hátúlfó lábok egyformán hordaná a' terhet, 's ha a' bal-láb egy darabig maga indította a' többeket, azután a' hátúlfó jobb-láb vinné mozgásba a' többeket. Nagy hafznokra lenne ez kivált a' katonáknak; mert így egy két órával tovább el-gyözné a' ló a' febes vágatást. A' melly lovak a' vágatás közben nagyon fel-emelik elfő lábaikat, nehezebben haladnak, 's hamarább is meg-fáradnak, mint máfok.

A' lovak olly nagy hafznokra vagynak az embereknek, hogy minden gondjokat azoknak szaporítáfokra, 's jó fel-nevelésekre fordították. E' végre építettek fok helyeken ló-tartó helyeket, mellyek *Haráknak* neveztetnek. Ki-választatik e' végre a' fíkmezőnek valamelly alkalmas és 'fíros darabja, ez eggynéhány szakaszokra el-osztatatik, 's mindenik a' máfiktól mély árokkal vagy palánkkal el-választatik. A' tölgyellő vagy már meg is ellett kantzákat abba a' szakaszba tefzik, mellyben a' fű leg-'fírosabb 's leg-egészfégefebb. A' melly kantzák még meg nem fárlottak v. nem fogadták, soványabb

nyabb helyekre rekesztik: mert ha az ilyenek nagyon meg-híznak, a' fogadásra alkalmatlanokká tétetnek. A' tsetstől el-választott 's már eggy-kevésbé meg-erőfödött tsikókat pedig a' leg-alább-való rekeszbe vizik, hogy ott a' mértékletességhez 's gyakorláshoz szokjanak. A' tapasztalás bizonyítja, hogy azok a' lovak léfznek leg-inafabbak 's erősebbek, mellyek fiatal korokban sovány és száraz mezőkön tartattak. Így tartatnak a' lovak egész nyáron a' legelő-mezőben; télen pedig istállókba rekesztetnek. — Noha a' lovak már harmad-fél esztendőskorokban a' fajzásra alkalmatosok; de mivel még ilyenkor erőtelen 's formátlan tsikókat adnának, négy esztendőskorokig nem kell engedni nékik, hogy ménlőhoz közelítsenek. A' nagy termetű szép mén-lovakat pedig nem kell kantzához közelíteni engedni hat esztendőskorokig. Néhol a' mén-lovak eggyütt járnak a' ménesekkel: igaz az, hogy így a' kantzák bizonyosabban meg-fárlanak, v. fogadnak, de a' mén-lovak jobban el-rontják magokat hat hét alatt, mint eggy-néhány esztendőskor alatt erőtelenülnek úgy, ha istállón tartatnak, 's minden hónapban csak bizonyos számú kantzák adattatnak nékik. — Hogy a' lovak nagyon el ne fajúljanak, szükfég a' különböző Országokban nevedett lovakat öfzve-

ele-

elegyíteni, hogy így az ő nemek mindenkor jobbá, nagyobbá, 's nemesebbé tétettefsék. Nagy hazszonnal próbálták ezt nálunk is némelly Méltóságok, a' kik Spanyol Országból 's Angliából hozattattak-bé mén-lovakat, hogy a' magok méneseiket szebb szebb lovakkal szaporíthassák. — Talán még az emberek is fokára el-aljasodnának, ha minden família mindenkor tsak azon familiába házasodna, 's a' testvér testvérjéhez menne. Ha azért az Isten' Törvényében világosan meg nem vólna is tiltva, tsak a' józan-okoság 's az emberi Nemzettségnek díszes szaporodása is arra kötelezné az embereket, hogy az e' féle házasságtól őrizkedjenek.

A' kantzák rend-szerént tizen-egy hónapig 's eggy-néhány napokig hordják az ő terheket; állva ellenek, holott többnyire minden más négy lábú állatok fekvve szoktak elleni. A' tsikókat nem kell engedni tovább szopni hat v. leg-fellyebb hét hónapoknál. A' tsetstől lett el-választatások után minden nap' kétfzer korpát kell nékiek adni egy kevés szénával egygyütt, 's mind addig istállón kell őket tartani, valamíg az annyok után való-kívánfág benne egészen el nem alszik. Ekkor a' mezőre ki lehet őket bocsátani. Mikor az első telet így el-töltötték, a' következő Májusban legelőre kell őket vinni, egész Octóberig éjjel nappal mindég fe-

fedél nélkül kell tartani, hogy a' levegő-
 égnek vízontagfáigához szokjanak. Soha
 jobban a' lovaknak jó természeteket 's tár-
 salfágbéli minéműfégeket nem lehet ki-tanúl-
 ni; mint mikor nyájanként legelnek. Ekkor
 többnyire minden ő erejék 's tüzezségek a' ve-
 telkedésben határozódik-meg: próbálgatják,
 mellyik tud sebesebben futni, mellyik meri
 az árkot elébb által-ugorni, vagy a' folyó-
 vizet által-úfzni. A' kik az e' féle gyakor-
 lásokban 's vetelkedésekben leg-elsőők, azok-
 ból fognak a' leg-jobb, leg-taníthatóbb, 's
 leg-nemesebb lovak válni, ha egyszer meg-
 szelídítettnek. A' melly lovak fok eszten-
 dőkig együtt társalkodtak, különös indúla-
 tot 's néminémű barátságot szoktak egymás
 eránt mutatni. Azt írja *Buffon*, hogy a'
 Frantzia Király' istállójában volt egy öreg
 paripa, melly olly igen meg-vénhedett, hogy
 sem a' szénát, sem a' zabot nem rághatta,
 's azok a' két lovak, mellyeket mellette tar-
 tottak, mind a' szénáját, mind a' zabját meg-
 rágták, 's úgy vetették elébe. — Két vagy
 három esztendő korokban szokták némelly
 tartományokban az egész-tsikókat ki-herélni;
 a' melly munkára vagy a' tavaszt, vagy az
 őszet választják. Persiában, Arabiában, 's
 némelly más Tartományokban, szokatlan
 dolog ez a' herélés, még is minden-féle lo-
 vaknak hasznokat tudják venni. Meg is kell

K

val-

vallani, hogy a' herelés által fokot el-vesz-
tenek a' lovak az ő erejeből, kevélysége-
ből, 's bátorfágokból. Leg-alább, a' melly
lovakat a' leg-nehezebb munkákra tartunk,
azokat egészen kellene hagynunk. Három
esztendő korában tanítani kell már a' lovat,
szoktatni kell a' zabolához, a' nyereghez,
hogy azt könnyen meg-szenvedje; de négy
esztendő koráig nem kell rá ülni, mert még
a' dereka gyenge, és könnyen kár eshetne
benne. Mi a' mi lovainkkal a' zabola és
farkantyú által parantsolunk; a' régi *Numi-
dák* pedig sem nyeret nem tettek rájuk,
sem zabolát szájokban, még is mintha meg-
meg annyi szóhoz tanúltt hűséges ebeken
ültek volna, oda mentek rajtok a' hová akar-
tak. Mi a' mi lovainkra a' kengyelnél fog-
va ülünk-fel: a' régi Perfiák meg tudták ta-
nítani a' magokéit, hogy le-térdeljenek 's
meg-görbedjenek olyankor, a' mikor há-
tokra akartak ülni. — A' paripázás egy-
leg-nemesebb mulatságok az ifjaknak, 's szép
minéműség a' többek között benne az is,
ha a' lovat jól meg tudják ülni. Némelly
beteg embereknek is, nevezetesen pedig a-
zoknak, a' kiknek tüdejek gyenge, nem le-
het egy egy hafasabb orvofságok a' lo-
vaglásnál. A' ló húszon-négy órában nem
igen szokott tovább feküdni 's alanni három
óránál; főt vagynak olyanok is, a' mellyek
áll.

állva alufznak. Minthogy a' ló az ivás közben az órrát is a' vízbe mártja, nem kell őt inni engedni akkor, mikor melege van: mert azon-kívül, hogy a' víztől veszedelmes kólikát kap, az órrának hártája is kitűzefedik, 's taknyofsá lesz' miatta. — Az Arabs lovak leg-szebbek mind azok között, mellyek Európában esmeretefek. A' Barbáriából, 's nevezetefen Marokkóból került lovak is szépek és kedvesek. Ezek után leg-híresebbek a' Spanyol lovak: jók ezek mind hartzra, mind pompára. Magafságok rendszerént négy lábnyi és kilentz íznyi: ezek közt is pedig leg-jobbak azok, mellyek Andalúfiából kerülnek. — Az Anglus lovak hasonlók az Arabiából 's Barbáriából került lovakhoz, a' minthogy eredetek szerént onét is szármáztak; hanem hogy nagyobbak 's testefebbek azoknál. Minthogy az Anglusok a' futtatásban 's vadászatban nagyon gyönyörködnek, az ő lovaik erre a' munkára igen alkalmasok, 's a' futást fokáig el-győzik. Ez előtt eggynehány esztendőkkel egy Anglus Posta-Mester nagy summa pénzben fogadott másokkal, hogy ő tizenöt óra alatt el-megyjen egy bizonyos Városba, melly oda 72. Frantzia mért-földekre, az az, a' lónak rendes ügetése szerént hetven-két órányi földre esett. A' Posta-Mester tizen-négy lovakat küldött-el előre

bizonyos státiókra, mellyek közzül minde-
 niken öt óráig nyargalt, 's ezt a' nagy útat
 el- végezte tizen-eggy óra és harmintz-két
 minúta alatt. Ennél gyorsabb futás soha
 fém esett az Olympiai híres Játékokban. —
 A' Nápolyi, Dániai, 's Hollandiai lovak
 szép testűek, 's alkalmazatosak mind a' hartz-
 rá, mind a' pompára. Kivált a' Hollandiai
 lovak igen illenek a' hintók' elébe; úgy-
 hogy többnyire a' Frantzia nagy Urak is
 ezekkel élnek. — A' Német lovak nehezek,
 's hamar ki-fogy belőlök a' lélekzet. — Az
 Erdélyi és Magyar Országai lovak jó futók.
 Az Arabs lovak eredetekre nézve az Arabiai
 pusztákban lakó vad lovakból származtak,
 mellyek annakutánna a' jó gondviselés által
 úgy el-szaporítottak, hogy már ma tellyes
 velek tsak-nem egész Á'sia 's Afrika. Ezek
 a' lovak olly könnyűk és gyors futók, hogy
 fokak közzülök a' Strutz-madarat is meg-
 előzik. Az Arabfok nem élnek egyéb mun-
 kára a' magok lovaikkal, hanem egyedül
 a' vadászatra: mikor fűvet nem adhatnak
 nékik, leg-inkább teve téjjel 's holmi ma-
 gokkal táplálják azokat. Leg-inkább tsak
 a' kantzákat tartják meg magoknak, mint-
 hogy ezek a' futást jobban el-győzik; a'
 melly egész lovakat pedig mén-lovaknak v.
 tsödöröknek nem akarnak meg-tartani, azo-
 kat a' Törököknek adják-el. Az Arabfok
 kü-

különös fzeretettel vifeltetnek a' magok lo-
 vaikhoz, nyájafan befzéllgetnek velek, 's a'
 magok tulajdon fátoraikban hálatják; a' lo-
 vak is úgy neki fzoknak ennek a' barátság-
 os életnek, hogy minden-féle velek való
 tréfálkodást ki-állnak: főt fokan közzülök
 még a' nagy mozdúlástól is türtöztetik ma-
 gokat, hogy gazdájoknak alkalmatlanfágá-
 ra ne légyenek. Többnyire egész nap' kötö-
 féken állnak az Arabfoknak lovaik a' fátor-
 ban, kétfzer vagy háromszor meg-itatják ö-
 ket, de enniek nem adnak nappal semmit,
 hanem tsak éjtzaka. Mihelyt az Arabs pré-
 dára menvén a' maga kantzájára fel-ül, 's
 annak oldalait meg-fzorítja, majd képzél-
 hetetlen sebességgel vízi az ötet, 's mint a'
 leg-gyorsabb fzarvas, úgy fzökdöfi által a'
 bokrokat, 's mély árkokat. — A' török lo-
 vak szépek, tellyefek bátorfággal és tüzzel;
 de gyengék, és nagy gondot kívánnak. —
 A' melly lovak Indiában és Chínában te-
 remnek, azok igen kitsínyek, lomhák; és
 erötelenek. Azt írja *Tavernier*, hogy lá-
 tott egy ifjú Mógol Printzet egy olyan ki-
 tsíny de szép termetü paripán lovagolni,
 mellynek magafsága nem vólt nagyobb egy
 agárénál. Többnyire ott is a' Fejedelmek
 Arábiából hozott lovakkal élnek, a' mel-
 lyeknek is hogy ezen a' fzokatlan földön ere-
 jek el ne vesszen, zab helyett meg-tzükro-

zott főtt borfóval táplálják őket. — A' Tár lovak erősek és bátrak, és az utazást két nap' két éjtzakán, főt tovább is el-győzik egy-végben. Az éhféget és szomjúfágot igen fokáig el-tűrik. — Az Islándiai lovak, a' mint írja Anderson, igen rövidek és kitsínyek; de szörnyű hidegféget 's fáradságokat ki-állhatnak. — A' Lappóniai lovakról is azt írja *Outhier*, hogy azok is kitsínyek, de elevenek és jók. Minthogy a' Lappóniaiak nyáron által az ő lóvaiknak hafznokat nem vehetik, a' mikor a' szükfészes terheket vízen hordhatják; azért is Májusban minden pásztor nélkül ki-hajtják őket az erdőbe; ezek ott magok meg-keresik élelmeiket szintén kéfő őszig, a' mikor a' hideg fagytól kényszerítettvén, a' falukba o-fzolnak, 's ki ki haza megy a' maga gazdájához. — Mind ezekből a' jegyzésekből kitetfzik, hogy az Arabs lovak a' leg-első a' Világon, mind szépségekre, mind jófágokra nézve, és hogy innen terjedtek-el a' szép lovak mind Európába, mind Á'siába, mind Áfrikába. Hihető, hogy Arábia vólt tehát a' lovaknak leg-első hazájok; a' minthogy ma is nem-hogy más-féle fajtákkal elegyténék azokat az Arabsok, hanem inkább különöfen vígyáznak arra, hogy ez a' faj a' maga valófágában meg-tartattafsék. Ha Arabia nem leg-jobb *clíma* is a' lovaknak termé-

mészetekhez-képest: leg-alább az Arabfoknak különös jó gondvifelések bőven ki-pótolja azt, a' mi híjánofság a' földben magában vagyon. Igaz az, hogy az Arabfok az ő lovaikat más fajjal meg nem elegyítik; de arra fok száz esztendőktől fogva nagy gondjok vólt, hogy tsak a' leg-szebb ménlovakat 's leg-termetesebb kantzákat tartották-meg magoknak, és azokat szaporították. Ezen különös gond által fokkal inkább meg-nemesítették ezt a' fajt, mint maga a' természet a' leg-bővebb 's leg-termékenyebb tartományban őket meg-nemesíthette volna. — A' mérfékeltt melegfégü 's száraz tartományok inkább meg-eggyeznek a' lovaknak természetekkel, mint a' hidegek és nedvesek. Gróf *Buffon* azt tartja, hogy közönségesen szólván, 's az egész földön találtatható minden-féle lovakat öfzve-hasonlítván, a' közép-szer termetűek jobbak mint a' nagyok; hogy a' tiztogatásra 's jó gondvifelésre szint' úgy szükfégék vagyon mindnyájoknak, valamint az ételre 's italra, és hogy a' simogatás, édesgetés, velek való jó bánás által, fokkal több hasznokat vehetjük nekik, mint a' szidás és kínzás által. — Áfrikának Déli részeiben is teremnek ugyan lovak, de a' mellyek tsak-nem minden munkára alkalmatlanok, hanem hogy a' Szeretsenek ezeknek húsaikkal élnek, mellyeket

szint' olyan jó ízűen esznek, mint a' kutya húst. Az Arabok is meg-eszik a' fiatal vadlovaknak húfokat: főt közönséges ez a' lóhús szeretés egész Tartáriában, főt Chinában is. — Valamint minden-féle állatokban, úgy a' lovakban is talátnak olyanok, melyeknek valamelyik tagjoknak alkotásában a' természet az ő rendes útját láttatik el-téveszteni. Illyen vólt a' Nagy Sándor' lova, melyet *Bucephalusnak* nevezett azért, mert a' feje hasonló vólt az ököréhez. Július Césár neveltetett-fel egy lovat, melynek két első lába hasonló vólt az embernek lábaihoz. Vérónában mondják hogy született egy ló, melynek ember-feje vólt. Talátnak köztök *hermophroditusok* is, t. i. olyanok, melyekben mind a' két nem egyesül.

Valamint a' szarvas marháknak, úgy a' lovaknak is vagynak némellykor dögleletes és ragadós nyavalyájik, melyeket vagy a' rollz eledeltől, vagy az időnek visszontagfágából szoktak kapni. 1763-ban Frantzia Országban sok helyeken kezdettek a' lovak köhögni, a' melly köhögés meg is ölte azokat, melyeket alkalmas időben nem orvosoltak. Az orvosság pedig csak ebből állt, hogy az illyen köhögős lovaknak szájaikat mézzel még-dörgölték, azután fejer vizet adtak inniok, az az olyan vizet, mellybe korpát elegyítettek. A' régi orvosok sok

ré-

részeiket nagyon dítsérték a' lovaknak. az orvosi tudományra nézve is; de már ma a' lónak semmi egyéb része nem dítsértetik, hanem csak a' kantzának teje, melly a' szamár téjhez nagyon hasonlít. Sok favó van benne, kevés fajt, 's kevés vaj; azért is a' hektikás és száraz-betegségben lévő embereknek igen egészséges. Tsudálkozni lehet rajta, hogy az ilyeneknek csak a' szamár tejet javasolják a' Doktorok, holott a' ló-téjnek ugyan azon haszna vagyon, 's azonban minden szegény legény fokkal könnyebben tehetne rá szert, mint a' szamár téjre. — A' lónak holtta után egyéb haszna nints, hanem hogy ferénnyének, szőrének, bőrének, és körmeinek némelly hasznokat veszik.

L' Ami des Hommes. Paris. 1757.

AZ EMBEREKNEK BARÁTJOK.

Ez a' munka hosszan és bőven elő-beszéli, mit tégyen ez a' szó *népesedés* vagy *népeféség*, és mellyek légyenek annak hasznai. Illyen tzelből leg-először is a' gazdagságot veszi gondolóra a' maga Theoriájában. A' gazdagság magában foglalja a' szükfégést, a' bővölködést, és a' szer-felett valót; a' melly három dolgokat egyyüvé kell kötni,

úgy mint a' mellyekből foly valamelly Országának gazdagfága. Mert mit is jelent ez egyebet, hanemha először a' földnek termékét, a' melly meg-adja nekünk mind azt, a' mire szükségünk vagyon; továbbá a' pénz forgásának hafznát, melly tsinálja a' bőföget; 's utóljára, az idegeneknek hozzánk jövő kintseiket, melly tsinálja azt, a' mit superfluumnak vagy szer-felett valónak hívunk. A' föld' termékenységének természeti eszköze a' szántás-vetés; a' pénznek az Országban való forgásának eszköze a' belfő kereskedés, melly vagyon a' különböző Városokban 's Vármegyékben élő lakofok között; az Idegeneknek kintseiket magunkhoz húzzuk, mikor más Országokkal kereskedésre lépünk. Ezek a' három fő részek némü *pyramist*, v. hegyes tornyot formálnak. A' leg-első, t. i. a' szántás-vetés, ennek fundamentoma, úgy mint a' melly leg-szükségesebb; a' belfő kereskedés ennek az épületnek dereka; 's a' külfő népekkel való kereskedés, fedele. Ez a' gondolat vagy elő-adásnak módja igen helyes, szép, és termékeny. — De ezen principiumokon vagy eredeti igazságokon kívül vagyon még egy, a' mellyet elsőbbnek 's mélyebb fundamentomnak lehet tartani. Mitsoda pedig ez? nem egyéb, hanem a' Tárfafágban való élés, melly az emberi nemnek tagjait, a' famíliákat,

kat, népeket és Országokat egy testbe öfve-kötözi. A' Tárfafágban élő embereknek egy tzelra való dolgozásokból 's törekedéfekből származik a' gazdagfág; mivelhogy e' találja-ki az eszközoeket, mellyek a' fzan-tás-vetés, kereskedés, 's mesterfégek. Ezek a' meg-gazdagodásnak principiumai 's módjai: de még ezek magokban nem elégségefek, hanemha elegendő 's hathatós eszközoek is vagynak, a' kik azokkal élnek. Mitsodák ezek az eszközoek? nem egyebek, hanem az embereknek valamelly Országban való fokfágok, mellynek kút-feje vagyon a' Népefítésben. — E' fzerént a' népesség a' Tárfafágnak leg-első java, úgymint a' melly nélkül a' több jókat meg-fszerezni lehetetlen.

I-fzör. A' mi a' fzan-tást-vetést illeti; az elefégnek mértéke az Ország' népességének mértéke, az az, hogy valahol az elefég bö, fokak ott a' munkalódó kezek. De hogy bövölködhetnek valamelly Országban az élésre meg-kívántató dolgok, ha a' földnek mívelése el-múlattatik? Eggy régi Római lakos, a' ki ha a' hartzból vissza-jött, mindjárt a' maga földjének mívelésére tért, eggy hóld földből tisztfségesen táplálta magát és famíliáját. Eggy vad-ember, a' ki sem nem vet sem nem arat, maga egyedül meg-emésztheti esztendeig mind azokat a' vadakat, mellyeket ötven hóld föld táplálhat.

hat-el; következésképpen Tullus Hostíliusnak ezer hód-földjében lehettek öt ezer jobbagyjai, mikor a' vad emberek között ezer hód föld húsz embert alig táplálhat-el. Illy véghetetlen külömbféget tsinálhat a' szántás-vetés a' népesedésben. — Ha igaz tehát, hogy az élésnek bőfége a' népefségnek mértéke, és hogy a' népnek fokfágában áll valamelly Országnek virágzása: szükfég, hogy minden mesterfégék között a' légyen az első, melly az eleféget adja. Illyen a' szántás-vetés, melly a' régi Rómaiaknál igen nagy betsben tartattatott, nálunk pedig igen kevésre betsültetik, 's minden nap' alább alább száll: Frantzia Ország p. o, azt mondja az Író, különösen alkalmas a' föld-mívelésre. A' föld termékeny, az idő' járása alkalmas, a' lakofok elevenek, a' kereskedés könnyű; mert bővölködik nagy folyó-vizekkel, 's a' tenger mind Északi, mind Déli oldalait mossa. Mi az oka tehát még is, hogy a' szántás-vetés nem igen boldogúl Frantzia Országban? Minekutánna ennek némelly közönségesebb okait adja, azt mondja azután, hogy némelly nagy gazdagfágok egészen bényelik a' kifsebbeket; hogy fok más mesterfégék, nevezetesen a' *finantz*, vagy az u'fórázás, nagy útat nyit a' hirtelen való meggazdagodásra, azért is meg-útálják a' szántást-vetést, mellyből a' halznot kéföbben remény-

ménylik. Továbbá azt mondja, hogy az emberek inkább néznek arra, a' mi az ő fze-meik előtt ragyog, hogy-fem mint a' való-fágos hafzonra. A' Földes Urak el-hagy-ják az ő falujikat, Párisba 's más nagy Vá-rofokba mennek lakni, 's az ő földjöknek műveltetését olyan kezekre bizzák, a' kik azt tsak úgy műveltetik, a' mint akarják. Ide való az is, hogy a' pénznek interese nagy, és fokaknak, a' kiknek töke-pénzek vagyon, útat nyit a' dologtalanfágra, és pú-ha életre. El nem kell hallgatni azt is, hogy fok Méltóságok az Ánglus kertekre 's egyéb hafzontalan ékefségekre, földjöknek egy nagy részét el-foglalják, a' hol fok ezer em-bereknek tápláltatásokra elegendő elegend teremhetne. Miképpen kellene tehát mind Frantzia Országban, mind máfutt, 's nálunk is, a' föld-művelést bódogítani? Egy hat-hatos eszköz lenne erre a' többek között az ha a' szántó-vetők nagyobb betsületben tar-tattatnának. Már az Oskolában közönfége-fen minden nap' jól fejekbe kellene verni a' gyermekeknek, melly hafznos, melly ártat-lan, 's melly szép mesterfég légyen ez; úgy-mint a' melly nélkül a' többek femmit-fem-érnének. Meg kellene ott betsülni a' szán-tó-vetőknek gyermekeiket, 's azért hogy niuts ezüst gombos mentéjek, nem kellene őket a' náloknál alább-való, roffzabb tanuló, 's roffz-

rosszabb erköltsü Úr-fiatskákknak utánnok ültetni. Így ezek még gyermekfégekben látván azt, hogy azért hogy ők szürben járnak, nem útáltatnak - meg, hanem inkább az ő jó erköltsökért mindenektől betsüítettnek; örömet rá adnák magokat erre az alá-valónak tartattatott de leg-hafznofabb mesterfégre, melly a' Királytól fogva a' kóldúfig minden rendü 's rangú embereket táplál. Már máfutt is dítsértem, de nem lehet itt is elő nem hoznom a' Chínai Tsászárnak azt a' szép tselekedetét, melly fzerént minden eszten-dőben fok ezer szántó-vetőket meg-vendégeltet, a' hol a' maga jelen-létével őket nem-tsak meg-tifzteli, hanem velek egygyütt eszik. —

2-szor. A' mi a' külfő kereskedést illeti, ennek a' Könyvnek Írója a' maga principiumai fzerént meg-mutatja, hogy hafon-ló ez a' belfő kereskedéshez; a' melly mi-ben álljon, kiki tudja. Valamiképpen Frantzia Országban Páris az Orzágnak szíve, mellytől függ a' több apróbb Városfoknak 's helyfégeknek kereskedésbéli mozgáfok 's életek: úgy szintén a' külfő kereskedésre nézve azt akarná ezen Könyvnek Írója, hogy Frantzia Ország lenne a' szomszéd népeknek kereskedéseknek közép-pontja, a' melly felé vinnék az ő gazdagfágaikat. Azt lehetne gondolni, hogy ebben a' proiectumban né-
mi-

minémű kevélyfég vagyon: de ha valaki a' munkát meg - olvasza, könnyen által - látja, hogy az Írónak nints más tzielja, hanem tsak a' pénznek forgása, melly szint' úgy használna a' szomszéd Tartományoknak, valamint Frantzia Országának. E' végre proiectálja azt is, hogy tétettefsék akármelley más Ország ennek a' kereskedésnek közép-pontjává; de lehetetlen az olvasónak meg nem engedni, hogy Frantzia Ország mind az ő fekvésére, mind széles ki-terjedésére, mind termékenységére, mind a' lakofoknak munkáságokra nézve, leg-alkalmatosabb arra, hogy ilyen közép-pontnak tétettefsék. Annakutánna szól a' bölts Író a' tengereken való kereskedésről, a' Colóniákról, azoknak népefítésekéről, a' mellyek Frantzia Országára nézve mind igen helyesen gondoltattak.

A' KATONAI TUDOMÁNYRÓL.

Három nevezetes *Epochái* v. Idő-szakai voltak a' katonai neveltetésnek. A' Görögök és Rómaiak, az ő szabadságjok virágzásának kellemetes idejében, a' tudományokat 's mesterfégeket a' vitézféggel öfve-kötötték. Látjuk, hogy Görög Országban *Thucydides*, *Xenophon*, *Polybius*;
Ró-

Rómában, *Scipió, Lucullus, és Cæsar*, a magok egész életüket mintegy két részre osztották; egyik felét a' tiszteletes tudományokra, a' másikat a' hadi-munkákra szentelték. Philosophusok 's Tűdófok lévén a' békeféség' idejében, ha a' szűklég kívánta, a' magok nagy esmeretfégeiket és sok kérdőzések által gyűjtött tudományaikat a' hadba vitték, 's azoknak nagy hasznokat vettek. Kitsoda kételkedhetik p. o. felőle, hogy Cæsar a' böltselkedésnek, nevezetesen pedig a' *mechanicának*, v. mozdító-mesterfégnek, mellyben nem kevésbé jártas vólt, nagy hasznát ne vette légyen akkor, mikor a' Rajna-vizén hidat tsináltatott, 's mikor a' *Brindes* Városának ki-kötő-helyét nagy gátoknak készítek által bé-zárta? — A' katonai tudomány, 's a' hadi mesterfégekre való jó nevelés, más egyéb tudományokkal együtt, el-tűnt, mikor a' tudatlanfágnak századjai bé-kerűltek. Ekkor is vóltak vitéz emberek; de ez a' vitézfég nagy részént minden mesterfég és tudomány nélkül lévén, nem állt egyébben, hanem tsak a' vakmerőségben. Vitéznek tartatott minden, a' ki bátran neki vágott az ellenségnak, 's nem félt a' haláltól. Az egész hadakozás nem egyéb vólt, hanem a' vakmerő bátorfágnak munkája; nem pedig olyan mesterfég, a' millyen ma, t. i. majd minden-féle tudomány-

nak

nak 's esméretnek öfzve-tsoportozása. Söt még a' XV-dik 's XVI-dik Században is, mikor már más egyéb mesterfégek a' virágözni kezdett böltsefségnek hafznos kintseivel kezdették magokat ékesgetni; a' katonáskodás és hadi-mesterfég nem szégyenlett a' maga hajdani durvaságával 's tudatlanfágával kérkedni. Végezetre, a' közelebb lefolytt Századnak fele-táján esett valamelly nagy változás e' részben a' gondolkodásnak módjában. Ekkor kezdtek leg-inkább a' Katonák 's a' Tisztek valamit tudni a' földmérésből; ekkor kezdtek a' Mathesistről írtt betses munkákat a' békefségnek idején olvasgatni, hogy a' hadnak idejekor okófaban hartzolhassanak. Ekkor kezdtek a' katonai Fő Tisztfégekre olyanok tétettetni, a' kik a' Városokat nem-tsak ostromolni tudták, hanem meg erősíteni is. Nem ritka vólt már a' Hadi Tisztek közt olyakat találni, a' kik mint Polybius és Coesar, a' hadakozásnak egész Históriáját szép ékesenszóllással le tudták írni, 's az ütközetben esett hibákat fel-tudták fedezni. Azóltától fogva mind inkább inkább öregbedik a' Hadi Tisztek között ez a' Tudománynak szerezete, úgyhogy már ma azt lehet mondani, hogy valamint a' régi Görögöknél és Rómaiaknál, úgy ő nálok is barátfágos kezefogott eggy máfással a' tudomány és a' vitézfég.

L

A'

A' DUELLUMRÓL, VAGY A' KÉT SZE- MÉLYEK KÖZTT VALÓ VIASKODÁSRÓL.

Ez az útalatos és Keresztyénfég ellen való szokás a' *Duellum*, a' maga eredetét Északon vette: de ez a' veszedelmes plánta a' Déli tartományokban is hamar meg-nevekedett, termékennyé tétettetett, 's mind Olasz, mind Frantzia, mind más Országokban, nagy pufztítáfokat tett. Lehetett volna-é csak gondolni is, hogy ez a' szokás, melly a' vadfágnak, dühöfségnek, 's baromfágnak minden bélyegeit magában hordozza, olly mély gyökereket verjen magának fok Keresztyén Országokban, nevezetesen pedig a' Frantziáknál, a' kik közönségesen leg-pallérozottabbaknak, nyájafabbaknak, 's szelídebeknek tartatnak minden Nemzetek között? Hafzontalan kiált a' természet, a' józan-okság, 's a' Keresztyén Vallás, ez ellen a' baromi tselekedet ellen: úgy látszik, hogy nem-hogy ki-írtatnék közzülünk, hanem mind inkább inkább nevekedik és szaporodik a' Keresztyének között.

Felette fok okok el-hitethetnék velünk az e'-féle ütközetnek bolondfágát. Mert *1-ször*. a' *Duellum*, v. a' két személyek között való hartz, nem adhatja-vissza a' be-
tsü-

tsületet. Minden Böltseknek közönséges *maximájok* v. állítások ez, hogy a' betsület nem máfokban, hanem magában van az emberben, és hogy nem függ az némelly alkalmatlan embereknek szemtelenfégektől 's roszafágoktól. Felette rosz dolog vólna az, ha a' leg-jobb embernek betsületét is valamely vakmerő 's ortzátlan rágalmazó egygyszempillantásban le-ronthatná. De tegyük fel, hogy valakinek betsülete meg-hervasztattott: de hát már így a' *duellumnak* v. két személyek között való hartznak van-é az a' privilégiuma, hogy annak elébbeni épféget vissza-adhassa? Azt mondja p. o. valaki, hogy hazudtál, vagy hogy a' kártyázás közben tsalárdfággal éltél: hát már hogy ez a' vád hamis, azzal akarod-é meg-próbálni, hogy vagy magadat vagy a' vádolót kész vagy meg-gyilkolni? Vallyon jó-é ez az okoskodás, 's lehet-é e' principiumból jó következtetést húzni-ki? — *2-szor*. A' duellum éppen nem jele 's nem bizonyfága a' vitézfégnek. Azt mondja a' híres *Volfius*, hogy *a' vitézség olyan virtus, melly velünk meg-útáltatja a' veszedelmet, mikor kötelességünknek tellyesítésére hivattatunk.* Ügyde kötelességünk-é a' duellum, melly nem egyéb, hanem az emberiségnek 's a' Keresztényiségnek minden szent törvényének meg-útálása? Meg-engedjük azt, hogy bátorfág

kívántatik arra, hogy meg-útáljuk azt az indulatot, a' melly leg-erősebb az emberben, t. i. a' maga faját életének szeretéjét. De azt feleljük erre, hogy a' duellumról éppen úgy kell okoskodni, valamint az embernek maga meg-öléséről. Az a' ki magát meg-öli, valamint az is, a' ki magát ok nélkül a' meg-ölettetésre viszi, nem félénk és nem puha; úgyde dühös, esztelen, és szentfegtörő: és ez tsak maga is elégséges arra, hogy meg-tartóztassa az embert, hogy soha magát e' veszedelmes indulatnak neki ne bostassa. — Könnyű lenne *3-szor* meg-mutatni, hogy a' két személyek közt való hartz gyalázatjokra vagyon a' Fejedelmeknek, ártalmokra az Országoknak, 's ellenkezik a' Keresztyén Vallásnak törvényével. Az ilyen hartz ellenkezik az embernek leg-kevesebb hasznával, ellenkezik mind Világi, mind örökké-való boldogságával. Ennek tsak látása is fel-háborítja a' képzelődést, fel-ingerli az érzékenységeket, 's az egész embert meg-refzketteti. Ha bátor lépésekkel megy az ember az ilyen hartzra, tellyes az ő szíve dühöséggel, 's az ő lelke keferűséggel: a' bal-vélekedésnek kegyetlensége az, a' melly vezeti őtet vagy a' halálra, vagy a' számkivettetésre. Ezt a' bal-vélekedést kellene tehát minden módon ostromolni: de annyira meg-gyökerezett az, 's olly

olly nehéz azt ki-írtani, hogy az ellené előhordattatott okoskodások által még inkább meg-átalkodik. Az a' ki duellumra megy, jól tudja hogy ő nyilvánfágos rebellis vagy pártoskodó[†] az Isten ellen, a' Király és Haza ellen, és hogy e' mellett a' maga tulajdon veszedelmére fíet: de mindezeknél az okoskodásoknál erősebb a' bal-vélekedés. Ez a' bal-vélekedés, mint a' ragadó-nyavalya egygyik testről a' másikra, színt' úgy által-mégyen egyik lélekről a' másikra. Ennek a' bal-vélekedésnek dögleletefsége annál veszedelmesebb, hogy kitsiny korokban verette-tik az bé az embereknek fejekbe; a' mikor még minden indulatok mély bé-nyomásokat tsínálhatnak ő benne. — Ezt a' bal-vélekedést nem lehetne tehát könnyebben le-ron-tani, mintha mindenek, nevezetesen pedig a' Szülék az ő gyermekeik, 's az Oskolai Tanítók az ő tanítványaik előtt néminémű útálattal, szánakozással, és tsúfos nevetféggel beszélnének a' duellumról. Így lehetne reményleni, hogy a' harmadik nemzetsfégg ebből a' gyalázatos nyavalyából tökéletesen ki-gyógyúlna, 's szánni fogná a' mi Elejinket, hogy azok olly együgyűk voltak, hogy ebben a' duellumban valamelly betsületet kerestek. De míg az emberek olly bolondok léfznek, hogy infámisoknak 's betsület nélkül valóknak tartják azokat, a' kik

valamelly fzemtelen 's Vallás nélkül való emberektől duellumra hívattatván, ki nem mennek, hanem az Istennek 's a' Hazának Törvényeinek inkább engedelmeskednek, és sem a' magok életeket 's idvefségeket, sem feleségeiknek 's gyermekeiknek forfokat bizonytalan kotzkára ki nem tézik; míg a' Keresztyének olly balgatagok léznek, hogy még dítsérik azokat a' dühös medvékhez 's tigrisekhez hasonló embereket, a' kik az ilyen két személyek között való hartzban már egynéhány ártatlanokat meg-ölhettek: mind addig nem lehet reményleni, hogy ez a' balvélekedés a' Keresztyének közzül végképpen ki-töröltesék. Igaz az, hogy fokkal fűrübben estek a' két személyek között való hartzok a' múlt Században, mint e' miénkben: de tsak-ugyan ma sem ritkák ezek; a' mellyből meg-tetzik, hogy a' tudományoknak virágzások, az erköltsöknek minden pallérozásaik, a' Keresztyén Vallásnak 's Hazának minden törvényei elégtelenek ennek a' balvélekedésnek ki-írtására, hanemha a' Szülék és Tanítók által már a' kis gyermekek előtt nevetfégefésé tétettetik. — Nevezetes duellum esett VI-dik Károly Frantzia Király alatt, *Corrouge* és *Legrís* között, a' melly nekik törvényesen parantsolatott. Mi lett belőle? ez, hogy a' kit mindenek tudtak ártatlannak lenni, az ölettettemeg;

meg; 's tsak maga ez az eggy példa elégfé-
ges lehetne arra, hogy ez a' baromi szo-
kás minden Országokból ki-írtattásék. Lásd
Tract. de Duello Ingolstad. 1751.

UGYAN ARRÓL.

A betsület olyan dolog, a' melly mi
bennünk vagyon, a' melly nem függ a' vé-
lekedéstől, és a' mellytől senki se foszthat-
meg bennünket, hanem tsak magunk magun-
kat. Mitsoda köze van a' betsületnek a' má-
fok' vélekedésével? mitsoda eggyeség va-
gyon az én szívemnek rejteke, és más em-
bernek a' felől való vélekedése között, a'
mit nem esmér? A' más' vélekedése adhat-
é nékem virtust? vagy meg foszthat-é attól,
a' mi bennem vagyon? adhat-é belém ol-
lyan bünt, a' melly bennem nints? Eggy-
szóval, ha én különbözö vagyok attól, a'
minek engem' más gondol; vallyon az ő
vélekedése az én természetemet meg-változ-
tatja-é? Tsudálkozni lehet még is rajta,
hogy az emberek nem a' valóságos belső
betsületen, hanem a' mások' rólok való vé-
lekedésén kapkodnak. Ez az a' hamis be-
tsület, melly tsak a' mások' vélekedésében
van, a' melly szülte a' *duellumot*, vagy a'
két személyek között való hartzot. A' *duel-*

lumnak még csak a' neve is barbarus szó, 's a' tiszta Deákfágnak idejében soha sem éltek azzal annak ki-fejezésére, a' mire ma élünk vele. A' régi Görögök és Rómaiak, a' kik színt' olyan bátrak voltak mint mi, még a' nevét sem esmérték e' bolond szokásnak. Könnyű volna meg-mutatni, hogy azok a' vad Nemzetfégék hozták-bé ezt magokkal, a' kik Északról jöttek, 's Európának szép Tartományait el-borították. A' tudatlanfágnak Századjaiban nagy virtusnak tartattatott ez. Frantzia Országban XIII-dik Lajos kezdett ez ellen kemény törvényeket hozni, mellyeket XIV-dik Lajos és máfok meg-erősítettek. De minden törvények, fenyegetések, 's büntetések által is ezt a' meg-rögzött bal-vélekedést ki nem írthatták. — Azok a' kik ezt a' két személyek között való hartzot gyakorolják, két-félék; vagy olyanok, a' kiknek sem Istenek, sem Vallások, sem Hazájok nints, 's gondolóra se vészik azt, hogy ebben a' tselekedetben valamelly bün volna; a' más rendbéliek pedig jól tudják, hogy ez mind az Isten' mind a' Haza' törvényeivel ellenkezik, de még is a' bal-vélekedés kényszeríti őket, hogy lelkek-esmérete ellen tselekedjenek. Mind a' két rendbéliek a' józan-okofság, a' Vallás, és az Országnek politikája ellen tselekefsznek. Ez a' duellumra való hajlandóság a' jó rendnek 's

valóságos virtusnak gyarapodásának igen nagy ellenfége. Sokkal könnyebb egy vakmerő, ortzátlan, 's Istentelen embernek, három négy duellumok által, 's eggynehány ártatlannak által-szúrása által magának betsületet szerezni, mint-sem egész életében vétkes kívánfágait zabolán tartani, 's mindenkor tiszteséges életet élni. Ennek a' veszedelmes és erköltsöket rontó hal-velekedésnek ki-írtására, szükléges hogy az Ifjúfág a' valóságos betsületnek principiumaiban neveltetés-fék-fel.

A' KÖVETEKRŐL, 'S A' KÖVETSÉG- NEK JÓ FOLYTATÁSARÓL.

Discour sur l' Art de negocier. Paris. 1737.

Minden Országban szüklég, hogy némelly Ministerek belől hordozzák az igazgatásnak terhes gondjait; mások pedig idegen tartományokban folytassák az ő Királyjoknak dolgait. Az a' szoros eggyeség 's tárfalkodás, melly vagyon ma az emberek között, szüklégesfekké téfzi a' Követlégeket. Ezek néminémüképpen a' Tárfafágnak lelke, 's fő végek az, hogy a' közönféges jó előmozdittásék. Hajdan tsak rövid ideig tartottak az ilyen Követeknek munkájik; mert

ha valamely kérdés elő-adta magát, vagy a hadakozás, vagy a békeféség által könnyen el-végeztetett. De már ma az Országoknak egymástól való függések fokkal szorofabb; úgyhogy egész Európát úgy lehet gondolni, mint egy nagy órát, a' mellynek ha valamely lántz-fzemében, kerekében, vagy más részében egy kis hiba esik, ez a' kis hiba által-megyen a' több részekre is. Átal lehet ebből látni, hogy egy olyan emberben, a' ki Követféséget vifel, fok természetif tálentomok, nagy esméretek, nagy böltseség, és az emberi szívnek nagy esmérése kívántatik-meg, úgyhogy másfoknak még gondolatjaikat is el-tálálhafsza; azonban pedig a' mit titokban kell tartani, azt okofan őrizze, 's magából ki-vétetni ne engedje. Hafzontalan ruházott-fel a' természet bennünket fok ritka tálentomokkal, hanemha azok a' szorgalmatos munka által ki-élefítjük 's ki-páléozzuk. Szükség vólna erre a' nagy munkára már elfő ifjúfágokban készíteni a' személyeket, 's a' Törvénynek minden részében jártafokká tenni őket. Egyg igen szép 's dítséretes minéműfég a' Követben, ha a' nevezetefebb Európai Nyelveket tudja, 's tökélfletesen befzelli. Jó mód ez az embereknek meg-esmérésekre, barátfágoknak meg-nyerésére, 's titkaiknak ki-tanulására. A' Históriának szorgalmatos tanulásá és tudá-

dáfa is nagy hasznára vagon a' Követnek. Nem azt téfzi pedig ez a' históriának tudáfa, hogy holmi haszontalanfágokkal meg-töltse a' maga fejét; hanem, hogy mint valamelly mustrában, úgy botsáfsa-el maga előtt az Országoknak fok-féle változáfaikat; nézze-meg kik vóltak ott a' fő jádzó személyek, vi'sgálja-meg a' dolgoknak rúgó eszközeiket; vesse fontba a' vak szerentsét, és a' valófágos érdemet, a' jó és a' rossz tselekedete-
ket. A' két utólfóbb Századoknak História-
ája főképpen az, mellyet másfoknak is ugyan, de kivált egygy Követféget vifelő embernek tökéletesen tudni kell. Szükség hogy szorgalmatofan forgassa a' *Sully, Villeroi, d' Estrades, Temple, Puffendorf*, és más Böltsenek nevek alatt ki-jött betses munkákat. Minekutánna ennyire el-készítette magát, szükség azután, hogy eggynéhány esztendőket az útatásra szánjon; útatásának pedig fő tzelja a' légyen, hogy minden nemzetnek természetét, hajlandósfágát, erejét, gazdagfágát, törvényeit; és szokáfaait igyekezze ki-tanúlni. Keresse-fel mindenütt a' tudós embereket, 's azokkal örömet tárfalkodjon. Nagy út ez arra, hogy valaki idővel a' rá bizattatándó Követféget hasznofan folytassa. — Egygy jó Követben, a' ki a' maga Királyjának betsületére 's Hazájának böldegítáfsára törekedik, fok szép minémü-
fé-

fégek kívántatnak-meg, mind szívére, mind elméjére nézve. Nagyon hibáfon' gondolkoznak azok, a' kik a' hamis politikát 's ravaszfágot az okofsággal öfzve-zavarják. A' tsalárdtság 's tettetés, lehet ugyan a' Ministernek 's Követnek egy darabig néminémű szolgálatjára: de ha egyenes lelki-esmérete nints, tsak hamar ki fog tétfzeni, 's el-vefzti azután minden hitelét. Szabad a' Ministernek tettetni, de tsak annyiban, a' mennyiben az egyenefséggel meg-eggyez, az az, lehet titokban tartani azokat, melyeket másoknak nem szükfég néki ki-bezféllni. — Ha valaki igen heves és indúlatos, nehezen fogja az a' különbözö elméket megnyerni, 's a' maga Urához édesíteni.

Az emberfég és a' nyájafság, az alkalmas idöben való le-botsátkozás, igen hatóságos ezköz a' szíveknek meg-hódolásokra. Némellyek úgy gondolkoznak, hogy ez a' nyájafság és le-botsátkozás nem illik ö hozzájuk, minthogy ök a' Királynak képét vífelik. De az ilyenek soha alkalmas Követek vagy Ministerek nem lehetnek. Lehet néki a' maga Királyjának nevében bátran, nemefen, 's illendö nagyra-tartással ízóllni; de azonban, mint magános fzemélynek, lehet mindenekhez emberféget mutatni, az ellene fel-hozott okokat jól meghallgatni, meg-fontolni, azokat más erőfebb

febb okokkal, de minden nyájafsággal, meg-
 záfolni. — A' maga hafznával való nem
 gondolás éggy igen nemes és szükféges mi-
 néműfége a' Követnek. Sokak itt és na-
 gyon szédítők a' kífértetek, 's azoknak tsak
 az olyan létek áll ellenek, a' mellyben az
 ő Királyjának 's Hazájának fzeretete meg-
 gyökerezett. A' jó lelki-esméretű Követ
 nem vár jutalmat 's betsületet egyébtől, ha-
 nem tsak a' maga tulajdon Királyjától. —
 A' titoknak meg-tartása a' dolgok' folytatá-
 fának lelke. Azt gondolhatná valaki, hogy
 már e' tzikkelyre nézve minden böven meg-
 mondattatott. Söt inkább, a' hallgatásnak
 mesterfége fokkal nagyobb, és fokkal szé-
 lefebben terjed - ki, mint az ékefen-szóllás-
 nak mesterfége. Vagynak olyan dolgok,
 mellyeket soha sem kell a' Követnek ki-be-
 széllni, vagynak olyanok, a' mellyeket tsak
 bizonyos hónapokig vagy esztendeig nem.
 Nagy szükfége van e' végre a' Követnek a'
 józan életre 's mértékletefségre. A' nagy
 afztal 's vendégeskedés, szint' annyit árthat
 az Orzágnak, mint a' maga egészfégenek.
 Szint' olyan veszedelmes az is, ha az ilyen
 Sámsonok Delilát tartanak. Ha vóltak két
 három Ministerek olyak, kikből a' bor és
 a' szerető a' titkot ki nem vette; fok százak
 vóltak ellenben olyanok, a' kik e' két kö-
 fiziklában hajó-törést szenyedtek. — Ha a'
 fős-

fösvényfég egy igen alacsony lelket tézfennfel a' Követben, szint' úgy meg-útáltatja ötet a' tékozlás is. Minthogy ez által fok adótságba veri magát, kifsebbféget szerez mind magának, mind Királyjának. Az adakozás e' kettő között a' közép-út, a' mellyet néki követni kell. — A' szívnek ezen minéműfégein kívül, szükfége van néki az éles és által-ható elmére. Ez néminémüképpen a' természetnek ajándéka; de az olvasás, a' kérődzés, 's a' fok gondolkozás által, még tökéletesebbé tétettetik. Az idegen Udvarhoz küldtetett Követ hasonló ahoz, a' ki egy tekervényes Labyrinthusban vagy szövevényben le-tétettetett, a' mellynek ki-menetelét nem tudja. Egyedül az éles és által-látó elme mutathatja-meg néki, merre kellefsék a' ki-menetelt próbálni. Némellykor tsak egy szóból, a' szemnek vagy kéznek bizonyos mozdulásából kell néki ítélet tenni, és a' fok-féle tettetések között az igazfágot így kell néki ki-tapogatni. Az elevenfég lehet néki némellykor néminémű szolgálatjára; de könnyen tévelyedésbe is viszi ötet, ha a' helyes ítélet-tételtől nem vezéreltetik. — A' békefséges-türés is nagyon meg-kívántatik egy jó Ministerben. Sok dolgok vagynak olyanok, mellyek vá-rakozást kívánnak. Ha a' Követ illyenkor nyughatatlan, gyanúfágba 's kedvetlenfégbe ejti

ejti magát. Bár akármennyi akadályok adják-elő magokat, de szükség, hogy a' maga hideg vérét a' Követ mindenkor meg-tartsa. Ha a' dolognak ki-menetele az ő kívánfágának mindenkor meg nem felel, az által az ő betsülete meg nem kifsebbedik, ha egyszer mindent el-követett, valamit csak lehetett. A' szívnek és elmének minéműfégeihez kell ragasztani, ha lehet, a' testnek küllő szépségét is; az ékes termetet, kellemetes maga viselést, a' nyájas szemeket, az ékesen-szólló nyelvet; mert mind ezekkel feletten nagyon bóldogúl a' Követ a' maga tzeljének el-érésében.

Mihelyt valaki valamelly Udvarhoz Követnek neveztetik, szükség hogy tökéletesen meg-esmerkedjen azzal az egész dologgal, mellynek folytatása reá bízattatik. Sokszor nagyon fenn kell kezdeni, hogy az ember a' jelen-való időnek Históriaját meg-értelhesse, 's míg rá talál arra a' fonálra, melly őt az ő szövevényes hivatalában vezetheti. Sokkal könnyebb a' Fő Generálisnak kinézni a' helyet, a' hol meg-ütközzön; mert a' föld nem változik, 's az Ország' mappái v. abroszai jó vezérjei lehetnek néki: de a' Királyi-udvarok hasonlók a' folyó homokokhoz, mellyeknek szüntelen való változáaik a' leg-hosszabb elmélkedéseket is híjábanvalókká tészik. Nehéz itt a' rúgó eszközöket

ket

ket ki-tapogatni: mért a' mellyek önként láttatnak magokat mutatni, tsak arra valók, hogy azok által az idegenek meg-tsalattatassanak. — Eggy láthatatlan kéz igazgat itt mindent, a' mellyet nem lehet különben ki-tapogatni, hanemha a' Nemzetnek természetét, szokását, erköltsét, és hibáit jól esmérjük. — Szokásban vagon, az idegen Udvarokhoz küldettetett Követeknek írásban oktatást adni; ez ő reájok nézve némiképpen olyan, mint a' Tengeri-Hajókra nézve a' mágneses-tő. Meg-mutatja a' fő utat, a' mellyre tartsanak; de hányak az olyan elő-forduló dolgok 's akadályok, mellyeket előre el-látni lehetetlen, 's a' mellyek a' Követnek éles és által-látó elméjére bízattatnak? — El-érvén a' Követ a' néki ki-mutattatott Udvarba, leg-először is a' betsületnek 's illendőségnek kötelefségeit kell véghez-vinni. Az Udvari tzeremóniák nem mindenütt eggy-formák; azoknak szorgalmatosan végekre kell járni, sem többet sem kevesebbet nem kell tselekedni, hogy sem a' maga Fejedelmének betsületét meg ne fértse, sem valamelly tzeremóniának el-műlatása által a' két Udvarok közt hidegféget ne szerezzen. Igyekezni kell néki azon, hogy a' Királynak, a' kihez küldetett, jó kedvében légyen, 's annak Ministerei eránt mindenkor betsületet, bizodalmat, 's emberféget

mu.

mutafson. Igyekezze őket jó-akaróivá ten-
ni; de foha se igyekezzen velek meg-fértetni
azt a' hűféget, mellyel tulajdon Királyjok
eránt tartoznak. A' Követ foha se töreked-
jen azon, hogy tudhassa azt, mitsoda fza-
kadáfok légyenek valamelly Udvarban, foha
se avassa magát eggyikbe is; mert így el
fogja vesztetni azt a' bizodalmat, mellyel
addig eránta viseltettek. Inkább, a' mi ke-
vés ideje marad terhes hívatalától, jobb ha
azt annak a' Nemzetnek természetének 's
állapotjának ki-tanuláfára fordítja, a' melly
között lakik. — Felette szükfeges és hafz-
nos néhánykor némelly tanátskozáfokat 's
azokon építettendő munkákat mindjárt kez-
detekben meg-tudni. Erre pedig a' leg-mé-
lyebb elme is, 's a' leg-fáradhatatlanabb fzor-
galmatofság is nem mindenkor elégfeges.
Szabad-é tehát pénz által meg-rontatott Spi-
onokat vagy Kémeket tartani? Tudni való,
hogy nints eggyetlen-eggy Követ is, a' ki
ilyen eszközzel is ne éljen, tsak-hogy a'
jókor fel-fedezett dolgok által a' maga Ud-
vara előtt kedveséget találhafson. Talán
meg is köveznék azt, a' ki ezt a' módot a'
mai Világban eggy-átaljában kárhoztatná.
De leg-alább a' tífztesfeges Ministerek foha
se éljenek ezzel az eszközzel eggyébkor, ha-
nem tsak akkor, mikor minden eggyéb esz-
közök hafzontalanok. Végezetre, a' jó Kö-

M

vet-

vetnek tudni kell mind azokat a' régulákat, mellyek szerezént viselje magát minden előfordúlható történetekben. P. o. a' két Királyok között való meg-hidegedésnek ki-ütését kell meg-előzni, egy közönféges vagy magános frigyot kell kötni, egy kevésbé a' maga-viselését a' Követnek meg kell változtatni, noha nints semmi igyekezete arra, hogy Követtségét el-hagyja; egy-fzóval, úgy kell néki magát viselni, hogy az ő Királyját mások szerezésék, barátságát keressék, és féljenek is tőle.

A' FRANTZIA ELEVENSÉGRŐL 'S JÓ KEDVÜSÉGRŐL.

Úgy látszik, hogy minden Nemzetek felett, a' Frantziáknak néminémű meg-esmértető bélyegek az, hogy jó kedvűek legyenek. Ez a' jó kedvűség színt' olyan hasznos, mint szerelmetes; ékefsége ez az embernek az ő bódlog napjaiban, 's néminémű menedék-helye nyomorúságaiban. A' komor és szomorú elméjű emberek kevésbé érzik az ő jó szerentséjeket, 's felettébb gyötörödnék szerentsétlenfégeken. Az ő képzelődések mindenkor rakva lévén fekete és bús gondolatokkal, magok öregbítik a' magok bajokat; leg-édefebb gycnyörűfégeiket is a' nyug-

nyughatatlanfágnak' mérgével elegyítik; ha most jól foly állapotjuk, a' rájuk következhető gonosz miatt annak édeségét nem kóstolhatják. De a' jó kedvű vidám ember, még a' leg-nagyobb bajban is fel tudja magát találni: el-múltt bajait enyhíti jelen-való jó állapotja által, 's ha most rosszúl foly dolga, a' következőkkel vígasztalja magát. Valami eleibe-kerül, el-hárítja abban mind azt, valami kedvetlen és szomorú; mindenkor azt az oldalát nézi, a' melly valamelly kis vígasztalást nyújthat néki. — Ez a' vidámfág 's jó kedvűség a' Frantziáknak némimű *elementumjok*, v. éltető-állatjok, a' mellyben, mint a' halak a' vízben, kedvekre úszkálnak. Ez a' különös jó kedvűség uralkodik az ő ebédjekben, vatsorájokban, vendégségeikben, 's minden-féle öfzve-gyűléseikben. Némelly Országokban azért tartanak az emberek *circulusokat* v. öfzve-gyűléseket, hogy okoskodjanak, másutt, hogy rézgegedjenek; de a' Frantziák azért gyűlnek-öfzve, hogy magoknak jó kedvet tsináljanak. — A' mi vidámfágunk 's jó kedvűségünk, azt mondja egy Frantzia, béke-séges-tűrés gyanánt vagyon minékünk. Egy elmés vers, egy szép Nóta, egy kis friss találmány, el-felejteti a' Frantziákkal a' leg-nagyobb nyomorúságot is.

Ez a' jó kedvűség soha sem tapasztaltatik nagy mértékben a' *Respublikákban* vagy

Köz-társaságokban. Azok a nagy dolgok, mellyekkel ott a lakosoknak fejeik szüntelen rakva vagynak, ezt a jó kedvűséget meg nem engedik. Nem találtathatik ez a valófágos jó kedv, leg-alább nem lehet közönfés az olyan Országokban is, mellyeket egy Despota, és minden törvények felett magát fel-emelő kegyetlen Uralkodó visszözöl igazgat. Nints helye ennek a jó kedvnek magában az ilyen Tyrannusban is, a' kinek tsak tekintete is félelmet okoz egyebekben: annyival inkább ő róla nem mehet által ez a jó kedv az ő bóldogtalan jobbágyaira. A' nyájak vígan ugrándoznak a' szabad mezőkben, meg-szomorodnak ha istállóba rekesztetnek, 's az iszonyodás miatt bögnék, ha a' mézszárfék körül a' vér' szagát meg-érzik. Ennek a' valófágos jó kedvnek lakó-helye az olyan Monárchia, melly bölts törvények által igazgattatik, a' hol a' munka se nem fok, se nem kevés, 's a' hol van szabadság, de nints függetlenség, a' hol a' Királyok szíretettel igazgatnak, a' jobbágyok nem kéntelenségből, hanem szíretetből engednek, 's a' hol igen fok-féle utak vezérlik az embert, mind a' szírentsére, mind a' ditsőségre, — A' Frantzia jó kedvűségnek kút-feje lehet ezen-kívül az is, hogy már kitsinyfésgekben a' gyermekeknek fejekbe verik a' betsületnek azt a' pontját, hogy ők

ők mindent jobban igyekezzenek tselekedni mint mások. Ez adja nekik már ifjúságokban azt a' bátorfágot, azt a' ki-nyíltt ábrázatot, melly az ő belfő bizodalnoknak tápláló eledele. — A' Frantziáknak ezen természeti jó kedvüfégeket öregbíti utóljára az is, hogy ők minden Nemzetek felett leg-jobban kedvellik 's kérefik a' tárfalkodást. Úgy látzik, hogy a' Frantzia nem élhet magában, hanem más hozzá hasonló emberekkel akar élni. Úgy látzik, hogy ez a' két dolog, *élni*, és *másoknak tetszeni*, tsak egygettészen a' Frantziákban. Más Nemzeteknél találhatunk mély elméjü embereket, vitézeket, tudófokat; de a' Frantziáknál leg-töb-
bet találunk vídám tekintetü és jó kedvü embereket.

MIKÉPPEN KELL EGYEBEKNEK TETSZENI?

Tetszeni nem egyéb, hanem olly kedves bé-nyomásokat tsinálni magunk felől másoknak elméjekben, mellyek azokat a' mi szeretetünkre készítik, 's meg is határozzák. Minthogy pedig femmitől fem függ inkább a' mi boldogságunk, mint attól, hogy másoktól szeretettsünk; ez a' kérdés a' mi figyelmetefségünket meg-érdemli. Sokan le-

hetnek emberféges emberek, a' kik azért nem szerelmetesek, 's mások előtt kedveséget nem nyernék. Hogy a' mi elmebeli szép tehetségeinknek hasznokat vehetsük, szükségünk vagyon a' másoknak való tetzésre; e' nélkül durváknak, komoroknak, emberteleneknek, 's másokat meg-útálóknak tartattatunk. A' nagy Famíliából való születetés, a' fő-rang, 's felső Tisztfégek, fel nem szabadítanak senkit az alól a' kötelesség alól, hogy másoknak tetzeni igyekezzen. A' ki ezt el-múlatja, annak Tisztfége'nek 's Fő-rangjának meg-adják az alatta-valók az illendő betsületet, de azért az ő személyét mindenkor útalatban tartják. A' melly Fő Tisztfégekben lévő ember maga lebotsátkozásával igyekezi a' szíveket megnyerni, mindeneknek magához szabad menetelt enged, nyájafán beszéllget, még mikor alkalmatlanfágára vagyon a' látogatás, akkor is kedvetlenséget nem mutat; azt a' mit meg-engedhet, kevés kérésre 's örömet meg-adja; az ilyen embernek senki sem írgyli azt, hogy a' fő póltzon ül, főt nem-tsak nem írgyli, hanem szereti is. Sőt még az életnek ama leg-betsefebb ajándéka a' barátság sem tarthatja magát fel fokáig, hanem inkább néminémü halálós álomba esik, hanemha a' tetzésnek kívánásától elevenítettik. Ez a' tetzésnek kívánása olyan indulat, a'

mel-

mellyet a' józan-okofság lehell belénk, a' melly közép-útat tart az érzéketlenfég és a' barátság közt. Arra kötelez ez, hogy a' Tárfáságnak minden kötelefségeit híven véghez-vigyük, másoknak jeles minémüfégeiket ne csak meg-esmérjük, hanem egyebekkel is meg-esmértetni igyekezzük.

Sokan el-tévelyednek azoknak az eszközöknek ki-választásokban, mellyek által tetfzeni kívánnak. Némelylek p. o. minden munkájokat abban helyheztetik, hogy a' tárfalkodásban tündököljenek, egyebek felett ragyogjanak, 's a' magok érdemeket meg-esmértetsék. Mindenbe belé szállnak; valami elő-fordúl, azt ők akarják meg-határozni, 's másoknak is ők akarnak parantsolni. Az ilyen tselekedetekkel lehetetlen az embernek kedveséget találni. Ez a' mások felett való tündöklésnek kívánása, különözésre, a' beszédben 's hang-ejtésben való kevélyfégre, 's nevetéséges nagyra-vágyásra vezérel bennünket. Lehetetlen továbbá tetfzeni a' vagdalódzó 's mord elméfség által is: valamint szintén a' tsapodárság és alacsony hízelkedés által. — Közönfégefén azt lehet mondani az egyebek előtt való tetfzésnek módjairól, hogy vagynak olyan minémüfégek, mellyek magokban kedveséget találnak. Így p. o. a' szép termet, a' ki-nyíltt, nemes, mosolygó, eleven, 's egyszer'smind nyájas

és fzelíd ábrázat, már a' mi hírünk és tudunk nélkül készíti a' szíveket a' mi szeretünkre. A' tsínofság, frís maga - vifelés, ékefen-fzólló nyelv, el-hitetik másokkal, hogy mi fok szép minémüfégekkel ékefítettünk-fel. De a' fzokás által el-vesztik ezek lafsanként az ő bé-folyásokat, hanemha magunk okofan élünk ezekkel a' természetnek drága ajándékaival, hogy mások előtt kedveséget találhassunk. Vagynak még ezenkívül némelly bizonyos eszköök, mellyek által a' kedveséget el-nyerhetjük. Lehetetlen nem betsülni az olyan emberféges embert, a' ki az ő közép-szerü forfával megelégedvén, nem tsúfzkál a' Nagyok előtt; a' ki betsüli a' Tisztfégbéli személyeket, de azoknak nem tsapodárkodik. Lehetetlen még inkább nem betsülni az olyan embert, a' ki igen tündöklő és pompás szerentsérajutván, a' maga hajdani emberféget, nyájtságát, 's le-botsátkozáfát egéízen megtartja. — Az emberekkel való tárfalkodás az a' tágas mező, mellyben a' mások előtt kedves és szerelmetes minémüfégek különös tündökléssel ki-mutatják magokat. Hogy valaki a' tárfafágban tündökölhessen, szükfég hogy ő magánofan is szeretetre méltó ember légyen. Szükfég hogy tudjon beszélni minden elő-forduló kérdésről; de tsak annyit, a' mennyi elég a' jelen-valókra nézve.

Szük-

Szükfég hogy az elő-kerülő alávalófügokról szint' olyan elméfen és nyájafan tudjon befzélletni azokkal, a' kik ezekben gyönyörködnek, a' melly elméfséggel tud vetélkedni a' Philofophufokkal. Szükfég hogy máfoknak elmés mondáfaikat a' többekkel megéreztefe, a' gyengébb elméjüeket, hogy azok is valamiknek láttattafsanak, segítfe: egyy-fzóval, a' mennyire a' virtus és az egyenefség meg-engedi, minden-féle ízléfekekhez 's hajlandófügokhoz magát alkalmaztafsa. — A' tetzésnek mesterfége bizonyos principiumokat foglal magába; a' mellyeket még gyermekfégekben kellene az ifjaknak elméjékbe tsepegtetni. Minekutánna az elfő gyermekfégnek fetétfégei el-ofzlattattak, 's mikor az idő alkalmatofabbakká téfzen bennünket a' gondolkozásra 's kérődzésre, akkor kellene az ifjakba az ilyen magokat kedveltető virtufok eránt ízlést lehelleni. Igen hafznos dolog ilyenkor meg-nyerni az ő elméjeket, 's azokat a' munkára hajtani: de még fokkal hafznofabb néminémü fogfügba ejteni az ő fzíveket, 's bé-tölteni azokkal az indúlatokkal, mellyek formálják a' nagy lelkeket. A' böltf Tanító fok-féle módokat gondolhat-ki, mellyek által ezeket a' hafznos igazfügokat elejekbe-terjesztheti. Meg lehet velek útáltatni a' fösvény gazdagot, a' kevély és nagyra-vágyó embert; mind az

okoskodások, mind a' példáknak mutatá-
fok által rá lehet őket szoktatni arra, hogy
a' valóságos virtust még a' rongyos ruha
alatt is betsüljék. Azokon a' szép tudomá-
nyokon kívül, mellyekkel eggy jól nevelt
Ifjúnak bírni kell, (mellyek közzé számlá-
lom főképpen az újabb Históriának tökéllé-
tes esméretét) szükfég hogy eggy olyan If-
jú, a' ki a' másokkal való tárfalkodásban
kedveltséget akar nyerni, értsen némelley mu-
'sikákat, 's nem különben az éneklésnek
és tántzolásnak mesterfégét. Nem kívánta-
tik - meg, hogy mindenikben tökéletes lé-
gyen; mert ezt a' tökéletességet a' közön-
ség tsak azokban kívánja, a' kik az illye-
nekkal keressik kenyereket. De ha ezekben
tökéletes vagy is, ingyen sem írigylik azt
úgy mások, mint az elmének tökéletességeit.
Már ezekre nézve fokkal többek az írigység-
nek örvényei 's kö-sziklái, mellyeket oko-
fan kell mellőzni. — Különös gondnak kel-
lene továbbá arra lenni, hogy minden ifjú,
a' millyen állapotra adja magát, ahoz illő
elme s néminémű természeti bélyeg óltat-
tatnék ő beléje. Vagynak közönséges prin-
cipiumok, mellyek minden-féle állapotú em-
berekre illenek; 's vagynak különöfek is,
mellyek inkább illenek eggyikre, mint a' má-
sikra. Minden ember tsak annyiban tetszhe-
tik másoknak, a' mennyiben a' maga rang-
já-

jához 's hivatalához illendőképben viseli magát. Mikor az Ifjú az Académiákat elhagyván, a' nemesebb társalkodásokba bémegyén, újonnan kezd akkor tanulni beszélni, hallgatni, gondolkozni. Szükség, hogy meg-tanúlja a' virtust betsülni, a' mesterfégeket 's tisztefséges tudományokat szerezni, a' jó Könyveket meg-esmérni, 's azokat szorgalmatofan olvasni.

HOGY KELL A' JÓ ÍZLÉST AZ IFJAK- NAK ELMÉJEKBE JOKOR BÉ-TSEPEG- TETNI?

Mindenek meg-esméri, hogy azoknak a' kik az Ifjakat a' tisztefséges tudományokban jól akarják formálni, leg-első kötelefségek az, hogy a' jó ízlésnek principiumaira, reguláira tanítsák-meg őket; mellyek mind a' régi, mind az új Könyveknek olvasásokban nékik vezérül szolgálhassanak. Nagy szükségek van nékik ezekre a' hasznos regulákra, kivált a' Históriának olvasásában, a' mellyet úgy lehet nézni, mint a' virtusnak 's Erkölti-tudománynak oskoláját. Nagy szükségünk vagyon arra mindnyájunknak, hogy fok tévelygések 's bal-vélekedések belőlünk ki-írtassanak, a' mellyek napról napra mind inkább inkább láttatnak meg-gyöke-

kerezni. Illyen bal-vélekedéseink vagynak nekünk a' szegényfégről és a' gazdagfágról, az eggyügyüfégről és a' pompáról, a' mértékletességről és a' gazdag asztról, egyszóval, mind azokról a' dolgokról, mellyek ma az embereknek tsudáلكozásoknak és útálatjoknak tzéljaik. A' közönséges ízlés léf' e'képpen a' gyermekeknek 's Ifjaknak régulájok 's Vezérjek. Még ifjú korokban be-tsületesnek tartják azt, a' mit másoktól be-tsültetni látnak. Nem a' józan-okofság az, hanem a' szokás, a' melly szerezént hozzák az ítélet - tételt. Tsak egy rossz példa is meg - vesztegetheti az Ifjaknak elméjeket, mellyekben minden-féle bé - nyomások úgy ragadnak-meg, mint meg-annyi lépekben: hát mitől nem lehet akkor félni, mikor a' feslettség minden rendű emberek között el-áradott, a' kegyelségnek 's virtusnak pedig tsak-nem minden érzése el-óltatott? Mindeneknek azért, de kivált a' Históriát tanító Prófesszoroknak, el-múlhatatlan kötelekségek az, hogy meg-tanítsák jókor ifjú tanítványait azokra a' régulákra, mellyek szerezént a' jó és rossz tselekedetekről ítélnak; a' valóságos ditsőséget 's nagyfágot, a' híjábanvaló és tündér nagyfágtól meg-külömböztet-hetik. Igaz az, hogy a' fő kút-fő, mellyből valamelly tselekedetnek szépségét vagy rútságát meg - ítélnék, az Isten' Beszéde:
de

de még is, hogy annyival inkább által-lát-hafsák az Ifjak, hogy a' mi mai bal-vélekedéseink 's tévelygéseink szint' úgy ellenkeznek a' józan-okofsággal, valamint a' Sz. Írással, szükfég hogy a' régi Római és Görög Históriákból mutattassék-meg, miben álljon az embernek valófágos nagyfága 's belfő érdeme. Tudni-illik, nem a' gazdagfágban, roppantt épületekben, rakott asztalban, pompás öltözetekben, nagy tisztfégekben, tündöklő tselekedetekben, 's az elmének szép minéműfégeiben, hanem egyedül a' szívnek jófágában, és fel-emelkedett nemes indulatiban, úgyhogy mennél jobb és nemesebb szívvel bír valaki, annál inkább meg-útálja azokat, mellyek mások előtt nagyoknak tetfszenek.

§ I. A' mi a' gazdagfágot 's szegényfágot illeti; minthogy a' gazdagfág azoknak árrok vagy meg-szerző eszközzök, valami e' Világon leg-betsefebb, a' millyenek p. o. a' nagy titulufok, fő hivatalok, uradalmok, pompás épületek, gazdag asztalok, 's külömb külömb-féle gyönyörűfégek és múlatfágok; éppen nem lehet azon tsudálkozni, hogy a' Világi emberek mindeneknek felette leg-inkább szeretik és vadállzák a' gazdagfágot. Ez az indulat, a' melly már némiképpen a' természethez ragadott a' gyermekekben, még inkább öregbedik 's meg-erő-

erősítették ő benne mind azok által, valamelyeket látnak és hallanak. Minden tárfalkodások, 's majd minden helyek a' gazdagfágnak dítséretével zengedeznek. Az arany és az ezüst az embereknek tsudálkozásoknak, kívánfágoknak, és munkájoknak fő tzélja. Közönségesen úgy nézik azt, mint az életnek fő édefségét és ditsőfégét; a' zegenyféget ellenben úgy, mint az életnek leg-nagyobb gyalázatját, 's bóldogtalanfágát. — Még is, a' minn ma a' Kereztyének méltán el-pírúlhatnának, találunk a' régi időkben egy egész Népet olyat, melly az e'féle indulatok eránt nagy útálattal vifeltetett. *Euripides* egy Szomorú-játékjában a' *Bellerophon*' szájába ad némelly bezfédeket, mellyekkel a' gazdagfágot dítséri, 's mellyeket ezekkel rekefzt-bé: *A gazdagfág téfzi az emberi nemzetsfégnek fő bóldogfágát; éppen nem tsuda azért, hogy az mind az Istenektől, mind az emberektől betsültetik.* Ezek a' szók annyira felháborították a' Játék-néző-helyben jelenlévő Áthénásbéli Népet, hogy tellyes torokkal azt kiáltozta, hogy Euripides ezekért a' szókért számkivetésbe küldettefsék. A' melly bizonyosan meg is történt vólna ő rajta, hanemha azzal tsendesítette vólna le a' Népet, hogy hallgafsa végig az egész Szomorú-játékot, 's majd meg-látja, melly nyo-

mo-

morúlt léfz' annak az embernek vége, a' ki a' gazdagfágot ennyire dítseri. Helytelen és alávaló mentfég ez, mellyel élt Euripides; mert az ilyen fzők mély bé-nyomáfokat tsinálnak a' fzívben, úgyhogy nem könnyen vétettethetnek-ki azután azok által a' lafsú és kéfedelmes orvofsfágok által, mellyeket a' Poéta az ő Szomorú-játékjának vége felé hord-elő.

A' Római Nép fzínt' ilyen nemefen gondolkozott. Az ő nagyra-vágyáfa ebben há-tározódott-meg, hogy ki ki a' lakofok köz-zül nagy ditsőféget, de kevés gazdagfágot fzeressen magának. Azt mondja rólok *Valérius Maximus*, hogy kiki a' Hazát, nem pedig magát igyekezte gazdagítani; és hogy fokkal inkább fzerettek fzegények lenni a' gazdag Hazában, hogy-fem mint nagy kint-tsel bírni a' fzőkölködő Köz-tárfafágban. *Patriæ rem unusquisque, non suam, augere properabat, pauperque in divite, quam dives in paupere imperio versari malebat. Val. Max. lib. IV. c. 4.* Tudjuk hogy a' fzegényfégnek kebelében 's oskolájában formáltattak a' Camillusok, Fábriusok, 's Curiusok, és hogy fok nagy emberek ditsőfégeknek tartották olyan fzegényfégben halni-meg, hogy az ő tífztséges temetfégekre való költfégét is a' Népnek kellett meg-fizetni. — Illyen nagy lélekkel 's

a'

a' gazdagfágot meg-útáló szívvel bírt a' közelébbi időkben a' Pári'si Parlamentumnak fok ideig való Praefese *Vacqueri János*, a' kiről azt írja a' Frantzia História, hogy *meg-halt, gazdag lévén hírrel, de nem pénzzel.* Hagyott maga után három leányokat, kik nem öztozhattak egyébbel, hanem az ő Atyjoknak fok szép virtusaival, melyeknek valósággal örökösei is lettek. XI-dik Lajos Király, édes Atyjoknak hafznos fzigálatját tekintvén, Tútorjok lett ezeknek árvaságokban, 's maga költségével mind a' hármat tiztetségesen ki-házafította. — *Valériánus* Római Tsászárnak egy fza elégé meg-mutatja, melly nagy betsületben tartott légyen még akkor is Rómában a' tiztetséges fzegénység. Confulfágra emelte t. i. *Auréliánust*, a' ki azután Tsászárfágra ment, 's minthogy mindenek előtt tudva való vólt az ő fzegénysége, a' maga Kints-tartójának írt egyfzer'smind Valériánus, hogy valamennyi pénzre léz' fzüklége Auréliánusnak a' Confulfágba lejendő bé-iktatásra, annyit adjon néki. *Aureliano, cui Consulatum detulimus, ob paupertatem, qua ille magnus est, caeteris major, dabis ob editionem Circensium & c. Vopisc. in vita Imper. Aurel.* „ Auréliánusnak, a' kit Confullá „ tettem, a' közönfeges kintsból adj a' Játékokra, mellyet kell néki mint Confulláknak

„nak adni a' Népnek. Meg-érdemli ezt a'
 „segítféget az ő szegénységéért, mellyel ő
 „valóféggal nagy, és fokkal nagyobb má-
 „foknál.“ — Ímé így gondolkoztak min-
 den időben minden Országban azok, a' kik
 valóféggal nagy lélekkel bírtak. El-hitetőd-
 vén ezek a' felől, hogy femmi inkább a' lé-
 leknek kitsinyféget 's alatsonyfágát ki nem
 mutatja, mint a' gazdagfágnak szeretete, és
 hogy ellenben femmi fem lehet nagyobb és
 nemefebb dolog, mint azt meg-útálni; a'
 leg-szebb, 's a' Hazának leg-hafználatofabb
 virtust abban helyheztték, hogy a' szegény-
 féget nemefen hordozzák, 's azt ne annyira
 nyomorúfágnak, mint valófégos bóldogfágnak
 tartfák. A' második gráditsát a' virtus-
 nak abban tartották, ha valaki a' maga gaz-
 dagfágát jó végre tudja fordítani. Úgy gon-
 dolkozták, hogy fo ha fenki a' gazdagfággal
 helyefebben 's hafznofábban nem élhet, mint
 ha azt a' Közönféges-tárfafágnak bóldogítá-
 fára 's virágoztatáfára fordítja. *Nihil est tam
 angusti animi tamque parvi, quam ama-
 re divitias; nihil honestius magnificenti-
 usque, quam pecuniam contemnere si non
 habeas; si habeas, ad beneficentiam libe-
 ralitatemque convertere.* Cic. lib. 1. Offic.
 n. 63. Eggy-szóval, azt tartották ezek a'
 nagy lelkű Pogányok, hogy tsak az egye-
 dül az ő valófégos jósfágok, a' mit jó hely-

re adnak. *Nihil magis possidere me credam, quam bene donata.* Senec. de vit. beat. Cap. 20. *Hoc habeo, quodcunque dedi.* Libr. VI. de Benefic. c. 3. — *Cimon* az Áthénásbéli Generális, a' mint le-írja őt *Plutarchus*, tsak azért bírt gazdagfággal, hogy azt szegényebb Hazafijainak ki-olztogassa, némellyeket tápláljon, másokat meg-ruházzon. *Philopoemen*, valamit az ellenségtől Generális korában el-nyert, soha abból egy fillért is magának meg nem tartott, hanem azt az egész summát arra a' végre fordította, hogy azon a' szegényebb Hazafijaknak lovak és egyéb szükféges dolgok vásároltatsanak, vagy pedig a' foglyok váltattatsanak - meg. *Aratus* az Áchéufoknak Generálisok, közönségesen szerettette magát, 's kedves Hazáját meg is tartotta az által, hogy a' melly nagy ajándékokat a' Királytól vett, azokat egészen a' belfő zenebonának le-tsendesíté-
féré fordította; némellyeknek adótságukat fizetvén - ki, másokat másképpen segítvén szükfégeikben. — De elég légyen az ilyen nagy lélekkel bíró Római lakosok között az egy *Ifjabb Pliniust* említenem, a' kinek adakozásának felette bőféges mezejét találjuk az ő Leveleiben. Eggyik barátjának engedni minden adótságát, a' másíknak leányát gazdagon ki-házásítja. Eggyik barátját a' maga költfégén Római Nemesség téfzi;
a'

a' másíknak egygy igen nagy darab jószágát fele árrán adja. A' maga Hazájának Cómának egygy gazdag Könyv-tárt ajándékoz, 's elegendendő fundust ad mellé arra, hogy mindenkor bővíttesék. Fizetést rendel a' Professzoroknak, a' kik az árvákat 's szegényeknek gyermekeiket ingyen tanítsák; a' melly fundátiónak még ma is láttatnak ottan némelly nyomai. Illyen fok jót tett az Ifjabb Plínus az emberi nemzetféggel, a' kinek magának is tsak igen közép-szerű szzerentsége vólt, de a' mellyet a' mértékletesség 's józan-élet által mind inkább inkább öregbített, hogy belőle annál többekkel jól tehesen. *Quod cessat ex reditu, frugalitate suppletur; ex qua, velut ex fonte, liberalitas nostra decurrit.* Lib. II. Epist. 4.

Mikor a' Históriát tanító Professzor az illyen példákat emlegeti Tanítványi előtt, kérdezze-meg őket gyakorta, mit ítélnék az illyen tselekedetekről? vallyon a' kik világi javaikkal így élnek, nem betsületesebbek-é azoknál a' bolond gazdagoknál, a' kik úgy gondolkoznak, hogy ők tsak magokért születettek, 's azért is tsak magoknak élnek; a' kik az ő temérdek kintseiket dorbézolásra, vendégfégekre, testi kívánfágaiknak hízlalásokra, 's más haszontalan dolgokra vesztegetik, 's a' kik úgy gondolkoznak, hogy ők sem a' vérségnek, sem a' háládatofságnak,

nak, sem a' Hazának, Vallásnak, 's Isten' ditsőségének, semmivel is nem tartoznak? —

Frantzia Országának amaz igen híres Generálífsa, ama jó szívű *Turenne*, mikor Fő Commendírozó Generálífsá tétettetett Német Országban, olly rossz állapotban találta ott az ő feregét, hogy a' maga asztali kézzületeit el-adatta, 's azoknak árrokból fok katonáknak lovakat vétetett, máfoknak pedig ruhát tsináltatott. Noha ennek a' nagy Vitéznek nem vólt több jövedelme negyven ezer Frantzia Livránál, az az, mintegy tizen-hét ezer forintnál, 's noha fok jó baráti önként nagy summát ajánlottak néki; de soha azokat el nem vette, 's a' Kalmároktól is soha hitelben nem vásároltatott, hogy ha a' hartzon halála történne, azok valami módon kárt ne valljanak. Minden-féle Mesterembereknek 's munkásoknak, valakik az ő házához dolgoztak, parantsolatjok vólt, hogy munkájiknak fel-jegyzéseit, minekelötte a' hartzra el-indúlna, vele közöljék, hogy azokat nékik ki-fizethesse. Mikor Német Országban a' Frantzia Sereget vezérlette, egy Szabad Város, melly egyik részre sem hajlott, száz ezer tallért küldött néki elébe, tsak-hogy az ő határán ne vigye kerefsztül a' Sereget; a' mellyet meg is tselekedhetett mintegy más-fél napi útát kívánó kerülés-fel. A' nemes szívű *Turen* vissza-küldötte

a'

a' száz ezer tallért, azt mondván a' Város' Követeinek, hogy az ő lelki-esmérete meg nem engedheti néki, hogy ezt a' summát elvegye; minthogy femmi igyekezete nem vólt arra, hogy az ő Várofsokon keresztül-menjen. — A' nagy Scípió Spanyol Országban hadakozván, 's a' több foglyok között egy Fejedelmi Kis- asszonyt rabfágába ejtvén, azt a' nagy summa pénzt, mellyet a' Szüléi ennek meg- váltatáfaért hozzá vittek, egészen e' már más Ifjú Fejedelemmel jegyben lévő Leányzónak ajándékozta. Ez a' szép tselekedet szint' olyan nagy ditsőfégére szolgált Scípiónak, mint akármellyik pompás győzödelme, Tsak-nem hasonló szép tselekedetet olvafunk ama nevezetes Frantzia Generálisról *Bayárdról*, a' ki mikor a' Venetufoktól *Bresja* Várofat hosszas ostrom után a' katonáknak a' kö-falakra való rohanások által meg-vette vólna, 's e' szerént az egész Város a' katonáknak szabad prédára engedtetett vólna, egy özvegy gazdag Asszony-nak házát, a' hová maga izemély szerént bé-szállt, minden-féle prédálástól meg-óltalmazta; úgyhogy ez az Özvegy asszonyi-állat a' maga két leányival 's Háza-népével együtt ebben a' közönfeges romlásban tsendes békefésben maradott. Az özvegy asszony ezen tselekedetéért ajándékozott a' Generálisnak egy iskatulyában két ezer öt száz

aranyat; de a' mellyet ő el-venni tellyefséggel nem akart. De minthogy az aszony nagyon kényszerítette, hogy háládatofságának ezen tsekély jelét meg ne vesse; elvette végre, de úgy is magánál meg nem tartotta, hanem a' melly nap' bútsút vett tölök, az egyik leányának adta az ezer aranyat, a' másiknak a' másik ezeret, az öt százat pedig a' szegények közt ki-osztatta.

De hogy jobban észre-vehessük, melly szép légyen ez a' magános házzonnal való nem gondolás, 's ez a' pénznek nem betsülése; ne tsak a' Fejedelmekben 's hatalmas Generálisokban, hanem főképpen a' szegényebb rendű emberekben vegyük azt illendőképben gondolóra. Azt írja Sz. Ágoston Doctor az ő CLXXVIII-dik Beszédében, hogy Médiólánumban egy szegény Kapus egy zatskót talált, mellyben vólt két száz tallér; mellyet azonnal az egész Városban ki-hírdettetett, hogy a' kárt vallott ember tudja, hol kellefsék keresni a' maga pénzét. Meg is jelent e' nem fokára, 's minekutána bizonyos jeleknek elő-számlálások által tsalhatatlanul meg-mutattá, hogy övé a' pénz, kezébe adattatott néki az el-vesztett summa. Ez, a' maga háládatofságának 's ízeretetének meg-bizonyítására, ajánlott belőle a' kapusnak húsz tallérokat, mellyeket ez általan-fogva el-venni nem akart. Az-
után

után kérte, hogy vegyen-el tehát leg-alább tízet; de ezt sem akarta. Végre arra kérte, hogy vegyen-el leg-alább ötöt; de ezt sem akarta. Ezt látván a' nemes szívű kárt-vallott ember, le-vetette előtte a' zatskót, azt mondván, hogy képz lész' az egész summát örökösen el-veszteni, és soha magájának nem mondani, mint-sem meg-engedni, hogy leg-alább azt az öt tallért el ne vegye. Ekkor a' kapus mintegy kénytelen el-vette az öt tallért; de még az nap' a' szegények közt ki-ösztotta. Ki ki, mikor az e'féle Históriakat olvassa, érezheti melly nemes mozdulásokat tsináljanak ezek az érzékeny szívben. Bár hasonlítsuk-öszve az ilyen nemes érzékenységeket az olyan embereknek alacsony lelkekkel, a' kik a' Tisztfégekben 's hivatalokban minden mesterfégeket abban helyheztesik, hogy magoknak fok kintset szerezhessenek: majd meg fogjuk vallani a' bölts *Ciceróval*, hogy nints újatofabb 's gyalázatofabb bűn a' Világi Tisztfégekben helyheztesett emberekben, mint a' fősvényfé. *Nullum igitur vitium tetrius, quam avaritia, praesertim in Principibus, et Rem-publicam gubernantibus. Habere enim quaestui rempublicam, non modo turpe est, sed sceleratum etiam & nefarium.* Libr. 2. Offic. n. 77. — Ez a' pénzhez való ragaszkodás nagyon bé-motskolja a' Tanuló-

embereket is; valamint ellenben semmi sem lehet nekik nagyobb betsületekre, mint a' magok forrakkal való meg-elégedés, és a' pénznek hideg vérrel való szemlélése. — *Seneca* minekutánna olly fok helyeken dítser-te a' maga munkájiban a' szegénységet, méltán szemére hányhatta magának azt a' pénzhez való nagy ragaszkodást, mellyet mutatott egész életében; azokat a' temérdek földeket, kerteket, pompás épületeket, a' mellyeket szerzett, 's azt az eggynehány milliókra menő kintset, mellyet fok hamis u'sorázás által rakásra halmazott, a' mellyel, ha a' Philosophiát nem is, leg-alább a' maga személyjét 's életét nagyon bé-motskolta. *Ubi est animus ille modicis contentus? Tales hortos instruit, et per hæc suburbana incedit, et tantis agrorum spatiis, tam lato fœnore exuberat.* Tacit. Annal. L. XIV. c. 53. A' bódog életről írt munkájában ugyan nagy ékesen-szóllással menti maga-vifelését; de mind azokkal az okokkal is soha el nem hitetheti velünk, hogy az ő szíve a' pénzhez ne ragadott volna, és hogy, (a' mint magát ki-fejezi) tsak házában, nem pedig szívében adott volna annak helyt. *Sapiens non amat delicias, sed mavult; non in animum illas, sed in domum recipit.* Libr. de vita beata Cap. 17. 25. — „ Nagyon sajnálom, így ír egy nagy

„ nagy hírű Túdós a' mi időnkben, hogy
 „ *Amiót*, a' ki a' maga elméjére nézve olly
 „ nagy dízfére vólt minden Tudománynak,
 „ a' fősvényfégnek ro'sdája által életének tün-
 „ döklését nagyon meg - homályosította. „
 Ez, a' mint tudjuk, egy szegény mézfáros-
 nak fija vólt, 's a' maga érdeme által annyí-
 ra ment, hogy *Auxerri* Püspökké, azután
 pedig Frantzia Orzágnak *Elemosynáriusvá*
vá tétettetett. IX-dik Károly Frantzia Ki-
 rály, a' ki őt tudományáért nagyon betsülte,
 fokszor szemére hányta ezt az ő fősvényfé-
 gét. Egyszer a' többek között, mikor egy
 nagy jövedelmű hivatalért könyörgött, így
 szólott néki a' Király; „ Hányszor mondot-
 „ tad jó *Ámiót*, hogy ha néked ezer tallér
 „ jövedelmed vólna, nem kívánnál többet?
 „ Úgy tartom pedig, hogy már öt annyi jö-
 „ vedelmed is van. „ — „ Felsőges Uram!
 „ így felel a' Püspök, mennél többet eszik
 „ az ember, annál inkább élefedik az *appeti-*
 „ *tusza*, v. étel-kívánása. “ — Meg-nyerte
 ekkor is a' mit kért, 's mikor meg-halt,
 kéz pénzben taláztatott nála két száz ezer
 tallér.

§ II. A' mi az Épületeket illeti, igen
 ritkán szoktunk mi helyesen ítélni azokról,
 mellyek a' szemeket az ő külfő ragyogások
 's pompájok által néminémüképpen meg-
 ígézik. Kevés emberek vagynak, a' kik az

Égyiptomi magas Pyramifoknak v. toronyoknak le-írásokat hallván, el ne ragadtassanak néminémüképpen a' tsudálkozás miatt, és ezeknek Építtetőjöknek az Égyiptomi Királyoknak nagyfágokat ne magasztalják. Nem tudom ha vallyon vagyon-é helye ennek a' tsudálkozásnak, és ha ezek a' szörnyü magasságú tornyok, mellyek véghetetlen kintset bé-nyeltek, fok ezer embereket megemészttettek, 's a' mellyeknek femmi valófágos hasznok nem vólt, hanem egyedül tsak a' pompára, 's a' Királyoknak magok mutogatására építtettek; nem tudom mondom, ha ezek a' haszontalan épületek megérdemlik-é a' mi tsudálkozásunkat 's dítséretünket? — A' valófágos fel-emelkedés nem abban áll, hogy valamit ollyat kívánjon vagy tselekedjen, mellyet a' rendetlen képzelődés, 's a' közfégnek tévelygő vélekedése nagynak gondol. Nem abban áll ez a' fel-emelkedés, hogy nehéz dolgokhoz fogjon tsak egyedül azért, hogy a' nehéfégen gyözödelmeskedjen. Nem abban áll végezetre, hogy még a' lehetetlenfégen is igyekezzünk erőt venni, tsak azért, hogy a' tudatlan népnek tsudálkozását megnyerhefsük. E' vólt a' többek között Nérónak meg-esmértető béllyege, a' kiról azt írja Tacitus, hogy *erat incredibilium cupitor*, az az, mindenkor a' hihetetlen dolgoknak

ki-

kívánója volt. Azt mondja a' böltő *Cicero*, a' Kötelefségekről írt munkájának második Könyvében, hogy csak az olyan épületek tsudálkozásra 's dítséretre méltók, a' mellyeknek tzéljok a' közönfeges haszon; a' mellyenek p. o. a' víz-árkok, Városoknak kerítéfeik, erős várak, Fegyveres-házak, 's Ki-kötő-helyek. Ugyan ott azt jegyzi-meg, hogy Pericles Görög Országának ama nagy embere, méltán kárhoztattatott azért, hogy a' közönfeges kintset arra fordította, hogy holmi szükfégtelen oszlopokkal 's metfzett képekkel Áthénás' Városát meg-ékesítse. A' Rómaiaknak mindenkor külömböző ízlések vólt a' Birodalomnak fundáltatásától fogva. Ők is ezt a' fel-emelkedést tették magoknak tzélúl; de leg-inkább csak az olyan dolgokban, mellyek vagy a' Vallást, vagy a' közönfeges hasznot nézték. Azt írja *Titus Livius*, hogy a' Kevélynek neveztetett *Tarquinius* alatt végezték-el a' Rómaiak azokat a' még ma is fenn-álló bölt-hajtásos *canálijokat* v. víz-árkokat, mellyeken minden víz 's tisztátalanfág a' Városból kitakarodik. Ugyan akkor vetették-meg a' Capitóliumnak fundamentomát is, mellynek erősfégét 's pompás vóltát a' következendő Századok nem győzték eléggé betsülni. A' kik Róma felé utaznak, még ma is bámúlva nézik azokat az Ország-utakat, mellyeket

ket a' Rómaiak ez előtt tizen-nyóltz száz
 ezftendőkkal tsináltattak, 's a' mellyek máig
 is tsak-nem az ő egész épfégekben meg-ma-
 radtak. — Tsak-nem hafonló ítéletet kell
 hoznunk a' magános fzemélyeknek épület-
 jeikről is. Mikor a' bölts *Ciceró* azt vi's-
 gálja, millyennek kellefsék lenni eggy fő-
 hívatalban lévő fzemélynek házának; leg-
 először is azt a' minéműséget kívánja abban,
 hogy ott minden hafzonra építtefsék; a'
 melly fő tzelhoz lehet ragasztani azt is, hogy
 fel-találtafsék abban az illendőség és méltó-
 fág is. De nagyon kárhoztatja a' felettebb-
 való költféget és pompát az építésben; úgy-
 mint a' melly igen könnyen veszedelmes ra-
 gadós nyavalyává válhat a' lakofok között,
 kiki azon igyekeztvén, hogy az első pompá-
 zót 's rossz példa adót az épületnek pompás
 vóltában ne tsak utól érhesse, hanem fellyül
 is haladhassa. *Cavendum est etiam. præser-
 tim si ipse ædifices, ne extra modum sum-
 ptu & magnificentia prodeas, quo in ge-
 nere multum mali etiam in exemplo est.
 Studiose enim plerique, præsertim in hac
 parte, facta Principium imitantur; ut
 L. Luculli virtutem quis? at quam multi
 villarum magnificentiam imitati sunt!*
 Offic. L. I. n. 138. — Vallyon Lucullusnak
 fok szép virtufinak vagynak-é fok követői
 a' Rómaiak között? azt kérdi *Ciceró*; de
 men-

mennyin vagynak, a' kik igyekezik őt a' pompás épületekben fellyül-haladni. Hány famíliákat nem lehetne említenünk, a' kik észre-vehető módon meg-tsökkentek, főt egészen hasra estek a' miatt, hogy a' pompás épületekben keresték a' ditsőféget? Mennyin vagynak, kik minekutánna a' pompás házakat el-készítették, alig lakhattak bennek éltendeig, hogy azok az idegeneknek kezeikre kerültek, a' kik is azoknak elébbi gazdájoknak bolondfágokat nevettek? Felette szükséges azért a' gyermek-nevelőknek ez ellen a' közönséges és veszedelmes ízlés ellen az Ifjakat óltalmazni. A' régi Rómaiak ditsérendők abban is, hogy az e'félékben femmi ditsőféget nem kerestek. *Plutarchus* az *Aemilius'* életében ditsér egy *Tuberon* nevezetű nagy embert, a' ki a' szegénységet nagy lélekkel és nemefen hordozta. Tizenhat közelről való atyafiak voltak, úgymond, ezek, 's mind a' tizen-hatan együtt laktak a' Városban egy kis házban, az ő feleségeikkel, gyermekeikkel, 's unokáikkal egyetemben. A' mi Eleinknél, így szól *Ciceró*, nem a' ház tette betsületessé a' Gazdát, hanem inkább a' Gazda a' házat. Egy kis kunyhótska, egy alá-való házatska, ha jó hazafi lakott benne, olly felségesnek tartatott, mint akármelly templom; minthogy az igazság, hűség, 's kegyesség múlatott

ab-

abban: 's hogy is lehetne azt kitsíny háznak nevezni, a' mellyben illy fok és nagy virtufok meg-férnek? *Istud humile tugurium iam omnibus templis formosius erit, cum illic iustitia conspecta fuerit, cum continentia, prudentia, pietas, omnium officiorum recte dispensandorum ratio. Nullus angustus est locus, qui hanc tam magnarum virtutum turbam capit.* Senec. de Consol. ad Helv. c. 9.

Ez az épületekben való eggyügyűség által-ment a' Köz-társaságról a' Birodalomra, 's a' köz-emberekről a' Tsászárokra is. *Trajanus* abban kereste a' maga ditsőségét, hogy keveset építtesen, hogy a' régi épületeknek fel-tartásokban annál több módja lehessen. Arról ditséri őt Plínus; *tam parcus in ædificando, quam diligens in tuendo.* Semmire sem betsülte ő azt, a' mi nem egyéb, hanem tsak híjában-valóság, 's embernek maga mutogatása. Jól tudta, így szól Plínus, miben álljon a' Fejedelemnek valóságos ditsősége. Tudta hogy az oszlopokat, gyözüdelmi-kapukat, 's egyéb épületeket, meg-emésztheti a' tűz, az idő, vagy az utánna következő Tsászárnak más gondolatja: de a' ki a' kevélységet meg-útálja, a' ki indulatit mérfékli, a' ki határt-vet annak a' hatalomnak, mellynek nints semmi határa; mindenektől ditsértetik életében is,
de

de kivált halála után, mikor már senki az ő dítsérésére nem kényszerítették. *Scis ubi vera Principis, ubi sempiterna sit glória: ubi sint honores, in quos nihil flammis, nihil senectuti, nihil successoribus liceat. Arcus enim & statuas, aras etiam templaque demolitur et obscurat oblivio, negligit carpitque posteritas. Contra, contemtor ambitionis, et infinitæ potestatis domitor ac frenator animus, ipsa vetustate florescit. nec ab ullis magis laudatur, quam quibus minime necesse est.* Plin. in Paneg. — A' ki-menetel meg-mutatta, hogy igen helyesen gondolkozott. *Alexander Severus*, Trájánusnak fok épületeit meg-újítatván, mindenüvé annak nevét metfzettette, 's meg nem engedte, hogy az ő tulajdon neve tétettsék oda. Minden nagy Tsászárokban hasonló szelídség 's alázatosság tapasztaltatott; 's láthatni még ma is, hogy fokkal több pénzek verettettek az olyan Tsászároknak emlékezetekre, a' kik az ő Elejeknek emlékeztető oszlopaikat 's épületjeiket meg-újították, mint azoknak, a' kik újakat emeltettek-fel.

Azt írja *Svetónius* Augustus Tsászárról, hogy szintén ötven esztendeig tartó uralkodása alatt; soha a' maga régi szobájit meg nem változtatta, sem más házi eszközöket nem szerzett beléjük. Ugyan *Svetónius* azt hagy-

hagyta írásban Vespásiánusról és Títusról, hogy a' magok betsületeket 's gyönyörűségeket abban keresték, hogy édes Atyjokról rájuk maradott kis majorjokat mind végig meg-tartották, és semmit azon nem változtattak. Ezek az akkor esmeretes fél-Világnak Urai, nem ítélték magoknak szorofaknak azokat a' szobátskákat, mellyeket egy köz-ember a' maga múlatfágára építtetett. Még ma is meg lehet látni Róma körül az Ádriánus Tsászár' múlató-házának maradványait, a' melly egy mai közönféges embernek házánál sem nagyobb sem pompásabb nem volt. — Ma pedig látjuk, hogy fok emberek, a' kiknek nints semmi egyéb érdemek, hanem hogy gazdagok, (ha ugyan ezt érdemnek lehet tartani) abban helyeztetik ditsőségeket, ha mind a' Városban, mind az ő majorjokban, mennél pompásabb épületeket emeltethetnek-fel. — Azt írják a' Frantzia Histórikusok XIV-dik Lajosról, hogy mikor halálához közelgetett, mikor már az ember a' Világi dolgokról helyesebben kezd ítélni, ezt mondotta a' többek között az utánna következett Királynak XV-dik Lajosnak: *En nagyon szerettem a' hadakozást; de abban ne kövefs engemet; 's úgy szintén a' költséges pompában is, a' mellyben én gyönyörűségemet kerestem.*

§ III.

§. III. *Házi-bútorok, öltözetek, ló-szer-
számok, 's egyebek.* Semmi ezek között
nem teheti az embert valófágos naggyá 's
betsületesé: mert ezek nem tézik az em-
bert, hanem mind kívülötte vagynak. So-
kan pedig, óh fájdalom! az ilyenekben hely-
heztetik az ő nagyfágokat: úgy nézik ma-
gokat, mint a' kik az ő fok szép házi-esz-
közeikkel, pompás öltözetjeikkel, tzifra ko-
tsijokkal, 's ló - sferszámjaikkal egy testet
tsinálnak, 's mind ezeket a' magok vállai-
kon hordozván néminémüképpen, magokat
nagy Óriáfoknak vélik, 's azt gondolják,
hogy másoktól is azoknak tartattanak. De
hogy az ő nagyfágokról helyesen ítélsünk,
csak magokban kell őket meg-vi'sgálnunk,
's egy kevés ideig félre kell az ő pompá-
jokat hárítanunk. Majd meg-esmérjük akkor,
hogy csak azért láttattak nagyoknak, mert
a' kintsnek póltzára hágtak-fel. De mikor
az ő tulajdon természetekben az ő pompá-
jokon kívül képzeltetnek, akkor ez a' bál-
vány-kép, melly messzéről valaminek tet-
szett, el-tűnik előlünk. Gazdagok és éke-
fek kívül, a' millyenek az ő házaiknak fa-
laik; belől nints egyéb, hanem alacsonyfág,
szegénység, minden érdemtől való meg-föz-
tattatás. Sőt gyakorta ez a' külfő ragyogás
a' leg-útálatofabb 's leg-írtóztatóbb vétkeket
fedezi-el. „ Nemo istorum, quos divitiæ
O ho-

„ honoresque in altiore fastigio ponunt, mag-
 „ nus est. Quare ergo magnus videtur?
 „ Cum basi illum sua metiris. - - - Hoc la-
 „ boramus errore, sic nobis imponitur, quod
 „ neminem æstimamus eo, quod est, sed
 „ adjicimus illi et ea, quibus adornatus est.
 „ Atqui quum voles veram hominis æstimati-
 „ onem inire, et scire qualis sit, nudum inspicere.
 „ Ponat patrimonium, ponat honores, et
 „ alia fortunæ mendacia. *Senec. Epist. 76.* —
 „ Auro illos, argento, & ebore ornavi; in-
 „ tus boni nihil est. Isti quos pro felicibus
 „ aspicitis, si non qua occurrunt, sed qua
 „ latent videritis, miseri sunt, fordidi, tur-
 „ pes, ad similitudinem parietum suorum
 „ extrinsecus culti. Itaque, dum illis licet
 „ stare, et ad arbitrium suum ostendere: ni-
 „ tent et imponunt: cum aliquid incidit,
 „ quod disturbet ac detegat, tunc apparet
 „ quantum altæ ac veræ fœditatis alienus
 „ splendor absconderit.“ *Ibid. Libr. de Pro-
 vid. c. 6.* — Azt mondja az említett bölts
 Seneca, hogy soha semmivel inkább az Is-
 ten ezeket a' Világi jókat a' mi szemeink előtt
 meg nem alázhatta volna, mint azzal, hogy
 gyakorta a' leg-gonoszabb életű 's leg-feslet-
 tebb erkölcsű embereknek bőven ösztogatja
 azokat, az Istent-félő jó emberektől pedig
 meg-tagadja. Valóféggal mi lenne azekből,
 ha tsak a' külfő öltözetből 's gazdagfágból
 kel-

kellene az embernek belfő érdeméről ítéletet tenni? Hányszor meg-esik, hogy a' valóágos belfő érdem 's a' leg-tisztább virtus gyalázatra tétettetik-ki tsak azért, mert semmi külfő pompával 's ékeességgel nints környül-vétettetve? *Nulla modo magis potest Deus concupita traducere, quam si illa ad turpissimos defert, ab optimis abigit.* Ibid. c. 5.

Azt írja Pliniüs a' Philopoemen' életében erről a' nagy emberről, (a' ki eránt magók a' Rómaiak az ő nagy tsudátkozáfokat 's tiszteletjeket jobban ki nem fejezhették, mint azzal, hogy ő utólfő Görögnek nevezték) hogy ő mindenkor igen egygyüüen öltözködött, és többnyire minden kísérő szolgák nélkül egyedül szokott járn. Eggyyszer a' többek között egy jó barátja ebédre hívta, 's meg-jelent jóval dél előtt, hogy utánna ne várákossanak. A' háznak Gazdája otthon nem vólt, a' Gazdaszony pedig nem esmérvén személy szerént Philopoement, úgy gondolkodott, hogy ez tsak tselédje lehet néki, a' kit előre el-küldött, hogy az asztal terítésben 's egyéb elő-fordulókbán segítségül légyen; azért is mihelyt bé-toppant;

„ be jókor jó kend édes atyámfija! így szólott

„ a' Gazdaszony, nosza hamarjában vágjon

„ kend egy kis fát; mert Generális Philo-

„ poement várom ebédre, az Uram pedig

„és a' tselédek mind távol vagynak.“ — Philopoemen egyet sem szólván, le-tézi köpönyegjét, 's a' fejszét kezébe vévén, kezdi a' fát hasogatni. Már jó rakást hasogatott akkor, mikor a' Gazda haza érkezvén, 's őt ezen állapotjában meg-látván, öfzve-tsapja kezeit, 's így kiált-fel: *Mit csinál az én Uram Philopoemen?* — *Nem egyebet, felel a' Generális, hanem az én keveset mutató ábrázatomnak interessét fizetem.* — Azt írja Plutárchus *Scípió Aemiliusról*, hogy ötven-négy ezstendők alatt, mellyeket élt, soha semmi jószágot magának nem szerzett, sem kintsét nem öregbítette; úgyhogy mikor meg-halt, nem találtatott több a' házában negyven-négy márkot nyomó ezüst edénynél, és három márkot nyomó arany edénynél, noha ő rá szálltak Cárthágónak minden kintsei, 's a' maga egész Hadi feregét nagy prédával meg-gazdagította. Ugyan ez a' Scípió a' Római Tanács által tellyes hatalommal küldettetvén-el a' végre, hogy a' Római néptől meg-hódoltatott Tartományoknak 's Királyoknak dolgaikat végye vi'sgálóra, noha maga is a' leg-gazdagabb Házból való vólt, 's noha illy ditsőféges Követféggel tiszteltetett-meg; még is erre a' nagy útra, mellyre fokban két három száz kísérőkkel mentek vólna, nem vitt senkit magával, hanem az ő lelki barátját Pa-né-

né-

nécius Philosophust, és öt szolgákat. Mihelyt Alexándriába ért, nem állván-ellent ez az ő minden pompát gyűlölő szelíd alázatossága, az egész Város ki-ment elébe a' tenger-partra, hogy ezt a' nagy embert tisztelje. Az ő tsupa személyje, szép virtufai, 's győzödelmei, annyira el-foglalták az egész Népnak szívét, hogy azokhoz-képest semminek sem tartotta az Égyiptomi Királynak minden pompáját, a' ki hasonlóképpen egész Királyi Udvarával Scípiónak elébe-ment. Minden szemek egyedül erre vóltak függesztve, és sürü tapfólásokkal bizonyította a' Nép eránta való mély tiszteletét. *Cum per socios et exterarum gentes iter faceret, non mancipia sed victoriæ numerabantur; nec quantum auri et argenti, sed quantum amplitudinis pondus secum ferret, aestimabatur.* Val. Max. L. IV. c. 3. n. 13.

Ezek a' példák arra tanítanak bennünket, hogy nem kell az emberről a' külfökből itélni; valamint a' lovat nem a' nyergéjért 's hámjáért szokták betsülni. Az alávaló ruha gyakorta valóságos érdemet takargat; valamint a' pompás és aranyas öltözet nagy vétkeket fedez-el. Meg-mutatják továbbá ezek a' példák, melly nagy ereje 's bátorsága kívántatásék-meg arra az elmének, hogy ez, a' közönséges vélekedéseket meg-útálja, 's meg ne engedje magát illetetni

attól a' külfő szégyentől 's gyalázattól, melyet a' Világ balgatagúl ragasztott a' józan, egygyüű, és mértékletes élethez. Akármelly nagy Philofophus lett légyen is Seneca; de még is ezt a' helytelen szemérmet le nem vetkezhetette. Maga meg vallja magáról, hogy mikor valamelly paraszt szekéren ment majorjába, ha némelly baráti ilyen állapotban találták, akaratja ellen is el-pírúlt, 's el-szégyenlette magát; a' melly is elegendő bizonyfága ugymond annak, hogy nem vagyok eléggé meg-győzöttetve a' felől, a' mit az egygyüű és szegény életnek hafznairól írtam. Az, a' ki a' paraszt szekeret szégyenli; bizonyosan betsüli a' pompás hintókat. Kevésre mentem még a' virtusban; mert szégyenlem az egygyüűséget, 's még most is arra van inkább gondom, mit mondanak majd rólam a' kik elő-találnak. *Vix a' me obtineo, ut hoc vehiculum velim videri meum. Durat adhuc perversa recti verecundia. Quoties in aliquem comitatum lautiozem incidimus, in vitus erubescio: quod argumentum est, ista quæ probo, quæ laudo, nondum habere certam fidem et immobilem. Qui sordido vehiculo erubescit; pretioso gloriatur. Parum adhuc profeci; nondum audeo frugalitatem palam ferre: etiam nunc curo opiniones viatorum.* Senec. Epist. 87.

Age-

Agéfilaus Lacedémon' Királyja, sokkal inkább meg-érdemli e' részben a' *Philosophus* nevezetet, mint *Seneca*. A' *Spartai* kemény nevelés előre fel-fegyverkeztetvén őt az ilyen hazug szemérem ellen, azt írja *Plutarchus* az ő életében, hogy mikor *Pharnabazus* a' Perfiái Királynak egyik Tiszt-tartója a' békeféségről kívánt vele tanátskozni, egy fík-mező választatott ki arra a' végre, hogy a' tanátskozásra ott gyűljenek-öszve. *Pharnabazus* a' meg-mondott időre, a' Perfiái Udvarokban gyakoroltatni szokott ragyogó pompával, bársony, de arany és ezüst rojtokkal ékeskedő öltözetben jelent-meg. A' füre bársony szőnyeget terítettett, azokra egynéhány drága vánkofokat tétettetett, és fellyül reájok ült. *Agéfilaus* a' maga katonai mundérjában minden pompa nélkül jelent-meg; semmit maga alá nem terítettett, hanem le-ült a' zöld pá'sitra. *Pharnabazus* ezen el-szégyenlvén magát, 's nem szenvedhetvén az öszve-hasonlítást, melly néki gyalázatjára tért, tiszteletet adott az eggyügyűségnek; fel-szedette a' pompás szőnyeget 's vánkofokat, 's ő is a' pá'sitra ült. — Kétség nélkül *Agéfilaus*nak minden aranynál 's ezüstről ragyogóbb kísérői voltak az ő neve, győzödelmei, 's az ő fegyverétől való félelem, melly a' Perfiái Királyt még az ő Királyi-székeben is meg-refzkettette.

Nerva, Trajánus, Antonínus, M. Aurélius, a' mint az ő életekben olvassuk, el-adattatták az arany és ezüst asztali készületeket, 's egyéb drága házi-eszközöket, melyeket az előttök élt Tsászárok csak azért halmoztak-öfzve, hogy magok egyedül bír-hassák mind azokat, a' mellyek ritkák és szépek. Ugyan ezek a' Tsászárok, valamint *Vespásiánus, Pertinax, Severus, Alexander*, és *Tacitus*, a' kiket az ő tsupa érdemek emelt-fel a' Birodalomra, és a' kik minden következő Századoknak tsudálkozáfokat érdemlették, mindenkor gyűlölői voltak a' haszontalan pompának, egygyük voltak öltözeteikben, magok-viselesekben, és házi-eszközeikben. Ezeket a' haszontalan költségeket el-mellözvén, fokkal nagyobb kintset találtak ők az ő alázatofságokban, hogy-sem mint a' hársziák' modjokra ragadozó Tsászárok az ő telhetetlen fősvényiségekben. Csak egyedül a' fáradhatatlan munka 's bölts igazgatás által mutatták azt meg, hogy ők Tsászárok; egyebekre nézve hasonlók voltak más lakofokhoz, 's úgy viselték magokat mint azok. De mennél inkább meg-alázták magokat, annál inkább fel-magasztaltattak másoktól, 's annál ditsőfégefebb nevet hagytak magok után. — Azt írja Svetónius a' Vespásiánus' életében, hogy a' nagy Innep-napokon 's a' pompás ven-

vendégfégekben; egy kis ezüst kúpátská-
ból szokott bort inni, melly az ő Nagy-an-
nyáról maradott vólt reá: de más közönfé-
ges napokon soha ezt asztalra nem tétette.
Trájánus, a' mint írja róla Plínius, soha
sem szokott fok kísérökkel jární; soha sem
szokott maga előtt inast botsátani, hogy a'
Tsászá' jöveteléről hírt adjon, 's a' népet
az útból el-hárítsa. Azért is nem egyfizer
lehetett látni Rómának útfzáiban, hogy a'
Tsászá' meg-állapodott, míg a' tolongó fo-
kafág elötte el-takarodhatott. Marcus Auré-
lius még fokkal messzebb vitte ezt a' pom-
pától 's kevélyfégtől való ifzonyodást. So-
ha púha ágyban nem hált, tizen-két eszten-
dős korától fogva Philosophusi ruhábanjárt;
femmi test-örzöket nem ízenvedett, és soha
a' Tsászári hatalomnak külfő tzmereit ma-
ga előtt nem vitette. Nem azért nem tsele-
kedte pedig ezt, mintha nem tudta vólna
mi légyen a' szép és a' nagy, hanem azért,
mert meg-vólt tökéletesen a' felől gyözet-
tetve, hogy az embernek, ha kivált vala-
melly nagy méltófágban vagyon helyheztet-
ve, fő kötelefsége az, hogy az Istent tégye
magának mindenben példáú, maga mennél
kevesebbel lehet, annyival bé-érje, hogy
másoknak annál gazdagabb ajándékokat ad-
hafson. — Azt írja Lívius a' XXXIV-dik
Könyvben, hogy a' Népnek Tribúnusfa, a'

Római Asszonyfágoknak Prókátorjok lett Cató ellen abban, hogy a' második Cárthágó-béli hadnak el-végeztetése után szabad legyen nekik aranyat és ezüstöt viselni az ő ruhájokon. Azt mondja a' többek között ezen mentő-beszédében, hogy ez az ékesség a' természetől ajándékozott az asszonyfágoknak, melly nélkül el nem lehetnek; 's mint-hogy ők nem léphetnek hivatalokra, tisztségekre, győzödelmekre, nem-tsak keménység, hanem néminémű igazlátlanfág lenne az mi bennünk, ha örökösen meg-fosztanánk őket ettől a' vígasztalástól, t. i. az aranynak 's ezüstnek viselésétől, mellyet csak az időknek mostohafága tétetett-le velük. Ez az ok meg-illethette ugyan a' férj-fijakat is; de semmi betsületére nem szolgált az Asszonyi-nemnek, úgymint a' melly az ő elméjének alacsonyfágának 's gyengeségének világos jele vólt. Azért is Livius ezt veti utánna: *Virorum hoc animos vulnerare posset: quid muliercularum censetis, quas etiam parva movent?* — Azonban meg kell vallani a' Római Asszonyokról, hogy ez a' pompára való vágyakodás nem vólt ő benne közönséges, 's ingyen sem vólt ily nagy, a' millyen az ma a' mi asszonyainkban. Azt írja rólok Lívius az V-dik Könyvben, hogy készek vóltak nyakba való drága ékességeiket, aranyjaikat 's ezüstjeiket a'

Kö-

Közönféges-tárfafágnak önként ajándékozni, tsak-hogy ez Apollónak tett fogadáának bétellyesítéfére alkalmatofsá tétettsék. Ugyan ezek a' Római Asszonyfágok másodszor is kézsek vóltak e' nemes áldozatot tenni, tsak-hogy a' Várost a' Gallufoknak prédájoktól meg-fzabadíthásák. Ezen nemes tselekedetekkel azt érdemlették a' Római Dámák, hogy a' Tanáts el-végezte, hogy hól-tok után, valamint a' Férjfiak közzül a' nagy emberek, úgy közzülök is a' virtufokkal ékeskedőbbek, közönféges helyen halotti órátzioval meg-tiszteltethetnek. — Ugyan ezek a' nagy lelkü Római Dámák, látván a' Közönféges-tárfafágnak szorongató szükfégét a' Cárthágóbéli második hadnak idejében, minden kénfzerítés nélkül, önként a' magok nyakbéli ékeségeiket 's gyöngyeiket a' Házának hafznára ajánlották. — A' híres *Cornélia*, a' nagy Scípió' leánya, a' Gracchufoknak édes anyjok, fokkal esmeretesebb, hogy-sem mint szükfég vólna hosszan szóllanunk felöle. Tudjuk hogy nem vólt az ő Házánál sem gazdagabb, sem nemesebb Rómában. Azt írja Valérius Maximus a' IV-dik Könyvben erről a' nagy lélekkal bíró Cornéliáról, hogy egyfzer a' többek között Cámpaniából egy híres Dáma ment látogatófára, a' ki is az akkori módiban lévő asszonyi ékességekkel, gyémántokkal, gyöngyök-

gyökkel, fülön-függökkel, 's egyéb ritkafágokkal, szintén a' bámúlásig meg vólt terheltetve. A' mint az affzonyoknak szokások öltözetjeiket 's nyakbéli ékefségeiket egymásnak mutogatni, ez is minden-féle ritkafágait, mellyekkel bírt, rendről rendre Cornéliának elébe-rakta, 's kérte eggyyszer 'smind őt, hogy mutogassa - meg ő is néki a' magájéit; nem kételkedvén semmit felőle, hogy eggy olyan nagy tekintetű 's témérdek kintsü Dámának, a' millyen Cornélia vólt, még sokkal drágább és betsefebb ékefségei ne légyenek. A' bölts Cornélia nagy okofsággal folytatta az erről való bezzéllgetést mind addig, míg az ő fiai a' Gracchufok a' közönféges Oskolából hazakerkeztek; 's mikor ezek a' szépen nevelt gyermekek díszes bátorfággal béléptek a' szobába, azt mondja Cornélia: *Ecce sunt ornamenta mea!* Imé ezek az én nyakbéli ékefségeim 's fülön-függőim! — Kérdezze meg kiki a' maga tulajdon lelke-esméretétől, mit ítéljen az e' két Dámákról, 's mennyivel fellyebb betsüli az eggyiknek nemes eggyügyüféjét a' másíknak hafzontalan pompájánál, 's híjában-való maga - mutogatásánál? Mert mitsoda belfő érdem, mitsodá nemes elme vagy szív tetfzik-még abból, hogy valaki fok gyöngyöket 's gyémántokat öszveváfaroljon, azokkal kérkedjen, 's azokon

ki-

kívül más dologról beszélni se tudjon? Ellenben pedig micsoda nagy lélek, melly nemes szív tesz ki abból ki, kívált egy aszonyban, hogy az e'féle híjában-valófágokat meg-útálja, 's a' valófágos betsületet a' maga gyermekeinek jó nevelésekben helyeztesse?

§. IV. *Gazdag asztal; ételben 's italban való bújázkodás.* Alig lehet el-hinni, melly nagyra ment legyen Rómában az ebben való bújázkodás a' Közönféges-társfágának utólfó esztendejiben, 's annakutánna még inkább a' Tsászárok alatt. Azt írja Plutárchus a' Lucullus' életében, hogy ő, a' ki külömben fok nemes minéműségekkel bírt, minekutánna a' hadakozásnak végetvetett, a' maga elméjét egészen a' pompás épületekre, 's egyebeknek tsudálkozáfokat fel-ébreftő dolgokra fordította. Véghetetlen summa pénzt költött a' maga házaira, kertjeire, főképpen pedig asztalára. Bár ha semmi vendégei nem vóltak is; de még is meg-kívánta, hogy asztala minden nap rakott és pompás legyen. Eggy napon az ő házának gondvifelője azzal mentvén magát, hogy kevés-féle étkeket főzetett, mint-hogy a' nélkül is nints semmi vendége: *Hát nem tudtad-e,* így felel rá Lucullus, *hogy ma Lucullus fog ebédelni Lucullusnál?* Ciceró és Pompéjus, sokszor hallották má-

fok.

foktól, melly gazdag asztalt tartson Lucullus; de el-hinni nem akarták. Fel-tették azért magokban, hogy egy nap' hívatlan és váratlan Lucullusra menjenek éppen ebéd' idejekor, hogy meg-lásák, ha vallyon úgy van-e a' dolog a' mint beszélik. Elő-találván azért eggyfzer Lucullust a' közönséges helyen, azt mondják néki, hogy mind a' ketten ma ebédre mennek hozzá; de meg nem engedik, hogy Szakátsjának leg-kifesebet is izenjen, hogy az ő kedvékért többet készítsen. Lucullus tsak arra kérte tehát Cicerót és Pompéjust, hogy azt engedjék-meg néki, hogy a' Szakátsának azt izenhesse, hogy az Apolló' szobájában teríttesen asztalt: a' mellyre Ciceró és Pompéjus reá álltak. Dél-tájban mind a' hárman eggyütt menvén a' Lucullus' házához, 's asztalhoz ülven, el-bámúltak a' majd meg-számlálhatatlan sok ritka étkeken, válogatott borokon, 's minden-féle tsemegéken, mellyek az asztalra hordattattak. Nem tudták Ciceró és Pompéjus, hogy a' Lucullus' szavajárása szerént, *az Apolló' szobájában ebédelni*, annyit tett, mint a' Szakátsnak azt izenni, hogy bátran főzhet ötven ezer drachmáig, melly a' mi pénzünk szerént téfzen tíz ezer Rh. forintot. — Ha az ételben 's italban való bújálkodásban és a' gazdag asztalban valóságos ditsőség vagyon, úgy Lucul-

cullus vólt leg-nagyobb ember a' Rómaiak között. De kitsoda nem látja, melly kitsíny lélek 's melly nagy bolondfág légyen, valakinek a' maga betsületét abban helyhez-tetni, hogy minden nap' tsupán tsak magá-ért eggynehány száz forintokat érő ebédet kézfíttesen? Nem tudom ha a' vendégek, a' kik ezt a' hafzontalan pompát dítsérték, okofabbak vóltak-é mint maga: mert az il-lyen tsapodárok az illyeneknek ezen hagy-mázbéli betegfégeket még inkább öregbítik. Így kell ítélni minden egyéb külfő pompák-ról, mellyek által kíván valaki magának máfok felett hírt szerezni. Többnyíre az illyenek inkább a' mutogatásra, hogy-sem a' hafzonra szolgálnak. — Ugyan Plutár-chus írja az *Antonius'* életében, hogy mi-kor Alexándriában múlatott, olly szörnyü gazdag asztalt tartott, hogy az tsak-nem minden hitelt fellyül-haladott. A' többek között eggyfzer eggy bizonyos személy est-ve-felé bé-menvén a' főző konyhába, el-tsudálkozott, látván hogy nyóltz vad dísz-nót fütöttek egészén. Tudakozta azért a' szakátstól, mitsoda számmal léfznek a' ven-dégek? 's mennyivel öregbedett tsudálkozá-fa, mikor az azt felelte, hogy semmi ide-gen vendég nem léfz' nála: hanem Anto-niusnak minden nap' illyen asztala van, hogy a' leg-jobb 's leg-kedvesebb részt mindenik-ből

ből ki-fzedhesse, 's benne kedvére válogathasson. Nem szóllok itt az asztalban való bújaságnak ama nevetféges 's útálatos dühös-fégéről, melly szerént némelly Rómaiak abban mesterkedtek, hogy egy tál ételt vagy egy pohár italt mennél nagyobb summa pénzbe keríthessenek: a' mikor némelly tál étel nem álltt egyébből, hanem a' leg-ritkább madaraknak nyelveikből és agyvelőjükből; 's a' mikor némellyek szörnyű nagy árrú gyöngyöket el-olvasztattak, azokat italjokba töltötték, hogy az a' bolond gyönyörűségek lehessen, hogy egy fel-hajtással egy 's két száz forintokat meg-ihassanak.

Ennek a' bolond pompának 's a' gazdag asztalban való telhetetlen bújaságnak, melly az emberi Nemzetfégnak gyászátjára van, tégyük ellenébe ama maga Századjának leg-nagyobb díszének *Cátónak* mértékletes és józan-életét: szóllok a' régibb Cátoról, a' ki rend-szerént *Censornak*, az az, Erkölt-s-vi'sgálónak neveztetett. Azt írja róla Plutárchus, hogy Rómának mind inkább inkább nevedő pompája között azzal ditsekedett ez a' Cátó, hogy soha sem ivott életében más bort, hanem a' mellyet tselédjei és munkásai ittak; hogy soha sem vitetett a' maga számára drágább húst *harmintz Sestertium*, az az, más-fél forint árrúnál, és hogy soha sem vifelt olyan felső

ruhát, melly többbe került volna *száz drachmándl*, az az, húsz forintnál. Ezt a' mértékletes életnek nemét, azt mondotta, hogy tanulta Cúriustól, attól a' nagy embertől, a' ki Pyrhust Olasz Országból ki-verte, 's három triumphussal koronáztatott - meg. Egymás mellett vólt t. i. majorjok a' Sabinufok' tartományában, 's ez a' szomszéd-fág még annál inkább kötelezte Cátót arra, hogy soha ennek a' nagy embernek életének módjától el ne távozzon. E' vólt az a' Cúrius, a' kit a' *Sammiteseknek* Követjeik, kik nagy ajándékkal küldettettek hozzá, egy kis házatskában egy kandalló előtt ülve találták, mikor éppen némelly gyökereket főzött magának ebédre. Mikor a' Követek elébe-tették a' nagy summa pénzt, visszaadta azt nékik, ezt mondván, hogy a' ki ilyen ebéddel meg-éri, nints annak az aranyra semmi szükfége. Külömben is, úgymond, fokkal jobban szeretek én gazdagoknak parantsolni, hogy-sem mint magam fok kintsel bírni.

Ezek a' példák kevés bé-nyomáfokat tsinálhatnak nagy részént a' mai embereknek szíveikben: de fok Római Imperátorokét annyira meg-illették ezek, hogy noha a' leg-nagyobb hatalomnak 's a' temérdek kintsnek póltzán ültek, noha a' leg-pompáfabb 's leg-roppantabb Birodalomnak ditső-

fégét tartoztak fel-tartani, noha előttök voltak fok Tsászároknek véghetetlen vesztegetéseik, 's minden-féle bújafágban szabados léledzéseik: de még is mind ezek ellent nem állván, el-hitették magokkal, hogy soha ők a' valóságos nagyságra el nem juthatnak, hanemha a' magok Századjoknak ezen fesslett bújafágát meg-útálván, a' józan és mértékletes életnek ama szép példájához mind inkább inkább közelítenek, mellyek a' leg-tisztább józan-okofságnak 's a' valóságos ditsőségnek ízlésén fundáltattak. — A' régiségnek ezen nagy embereit követvén Vespásiánus Tsászár, magát a' pompának 's ruhában való bújafágnak ellenfégének ki-jelentette, 's az ő egész maga-vifelésével ezen alázatofságát 's fzelídfégét ki-mutatta. Ezen szép virtusaival azt nyerte Vespásiánus, hogy a' bújafágnak mind inkább inkább áradó ö-zönének gátot-vetett, 's az asztalokra tett temérdek költségeket, fok száz famíliáknak nagy hasznokra, meg-kifsebbítette: mert látván a' Tsászári asztalnak eggyügyűségét, ők is kezdték ezt a' telhetetlen pompát szégyenleni. *Præcipuus restricti moris auctor Vespasianus fuit, antiquo ipse cultu victuque: obsequium inde in Principem, & æmulandi amor, validior quam pœna ex legibus et metus.* Tacit. Annal. Libr. III. c. 55. — Ez a' rendeletlenség, melly már

már Tibériusnak orvofolhatatlannak tetszett, a' melly amaz emberi nemzetfégnek motskai Néro és Caligula alatt még inkább nevekedett, 's a' mellyet a' leg-keményebb büntetésekkel fenyegető törvények is többé ki nem írthattak, ez a' zabolátlan rendetlenség mondom, a' Vespásiánus' mértékletes és józan életének példája által meg-szégyenített. Sőt azt írja Svetónius, hogy Vespásiánus Tisztfégre sem emelte azokat, a' kik felettébb pompáztak, hogy a' józan és mértékletes élet annál nagyobb betsületre kapjon. Történt a' többek között, így ír Svetónius, hogy eggy ifjú Római lakosnak nagy Tisztféget adott, 's az arról szóló Levelet már hozzá el is küldötte. Ez az ifjú más nap' pompásan fel-öltözve 's drága illatokkal meg-fűszerfzámozva ment-bé a' Tsászárhoz a' Tisztfégnak meg-köszönésére. Vespásiánus látván az ifjúnak pompás magavifelését, 's érezvén rajta a' fok drága illatoknak szagaikat; meg-bosszonkodott reá, 's el-vette tőle a' Tisztféget, ezt mondván: *Jobbán szeretném ha fokhagyma szagot éreznék rajtad.* — Nerva, Trajánus, Antoninus, Marcus Aurélius, Severus, Alexánder, Pertinax, Auréliánus, Tacitus, Probus, egyszóval, mind azok a' Fejedelmek, valakik a' Római Tsászári székeknek legnagyobb ditsőségére szolgáltak, ezen nemes

ízléstől 's jó principiumoktól vezéreltetvén, mindenkor bámúlásra 's követésre méltó példát mutattak, mind öltözetjeikben, mind afztaljaikban. Sokan közzülök a' hadakozásnak idején nem ettek egyéb étkeket, hanem a' mellyekkel a' köz-katonák éltek; a' mellyről hogy a' katonák még inkább meggyőzettefsenek, *Alexánder* Római Tsászfár, valamikor ebédelt vagy vatsorált, mindenkor fel-húzatta fátorát, hogy minden katonák láthafsák, mennyi és mitsodás étkek hordattafsanak-fel az ő afztalára. Azt írja *Lampridius* az ő életében, hogy mikor Rómában múlatott, az ő Tsászfári Udvarának minden-napi költsége nem ment többre, hanem harmintz-öt font húusra, tizen-öt pint borra, nyóltzvan font kenyérre. Mikor nagy Inep-napok vóltak, akkor szoktak még ezen fellýül egy pár fátzánok vagy egy pár kappanok süttetni. Nem vólt semmi arany afztali-készülete, 's minden ezüst készületi is nem mentek többre három száz márknál; úgyhogy mikor fok vendégeket bé-hívatott, a' maga jó barátitól kért költsön szükféges afztali készületeket, meg-izenvén eggyyszer 'smind nekik, hogy küldjenek inafokat is, a' kik a' vendégeknek szolgáljanak: mert tselédet sem tartott többet, hanem tsak a' hányra szükfége vólt. Azt írja pedig róla *Lampridius* szava-hihető *Histórikus*, hogy ezt

Ale-

Alexánder nem valamelly mód-nélkül való takarékoságból 's fősvénységéből tselekedte; mert soha fenki nála adakozóbb nem vólt. Hanem meg vólt a' felől győzettelve, a' mint fokfzor mondotta maga is, hogy a' Római Birodalomnak nagyfágos ditsőfége nem a' pompában, hanem az Országnek erejében, és az azt igazgató Tsászárnak belső virtusaiban áll.

Tsak-nem mindenekben hasonlót ír Plutarchus ama híres Egyiptomi Királyról *Ptolemeus*ról a' Lágus' fíjáról. Ez is igen kevés asztali-készületet tartott; úgyhogy mikor nagy ebédeket tartott, a' maga barátihoz küldött asztali-készületekért, azt mondván gyakorta nékik, hogy sokkal jobban szerezte ő másokat meg-gazdagítani, mint maga gazdag lenni. — A' mi egész tsudálkozásunkat méltán meg-érdemli az, a' mit ír Synésius Próbusról a' Római Tsászárról, a' ki egy vólt a' leg-nagyobb emberek között, 's a' ki alatt Róma a' maga ditsőfégének felső póltzára ment. Tudni-illik, mikor ez a' nagy Tsászár a' Perfák ellen hadakozott, történt, hogy mikor tábora' közepén a' zöld pá'fitra le-ült 's ebédhez fogott, akkor vittek néki hírül, hogy a' Perfiai Királynak Követjei számos kísérelőkkel el-érkeztek, 's kívánnának hozzá botsáttatni. A' Próbus Tsászár' ebédje nem álltt egyébből, hanem

egy tál borsfóból, és egy darab bé-főzött dísznó húsból, mellyek előtte le-voltak téve a' pá'sitra. Az öltözetje vólt lenből készítve, 's minthogy egészen kopasz ember vólt, háló-füveg vólt fejében. De sem ruháját meg nem változtatván, sem ülő helyéből fel nem kelvén, sem a' tál borsfót maga elől el nem vitetvén, parantsolta, hogy a' Követek elébe-botsáttassanak. Elő-jövén ezek, a' közöntés után így szól nekik Próbus: „ Én vagyok a' Romai Tsászá, 's az „ én nevemmel mondjátok-meg a' ti Király- „ toknak, hogy ha magát meg nem adja, „ tehát én egy hónap alatt minden ő me- „ zeit 's szántó-földjeit olyan pufztákká té- „ szem, a' millyen kopasz tulajdon fejem.“ Ekkor le-vévén háló-füvegét, meg-mutatta nekik kopasz fejét, hogy annál jobban által-lásák, minden szavának erejét. Azután kínálta őket, hogy üljenek-le enni, ha ehetnének; mert az ő ebédje csak éhség ellen való: ha pedig nem ehetnének, úgy mindjárt dolgokra vissza-mehetnek. A' Követek meg-beszéllén a' Királynak, mitsoda állapotban találták légyen a' Római Tsászárt, el-hitette magával, hogy lehetetlen néki az olyan embereket meg-győzni, a' kiknek Tsászárok is egy tál borsfó mellé ül ebédelni: azért is személy szerént Próbus Tsászárhoz menvén, minden kívánfágát bé-tellyesítette.

Mi-

Mikor valaki az ilyen példákat olvassa, egyfelől a' szörnyű pompát, bújafágot 's vesztegetést látja, másfelől pedig a' józan és mértékletes életet, a' győzödelmekről 's szép triumphufoktól kifizettetett eggyügyűséget szemléli: bizonyosan, ha a' józan-okosfágot 's lelke-esméretét téfzi bíróul, mindenkor az eggyügyűségnek adja a' felsőféget. És ez az a' belső nemes érzés, mellyet én a' jó ízlésnek, 's a' valóságos ditsőségre való vágyódásnak fő regulájának tartok. Mikor az eggyügyűségnek 's mértékletes életnek ezeket a' régi példáit elő-hordom, nem az én tzielom, hogy ma is tökéletesen ezekhez alkalmaztassuk magunkat. A' mi Századunk 's a' mi erköltseink fokkal inkább meg-változtak, hogy-fem mint az ilyen férj-fijúi és erős virtust el-hordozhatnánk. De nem lehet-e ma is minden rangban és állapotban a' ditséretes és tisztességes közepfizerűséget mag-tartani? De melly igen ízgyenlhetnék ma fok Keresztyének magokat, látván azt, melly igen el-fajúltak a' mi erköltseink ezeknek a' tisztességes Pogányoknak erköltseiktől, és melly nagy munkába kerülne fokoknak, ha azokat, nem mondom egészen, hanem tsak némelley részben is követni akarnák! Az én eggyik tzielom ezen példának elő-hordáfokban az, hogy tanulják-meg ezekből az ifjak, hogy a' tilz-

tefséges életü 's virtufokkal ékeskedő embereket, tsupán tsak az ő szegényfégekért 's öltözetjeikben való eggyügyűfégekért meg ne útálják: mert a' szegényfég nem lehet fenkinek gyalázatjára. Ezt a' következést húzza-ki maga a' bölts Seneca, éppen azokból a' példákból, mellyeket fellyebb említettem. „ Azt hiszük-é, úgymond, hogy „ a' mi Eleink, a' kiknek virtufaik támogatják máig is ezt a' Birodalmat, mellyet „ külömben a' mi vétkeink régen le-rontottak vólna, szánakozásra méltók vólnának „ azért, hogy magok készítették magoknak „ eledelt, hogy púha ágyban nem háltak, „ és hogy sem házaikban, sem templomaikban aranyak és gyémántok nem tündöklöttek? “. *Scilicet majores nostri, quorum virtus etiam nunc vitia nostra sustentat, infelices erant, qui sibi manu sua parabant cibum, quibus terra cubile erat, quorum tecta nondum auro fulgebant, quorum templa nondum gemmis nitebant.* Senec. de Consol. ad Helv. cap. 10.

Azt vethetné ugyan valaki ellenem, hogy noha minden dítséretet meg-érdemel Áristidesnek, Címonnak, Cúriusnak, Fábriciusnak, Cátónak, 's más ezekhez hasonló nagy embereknek mértékletes életek; de még is a' szegény Közönséges-társafágokban úgy látzik, hogy maga a' Társafágnak áll-

la-

lapotja kötelezte őket az ilyen kemény és józan életre; azért is a' gazdag Országokban ezeket követni nem lehet. De a' fellyebb említett Tsászároknak példájik elegendőképpen meg-felelnek erre az ellen-vetésre. Valófággal ha ezek a' Világnak Urai, a' kiknek hatalmok semmi zabolát nem esmért, kintsek majd ki-meríthetetlen vólt, és a' kik a' leg-pompáfabb 's leg-tékozlóbb Tsászároknak állottak helyekbe, ha mondom ezek az ő nagy bőfégeiben olly dítséretes példát adtak a' dízses egygyüűségben 's a' józan mértékletességben: éppen nem látom által, miért nem lehetne fok rangjok felett pompázó 's abban betsületjeket kerelő Keresztyéneknek ezekben a' szép virtufokban valófágos betsületjeket helyhezteniek. — Mert azt kérdem én az ilyen Keresztyének-től, ha vallyon azoknak a' nagy Fejedelmeknek, kiket fellyebb elő-hoztam, nem vólt-é jó ízlések? nem vólt-é a' valófágos nagyfágról 's ditsőségről helyes képzelődések? Vallyon minden népek 's minden Századok azólta meg-tsalatkoztak-é abban, hogy az említett nagy embereket érdemek felett magasztalták? Találatott-é valaha valamelly Században tsak egygy okos ember is, a' ki őket azzal vádolta vólna, hogy az ő külfő egygyüűségek 's józan életek által a' Tsászári-ízéket gyalázattal borították vólt-

na bé? Sőt inkább nem ezek az ő szép virtu-
tusaik voltak-é azok, mellyek őket a' leg-
pompább Tsászároknál véghetetlenül fel-
lyebb magasztalták? Eggy mai köz-ember,
bár ha milliókkal bír is, hízelkedhetik-é ma-
gának azzal, hogy ő jobban meg tudja íté-
lni, miben álljon a' valóságos belső érdem,
's valóságos nagyság? Eggy mai köz-ember,
légyen az bár Gróf vagy Hertzeg, szégyenl-
heti-é azt, ha ő a' józan és mértékletes élet-
re nézve a' Trájánufokkal, az Antonínufok-
kal; a' Marcus Auréliusokkal, 's az Alexán-
derekkal eggy társaságban lehet? Hát fellyebb
kell-é ezeknél a' nemes példáknál eggy *A-
piciust* betsülni, a' ki az ételnek meg-fűszer-
fázmozásában 's készítésében leg-első mester-
nek tartotta magát, 's ezzel a' bóldogtalan
tudománnyal a' maga Századját meg-vez-
tegette? *Scientiam popinæ professus, di-
sciplina sua Seculum infecit.* Senec. de Con-
sol. ad. Helv. Hát ama fellyebb említett
nagy lelkű Tsászároknál fellyebb kell-é be-
tsülnünk ama telhetetlen 's a' dísznókhöz
inkább hogy-fem az emberekhez hasonló Ca-
ligulát, Nérót, Vitelliust, Commodust, 's
Heliogabalust? Mély nagy díszére van az
emberi nemzetségnek az, hogy valamennyi jó
Tsászárok voltak Rómában, mind azok a'
pompának 's telhetetlenfégnék gyűlölöji vól-
tak; ellenben pedig minden rossz Tsászárok,
a'

a' kik nem-tsak a' Tsászári-széknek, hanem az egész emberi nemzetiségnek is motskai voltak, a' felettébb való pompának 's bújáságnak követő voltak?

Az én tzelom továbbá ezen példáknak elő-hordáfokban az, hogy a' régiségnek ezen nagy embereiben az ő jó szíveket 's azokat a' principiumokat betsültessem, a' mellyekből folyt az, hogy ők igen kevésre betsülték azokat, mellyekben fokban helyheztenni szokták betsületjeket. A' szívnek ez a' tisztasága, 's a' léleknek ez a' nemes tulajdonfága az, a' melly mindenek felett betsületre méltó. A' leg-nagyobb gazdagfágokban is lehet valaki alázatos és mértékletes; valamint a' leg-nagyobb szegénységben is tellyes lehet a' szív fősvényféggel és kevélyféggel. Antonínus Tsászárt örökké úgy nézte a' Világ, mint egyet a' leg-nagyobb Fejedelmek között. Olly nagy tiszteletben maradt holtta után az ő emlékezete, hogy-sem a' Római nép, sem a' katonák, nem szenvedhették az ollyan Tsászárt, a' ki az ő nevét nem viselte. Alexánder Sevérus pedig azt mondta erről a' névről, hogy fokkal felségebbebbnek tetfzik az néki, hogy-sem mint azt magára ruházni mérészelné. Ez a' nagy ember, a' maga nagy lelkűségéből, melly szerént minden külfő dolgoktól független vólt, rend-szerént meg-elégedett azzal, a' mi leg-

egy-

eggyűgyűbb 's leg-közönfégefebb vólt, mind ételére 's italára, mind öltözetére, mind lakó helyére, tselédjeire, 's szolgaira nézve. — A' szívnek ezen belfő jófága 's nemes minéműfége vólt az, mellyet betsült Tuberoóban, kiről fellyebb emlékeztünk, az ő felelége; a' ki is, a' mint írja róla Plutárchus, nem szégyenlette az ő szegénységét, hanem inkább betsülte benne azt a' virtust, melly által szegénységben maradott: értvén ezen azt, hogy soha senkinek meg - rontásához, vagy valamelly tilalmas eszközöz nem folyamodott, hogy magát meg-gazdagíthassa. — Ezeket kell leg-inkább a' Históriának olvasásában a' gyermekekkel 's ifjakkal jókor meg-jegyeztetni: mert soha semmi által inkább az ő ízlések meg nem nemesíttetik, mint ezek által. — Igen hasznos ezeket a' régi példákat az újabb Históriákból vett példákkal is erősíteni. A' Hadi Tisztek elég követésre méltó szép tselekedeteket találnak *Turennek* virtusokkal ékeskedő életében; a' Püspükek 's Papi emberek *Cardinalis Ofsátéban*, és a' *Fenelonéban*; a' Tanuló emberek *Boyléjében*, *Scaligerében*, 's máfokéban.

§. V. Méltóságok 's Betsületek. — A' Méltóságok, 's az azokkal együtt járó betsületnek jelei, hízelkedhetnek ugyan az embereknek kevélységének 's híjábanvalóságá-

gá-

gának; de nem adhatnak néki femmi belső nagyságot 's valóságos betsületet, mert mind ezek kívül vagynak az emberen; nem adhatnak sem a' testbe sem a' lélekbe femmi új minéműséget, meg nem szabadíthatják az embert femmi hibáitól, főt inkább fokkal láthatóbbakká 's tetszhetőbbekké tézik azokat. Azok a' kik a' dolognak külső ragyogásától magokat meg-vakíttatni nem engedik, hanem mindenről józanon szoktak ítélni, úgy nézték eleitől fogva a' nagy méltóságokat 's tisztségeket, mint valóságos terheket, mellyekkel ők inkább terheltetnek, mint-sem meg-tiszteltetnének. Nints femmi az embereknek szeméik előtt se nagyobb se ragyogóbb, mint a' Királyi hatalom: de a' mellett nints is ennél femmi, se bajosabb, se terhefebb. Az a' fényes ditsőség, melly a' Királyi székek körül tündöklök, méltán tsudáltatja velünk azokat, a' kik e' nagy pompáról önként le-mondván, köz-emberekké lettenek: ellenben, azok a' fok-féle munkák, mellyek a' Királyfágtól el-válhatatlanok, még inkább tsudáltatják velünk azokat, a' kik annak terhét mind hóltig viselik, és számos kötelefségeit híven bétölteni igyekeznek. — Azok az ifjú 'Sidóniufok, a' kik el nem fogadták a' Királyi páltzát, mellyel meg-kínáltattak, által-látták, a' mint Hephæstion szól rólok, hogy fok-

kal

kal nagyobb ditsőség legyen a' Királyfágnak el nem fogadásában, mint annak vifelésében. *Primi intellexistis, quanto majus esset Regnum fastidire, quam accipere.* Curt. L. IV. Ide való *Abdolonymus*nak szép felelete is, mellyet minekutánna a' szegénységnek porából fel-emeltetett, adott vólt Nagy Sándornak ezen kérdéfére: *Hogyhogy vifelhetted-el jó Abdolonymus illy sokáig azt a' nagy szegénységet, a' mellyben éltél? — Engedjék az Istenek, úgymond, hogy a' Királyfágot olyan erővel 's bátorsággal hordozhassam! Utinam, inquit, eodem animo Regnum pati possim!* Melly szép ki-fejezés ez, *Regnum pati!* mellyel elő-adja *Abdolonymus*, hogy a' Királyfágnak terhe, súlyosabb a' szegénységnek terhénél. — *Numa Pompilius* a' Római Népnek második Királyja, tsak-nem erőszakosan kényszerítettett arra, hogy a' Királyfágot fel-vállalja; úgymint a' melly a' Királynak nevezete alatt őt minden jobbágyának szolgájává tézi. *Tacitus* és *Próbus*, a' kik a' Római Tsászári székeknek ékességei vóltak, mind a' ketten akarajok ellen erővel tétettek Tsászárokká. Az első azzal mentette magát, hogy ő öreg és erőtelen ember lévén, ha hadakozás lész', nem vezetheti személy szerint katonáit a' hartzra: de a' Tanáts azt felelte néki, hogy az ő böltsefére 's nem ere-

erejére bízattatik a' Birodalom, és hogy az ő belfő érdemét, nem pedig testét választották a' Tsászárfágra. *Quis melius quam senex imperat? Imperatorem te, non militem facimus. Tu iube, milites pugnent: animum tuum, non corpus eligimus.* Vopisc. in vita Taciti et Probi. Az a' Levél, mellyet Próbus Tsászár írt eggynek a' Birodalombéli leg-főbb Tisztek közzül, az ő valófágos belfő indulatit eléggé ki-nyilatkoztatja: „Soha sem kívántam, úgymond, azt „a' méltófágot a' mellyben vagyok; kéntelen fogadtam-el, most is tsak azért vifelem, mert ha le-tenném, félek hogy a' Birodalom újabb veszedelembe keveredne. „ — Az újabb időkben is, Maximiliánus Tsászár' halála után, némelly hatalmas Királyok mindent el-követtek, hogy Tsászárfágra léphefsenek. Nevezetefek voltak köztök, I-ő Ferentz Frantzia Király, és V-dik Károly Spanyol Király. A' Választó Fejedelmek, hogy a' dolognak hamarabb végét érhefsék, közönfégefen abban eggyeztek-meg, hogy mind a' kettőt ki-zárják, 's magok közzül válasszanak Tsászárt. E' szerént közönféges eggyezésből Tsászárnak választották Fridriket a' Saxóniai Választó-Fejedelmet, a' ki Bölsnek nevezetett. Ez két napot kérvén-ki magának a' gondolkozásra, a' harmadik nap' illendő alá-

zatofsággal meg-köfzönte a' több Választó-Fejedelmeknek, hogy tőlök annyira betsültetett; de idős ember lévén, nem ítélte magát alkalmasnak olly nagy teréhek viselésére: azért is femmi kéréssel 's erőltetéssel is annyira nem vehették, hogy a' Tsászfágot fel-vállalja. A' több Választó-Fejedelmek arra kérték tehát őt továbbá, hogy nevezzen maga olly Férjfiat, a' kit alkalmasnak ítél a' Tsászfágra. Ettől is fok ideig vonogatta magát; de végre, a' kényszerítésnek ellene nem állhatván, azt mondotta, hogy V-dik Károlyt leg-alkalmatobsabbnak ítéli a' Tsászfágnak viselésére. — Azt a' mit a' Tsászfágról 's Királyfágról mondok, minden egyéb hivatalokra 's tiztségekre is ki lehet terjeszteni. A' Római bölts Tsászárok, kikről fellyebb emlékeztem, foha fem bíztak femmi Tiztséget 's hivatalt ollyakra, a' kik nagyon vadászták azt, 's felettébb esdeklettek érte; hanem inkább mindenkor ollyaknak adták, a' kik futottak a' hivatal előtt. Tudni-illik, a' mint Lámpridius Alexánder Sevérusnak életében írja, a' hűfégtelenfégnak sürü fetétfégn is által-látták azt ezek a' jó Tsászárok, hogy a' Közönféges-társaság nem bízzattathatik bátorfággal másokra, hanem tsak azokra, kiknek van leg-alább annyi belső érdemek 's virtusok, hogy az illyen nagy

ter-

terhet néminémű félelemmel vállalják magokra. — Azt írja Plinius, Trájánus Tsászárról is, hogy nagy szorgalmatossággal az olyan Férjfiakat kereste-ki, a' kik kerülték a' hivatalokat, hogy a' Közönféges-társaságnak terheit azokra bízza. Mind ezek a' példák azt mutatják nekünk, hogy a' leg-fényesebb Tisztfégekben is nints semmi valófággal nagy, hanem csak az a' veszedelem, melly azokat környül-vézi; hogy a' valófágos ditsőfégg abban áll, hogy tudjon az ember a' hivatalok nélkül el-lenni, vagy azokat egyedül a' köz-jónak elő-mozdításáért vállalja-fel. Mihelyt valaki a' Tisztfégeket mód nélkül kívánja 's keresi, mindárt azoknak rabjává tévzi magát: de ha azokat megtudja útálni, úgy felettek minteggy fel-eme-li magát.

§ VI. Gyözödelem, Nemesség, Elmebéli-tehetfégek, Hír 's név. — Ugyan azon egy titulus vagy tzm alá zárom mindezeket, noha egymástól különböznek: mert mindezek nagyon hízelkednek az embernek, 's úgy látfzik, hogy már ezek néminéműképpen az ő tulajdonfágai. De noha ezek fokkal elébb-valójók, mint-sem azok, mellyek egészen kívülöttünk vagynak, minéműek a' gazdagfág, pompás épületek, kertek, 's egyebek: még így is mindazáltal nem áll ezekben a' valófágos nagyfág 's ditsőfégg.

Q

A'

A' mi a' Győzödelmeket illeti, ha va-
gyon itt alatt valamelly dolog olyan, melly
egyik embert a' másik felett fel-emelheti,
úgy látszik, hogy egyebek felett tseleked-
heti ezt az a' ditsőfé, melly származik a'
szereztés hadakozásfokból 's győzödelmek-
ből. Eggy Király, vagy Fő Hadi Vezér,
a' ki száz 's több ezer embereknek paran-
tsol, a' ki mint ennek a' nagy testnek él-
tető lelke, eggy szavával mozgatja azt,
eggy jel-adásra száz ezer karokat emel-fel;
a' ki előtt le-hullnak a' magas kö-falak, a'
ki előtt a' hamuba temettetnek a' roppant
Városok, a' ki előtt reszketnek egész Or-
szágok: úgy látszik hogy az ilyen ember
fokkal nagyobb másoknál, 's az Istenfé-
nek lángoló mennyköveivel láttatik bírni.
Azonban ha hideg vérrel 's a' józan-okos-
ság által meg-világosított szemekkel meg-
vi'sgáljuk a' régifének híres Vitézeit, azo-
kat az Országokat el-rabló 's pusztító Nagy
Sándorokat; úgy találjuk hogy ez a' hadi
vitézség, hasonló a' tündérhez, melly mesz-
széről látszik valaminek, de ha közelébb mé-
gyünk hozzá, el-tűnik, és hogy leg-gyak-
rabban nem egyéb annak principiuma, ha-
nem a' fősvénység, kevélység, igazságta-
lanfág, 's kegyetlenfég. Ez az a' mit meg-
jegyez *Seneca* mindazokról a' Vitézekről 's
Ország-hódolókról, a' kik a' régi időkben
leg-

leg-nagyobb betsületet szerzettek magoknak.
 „ Találunk, úgymond, fok Vitézeket, a'
 „ kik a' tüzet és fegyvert Országokról Or-
 „ szágokra hordták; a' kik a' leg-erősebb
 „ Városokat meg-vették, 's győzödelmes
 „ fegyvereket, mellyeket ember vérrel mo-
 „ fogattak, tsak-nem a' földnek végfő szé-
 „ léig vitték. De ezek a' fok népeknek
 „ meg-győzőjik, vallyon tulajdon kívánfá-
 „ gaikon 's indulatjaikon győzödelmesked-
 „ tek-é? Nem találtak ezek fenkire, a' ki-
 „ nekik ellenek állhatott volna: de magok
 „ is nem állhattak ellent a' kevélyfégnék 's
 „ kegyetlenfégnék. — Minek lehet egyéb-
 „ nek nevezni, hanemha dühösfégnék, azt
 „ a' nyughatatlan indulatot, mellyel Nagy
 „ Sándor Á'siának Országait pusztította?
 „ Van-é abban valamelly böltsefség 's dí-
 „ tséretre méltó tulajdonfág, hogy ő a' föld-
 „ nek lakosít az ő leg-kedvesebb jószága-
 „ iktól, szabadfágoktól, 's életektől is meg-
 „ fosztotta? a' rablást és a' pusztítást min-
 „ den-felé vitte, el-kezdvén azt Görög Or-
 „ szágon, a' mellynek a' maga neveltetését
 „ közönhette. Melly szörnyü dühösége az
 „ a' hafzontalon ditsőfégre való vágyódás-
 „ nak, mellynek meg-elégítésére kitsíny
 „ vólt eggy Világ! Soha sem felelt fenki
 „ Nagy Sándornak igazábban 's böltsebben,
 „ mint az a' töle el-fogattatott Tengeri-tol-

„ vaj, a' kitől midőn Nagy Sándor azt kér-
 „ dezte volna; *mitsoda jussal háborítja*
 „ *ő meg a' tengeren való szabad járást?*
 „ — *Azzal* úgymond, *a' mellyel te az*
 „ *egész Világot pusztítod. De minthogy*
 „ *én ezt az élet' módját tsak kitsiny ha-*
 „ *jókkal követem, Piratának 's tolvajnak*
 „ *neveztetem; te pedig, a' ki nagy hajós-*
 „ *seleggel rablasz, Világ' hódolójának hí-*
 „ *vattatol.* — Eleganter & veraciter Ale-
 „ xandro illi Magno quidam comprehensus
 „ Pirata respondit. Nam cum idem Rex ho-
 „ minem interrogasset, quid ei videretur,
 „ ut mare haberet infestum? Ille libera con-
 „ tumacia: Quod tibi inquit, ut Orbem ter-
 „ rarum. Sed quia id ego exiguo navigio
 „ facio, latro vocor; quia tu magna classe,
 „ Imperator. „ — Mi vólt az; a' mi meg-
 „ fojtotta a' Césár' szívében a' hűségnek, en-
 „ gedelmességnek, igazságnak, emberiségnek,
 „ 's háládatosságának indulatit, mellyekkel tar-
 „ tozott viseltetni az ő Hazája eránt, melly
 „ őt a' magához hasonló lakosok közzül ki-
 „ vévén, fok Fő-tisztfégekkel 's betsületekkel
 „ meg-ékesítette? Bizonyosan nem egyéb, ha-
 „ nem a' zabolátlan kevélység, annak a' ha-
 „ zug ditsőségnek szomjúhozása, melly fzerént
 „ mindeneken fellyül kívánt héjazni, 's a'
 „ melly nagyra-vágyás nem szégyenlette vele
 „ azt mondatni, hogy inkább fzeretne akár-
 „ melly

melly faluban első lenni, mint-sem Rómában második. *Quid C. Cæsarem in sua facta pariter ac publica immisit? Gloria & ambitio; et nullus supra cæteros eminenti modus.* Sen. Epist. 90. Mi indította Cæsárt arra, hogy kedves Hazájának kebelében fereffze-meg azt a' fegyvert, mellyet egyedül annak ellenségeinek vérekbe kellett volna mártani? Mi indította arra, hogy az ő Hazájától vett hatalmat arra fordította, hogy a' szolgafágnak vas jármát tegye annak vállára? Kétfélg nélkül úgy gondolkozott, a' mint a' pártosoknak fejek Civilis mondotta, hogy minden szabad annak, a' kinek fegyver van kezében, és hogy soha sem szoktak számot adni a' győzödelemről.

Valóféggal ha valamelly józan-okofsággal 's egyenes lélekkel bíró ember, által-olvasza Plutárchus' munkáját, mellyben a' leg-híresebb Görögöknek 's Rómaiaknak életeket le-írja, ha gyakorta meg-kérdezi lelki-esméretét, 's tulajdon szívének belfő érzését; lehetetlen hogy Nagy Sándornak vagy Cæsárnak, vagy ezekhez hasonló, mindenkor ártatlan vérben feredő Vitézeknek adja az elsőféget 's a' leg-nagyobb tiszteletet. — Meg lehet ezen-kívül, hogy nagy Vitéz 's bátor Generális légyen valaki, 's azonban fok-féle hibákkal főt gonofzfágokkal tellyes légyen. Mikor az ember öket az ő ma-

gánofságokban vizsgálja, mikor egész életeknek folyását fontlja veti; el-tsudálkozik azon, melly nagy külömbfég légyen egy híres Hadi Vezér, 's egy nagy-ember között. Hogy azért az Ifjak az ilyen híres Hadi Vezérekről okos 's a' mellett igaz ítéletet hozhassanak, jókor meg kell őket arra tanítani, hogy a' melly minéműfégek benne dítséretre méltók, mindenkor meg-külömböztesék azoktól, mellyek benne kárhoztatást érdemelnek. Lehet dítsérni vitézfégeket, bátorfágokat, előre-néző elméjeket, 's okosságokat; de azonban szánni kell azt benne, ha az ő szép tálentomaikat 's tehetségeiket, bújafágra 's feslettségre fordítják. Sokan az ilyen Vitéz Generálifoknak fényes tselekedeteiknek ragyogásaik által meg-vakíttatván, azt sem látják ő benne, mellyek valófágos bűnök, 's igazfágtalanfágok; főt gyakran, mint valamelly virtust, úgy dítsérik benne a' bűnt is, a' melly közönfégés kárhoztatást 's gyalázatot érdemelne. Tsak akkor lehet igazán tsudálásra méltó és ditsőfégés a' győzödelem, mikor a' hadnak igaz oka vólt, 's mikor a' Hadi Vezér nagy böltsésséggel vezérlett mindeneket. *Nihil honestum esse potest, quod iustitia vacat. A valófágos ditsőfég soha je válhat-el az igazfágtól.* Ha a' Hadi Vezéreket 's a' katonákat nem a' köz-jónak elő-mozdítása 's a' Hazának böl-

do-

dogítáfa, hanem tsak a' ragadománynak v. prédának reményfége lelkelíti a' hartzban; úgy az ő erejek nem érdemli a' bátorfágnak vagy vitézfégnek nevezetét, hanem inkább vadfágnak, vakmerőfégnek, 's kegyetlenfégnek kell azt nevezni. *Animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur; audacice potius nomen habeat, quem fortitudinis.* Cic. Offic. Libr. I. n. 63.

A' mi a' nagy Famíliából való származást, 's Nemefi rangot illeti; meg kell valani, hogy igen hathatós eszköz ez a' mások' betsülésének 's tisztelésének meg-nyerésére. Ez a' tisztelet néminémű maradványa annak az adónak, mellyel tartozik a' maradék az ő Elejiknek; úgymint a' kiknek Hazájok mellett tett hűféges fáradozáfaikat soha eléggé meg nem jutalmaztatja, hanemha őket az ő maradékjokban is meg-betsüli. — A' háládatofságon kívül, melly bennünket arra kötelez, hogy a' nagy-embereket ne tsak addig tiszteljük míg élnek, hanem az ő tölök származandó maradékjokban is, úgymint a' kik az ő hafznos munkájik által az utánok következő Századoknak böldegfágokat is elő-mozdították; ezen a' háládatofságon kívül mondom, az Országának vagy Közönféges-társafágnak java is azt kívánja, hogy a' Nemefeknek maradékjaik meg-betsül-

tsültefsenek, hogy így ez a' betsület mind inkább inkább ösztönözze ezeket is arra, hogy fo ha az ő Nemes Elejiknek virtusai-iktól el ne távozzanak, hanem azokat nevelni 's ékefiteni igyekezzék. *Omnes boni semper nobilitati favemus; et quia utile est reipublicæ nobiles homines esse dignos majoribus suis, et quia valet apud nos clarorum hominum, et bene de republica meritorum, memoria etiam mortuorum.* Cic. pro. Sext. n. 21.

De hogy ez a' betsület, melyet a' Nemesi rangnak adunk, valófágos betsület, és a' tiszteletnek adaja légyen; szükség hogy önként való légyen az, és a' szívből származzon. Mihelyt valamelly Nemes ember juls szerént kívánja azt, 's erőszakosan húzza magára; már azzal egészen el-vefzti azt, 's a' betsület ő reá nézve változik gyűlölféggé 's útálatá. A' melly ember tsak azért kevélykedik, hogy ő nagy Famíliából született, más embereket meg - útál, 's magát mindenektől kívánja betsültetni; az illyen Nemesnek kevélyfége fokkal inkább megférti kinek kinek maga szeretetését, hogy-sem mint azt valaki igazán betsülhetné. — Valófággal mitsoda ditsőfégg is vagyon abban, hogy valakinek híres Eleji légyenek, ha azokhoz éppen semmit sem hasonlít? A' mi Elejinknek virtusaiik lehetnek-é a' miéink, ha

ha mi magunk mindentől ürefek vagyunk? Vallyon a' szobákban fel-függesztetett füstös képek, mellyeken valakinek Eleji láttatnak, tehetik-é őt betsületesé, ha maga nem érdemes a' betsületre? Ha pedig valaki csak abban keresi a' betsületet, hogy ő hat vagy hét száz esztendőig fel-mehet Famíliájának lajtorjáján, míg végre a' régifégnek letéttségében egészen el-veszti azt; úgy mindnyájan egyformán Nemefek vagyunk, mert mindnyájunknak régi eredetünk vagyon. *Non facit nobilem atrium plenum fumosis imaginibus. - - Animus facit nobilem.* Senec. Epist. 44. *Idem omnibus principium, eadem origo. Nemo altero nobilior, nisi cui rectius ingenium, et artibus bonis aptius.* Sen. L. III. de Benef. c. 28. — A' Nemefségnek igaz kút-feje tehát a' belső érdem, és a' virtus. Hányszor nem láttatnak olyan Nemefek, kik rész-szerént tudatlanfágok 's alkalmatlan vóltak, rész-szerént fesslettfégek által az ő Elejiknek motskák? Hányan vagynak ellenben olyan parasztok, a' kik nemes tselekedeteik által az ő eddig meg-útáltatott Famíliájokat a' porból fel-emelik? Szép dolog valakinek a' maga jeles virtusai által Elejinek híreket fel-tartani 's öregbíteni: de még sokkal szebb dolog olyan ditsőféget hagyni maga után, mellyet semmiben sem köszönhet Elejinek, és így a' maga nem pén-

zen, hanem érdem által nyert nemességét egyedül magának közfönni, 's egy új famíliának tör'sökének lenni. Tibérius Császár azt mondotta vólt Curtius Rúfusról, hogy *az magdtól születetett.* Curtius Rufus videtur mihi ex se natus. Tacit. Annal. L. XI.

Azt írja Sallustius, hogy mikor a' Római Nemések egy érdemes Hazafinak azt vetették szemére, hogy nem régi Famíliából születetett, így felelt nékik: *En ugyan nem kérkedhetem Elejimnek festett képeikkel, virtusaikkal, 's győzödelmeikkel: de ha szűkség, elő-hozhatom azokat a' jutalmakat, melyeket saját vitézségemmel érdemlettem. Meg-mutathatom a' seb-helyeket, melyeket vettem Hazámnak óltalmazásában. Ezek az én tüzimereim 's Nemes Leveleim, melyek nem Atyáimról maradtak reám, hanem a' melyeket tulajdon munkámmal 's vitézségem által szerzettem.* „ Hæc sunt „ meæ imagines, hæc nobilitas, non hæreditate relicta, ut illa alijs, sed quæ ego „ plurimis meis laboribus & periculis quæ „ fivi. “ Sall. in Bello. Jugurth. — Azt írja Livius a' IV-dik Könyvben, hogy a' Közönfeges-társaságnak mindjárt kezdete után, nagy ellenkezés vólt a' Nemesség és a' Közfégg között. A' Nemések gyalázatjoknak tartották a' Közönfeges lakosokkal a' házafság által egyyefülni. Söt fok fel-fúvalkodott

Ne-

Nemefek nehezen láttattak fzenvedni azt is, hogy a' Közfég ugyan azon levegő-eget szívja-bé, 's ugyan azon Napnak sugárától világofíttasék. A' Tifztfégeket annyíra magoknak foglalták Rómában, hogy felette fok érdem kívántatott-meg valamelly közönfeges lakosban arra, hogy valamelly tifzteséges hívatalra léphefsen. Ez a' két rend között való egyenetlenfég soha tökéletesen a' Köz-társafágban el nem töröltetett. Azt írja Sallustius *Metellus*ról, hogy az ő fok szép minémüfégei nem kevésbé homályofíttattak-meg az által, hogy igen nagyra tartotta magát, 's másokat meg-útált; a' melly is a' Nemefségnek közönfeges hibája. *Cui quamquam virtus gloria, atque alia optanda bonis superabant; tamen inerat contemptor animus et superbia, commune nobilitatis malum.* Sall. in bello Jugurth.

Ha nagy lélek kívántatik arra, hogy valaki a' maga nemefségéről el-felejtkezzen, és soha azért magának betsületet ne kívánjon: valójában még nagyobb léleknek jele az, ha azok, a' kik tulajdon érdemek által magas póltzra emeltettek, elébbi szegényfégeket 's alacsony forfokat nem szégyenlik. Azt írja Svetónius Vespásiánus Tsászáról, hogy ő a' maga hajdani szegényfégét 's alacsony forfát nem-tsak nem szégyenlette, hanem azzal ditsekedett is. Gyakorta nevette azok-

azoknak bolondfágokat, a' kik az ő eránta való hízelkedésből az ő Famíliájának régiségét egészen Herkulefig akarták fel-vinni. Minden éltendőben rend-szerént ki-ment Rómából az ő Atyjának kitsíny majorjába, a' mellyben született, melly vólt *Rietiben*; a' melly is noha az ő alattsony forfát 's szegénységét minden nap' észébe-juttatta, de azért soha azt se nagyobbíttatni, se szépíttetni nem engedte. Az ő Fija Títus, amaz emberi nemzetfégnék gyönyörűége, mikor halálos betegfégnébe esett, ebbe a' kis majorba vitette-ki magát, hogy napjait ott végezhesse-el, a' hol az ő édes Atyja született és meg-halt; a' mint ezt meg-jegyzi Svetónius az ő életében. Pertinax Tsászárok, a' ki egygy vólt a' maga Századjának nagy emberei közzül, míg Ligúriában három éltendő-kig múlatott, mindég az ő Atyjának kitsíny házatskájában lakott; 's noha azután azt pompás épületekkel környül-vétette, de még is meg-hagyta középben édes Atyjának kitsíny kunyhóját, hogy légyen az az ő hajdani szegénységének 's alattsony forfának élő oszlopa. Tudni-illik, sokkal több személybéli virtufokkal 's belfő érdemekkel ékeskedtek ezek a' nagy Tsászárok, hogy-sem mint az ő nemességéktől vagy famíliájoknak nagyfágától kénteleníttetek vólna gyámolító oszlopokat költsönözni. Soha sem olvassuk, hogy

hogy valaki ezeknek a' nagy embereknek az ő hajdani alattsony forfokat szemeikre vetette volna, vagy azért a' nekik tartozó tiszteletet kitsinyíteni akarta volna. — XII-dik Benedek Pápa egy Mólnár' fija volt; azért Cardinális korában is Lifztes Cardinálisnak hívattatott; de azért soha ezt nem szégyenlette, főt inkább testvérjének leányát is nem kívánta valamelly Grófnak vagy Bárónak adni, hanem egy közönséges Kereskedőnek adta feleségül, azt mondván gyakorta, hogy a' Pápanak olyannak kell lenni mint Melki'fédeknek, a' kinek ne légyen semmi Nemzetfége. — Cardinális *Brogni*, a' ki a' Constántiai 'Sinatnak Præfese volt, gyermek korában fok ideig a' díznókat őrzötte, Némelly Szerzetesek beszédbe eredvén vele, mikor a' nyáját legeltette, különös elméséget tapasztaltak benne; azért is kérték, hogy menjen-el velek Rómába tanulni, 's még lehet valaha valami belőle. *Brogni* reá álltt, 's minekelötte el-indúlt volna, egy tiszmadiához ment egy pár tiszmát venni, de nem vólt elegendő pénze a' ki-fizetésére: azért is a' tiszmadia el-engedett néki egy-néhány garast, olly fel-tétellel, hogy akkor fizesse-meg, mikor Cardinálissá léfz'. Meglett a' mit a' tiszmadia tsak nevetégből mondott, 's *Brogni* Cardinális a' már akkor meghaltt tiszmadiának maradékának böven megfizet-

fizette azt, a' mivel adós maradt. Brogni a' maga hajdani alacsony állapotját nem-tsak nem szégyenlette, hanem azt akarta, hogy annak emlékezete örökre fel-maradjon. Azért is mikor a' Genevai Püspökséget igazgatta, a' Sz. Péter' temploma elébe egy kis kápolnátskát építtetett, annak falaira márvány-kövekre metfzettette-ki hajdani szegény állapotját; először ugyan úgy metfzettetvé-ki magát mintegy kondást, mezít-lábasan, a' mint a' dísznókat legeltette; azután más oldalon ki-metfzettette szépen a' tsizmákat is, mellyeket rész-fzerént hitelben adott néki által a' tsizmadia. Ezt a' metfzést még ma is lehet szemlélni Genevában.

A' mi az *elmének szép tehetségeit* illeti, bár akármelly tündöklő légyen is az a' ditsőség, mellyet a' Nemefi rang, a' Vitézfég, 's a' győzödelem ad; de még is sokkal más-félőbb az, a' melly az elmének szép tehetségeiből 's táalentomaiból származik. Úgy látszik, hogy ez egészen a' mi fajátunk, 's tulajdon jószágunk. Nem határoztatik ez, mint a' katonai vitézfég, tsak bizonyos időkre 's alkalmatofságokra, 's nintsen is fok ezer karokra szükfége, hogy a' maga fényét ki-mutathassa. Sokkal inkább fel-magasztalja ez az embert, mint-sem vagy a' gazdagfág, vagy a' nagy família, vagy a' tífzfég 's méltófág; mert mind ezek kívülöttünk vagynak:

de

de a' szép elme tulajdon jószágunk, 's a' mi
 belső valóságunkra tartozik. — Mindazáltal
 éppen nem az elme az, a' mellyben áll az
 embernek belső érdeme, 's valóságos ditső-
 sége. Fel-tézem hogy valakinek elméje
 minden szükséges tudományokkal fel vagyon
 ékefítve; fel-tézem hogy jártas a' föld-mé-
 résben, a' Böltselkedésnek minden részeiben,
 a' Törvényben, Ékefen-szóllásban, Poéfis-
 ben: mind ezek tsinálhatnak valakiből *tú-
 dós* embert, de nem tsinálnak jó embert.
Non faciunt ista bonos, sed doctos. Sen.
 Epist. 106. Mitsoda pedig egy tudós em-
 ber, ha semmi sem egyéb, hanem tsak tú-
 dós? Leg-többször egy nagyra-vágyó, má-
 fokat meg-útáló, magával kérkedő, 's ditse-
 kedő állat, a' kit *Tertullianus* Atya így ne-
 vez, *animal gloriæ* az az, *ditsőség' állatja*.
 Lehet-é a' Nap alatt, rész-szerént szánako-
 zásra, rész-szerént útálatra méltóbb ember,
 mint az olyan Túdós, a' ki a' maga tudo-
 mányában fel-fúvalkodván, a' betsületnek
 telhetetlen kívánója, a' ki szüntelen széllel
 és füsttel táplálja magát, 's a' ki nem kíván
 egyébütt élni, hanem tsak egyebeknek felő-
 le való vélekedéseikben? *Filep* Macedóniai
 Király, Nagy Sándornak édes Atyja, igen
 elevenen meg-érezttette ezt a' bolond híjában-
 valóságot *Menecrates* Orvossal; a' ki mivel
 egynéhány betegeket szerentséfen meg-gyó-
 gyí-

gyított, ebben fel-fúvalkodván, magát *Meg-tartó Jupiter*-nek nevezte. Több vendégekkel együtt ebédre hívatván Menecratest, meg-parantsolta inasainak, hogy ennek a' Jupiternek külön asztalt terítsenek, és semmit se tegyenek elébe egyebet, hanem egy füstölő edényt, a' mellybe eleven szenekre töményt 's fűszerfzámokat vessenek. Asztalhoz ülven a' számos vendégek, 's le-ülven a' magájához Menecrates is, eleinten nagy betsületnek tartotta azt, hogy a' Király tsak ötet füstölteti, a' több vendégeket pedig nem: azért is dölfösen emelgette fellyebb fellyebb szemöldökeit. De mikor látta, hogy a' több vendégeknek külömb külömb-féle drága étkek hordattatnak elejekbe, néki pedig semmit se visznek egyebet, hanem tsak mikor a' füst ritkúlni kezd, egy egy kis töményt vetnek a' füstölő edénybe, kezdte magát szégyenleni; annyi-
val inkább, hogy a' több vendégeknek katzagásokra, így kellett néki ülni mind addig, míg az ebédnek vége nem lett. A' mikor éhen 's szomjan, és tsupán tsak füsttel jólakva ment haza, minden jelen-valóknak nagy nevetésekre. *Lásd. Aélianus' XII-dik Könyvét, 's Athenéusnak VII-dik Könyvét.*

A' mi tehát a' tudományokban 's az elmének tehetségeiben betsületünkre szolgál, éppen nem magok azok az elmének tehetségei,

fégei, hanem az a' hasznos vég, a' mellyre azokat fordítjuk. Nevezetesen, az alázatosfág 's szelídség, nagyon öregbíti a' tudománynak betses vóltát 's érdemét. Szép dolog, mikor némellykor a' nagy tudományú emberek nem szégyenlik meg-vallani, hogy hibáztak, 's valamiben el-tévelyedtek. Így, írja Celsus *Hippocratesről*, hogy önként meg-vallotta, hogy a' főnek öfzve-varrattatásáról hibás értelemben vólt. A' melly vallás-tételről azt jegyzi-meg Celsus, hogy ez, a' nagy elmének valófágos jele: mert a' szégyen elmék a' Világért se vallanak azt meg, hogy valamiben hibáztak, hogy el ne vezessék azt a' keveset is, a' mellyel bírnak. *De futuris se deceptum esse Hippocrates memoriae prodidit, more magnorum Virorum, et fiduciam magnarum rerum habentium. Nam levia ingenia, quia nihil habent, nihil sibi detrahunt. Magno ingenio, multaque nihilominus habituro, convenit etiam veri erroris simplex confessio.* Cels. L. VIII. c. 4.

Szép dolog látni azt a' Tűdősokban, mikor egymással valamelly kérdésről minden harag, indúlatoskodás, 's annyival is inkább motskolódás nélkül tudnak vetélkedni. Ezt írja Ciceró magáról: *Nos & refellere sine pertinacia, & refelli sine iracundia parati sumus.* — Szép dolog látni a'

R

Tű-

Túdófsokban azt is, ha másokkal örömet közlik az ő jegyzéseiket 's munkájikat, és a' mennyiben rajtok áll, azon törekednek, hogy a' mások' munkájik mennél tökéletesebben jöjjenek világofságra. Méltán dítsértetik ezért *Tillemont* és *Hérouval*, a' kik örömet bóldogították mind azokat, valakik akármiféle tudományban az ő tanátsaik 's jegyzéseik nélkül szükölködtek.

A' mi a' *hírt*, *nevet*, 's *betsületet* nézi, ez közönfégefen úgy tartatik, mint legdrágább 's leg-betsefebb jó a' Világon az élet után. Mit is kellene ítélnünk az olyan emberről, a' ki éppen érzéketlen a' betsületre, és a' ki éppen érzéketlen arra, mitsoda ítlettel legyenek ő felöle még a' jó emberek is. Valófággal ez nem-tsak felettébb való kevélyfégnék jele, a' mint Ciceró szóll, hanem azt is mutatja, hogy az illyenben nints femmi kegyefség; femmi érdem és betsület. De a' betsületnek felettébb való vadászása, 's annak minden alatsony módokon való kóldúlása, nem-hogy valamelly nagy léleknek jele vólna, hanem inkább egy hűábanvaló embernek tzímere ez, a' ki magát széllel táplálja, 's az árnyékot valófág helyett ragadja-meg. Mindazáltal nagy részént ez az embereknek közönféges erötelenfégek, mellyet gyakorta lehet tapasztalni még a' külömben érdemes emberekben is; a' kik is
ott

ott keresik a' betsületet és ditsőféget, a' hol az nem találtatik. Azt írja Plutárchus a' Nagy Sándor' Atyjáról Filepről, hogy az minden-féle dolgok által igyekezett magának betsületet szerezni. Az Órátorokkal együtt perórált, hogy ékesen-szóllása ditsértésék: rend-szerént el-küldötte szekereit az Ólympiai játékokra, 's valamikor azok a' jutalmat el-kapták, szorgalmatosan fel-metszettette gyözödelmeit újabb újabb pénzekre, mellyeket veretett. A' mu'fikásokat magához hívatta, hogy nékik a' mu'fikálásban letzkéket adjon; azt állítván magáról, hogy ő minden mestereknél fellyebb-való. Ekkor esett az, hogy egy mu'sikus igen elmés, de azonban nem igen fértő felelettel elméjére adta néki az ő bolondfágát, ezt mondván: *Ne engedjék az Istenek Király, hogy te valaha olly bóldogtalan légy, hogy ezeket én nálam jobban tudjad.* — Úgy látszik, hogy el-értette Filep Király ezt az elmés vágást; azért is mikor egyszer ebéd-felett Nagy Sándor több mu'sikusokkal együtt igen szépen mu'sikált és énekelt volna: *Nem szégyenled-é, úgymond Filep, hogy ollyan jól tudsz mu'sikálni?* Valófággal vagynak ollyan tudományok, a' mellyekben való tökéletesség egy közönséges embernek betsületére vagyon; de a' mellyekbe a' Fejedelemnek nem lehet mélyen ereszkedni, úgy

mint a' kinek az ő betses idejét nagyobb és
szükségesebb dolgokra kell fordítani. *Néró*,
a' kinek különben szép elméje 's elevenége
vólt, méltán kárhoztattatott azért, hogy el-
mellőzte azokat, mellyekre kell előre ké-
szülni egy Fejedelemnek, adván magát a'
metzésre, festésre, éneklésre, 's ló-hajtásra.
*Nero puerilibus statim annis vividum ani-
mum in alia detorsit: cælare, et pingere,
cantus, aut regimen equorum exercere.*
Tacit. Annal. L. XIII. c. 3. A' melly Feje-
delemben a' valóságos ditsőfégnék ízlése va-
gyon, soha sem keresi az ilyenekben a' be-
tsületet. Tudja ő miket kelljen néki tanul-
ni; és miket nem. Még ha valamelly tudomá-
nyhoz igen erős hajlandósága vagyon is,
azt is tudja magában mérfékelni, és a' maga
idejét a' leg-szükségesebb munkákra fordíta-
ni. — Ciceró a' Tusculani' Kérdéseiben ne-
veti Demosthenest azért, hogy nagyon örült
annak, mikor a' víz' méríteni menő leányok-
tól, vagy a' piatzon áruló kúfároktól ditsér-
tetett. De vallyon maga nem sokkal job-
ban szomjúhozta-e a' betsületet, mint De-
mosthenes? Halljuk-meg magát, miképpen
festi-le tulajdon szívének ezen erőtlenségét
a' Pláncius mellett mondott Mentő-beszédé-
ben. Vissza-jöven, t. i. Sicíliából, a' hol
Quæstorjagot vívelt, azt gondolta, hogy
az egész Római Birodalomban nem is be-
széll-

széllnek akkor egyébről, hanem tsak arról, melly dítséretesen folytatta légyen ő a' maga hívatalát. Illy kevély gondolatokkal meg-tellyefedvén, vette útját *Puteolinak*, minthogy tudta, hogy ott a' feredő' kedvéért igen fok Fő-emberek 's Asszonyfágok szoktak öfzve-feregelni. Ott minekutánna egy darab ideig múlatott, 's a' maga dítséretéről senkitől semmit nem hallott volna; végre egy valaki mellé ereszkedvén, azt kérdi tőle, ha régen jött-é ki Rómából, és mitsoda hírek vagynak ott? *Rómából?* felel Ciceró, *hát nem tudod, hogy most jövök vissza az én-Tartományomból?* *Úgy bizony!* *most jut eszembe*, mond egy másik, *hogy Ciceró Áfrikába volt küldve. Nem Áfrikába*, mond Ciceró haragosan, *hanem Sicíliába.* — *Igen igen!* mond egy negyedik, *most rémlik már előttem, hogy Syracúσαι Quæstor volt 'ő kegyelme:* holott Syracúsa nem tartozott Sicíliának ahoz a' részéhez, a' mellyben Ciceró Tisztartószkodott. Mindezekben Ciceró felette igen megfégnyenlette magát, 's azt írja, hogy ez a' történet fokkal többet használt néki, mintha minden jelen-valók őt hosszas complementekkel köszöntötték volna. Úgy látszott mindazáltal, hogy ez a' hasznos letzke ezt a' dítséretnek mód nélkül való szomjúhozását ő benne egészen el nem óltotta. Valahol

tsak módját ejtheti, mindenütt nagy dítsérettel szól magáról, úgyhogy az Olvasó maga is szégyenli. Különösen ki-tetfzik ez a dítsőfégre való vágyódása azon Leveléből, mellyet írt Luccéjus Histórikushoz; a' mellyben kéri, hogy az ő Consulfágának Históriáját adja-ki az ő életében, hogy gyönyörködhesen a' maga betsületének halláfaban. Sőt arra ösztönözi, hogy ne vigyázzon szorosán a' Históriának regulájira, hanem inkább hallgafson a' barátfágra, és több jót írjon felőle, mint-sem a' mennyire méltónak itéli. *Ut et ceteri viventibus nobis ex libris tuis nos cognoscant, & nosmet ipsi vivi gloriola nostra perfruemur. — Itaque te plane etiam atque etiam rogo, ut ornes ea vehementius etiam, quam fortasse sentis, et in eo leges Historiæ negligas - - - amonique nostro plusculum etiam, quam concedit veritas, largiaris. — A' mi pedig leg-tsudálatosabb, ez az, hogy fok emberek nem esmérík-meg ezen erőtlenségeket, 's tagadják, hogy ők a' betsületet vadásznák. Ciceró azt írja Brútushoz: *nihil est in me inane; nam neque debet*: nints bennem semmi híjábanvalóság, mert nem is kell lenni. Cátónak pedig azt írja, hogy soha senki a' népnek dítséretét 's tapfolását kevesebbé nem kívánta mint ő. *Si quisquam fuit unquam remotus, et natura,*
te*

et magis etiam, (ut mihi quidem sentire videor) ratione atque doctrina, ab inani laude & sermonibus vulgi, ego profecto is sum. — De hogy jobban által-láthassuk, melly nagy erőtlenség légyen ez az emberben; elég arra, hogy nyírsuk-fel szemeinket, és nézzük-meg mitsoda nagy-lelkűség 's szép virtus lett légyen az némellyekben, hogy a' betsületet mód nélkül nem vadázták. Némelly szép tselekedetek, mellyeket a' Históriakból elő fogok hozni, eléggé meg fogják e' virtusnak szépségét velünk éreztetni.

I-ször. A' virtusokkal ékeskedő, de a' betsületet mód nélkül nem kereső ember meg-esmérteti magát azzal, hogy tulajdon dítserítetését nehezen hallgatja, magáról pedig mindenkor alázatofan ért és szól. Ez az alázatofság hasonló a' szüzességnek fátyolához, a' melly a' valóságos szépséget a' mikor láttatik el-fedezni, még inkább ki-mutatja 's neveli. Eggy igen szép példáját látjuk ennek *Nígerben*, a' ki Nap-keleten Tsá-fzárnak kiáltatott; a' kit midőn némelly Órátorok dítserő beszédekkel akartak megtisztelni, nem engedte azt meg, 's a' meg nem engedésnek oka még inkább dítseretre méltóvá tette őt, mint-sem akármelly Panegyris, melly felőle mondattatott volna.

„Dítserjétek, úgymond, előttünk a' régi jó
„Királyokat 's híres Kapitányokat, hogy

„ az ő tselekedeteikből meg-tanúlhafsuk,
 „ miképpen kelljen magunkat vífelnünk. Az
 „ élő embereket, nevezetefen pedig a' Tsá-
 „ szárokat, nem azért dítsérik, mintha meg-
 „ érdemelnék, hanem azért tsapodárkodnak
 „ nekik, hogy tőlök valamelly jutalmat kap-
 „ hafsanak. A' mi engemet illet, én azt
 „ akarom, hogy míg élek, addig szerezse-
 „ nek, holtom után pedig dítsérjenek.“

2-szor. A' virtufokkal ékeskedő, 's a-
 azonban a' maga betsületét mód nélkül nem
 kívánó ember, meg-esmérteti magát azzal,
 hogy a' mások' betsületjeknek öregbítésében
 ízívesen munkálódik. Azt írja Lívius a'
 XXXVII-dik Könyvben, hogy Scípió Áfri-
 kánus, tsak-hogy meg-nyerhesse azt, hogy
 az ő atyjafija Scípió küldettefsék Ántiochus
 ellen Á'siába, azt ígérte, hogy valamíg a'
 had tart, kéz lesz' ő alatta Hadnagyfágot
 vífelni. Meg is tselekedte a' mit ígért, és
 foha a' győzödelemnek leg-kifsebb részét is
 magának tulajdoníttatni nem engedte, ha-
 nem azt egészen atyjafijánál meg-hagyta.
 Gyakorta mondotta, hogy Ántiochus nem
 vólt kifsebb ellenfége Rómának, mint Anni-
 bál; azért is az ő atyjafija meg-érdemli,
 hogy *Ásiaticusnak* hívatásék, valamint
 hogy ő *Áfricánusnak* neveztetik. — Azt ol-
 vafsuk M. Aurélius' életében is, hogy noha
 igen nagy kedve lett volna néki a' maga
 leá-

leányát Lucillát el - kísérni Nap-keletre, a' hol akkor Lucius Vérus dítséretesen folytatta a' hadakozást: de csak azért el nem ment, hogy az ő jelen-léte Lucius Vérusnak nevedő hírét meg ne kifsebbítse, 's a' Római nép a' hadnak szerentsés végződését ne néki, hanem a' Tsászárnak tulajdonítsa. Tudjuk Xenophonból, mitsoda hűféggel 's engedelmefféggel, Cyaxaresnek tulajdonította Cyrus minden gyözödelmeit 's szerentsés ki-meneteleit. Plutárchus maga elő-befzelli, miképpen vifelte légyen ő magát egygy Követffégben, mellyet az ő Hazája bízott vólt reája a' Tartománynak Proconfuljához. A' tárfa meg-betegedvén az úton, kénteleníttetett el-maradni, úgyhogy Plutárchus csak egyedül maga vitte-véghez, még pedig igen szerentséfen a' Követfféget. Viffza-térvén, arra kérte őt az ő édes Atyja, hogy a' Követffégnek folytatását 's szerentsés ki-meneteletét úgy adja-elő, mintha mind a' ketten jelenlettek vólna; a' mellyet Plutárchus örömeff meg is tselekedett. — Az a' nagy barátfág, melly vólt Ciceró és Hortenius között, 's a' mellynek közép-pontja Atticus vólt, annál inkább dítséretre 's követésre méltó, hogy igen ritka ez, ugyan azt a' hívatalt követő emberek között. Azt írja Ciceró a' híres Órátorokról írtt munkájában, hogy mikor Lélius a' másodikk Scípiónak lelki barátja

két ízben sem mehetett arra, hogy valamely nagy ügyben a' Bírakat tökéletesen meg-győzhesse, 's mikor jó baráti arra kérék, hogy azért meg ne tsüggedjen, hanem harmadszor is szereztsét próbáljon; maga Lélius arra kérte őket, hogy adják-által azt az ügyet Gálba Prókátornak, a' ki azt fokkal nagyobb böltséféggel 's ékesen - szóllással fogja óltalmazni: a' minthogy Gálba egyfzeri Befzéde által az ügyet ditsőfégen meg-nyerte. Meg kell vallani, hogy nem kitsiny léleknek gyümöltse, a' maga betsületét felebarátjának hafznának e'képpen áldozni-fel. De ebben az időben, azt mondja Ciceró, közönféges vólt még az a' virtus, hogy kinek kinek meg - adták a' mágájét. *Erat omnino tum mos, ut faciles essent in suum cuique tribuendo.*

Mindenkor tsudálkoztam Virgiliusnak azon egyenefségén 's nagy lelküfégen, melly fzerént Horátiust maga szerezette-bé a' *Metzénás'* esmeretsfégebe 's barátságába; noha tarthatott vólna tőle, hogy talán idővel ez a' nagy Poéta a' Metzénás' kedvéből őt ki-ejtheti, vagy leg-alább azt eránta meg-kitsinyítheti. De meg-mondja Horátius az ő VI-dik Satyrájában, hogy soha sem vólt se tisztább, se nemesebb ház a' Metzénásénál, ahol a' tsapodárfágnak 's hízelkedésnek indúlati kedvesek nem vóltak. Ott egyiknek ér-

galmazásával. Ezek a példák esmeretefek; de igen kevés követőket találnak már ma. Sokan a leg-kifsebb gyalázatra vagy méltatlanfágra egyszeriben el-hagyják a szolgalatot; a mellyből meg-tetfzik, hogy nem a Közönséges-társaságnak javát, hanem tsupán a magok hasznokat keresik. Kevesen vagynak olyanok, mint ama Lacedémon-béli lakos, a ki mikor a Tanátsbéli emberek közzé bé nem vétettetett, nagy örömmel ment haza felefégehez, örvendvén azon, hogy az ő Hazájában három száz férjfiak találtak, kik ő nálánál erre a hivatatra alkalmatofabbak.

Miben áll tehát rövideden a valóságos ditsőség és nagyfág? Valami egyszer kívül van az emberen, valami közös a jókkal és a rosszakkal, mind az nem teheti az embert valósággal betsületessé. A szív az, a mellynek minéműségéről kell minden embernek ítéletet hozni. A szívből származnak a nagy szándékok, a nemes tselekedetek, és a szép virtufok. A valóságos nagyfág, melly semmi-féle kevélység, pompa, és nagyra-vágyás által nem követtethetik, áll a füzembélybéli minéműségekben, és az indulatoknak nemességeiben. A melly ember valósággal nagy; jó az, adakozó, nemes szívű; tsak azért szereti a gazdagfágot, hogy abból másokat részeltethessen; tsak azért

azért viseli a' hivatalt, hogy Hazájának szolgálhasson, a' feslettségnek ellene-állhasson, 's a' virtust virágzóvá tehesse. Valósággal az ő belől, a' minnek kívül láttattatik; főtt, inkább akar jó lenni, mint annak látszani: ha szegénységre hívtattatik, azt nemefsen hordozza; ha méltatlanfágokkal illetetik, azokat békével el-türi; örömet szolgál annak, a' ki tőle bosszú-állásnál egyebet nem várhatna; Hazájának 's Vallásának köz-javát mindennél fellyebb betsüli, 's ha a' szükség kívánja, kész annak minden jószágát, munkáját, betsületét, főtt életét is fel-áldozni. Ezek azok, a' mellyek tézrik a' valósággal nagy és betsületre méltó embert. — Ha a' leg-szebb tselekedetektől a' kegyefséget 's egyenes lelket külön-szakasztod, el-vesztik azok minden érdemeiket, 's közönséges útaltnál egyebet nem érdemelnek. Nagy Sándornak részegeskedése, jó barátinak tulajdon kezével való meg-ölése, a' dítséretnek mód nélkül való szomjúhozása, 's az a' felfúvzkodott kévélyfége, melly szerént magát Jupiter' Fijának hívtattatta; mindezek mondom, meg-engedhetik-é, hogy mi ötet mint valósággal nagy embert, úgy betsüljük? Mikor látjuk, hogy Márius, és azután Sylla, a' Hazafijaknak véreket árasztják, tsak-hogy tulajdon hatalmokat meg-erősíthessék, lehet-é őket többé betsülnünk, még

azo-

azokért a' külömben híres győzödelmekért is, mellyeket az ellenfégen nyertenek? De mikor ellenben azt halljuk Títusról, hogy el-vesztett napnak tartotta azt, mellyen valakivel jól nem tett: *Amici! diem perdidit!* mikor a' foglyokat el-botsátó Theodófiustól azt halljuk: *Vaiha a' sír-halmokat is megnyithatnám! hogy a' holttaknak is életet adhatnék*; mikor azt olvassuk az Ifjabb Scípióról, hogy mikor eggy különös szépfégű Fejedelmi leányzót fogfágba ejtett, azt tífzta szüzességében nem-tsak meg-örizte, hanem az azt el-jegyző mátkájának vissza is adta; egyszóval, mikor fok nagy embe- reknek emberféges, könyörülő, magok haz- nokkal nem gondoló, a' köz-jót szívefen böl- dogító nemes tselekedeteiket olvassuk, le- hetetlen hogy tsudálkozásra, bámúlásra, 's azon személyek eránt való szeretetre és tífz- teletre ne indíttassunk.

Az újabb Históriákban is találunk hel- lyel helyel olyan tselekedeteket, mellyek minden tífzteletre 's követésre méltók. Mi- kor I-ső Jánost a' Frantzia Orzági Királyt némelly Tífztjei arra ösztönözték, hogy bon- tsa-fel a' Frigyet, a' mellyet kötött, azt fe- lelte: *Ha az igaz-mondás, 's hűség az egész földnek színeről szdmkivetésbe üzet- tetnék is; még is menedék helyet kellene annak találni a' Kiralynak szívében és szd- já-*

jában. I-fő Ferentz Frantzia Király, a' Pávia mellett esett ütközet után így írt haza édes Annyának: *Affzonyom! minden elveszett; tsak a' betsület nem.* Azután mikor fogfágából nem akarta V-dik Károly külföldben ki-erefszteni, hanemha egy olyan békeség-kötésben eggyez-meg, melly Frantzia Országának gyalázatos lett volna, azt írta a' maga Ágenfének, hogy mondja-meg V-dik Károlynak, hogy *készebb lesz' holtig rabságot viselni, mint-sem olly békeségbe eggyezni-meg, melly Frantzia Országának kisebbségére 's gyalázatjára tzelezná.* — Mikor némellyek azt vetették szemére IV-dik Henrik Frantzia Királynak, hogy nem tud parantsolni Rupella Városának, így felelt: *Valamit akarok úgymond, mindent véghez-vihetek én ebben a' Városban; mert semmit sem akarok egyebet, hanem tsak a' mi helyes és igaz.* — Mikor ama dühös Líga, melly IV-dik Henrik ellen öfve-esküdt vólt, azzal fenyegette *Hárlait* a' Pári'si Parlamentnek Præsesét v. Elöl-ülőjét, hogy ha Bourbon' részéről el nem áll, fejét véteti; azt felelte: *Nints nékem sem fejem, sem életem, mellyet fellyebb betsülnék annál a' Jzeretetnél, uellyel Istenem, Kirdlyom, 's Hazám eránt viseltetem.* Mikor a' Ligának némelly vérengző tagjai környül-vették a' Parlamentet, hogy annak tag-

tagját fel-kontzolja, akkor is azt kiáltotta Hárlai: *A' lelkem az Istené, a' szívem a' Királyé, a' testem az erőszaké; azt tsinálhatja vele, a' mit akar.* Mikor Buszy bé-ment a' Parlamentbe, hogy el-olvassa azoknak neveiket; a' kiket a' Liga a' Város' tömlöztzébe parantsol vitettetni, 's mihelyt a' Hárlai' nevét ki-mondotta, a' Parlamentumnak több tagjai egyszeriben fel-állttak, 's őt a' tömlöztzbe kiférték, hogy az ő fogfágának tárfai légyenek. — A' -melly ágyú golyóbis ama híres Frantzia Generálist Türennét meg-ölte, ugyan az el-fszakasztotta vólt jobb karját egy Hilárius nevezetű Kapitánynak. A' mellyet látván az ütközetben jelen-lévő fija, nagyon kezdette írnatni édes Atyjának forfát; mellyre ez a' megkeferedett szívü 's nagy fájdalmakat szenvedő édes Atya azt mondja kedves fijának: *Ne engemet írats édes fijam. hanem ezt a' nagy embert, a' ki itt fekszik mellettem.* — Mesmes Henrik hívatalt kérvén II-dik Henrik Frantzia Királytól, ez ajánlotta néki a' Parlamentumnál az első Prókátori hívatalt. Mesmes azt mondja rá, hogy *az a' hívatalt nem üres.* A' Király azt feleli, hogy *üres léjz' mihelyt akarom; mert éppen nintsen meg-elegedésemre az az ember, a' ki most ezt a' hívatalt viseli.* A' ne-mes szívü Mesmes, minekutánna hosszu be-

beszédekkel 's minden alázatossággal mentette azt a' fzemélyt, a' ki azon hivatalt vállalta, így szól utóljára: *Felséges Uram! inkább akarom holtig a' földet kapálni, még pedig tulajdon körmeimmel, mint-sem ilyen ajtón menni valame ly hivatalra.* E' bátor és nemes szókon annyira megindult a' Király, hogy a' már szintén csaláltott Férjfit elébbi hivatalában meg-erősítette. Hírével esvén ennek Mesmesnek nemes tselekedete, mély szerezént a' maga hasznát felebarátjának boldogfágának önként fel-áldozta; el-ment hozzá, hogy azt néki meg-köszönje: de Mesmes igen nehezen fogadta-el tsak annak meg-köszönését, azt mondván, hogy *az olly igazságos dolog vólt a' mit tselekedett, hogy azért leg-kiszebb köszönetet sem érdemel, és ha azt el-múlatta volna, soha az ő lelke esmérere holtig tsendes nem lehetett volna.* — Mikor az e'féle tselekedeteket olvassuk, ellent-állhatunk-e annak a' hathatós bé-nyomásnak, mellyet ezek tsinálnak a' mi szíveinkben? Ennek a' tiszta, egyenes, 's a' Világnak veszedelmes principiumai által még meg nem vesztegetett szívnek bizonyfága ez, melly a' mi ítélet-tételünknek finór-mértéke lehet, 's a' mellyet úgy nézhetünk, mint a' valófágos nagyfágnak 's ditsőségnek fundamentomát. Figyelmezzünk tehát ennek az egyenes szív

S

nek

nek bizonyfágára, valamikor az embereknek fényes tselekedeteikről akarunk ítéletet hozni. — Jól tudom én azt, hogy nem elegendők a' parantsolatok és a' példák arra, hogy az embert a' tökéletes virtusnak követésére fel-serkentsék: hanem ezeken kívül nagy szükfég vagon az Istennek kegyelmére. Hogy is kételkedhetnénk e' felől mi Keresztyének, holott magok a' régi Pogányok is meg-vallották ezt? *Bonus Vir sine Deo nemo est. An potest aliquis supra fortunam, nisi ab illo adjutus, exsurgere? Ille dat consilia magnifica et erecta.* Senec. Epist. 41. De soha eléggé nem lehet e' nemes példákat az Ifjak előtt emlegetni, hogy a' kegyefségnek 's egyenefségnek indulati mind inkább inkább nevelkedjenek ő benne, és a' virtust mind inkább inkább meg-tanulják betsületben tartani. Valamikor a' bölts Tanító Mester az Ifjak előtt valamelly Históriat el-olvas vagy el-befzéli, kérdezze meg tőlök, mit találnak abban szépet vagy rútat, dítiséretre vagy gyalázatra méltót? meg fogja tapasztalni, hogy ritkán tévelyednek-el a' jól nevelt gyermekek a' szépnek és a' rútnak meg-választásában. Mikor látják hogy Régulus kézzebb a' szörnyü kínokra vissza-menni, mint-sem esküvéssel tett ígértét meg-rontani; mikor hallják Tzírusnak, Scípiónak szüz életeket, 's a' kívánfágon

vett

vett gyözüdelmeiket; mikor látják a' régi Rómaiaknak tisztefséges szegényfégeket, de azonban Hazájok eránt való állhatatos és meg-ólthatatlan szereteteket, 's mikor ezeket a' mai bújálkodó, pazérló, sem Istennek sem embereknek nem szolgáló embereknek életekkel öfzve-vetik, lehetetlen hogy az elsőeknek ne adják a' felsőféget. Azt mondja Seneca *Attalusról* az ő egyik Tanítójáról, hogy mikor hallgatta azt, a' szegényfégről, szüzefségről; mértékletes életről, 's a' tiszta lelki-esméretről; mindenkor megtelleyesedett szíve a' virtus eránt való szeretettel, és a' bűnök eránt való ifzonyodással. *Ego certe, cum Attalum audirem; in vitia, in errores, in mala vitæ perorantem, sæpe misertus sum generis humani. Cum vero commendare paupertatem cœperat, - - sæpe exire e' Schola pauperi libuit. Cum cœperat voluptates nostras traducere, laudare castum corpus, sobriam mensam, puram mentem, non tantum ab illicitis voluptatibus, sed etiam supervacuis libebat circumscribere gulam et ventrem.* Senec. Epist. 108. Szükség azért a' gyermekeket figyelmetefekké tenni azokra szép példákra, mellyeket terjeszt előnkbe a' régi Pogár y História; úgymint a' kik semminek tartottak mindazokat, mellyek az emberen kívül vagynak, 's nem betsültek egyebet.

bet ő benne, hanem a' szívnek jó minémű-
fégeit, úgymint a' virtust és az Isteni félel-
met. Ez a' virtus az, azt mondja Seneca,
a' melly meg-nemelíti azokat is, mellyek
kívül vagynak rajtunk. Betsületessé téfzi a'
szegényléget, nyomorúságot, 's tömlöztöz-
tetést. *Quidquid attigit virtus, in simi-
litudinem sui adducit et tingit: actiones,
amicitias, interdum domos totas, quas
intravit, disposuitque, condecorat: quid-
quid tractavit, id amabile, conspicuum,
mirabile facit.* Senec. Epist. 60. — A' bölts
Pogányoknak tanítárok fzerént, a' Király
tsak akkor nagy, ha jól-tévő és adakozó;
a' néki adattatott hatalommal tsak azért kell
néki élni, hogy fokkal jól tehessen. A' gyö-
zödelmesnek, vitéznek, 's győzhetetlennek
neveit fokkal kevesebbre kell néki betsülni,
hogy-fem mint azt, hogy Haza' Atyjának
neveztettség; a' melly nevezet szüntelen
emlékezteti őt az ő el-múlhatatlan kötelefsé-
gére, mellyben áll egyszer'smind az ő fő
ditsősége. *Proximum Dux locum tenet,
qui se ex Deorum natura gerit, beneficus
ac largus, & in melius potens. Hæc af-
fectare, hæc imitari decet: maximum ita
haberi, ut optimus simul habere.* Senec.
L. I. de Clem. c. 19. Cetera cognomina
honorati data sunt. - - Patrem quidem Patriæ
apellamus, ut sciret sibi datam potestatem
patri-

patriam, quæ est temperatissima, liberis
 consulens, suaque post illos reponens. Ibid.
 c. 14.

Úgy látszik, hogy semmit sem lehet
 már tóldani ezekhez a' szép parantsolatok-
 hoz 's nemes példákhoz, mellyeket a' Po-
 gány Históriák adnak előnkbe. De halljunk-
 meg tsak egyy Böltset, a' ki nem Socra-
 tesnek és Plátónak, hanem a' Jésus Kristus-
 nak Oskolájában tanúlt; halljuk-meg Sz.
 Ágoston Doktort, a' ki minekutánna egyy
 valósággal nagy Fejedelemnek képét le-írja,
 eggynéhány vonásai által eléggé meg-tanít
 bennünket arra, melly fokkal fellyebb-valók
 légyenek a' Keresztyéneknek jó tselekedetei-
 keik, a' Pogányoknak virtusaiknál. „ Nem
 „ azért nevezzük mi, így szól Sz. Ágoston
 „ Doktor, nagyoknak és böldegoknak a'
 „ Keresztyén Fejedelmeket, hogy fok ide-
 „ ig országoltak, hogy békefében haltak-
 „ meg, 's koronájikat gyermekeikre botosá-
 „ tották, hogy a' Hazának ellenfégeit meg-
 „ alázták, 's azokon gyözödelmet nyertek:
 „ mert mind ezek közösek lehetnek a' rossz
 „ Fejedelmekkel, a' kik az ördögöknek imá-
 „ dójik. Hanem tsak akkor nevezzük mi
 „ öket nagyoknak és böldegoknak, mikor
 „ az igazfégot virágoztatják; mikor az öket
 „ tisztelő Népnek dítséretére fel nem fúval-
 „ kodnak; mikor valami jót tselekeféznek,

„ azt nem magoknak, hanem az élő Isten-
 „ nek tulajdonítják; mikor nem-tsak magok
 „ félik és szeretik az Istent, hanem annak
 „ tiszteletét egész Országokban virágoztat-
 „ ják; mikor ama romolhatatlan Országot
 „ a' földnél fellyebb betsülik; mikor fokkal
 „ gyorsabbak a' meg-engedésre, hogy-fem
 „ a' büntetésre; ha büntetnek is, tselekeznek
 „ azt egyedül az Ország' javára, nem pe-
 „ dig a' bosszú-állás' kívánfágának ki-elé-
 „ gítésére; mikor a' testi gyönyörűségeknek
 „ annál inkább ellent-állnak, mennél szaba-
 „ dabban üzhetnék azokat; mikor inkább
 „ szeretnek tulajdon indúlatjaiknak, mint-
 „ fem a' földnek népeinek parantsolni; 's
 „ végezetre, mindezeket nem a' híjában-va-
 „ ló ditsőségért, hanem az Isten' szereteté-
 „ ből, 's örök idvefségeknak meg-szerzéfé-
 „ ért tselekeznek. “

A' régi Pogányfág nem tsepegtethetett
 illy nemes indúlatokat a' szívbe, mellyek
 embernek maga szeretetétől, 's a' híjában-
 való ditsőségnek kívánásától tiszta légyenek.
*Hæc omnia faciunt, non propter ardorem
 inanis gloriæ, sed propter caritatem fe-
 licitatis æternæ.* Egyedül a' Jésus Kris-
 tusnak oskolája az, melly az embert arra a'
 tökéletességre emelheti, hogy magáról tel-
 lyességgel el-felejtkezzen, minden szerentsé-
 jét, betsületét, 's ditsőségét egyedül az Is-
 ten-

tennek tulajdonítsa. Ebből az oskolából jöttek-ki azok a' fok Keresztyén Hérók, a' kik mindenjeket, valamivel tsak bírtak, az Isten' ditsőfégenek fel-áldozni készek vóltak.

A' LUXUSRÓL, VAGY POMPÁRÓL.

Ezen a' fzőnn értjük közönségesen az azokkal a' jókkal való vissza-élést, mellyeket az Isteni gondvifelés enged nekünk, hogy velek éljünk. Hogy a' luxus vagy pompázás valamelly Országban meg - szenvedtetsék, meg - kívántatik arra, hogy ez a' luxus ne folyjon azokból a' rossz principiumokból, mellyek le-rontják a' Famíliákat, 's hafzontalanokká tézik a' Hazafijakat. — Vagyon olyan luxus, melly az embereket ki-pallérozza, darabos erköltseiket meg-egyengeti, képzelődéseiket meg-éleliti, 's esmérteiket nagyobb nagyobb tökéletetségre emeli. Ezt a' luxust lehet nevezni a' jó ízlésnek 's elméségnek, nem pedig a' bűnöknek 's vétkecs indúlatoknak luxusának. Ha valamelly Országban a' luxus, vagy a' ruhában való pompázás erőt kezd venni, szükfég hogy annak fundamentoma légyen a' szélesfen kiterjedő hafznos kereskedés, a' melly nélkül ez az Orzágnak szegényítéfére 's romláfára

fog tzelozni. A' pompa által némelly gazdagabb famíliák igen fokba kerülő újabb újabb módizásokat szoktak bé-hozni: ezeket a' többek, noha annyi tehetfégek nints, tsupa kevélyfégből 's nagyra-vágyásból követik. E' szerént a' pompa napról napra terjed és öregbedik; azonban a' jövedelem fennmivel fe szaporodik. A'hol eggyfzer a' luxus erőt véfzen, ott természet szerént ifzonyodnak az emberek a' házafságtól. Azok is a' kik házafságban élnek, tselefkzik azt inkább nagyobbra való vágyásból, hogy-fem mint szeretetből. Mennél inkább nő a' pompa, annál gyalázatofabbá léfz' a' szegényfég; 's ez a' gyalázat, melly magánál a' szegényfégnél százszorta el-szenvedhetetlenebb, annál többeket véfz' arra, hogy a' lopás vagy gyilkofság által magokon valamit segítsenek. — Eggy nevezetes Író nem régiben arra a' vakmerő képtelenfégre vetemedett, hogy azt állította, hogy a' lakosoknak büneikben áll valamelly Orzágnak ditsőfége 's bőfége. Nints könnyebb, mint ennek az állításnak hamifságát mind a' józan-okofságból, mind a' Históriaból meg-mutatni, a' mellyben mint valamelly tükörben, világosan láthatjuk, hogy minden Ország annál közelébb ment a' maga el-enyészéféhez, mennél messzebb távozott azoktól a' virtusoktól, mellyekkel a' birodalomnak fundálóji 's elfő lakofi ékesked-

kedtek. A' luxus, vagy a' pompa, vólt kezdője ennek a' veszedelemnek, 's azok a' fok rendetlenfégek, mellyeket a' pompa szült, nem fokára tökéletességre vitte azt. Hafzontalan mentegeti némellyik a' felettébb való pompát azzal, hogy fok mesterembereknek munkát és kényeret ad: mert nintsenek-é hafznofabb 's az emberhez illendőbb munkák, mellyekben ezek a' kezek foglalatoskodhatnának, 's a' Közönfégestársfágnak hafznot, magoknak pedig élelmet szerezhetnének? Az új-módinak fel-találójánál, melly fokkal fellyebb kell betsülni azokat, a' kik a' mesterfégeknek, míveknek, vagy hajókázásnak fzerentséfebb folytatására valamelly hafznos eszközt találtak-fel?

A' hol a' luxus vagy felettébb való pompázás erőt véfzen, észre - vehetetlenül meghomályosodik ott az elme, 's a' szív el-púhúl a' gyönyörűfégeknek közepette.

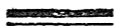
*Rövid Beszéd; mellyet a' Frantzia Nemzeti Gyűlésnek egyik érdemes tagja Ra-
baut Úr élő szóval a' Gyűlésben el-mon-
dott 1790-ben, két millió Protestáns
Lakosoknak képeiben.*

Uraim!

Minthogy a' Nemzeti Gyűlés azt végezte, hogy a' Gyűlésnek azon tagjának feltétele, a' ki a' maga értelmét most leg-köz-
zelébb el-mondotta, közönféges vi'sgálásra
botsáttasék: kétfég nélkül meg-engedtetik
énnekem, hogy öt meg-tzáfoljam, 's azo-
kat a' vezedelmes fundamentomokat, mel-
lyeken vélekedését építette, nyilván-valókká
tégyem. Meg-vallotta ez a' bölts Órátor,
hogy nints semmi jussunk arra, hogy az em-
bereknek titkos gondolatjaikra bé-hafsunk,
hogy azokat meg-gátoljuk; de ezzel még bi-
zonyosan sem valamelly meg-jegyzésre méltó
dolgot, sem mélyen meg-fontoló igazsá-
got nem mondott. Mert soha semmi idő-
ben semmi Tyrannusnak 's kegyetlen Ural-
kodónak még tsak elméjébe sem ötlött az,
hogy a' gondolatoknak titkaiba bé-rontson;
's kétfég nélkül a' leg el-nyomattatottabb
jobbágyoknak, 's az örökös rab szolgáknak
is meg-vagyon az a' szabadságok, mellyet

az

az én előttem szólló férjfijú a' szabad embereknek ajándékozni méltóztatott. — A' maga hofszú beszédének ezt vetette utána: „ A' gondolatoknak ki-nyilatkoztatásának, „ vagy közönségessé való tevésének veszedelmes következései lehetnek; erre kell „ tehát szükfégesképpen vigyázni, 's a' Törvénynek igyekezni kell azt meg-akadályoztatni, hogy valaki a' maga gondolatit igen szabadon ki ne mondja: mert az „ új Vallások éppen ebből eredtek. “ Itt a' beszédnek már egyéb híjja nem vólt, hanem hogy eggy' Törvény-szék állíttatásá-fel, melly különösen erre vigyázzon. — Én pedig a' magam részemről azt állítom, hogy az említett férjfijúnak ezen jóvá-hagyása 's tanátsa, a' mint ő azt ki-fejezte, igen alkalmas lett vólna arra, hogy bennünket amaz embert ölö mézfár-széknek kegyetlen dühös-fégének tárgyúl tegyen-ki, hanemha a' közönségnek ízava, mellyre nagy bátorfággal mérészelt appellálni, az ő vélekedését, mint veszedelmest, meg-vetette vólna. — Éppen így szoktak beszélni eleitől fogva azok az emberek, a' kik másokat szenvedni nem akarnak; 's maga is az emberi szívet borzadás-fal bé-töltő *Inquisitio*, az illyen veszedelmes állításokon vólt fel-építtetve. Ez a' Kerésztyén vért szomjúhozó *Inquisitio* is, az ő mézes mázos beszédjeivel mindenkor azt szok-

szokta mondani, hogy ő a' gondolatokra a' maga julsát ki nem terjeszti, hogy a' gondolkozásra nézve minden ember szabad, csak-hogy azt ki ne beféllje: de mivel annak nyilván-valóvá tevése a' közönséges rendet 's tsendeséget meg-háboríthatná, azért is a' Törvénynek szorgalmatosan kell arra vigyázni. Az ilyen állítások által vittek ezek a' türhetetlenek 's másokat nem szenvedhetők ezt annyíra, hogy ez a' vigyázásnak 'tisztje ő reájok bízattatott, melly a' gondolkozásra való tehetléget, vagy a' szabad gondolkozást, olly fok száz esztendőök alatt vas bilintsekben tartotta.

Ha ez a' *maxima*, vagy ez a' veszedelmes állítás mindenkor az ő erejében maradt volna, 's mindenkor munkába vétetődött volna: nem vólnának úgy ma fohol is Keresztyének a' földnek színén. Soha a' Keresztyén Vallás a' Világon el nem terjedhetett volna, ha a' Pogányok, a' kik előtt ezek az állítások éppen nem vóltak esméretlenek, mindenkor ezek mellett hűfégesen meg-maradtak volna, 's az újabb értelmeknek 's gondolatoknak közönségesekké való tevéseket abból az okból meg-gátolták volna, hogy ezek által a' közönséges rend meg-háboríttatik.

Uraim! az a' betsület, mellynek én ti veletek egygyütt forfosa vagyok, hogy t. i.
a'

a' Frantzia Nemzetnek Hely-tartója, 's ennek a' tiszteletre méltó Gyűlésnek egyik tagja vagyok, just ad nékem arra, hogy az én értelmemet nyilván ki-mondjam e' kérdés felől, melly most a' ti egész figyelmetes-fégtetek magára húzta. Nem kívánom tagadni előttetek, hogy ebben a' dologban, mellyet óltalmazni akarok, az én tulajdon ügyem és hasznom is forog. Ez néminémű rofz bal-vélekedést gerjeszthetne némellyekben ezen én mentő és óltalmazó Beszédem ellen: de úgy gondolkozom én, 's talán nem is tsalattatom-meg vélekedésemben, hogy a' maga igaz jusát óltalmazó embernek mentő-beszéde éppen nem lehet gyanús a' bölts ember előtt tsak azért, mert ő a' maga jusát védelmezi. Ha az Ámerikai Szigetekben nyomorgattattott bóldogtalan jobbágyok 's örökös szolgák e' tiszteletes Gyűlés előtt meg-jelennének, 's itt a' magok emberi jusfokért az égre emelt kezekkel 's könnyező szemekkel esedeznének: az, hogy ők a' magok ügyöket védelmezik, nem öntene a' ti szívetekbe semmi veszedelmes és kedvezni nem tudó bal-vélekedést, az ő mentfégnek igazfága 's hathatófága ellen, hanem inkább azt tselekedné, hogy az ő nyomorúságaikban a' ti érzékeny szíveitek részt vennének. — Ide járúl az is, hogy ezt tselekedvén, a' reám bízott leg-szentebb köte-

les-

lelségnek kívánok meg-felelni, 's az előmbe ki-szabott út-mutatás fzerént, a' magok személyekben engem' ide küldőknek akarátjokat kívánom bé-tölteni. Eggy három száz hatvan ezer lelkekből, 's azok között száz húsz ezer Reformátusfokból álló Vármegye azt a' parantsolatot adta azoknak, kik az ő személyekben e' tiszteletes Gyűlésre küldettek, hogy itt az 1787-dik Észkendőben, November' Havában, a' Protestánfok' javokra adattatott Parantsolatnak meg-erősítetében, 's meg-bővítettében munkálódjanak. *Langvedóciának* több részei is, sőt Frantzia Országának több Városai 's Tartományjai ugyan azt kívánják, hogy a' Protestánfoknak szabad Vallásbéli gyakorlás adattassék. *

Fundálom magamat nagy böltsefségű Urak, a' ti tulajdon állításeiteken, a' mikor azt kérem tőletek, hogy eggy különös Tzikelyben ezt tegyétek változhatatlan Törvényé, hogy *minden lakos a' maga gondolkozására 's vélekedésére nézve szabad; hogy jussa van neki a' maga hitét közön-*
sé-

* Ekkor sokan a' Nemzeti Gyűlésnek tagjai között fel-állttak, 's azt mondták, hogy ők is azt kívánják. Mások pedig kéz tapfoláffokkal kiáltozták: Mindnyájan, mindnyájan azt akarjuk, hogy a' Protestáns Vallásnak szabad gyakorlás engedtesék.

séges Isteni-tisztelet által nyilván-valóvá tenni; és hogy ő a maga Vallásáért senkitől nem háborgattathatik. — A' ti állításeitek 's bölts *maximájatok* Uraim ezek, hogy a' szabadság mindenekkel köz-jó és hogy minden lakosoknak egyforma julsok vagyon hozzá. E' fzerént a' szabadság minden ki-fogás nélkül, minden Frantziára egyformán ki-terjed. Mindnyájoknak egyforma julsok vagyon hozzá, vagy pedig egynek fints jufsa hozzá. A' ki azt egyenetlen mértékkel kívánja oíztani, az valóban a' szabadságnak természetét nem esméri. A' ki a' más Hazafinak szabadságát, bár akárminémü dologban is meg-gátolja, a' maga tulajdon szabadságát rontja az le, 's meg-érdemli, hogy ettől a' betses kintstől végképpen meg-fosztattassék, a' ki annak érdemét illendőképpen nem tudta meg-betsülni. — A' ti *maximátok* 's állítástok Uraim továbbá ez, hogy a' gondolatoknak 's vélekedéseknek szabadságok, az embernek meg-férthetetlen 's el-vezhetetlen julsai közzé tartozik. Ez a' szabadság leg-szentebb mindenek között, 's nyugszik ez az emberi hatalomnak határain kívül: mint valamelly szentek-szentében, úgy lakik ez a' mi lelkünk-esméretének mélyféges rejtekében, a' hová semmi halandó bé nem hat. Ezt az egyetlen-egy szabadságot so-

ha

ha sem vetették-alá az emberek a' közönfészes öfzve-fzövetkezésnek törvényeinek. Ezt hátarokba szorítani igazfágtalanfág; lerontani akarni, szentfég-törés. — Elöre ki-kérem magamnak, hogy alább meg-felel-hessek arra az ellen-vetésre, melly fzerént azt vetik némellyek ellenünk, hogy a' Protestánfoknak lelkek-esmémentén semmi erőfzak nem tétetik az által, hogy nékik a' közönfészes és nyilván-való Isteni-tífztelet meg nem engedtetik. Reménylem Uraim, hogy meg fogom én azt néktek mutatni, hogy ez valófágos igazfágtalanfág, főt elfő neme az igazfágtalanfágnak, hogy ez által a' Protestánfoknak lelkek-esmémentén erőfzak tétetik, hogy ez nem egyéb, hanem türhetetlennek lenni, az üldözésnek lelkétől vezéreltetni, igazfágtalanfágot követni, egyfzóval, úgy tselekedni másokkal, a' mint mi nem akarnánk, hogy mások mi velünk tselekedjenek. — De minthogy fzerentsém esett e' minden tífzteletre méltó Gyülésben fel-emelni az én fzómat, mellyet önt az én ajakimra a' tsupa igazfág, a' felebaráti fzeretet, 's a' Hazának bóldogfágának kívánáfá; mivelhogy arra kérlek benneteket, hogy a' mikor a' Hazafijaknak szabadfágaikat 's jufsaikat meg-határozzátok, ugyan akkor egy olyan fundamentomot tegyetek, mellyre a' Protestánfokat illető igaz törvényeket épít-

építhetsek: szükebb, hogy elsőben egy két szóval meg-mondjam, mitsoda állapotban légyenek ezek most Frantzia Országban. Meg lehet, hogy lehetnek e' tiszteletre méltó Gyűlésben olyanok, a' kik a' mi állapotunkat tökéletesen nem tudják: az illyeknek kedvéért azt mondom, hogy a' Frantzia Országban lévő számos Protestánfok, az 1787-ben, November' Havában kiadatott kegyelmes Parantsolat által egyebet nem nyertek, hanem a' mit tőlök meg nem lehetett tagadni. Úgy vagyon Uraim! újra azt mondom néminémű szégyennel, 's az én országomnak pírulásával, hogy ezek a' szegény Protestánfok nem nyertek e' Parantsolat által egyebet, hanem a' mit tőlök megtagadni lehetetlen volt. Éppen nem fundamentom nélkül való vád ez az én mondanom, hanem magának a' Parantsoltnak kifejezése ez. Ez az inkább híres, hogy sem mint igazságos és kegyelmes Parantsolat, meg-határozza a' módot, melly által a' születtettek, a' házasfűlők, és a' hólttak bé-íratattasának; meg-engedi nekik, hogy a' magok mesterfégeiket üzhessék, és hogy valamely Hazafjúi juszal bírjanak. — Ez az mind öszveséggel, a' mit magában foglal ez a' Parantsolat. — E' szerént Uraim, ímé a' XVIII-dik Században is, ama vad és tudatlan időknek vétkes *maximájokat* követjük

T

mi,

mi, melly fzerént ezt az eggy Nemzetet két rézfzre osztjuk, kik közzül az eggyiknek mód nélkül kedvezünk, a' másikon felettébb kegyetlenkedünk. Söt a' mi tsudálatofabb, némellyek néminémü nagy lépésnek tartják ezt az emberifégben, a' Keresztyéni szerezetben, 's a' Törvény-hozásban való böltsétségben, hogy azoknak a' szegény Frantzziáknak, kik száz ezrtendöktől fogva, mint meg-annyi számkivettettek, úgy tartattak az ő tulajdon Hazájokban, most újra meg-engedtetik, hogy az ő mesterfégeket gyakorolhafsák, az'az, hogy élhelsenek, és hogy az ő ártatlan gyermekeik a' fattyaknak útálatos nevezetjek alól fel-szabadíttatnak! De azonban azok a' melleleg-való rendelések vagy formálitások is, mellyeknek ez a' Törvény őket alájok vetette, fok-féle erőszakokkal, 's meg meg annyi bilintsekkel vagynak öfzve-köttetteve, úgyhogy ennek a' Parantsolatnak a' Protestánfoknál tökélfégre való vivéfe, még eddig fok rendetlenfégnél, nyomorgatásnál, és üldözésnél egyebet nem okozott. De ez olyan dolog, a' melly ellen májd akkor fogom én az én gyenge szavamat e' Gyülésben fel-emelni, mikor ti Üraim az ide tartozó több Törvényeket kezditek meg-határozni.

Magatok láthatjátok Üraim! melly nagy különbbfég légyen ez Országban a' Frantzziák,

ák, és Frantziák közt! Magatok tudjátok Uraim, a' Közönféges-tárfafágnak melly fok-féle jufsaitól 's hafznaitól fosztattak légyen meg a' Protestánfok. Meg-fosztattak ők a' valóságos vitézfégnek, 's a' Haza mellett tett hív szolgálatnak ama betses jutalmától, a' *Lajos' keresztyétől*: mert méltán meg-fosztattattaknak mondhatom ettől a' magok betsületeket fzerető nemes Frantziákat, úgy-mint a' mellyet tsak tsupa tsapodárfág 's hízelkedés által nyerhetnek-el némelleyek. — Végezetre Uraim, hogy a' mi meg-alázta-tásunknak 's a' gyalázatnak mértéke tsordúlt-tig bé-teljen, mint valamelly büntetésre méltó embereket, ezeket a' szegény Protestán-fokat, az ő különböző gondolkozásokért 's vélekedésekért, a' közönféges Isteni-tiszteletnek szabadságától meg-fosztották. A' büntető Törvények, (ha ugyan Törvényeknek lehet azokat a' vért szívó kegyetlen rendeléseket neveznem, mellyek ezen a' veszedelmes principiumon épültek; hogy a' Valásbéli él-tévelyedés gonoszfág!) a' büntető Törvények mondom, mellyek az ő Isteni-tiszteletjek ellen hajdan hozattattak, nem vétettek-vissza. Sok tartományokban máig is, hogy a' büntetést el-kerülhessek; a' legnagyobb hidegekben, hévfégekben, 's a' lég-zivatarosabb időkben is, a' pufztákban tartják az ő Isteni-tiszteletjüket, hogy mint

valamelly gonofztévők, a' Törvénynek kegyetlenfégétől meg-menekedjenek, vagy inkább ezt a' Törvényt az ő égre kiáltó igazfágtalanfágáért tsúfofsá tegyék, a' mikor nem-hogy magokat ahoz alkalmaztatnák, hanem inkább azt minden napon kéfzek által-hágni.

Ímé Uraim! így van a' dolog, hogy a' Protestánfok a' Hazának bóldogfága mellett mindent el-követnek, 's ez a' Haza háládatlanfággal fizet önékiek; úgy szolgálnak néki, mint lakofok és Hazafijak, e' pedig úgy tartja őket, mint fattyakat; úgy szolgálnak néki, mint olyan emberek, a' kiket ti Uraim szabadokká tettetek; de még is ez a' Haza úgy bánik ő velek, mint valamelly örökös jobbágyokkal és rab-szolgákkal. — De hálá Istennek! eggy újjá születt és egészen más Frantzia nép álltt most fel a' Világ' piatzára. Erre a' nemes Nemzetre apellálok én, két millió hafznos lakofoknak nevekben, a' kik a' nékiek, mint igaz Frantziáknak, tartozó just kívánják-vissza. Éppen nem gondolkozom olly igazfágtalanúl Uraim! e' nemes Nemzetről, hogy mai időben lehetséges dolog lehetne az, hogy a' *tűrhetetlenségnek* szavát mondja-ki mi reánk. Ez a' szó ki üzettetett a' Frantzia nyelvből; leg-alább eggy ez azok között a' régi meg-avútt vad szók között, melyek-

lyekkel már ma többé soha sem élünk, mert az ennek a' szónak meg-felelő idea semmi-vé tétetett. De nem is a' *Tolerantiát*, vagy a' türhetőséget kérem én Uraim, hanem a' tellyes és tökéletes szabadság az, a' mellyet én vissza-kívánok. Türhetőség, el-szenvedés, meg-engedés, kegyelem; mind ezek, 's több ilyen szók, igazságatlan kifejezések lésznek mind addig, valamíg igaz lész' az, hogy a' Vallásbéli vélekedésekben való külömbözés gonofzfágnak nem tartatathatik. Azt kívánom, hogy ez a' *Tolerantiának* vagy türhetőségnek igazságatlan neve is, soha többé a' Protestánfokra ne alkalmaztattassék, a' melly is úgy ad-elő minket, mint szánakozásra méltó embereket, vagy mint olyan gonofz-tévőket, a' kiknek bűnök meg-botsáttatik, még pedig ollyaktól, a' kik nagy részént csak a' történetnek 's vak szerentsének közönhetik azt, hogy ők a' mienktől külömböző vélekedésben neveltettek-fel. Nem így Uraim! 's nagy lelki Frantziák! ti tudjátok, hogy a' Vallásbéli tévelygést nem lehet bűnnek tartani; a' ki a' tévelygést követi, úgy öleli azt meg, mint igazságot, 's a' maga lelki-esméretében kényszerítettik arra, hogy azt vallja és kövesse; azért is nints semmi magános embernek, sem semmi társfágnak arra jussa, hogy azt néki tilalmazza.

Kitsoda az közzületek Uraim! a' ki a' fok-féle tévelygéseknek 's igazságoknak osztályjokban, mellyeket az emberek egymásnak tulajdonítanak 's kézről kézre általadnak, mellyik mondom e' tiszteletre méltó Gyűlésben, a' ki azt merné magáról kevélyen állítani, hogy ő soha semmiben el nem tévedett, hogy az igazság mindenkor az ő részén volt, a' tévelygés pedig az ő vele disputálóknak részeken? — E' szerént Uraim, minden Frantzia Protestánsoknak, főt mindazoknak, valakik nem Romano-Catholicusok, de azonban a' Hazának igaz tagjai, azt kívánom én, a' mit kiki ti közzületek magának kíván. Tudni-illik, tellyes Valásbéli szabadságot, 's a' tiétekhez hasonlóságokat. Kívánom ezen jussokat még amaz Ásiából ki-üzettetett, szintén tizen-nyóltz száz esztendőktől fogva szüntelen széllyel bújdosó, mindenütt nyomorgattatott 's igazságtalanul háborgattatott 'Sidó népnek is, melly a' mi erköltseinket 's szokásainkat régen magájéivá tette volna, ha a' mi Törvényeink ötet a' közönséges testnek tagjainak esmerték volna, és a' mellynek tudatlanságát 's erköltstelenfégét néki szemére nem hanyhatjuk; minthogy ez nem egyéb, hanem a' mi rajtok kegyetlenkedő vadágunknak gyümöltse, 's annak az el-nyomatatásnak szükféges következése, melly alá

öket

öket igazfágtalan vetettük. — Mindazokat kívánom tehát én Uraim, valamelyeket ti magatoknak kívántok: azt kérem, hogy minden Frantzia Protestánfok, főt még a' 'Sidók is, más lakofokhoz mindenben, minden leg-kifsebb ki-vétel vagy ki-fogás nélkül hasonlókka tétettsenek; kívánom pedig ezt azért, mert ezek is lakofok, azonban a' Törvény és a' szabadság, mellyeknek nem lehet személy-válogatóknak lenni, az igazfágnak szoros ki-szolgáltatásában részre nem hajólhatnak, 's a' lakofok között külömbféget nem tehetnek.

Ki is vólna Uraim ti közzületek, (engedjétek-meg nékem, hogy e' kérdést tettem) a' kinek ilyen kegyetlen szíve vólna? Kitsoda vólna az, a' ki merné kívánni a' szabadságot, 's méltónak mérészné magát arra tartani, ha látná, hogy két millió hasznos lakofok az ő Hazafi tárfai közzül még most is a' szolgafágnak bilintseiben tartattanak? Valófággal ez a' szabadság, minthogy személy-válogató lenne, 's egyenetlen mértékkel osztattatnék, meg-szünne szabadság lenni. Mit felelhetnétek nekik Uraim! ha e' két millió hasznos lakofok tellyes torokkal azt hányják néktek szemetekre, hogy ti az ő lelkeiket békókban tartjátok, a' mikor magatok szabadságban éltek? Mire való, azt kérdem tőletek Uraim, ez a' vélekedé-

désekben való *Aristocratia*? mire való ez a' gondolatoknak vasallufokká való tétetetések? mire való ez a' Hazafjak között való kegyetlenkedés, melly két millió jobbágyokat szolgafágban akar tartani, tsak azért, mert azt az eggy igaz Istent, a' kit ti is imádtok, másképpen tisztelik?

Ugyan azon julsokat, ugyan azon privilegiumokat, 's azt a' szabadfágot kérem én tőletek a' Protestánfoknak, a' mit ti Uraim magatok kívántok magatoknak; kívánom az ő lelkek-esméretének, Valláfoknak, 's Isteni-tiszteletjeknek szabad gyakorlását; azt kívánom, hogy ők az ő Isteni-tiszteletjeket az ő templomaikban szint' olyan szabadosan gyakorolhassák, mint ti a' titeket; azt kívánom, hogy ők ezen ő Isteni-tiszteletjeknek közönséges gyakorlásában szint' úgy meg ne háborítsanak, valamint mi titeket Uraim soha meg nem háborítunk; azt kívánom, hogy mivel mindnyájan ugyan azon Hazának tagjai vagyunk, mivel egyformán hordjuk a' terhet, tehát ez a' Haza is a maga bölts Törvényei által, mind személyjünkre, mind jószágunkra, mind Valláfunknak szabad gyakorlására nézve, szint' úgy védelmezzen minket, valamint titeket.

Ne engedjétek-meg Uraim! — ne szenvedjed óh te nemes és szabad Frantzia Nemzet! hogy tégedet e' nemes lépésben azoknak

nak a' türhetetlen népeknek példájok tsak egy szempillantásig is tartóztatson, melyek a' te Vallásodat magok közt nem akarják türni. Nem úgy formáltattál te nemes lelkü Frantzia Nemzet, hogy más népektől végy példát, hanem inkább, hogy te menjelő másoknak jó példával: nem illik te hozzád az a' rossz következés, hogy mivel vagyunk még a' Keresztyének között igazfágtalan népek, tehát néked is az igazfágtalanságban tovább is meg kell maradni. Az egész Európa, melly a' szabadságra törekszik, nagy letzkéket vár most te tőled, 's méltó is vagy te valóban arra, hogy másokat taníts. Az a' Törvény-könyv, melyet te fogsz készíteni, nem léfzen a' babonafágnak 's bal-vélekedéseknek femmi-félemotskaikkal meg-undokíttatva, 's meg-érdemli, hogy minden népeknél mustrául szolgáljon.

De ha tsak ugyan szüklég valamelly példát hoznom-elő, úgy arra kérek Uraim benneteket, hogy a' Vallás' gyakorlása fölöl való végezéseitekben kövefsétek ama nemes lelkü Amérikanusoknak példájokat, a' kik is az ő Törvény-könyvöknek homlokára ezt a' változhatatlan és szent törvényt tették, hogy mindenek ő közöttök tellyes Vallásbéli szabadsággal bírjanak; kövefsétek amaz emberi szívet jól esmérő *Pensylvánia*

Jokat, a' kik meg-másolhatatlanúl meg-határozták azt, hogy mindenek, valakik az egy igaz Istent imádják, bár akármelly különböző tzeremóniákkal 's külfőségekkel tiszteljék ök azt, mind azok a' több lakofoknak jufsaikkal, 's mindenféle privilégiumjaikkal egyformán bírjanak; kövefsétek amaz igazán *Philadelphianak*, Keresztyéni szerezettel ékeskedő nyájas és bölts lakofsait, a' kiktől örökös számkivetésbe üzetted az üldözés, és a' Vallásbéli gyűlölség, 's a' kik húz különböző Vallásoknak ékes templomjaikat szemlélik az ő kö-falaik között, és a' kik talán a' szabadfágnak belfő természetének ezen tökéletes esméretének köszönhetik azt, hogy ök, ezt a' drága kintset a' szabadfágot meg-nyerhették.

Végezetre Uraim, vissza-megyek még egyszer az én principiumimra, vagy inkább a' tiétekre, mellyeket a' ti nagy böltsésetek 's bátorfágtok által tulajdonitokká tetteitek, 's mellyeket az egész Világnak fizelei előtt meg-szenteltetek, azt tévén szabadfágunk' talp-kövévé; hogy minden emberek szabadfágban 's egyformafágban születtetnek, és úgy is maradnak. E' szerént minden Frantziáknak jufsaik ugyan azok, 's mindnyájan hasonlók az ő jufsaikban. E' szerént tellyefséggel nem láthatom által, mi okon mondhatná a' Frantzia népnek egy-
gyik

gyik része a' másik résznek azt: *én szabad akarok lenni; de azért néked nem lehet ezzel a' szabadsággal élni.* Tellyefséggel nem láthatom által, mitsoda fundamentomon mondhatnák a' Frantzia lakosok egymásnak, hogy az ő jufsaik nem egyformák; mi módon mondhatnák ezt: Mi a' mi lelki-esméretünkben szabadok vagyunk, de ti szabadok nem lehettek; mert mi azt megengedni nem akarjuk. Nem láthatom által tellyefséggel, miért ne felelhetné, még pedig igaz jufsal, az el-nyomattatott rész ezt a' másiknak: *Kétjég nélkül másképpen beszélnétek ti, ha az erőtelenebb és kisebb részt ti tennétek; a' ti minket ki-rekejsztő akaratotok nem egyéb, hanem tsak az erősebbnek törvénye, a' mellynek mi engedelmeskedni nem tartozunk.* Ez az erősebbnek törvénye tsak ott van az ő divatjában, a' hol a' Despotismus az ő vas vész-fzejét mutogatja: de egy szabad népnél, egy olyan népnél, a' mellynél minden lakosnak jufsai szentek, az ilyen törvény erő nélkül való.

Szint' olyan kevésbé tudom én, mint ti Uraim, mi légyen a' másokat ki-záró privilégium; leg-alább én ezt semmi-féle dologra nézve szabadosnak nem tartom: de a' vélekedésekre 's a' Vallás' gyakorlására nézve, a' másokat ki-rekejsztő privilégium, leg-

leg-nagyobb igazfágtalanfágnak tetszik nékem az ég alatt. Úgy vagyon Uraim, semmi-féle jussal nem bírhattok ti, a' mellyel én is hasonlóképpen ne bírhatnék; ha ti szabadok vagytok, nékem is mint Frantziának szabadnak kell lennem; ha ti a' ti Isteni-tiszteleteteket közönséges helyen gyakorolhatjátok, nékem is a' magam Isteni-tiszteletét nyilván és közönséges helyen gyakorolnom szabad; ha ti a' ti Vallástokban 's Isteni-tiszteletetekben fenkitől nem gátoltatok, úgy nem lehet engemet is a' magaméban sem meg-gátolni, sem meg-háborítani. Ha tehát ezen szembe-tűnő principiumok és igazságok ellen, a' mi közönséges Isteni-tiszteletünket, 's a' mi Vallásunknak szabad gyakorlását csak azért nem akarnátok nekünk meg-engedni, mert ti fokban, mi pedig kevesebben vagyunk; így nem vólna ez egyéb, hanem az erősebbnek törvénye; nem vólna egyéb, hanem a' leg-nagyobb igazfágtalanfág; nem vólna egyéb, hanem a' ti tulajdon principiumaitoknak tselekedettel való meg-tzáfolása 's le-rontása. — Reményilem nagy böltseiségű Férjfiak, hogy nem fogjátok magatokat annak a' szemrevaló-hányásnak tzelül tenni, melly szerezént méltán azt mondhatná kiki ti rólatok: „A' Frantzia Törvényt-tévők, mindjárt az ő törvényt-szabáfoknak kezdetében magok magok-

„goknak ellent-mondottak: ez előtt egy-
 „néhány napokkal azt végezték, hogy
 „minden emberek az ő jufsaikra nézve egy-
 „formák; ma pedig újra azt a' törvényt
 „hozták, hogy a' Frantzia lakofok nem
 „eggyformán élhetnek az ő jufsaikkal: ez
 „előtt eggnéhány napokkal azt határozták-
 „meg, hogy mindennek szabad mind azt
 „véghez-vinni, a' mi más Hazafi-társának
 „ártalmára nints; ma pedig azt a' törvényt
 „szabták, hogy két millió született Fran-
 „tziáknak ne legyen szabad közönfeges Is-
 „teni-tízteletett gyakorolni, a' melly pe-
 „dig senkinek a' Világon lég-kifsebb ártal-
 „mára is nem szolgálhat.“

Sokkal böltsebbek vagytok ti Uraim,
 hogy-sem mint a' Vallást magános véleke-
 désnek tárgyává tsinálnátok; fokkal böltseb-
 bek vagytok, hogy-sem mint a' türhetetlen-
 ségnek, kevélységnek, uralkodásra való vá-
 gyásnak, mellyek tizen-öt száz elztendők a-
 latt az emberi vért özönnel ontották, maga-
 tok adnátok fegyvert gyilkos kezeikbe. Két-
 fég nélkül nem fogtok ti Uraim tsudálkozni
 azon, hogy vagynak olyan emberek, a' kik
 másképpen gondolkoznak mint ti, a' kik
 az Istent más-forma tzeremóniákkal tisztelik,
 nem ollyakkal mint ti; kétfég nélkül a' kép-
 zelődésnek ezt a' különbözését nem fogjá-
 tok úgy tartani, mint olyan méltatlanfágot,
 a'

a' mellyel ti illetetnétek. A' fok Századoknak hosszas és vérengező tapasztalásai által meg-tanítottván, a' mi Atyáinknak hibájik által meg-intettetvén, kétség nélkül ezt fogjátok ti Uraim mondani: „ Ideje; „ hogy azt az embertelen és gyilkos kardot; „ melly a' mi fok ezer ártatlanul meg-ölet- „ tetett Hazánkfiainak vérektől még most „ is piroslik, örökösen a' hüvelybe zárjuk; „ ideje, hogy ezeknek a' mi Hazánkfiainak „ igaz jufsaikat, mellyektől régtől fogva „ meg - fosztattattak, vissza - adjuk; ideje; „ hogy azt az igazfágtalan köz-falat, melly „ őket eddig mi tőlünk el - választotta, a' „ földig le-rontsuk; ideje; hogy a' mi em- „ berféges magunk-vifélése által meg - tanít- „ tsuk őket e' Hazát szeretni, melly őket „ száz esztendőktől fogva ok nélkül nyo- „ morgatja, 's mint valamelly kegyetlen „ mostoha anya, az ő kébeléből ki-rekesz- „ tette. “ — Sokkal bőltsebbek vagytok ti Uraim, hogy-sem mint azzal hízelkedhetnétek ti magatoknak, hogy tinéktek tartattott az, hogy véghez-vihésétek azt a' nagy dolgot, mellyet szintén hat ezer esztendőktől fogva soha eddig az emberek véghez nem vihettek, hogy t. i. arra vegyenek minden embereket, hogy egyformán tiszteljék az ő Isteneket. Sokkal bőltsebbek vagytok ti Uraim, hogy-sem mint el-hihetnétek, hogy

en-

ennek a' Nemzeti Gyűlésnek tartattatott az, hogy a' Vallásbéli külömbbfégnék végét szakassa, a' melly mindenkor meg-vólt Világ' teremtetésétől fogva; és hogy néktek adattatott volna az a' juss, mellyel soha maga a' Világ' Teremtője is nem kívánt élni. — Önként el-hallgatok Úraim fok indító okokat, a' mellyeket két millió hasznos Hazafjak valóban minden figyelmetésre méltókká tehetnének a' ti szívetek előtt. Megmutathatnám én néktek, avagy tsak egy hathatós le-rajzolásban, ezeket a' két millió lakofokat, a' kik még most is bé vagynak fetskendezve az ő szemeiknek láttókra kínos halállal meg-ölettetett Elejiknek ártatlan vérekkel; meg-mutathatnám a' vas ígának, a' lántzoknak, 's a' bilintseknek kékes helyeiket, mellyeket az ő tulajdon testeiken sírva nézhetnétek.

De minthogy már most a' mi Hazánk mintegy újonnan született 's szabadságra lépett; örömet el-felejtjük mi Protéstánfok nem-tsak azokat a' nyomorúságokat, mellyeket ti veletek együtt hordóztunk, hanem azokat a' szörnyű üldöztetések is; mellyeknek mi különösen tárgyúl tétettünk. Tsak azt kívánom már most, hogy ez a' Haza a' maga szabadságára méltóvá tegye magát; tselekeszi pedig ezt úgy, ha minden lakofokat, születés, rang, 's Vallás' kü-

külömbfége nélkül abban egygyformán része-
fít, és ha ti Uraim, mint e' Hazának Hely-
tartóji, a' ti Protestáns Hazafijaitoknak mind
azokat a' jufsokat meg-engeditek, valamel-
lyeket magatoknak kívántok. — Bé-rekefz-
tem Uraim ezen rövid Beszédemet addig is,
míg ti bölts férjfiyak a' Protestánfokat illető
Törvényeket meg fogjátok határozni; 's ö-
ket a' több Frantziákéhoz hasonló szabad-
fággal meg fogjátok ajándékozni, azzal a'
bizodalmas kéréssel, hogy az emberi juss-
nak bővebb világosítáására, e' következendő
tzzikkelyt talp-kövül tegyétek: *Minden em-
ber szabad a' maga vélekedéseire nézve;
minden lakosnak jussa van arra, hogy a'
maga Isteni-tiszteletét közönséges helyen
szabadon tartsa, és senkit sem lehet a'
maga Vallásának gyakorlásában meg-há-
borítani.* —

(E' szókkal rekefztette-bé Rabaut Úr
a' maga Beszédét, az egész Nemzeti Gyü-
lésnek közönséges helyben-hagyásával, és
fokáig tartó tapfolásával. Minekutánna a'
tapfolás meg-fzűnt, 's a' Gyűlés meg-tsen-
desfedett; e' következendő szókat ragasztot-
ta még Rabaut Úr a' maga Beszédéhez:)

Uraim! éppen nem tartok attól, hogy
töletek valamelly kedvetlenséget húztam vól-
na magamra azért, hogy az előmbe szabott
út-mutatás szerént, az engemet ide küldőknek
kí-

kívánfágokat előtökbe-terjesztettem, és hogy a' közönséges Isteni-tiszteletnek gyakorlására tellyes szabadsfágot kértem tőletek, két millió Hazafi-tárlaitoknak, a' kik a' ti tulajdon bölts principiumaitok 's végezeéseitek által ösztönöztetnek arra, hogy az ő régi jusfaikat vissza - kívánják. Sőt úgy ítéltém, hogy ezeknek a' két millió jobbágyoknak szívre-ható ügyök, és annak nagyfága, azt kívánja én tőlem, hogy leg-alább egy fertály óráig vetkezzem-le az én Követi méltóságomat, és egy esedezőnek ábrázatját öltözzem-fel. Úgy tetstett énnékem, hogy azok az állítáfok, mellyeket ezen mai Gyűlésünkben hallottunk, szükfégessé tették ezt az én Beszédemet, és hogy szabad volt nékem a' ti érzékeny és embert szerető szíveiteket ebben a' nagy ügyben meg-indítani igyekeznem, minekutánna elébb a' józanokosságból vett indító-okokkal a' ti elméteket meg-győzni próbáltam. — Engedjétek-meg Uraim, hogy még két szükféges jegyzést ragasszak az én Beszédemhez. Az első ez: hogy a' szabad Isteni-tisztelet, a' mellyért én két millió Polgároknak képekben előttetek esedezem, *közönséges Isteni-tisztelet*. Közönséges Isteni-tiszteletnek nevezük azt, a' mellyet fokban egygyütt, azon egy helyben mutatnak-bé az ő Isteneknek: a' magános embernek Isteni-tisztelete pedig

neveztetik Könyörgésnek, vagy Imádságnak. Mindnyájan tudjátok Uraim, hogy soha sem vólt a' Világon olyan Vallás, mellynek közönséges Isteni-tisztelete ne lett vólna; a' melly is áll fokoknak egy helyre való gyülekezésekben, 's imádságaikban. Mennyivel inkább a' Keresztyének soha sem tilthatják meg az ilyen közönséges Isteni-tiszteletet a' magok felebarátjaiknak; hanemha tulajdon principiumaikkal akarnak ellenkezni; mert mindnyájan hiszik, hogy a' közönséges Isteni-tisztelet szükféges. — A' másik jegyzésem ez, hogy a' közönséges Isteni-tisztelettről való értelem, vagy tudomány, a' Hitnek egyik tikkelyje. Ez is tehát Vallásbéli vélekedés, még pedig a' szónak leg-szorofabb értelmében is. Lehetetlen annak-okaért tinéktek Uraim a' Protestánfokat az ő Közönséges Isteni-tiszteletjeknek gyakorlásától meg-fosztani, mert lehetetlen tinéktek az ő Vallásbéli vélekedéseknek szabad-fágát határokba szorítani.

A' PROTESTÁNS VALLÁSNAK MAGYAR ORSZÁGBAN VALÓ JUSSAIRÓL.

A⁹ Protestáns Vallásnak, valamint más Országokban, úgy Magyar Országban se lett volna arra soha szükfége, hogy Törvény által vétettefsék-bé; hanemha a' maga hafznát kereső *Római Clerusnak* szörnyü üldözése szükfégessé tette volna. Ha a' Protestáns Vallás az előtt esmeretlen új Vallás lett volna; ha valamelly esmeretlen Istent hozott volna bé; ha új Bibliát, új Kristust, új Apostoli Hit' formáját tsinált volna; ha a' jó erköltsökkel, a' Király' életének bátorságával, 's az Ország' javával ellenkező tudományokat tanított volna; ha azt tanította volna, hogy mind azok az emberek, a' kik az ő Vallásokon nintsenek, örökre el fognak kárhozni; ha valamelly Muftit hozott volna bé, a' kiről azt hitte volna, hogy az a' Jobbágyokat a' Királynak esküdt hűség alól fel-szabadíthatja; — ha azt hitte volna, hogy a' más Valláson lévő embernek tett fogadást bűn nélkül meg lehet rontani; 's ha több ilyen ártalmas Tudományokat tanított volna: akkor lehetett volna az Orzágnak arról tanátskozni, ha vallyon az ilyen Vallást bé-veheti-é az Ország, vagy nem? és

mitsoda Törvények alatt lehet bé-venni? Úgyde a' Protestáns Vallás tellyefséggel nem új, hanem az a' Keresztyén Vallás ez, melyet a' Jéhus prédikáltt, mellynek fundamentoma az Évangyéliom, 's mellyet követtek az elfőbb Századokban a' Keresztyének mind addig, míg ezt az eggyügyü és tizta Vallást, rész-szerént a' *Hierarchia*, rész-szerént a' tudatlanfág' Századjainak bābonáji meg nem vesztegették. Mikor Geyza és Sz. István Király' idejében a' Keresztyén Vallás bé-vétettetett Magyar Országban, már akkor bé-vétettetett a' Protestáns Vallás. Bár olvassa-meg a' bal-vélekedésektől meg nem ígérttetett Olvasó a' Magyar Országgi akkori Ekklesiái Históriát; bár fontolja-meg Sz. István' Decretumát, bizonyófan meg fogja vallani, hogy az akkori Nap-keletről került tiztább Keresztyén Vallás, 's a' mai Protestáns Vallás között semmi különbség nints. Ha azért a' Protestánfok a' Sz. István' idejétől fogva a' Keresztyén Vallásba bé-tsúfzott fok tévelygéseket, a' bűnök' botsánatjával való kereskedéseket, 's emberi találmányokat a' magok Vallásfokból ki-tiztították, és azt egészen az Évangyéliomhoz, 's annak Summájához a' *Hiszek egygy Istenhez* alkalmaztatták, azért az ő Vallásfokat nem lehet újnak mondani, sem pedig, (minthogy már eggyfzer a' Keresztyén

tyén Vallás bé-vétettetett) annak az Országba való bé-vétettétéféről még tsak szót is tenni. Ha p. o. mikor a' Toscanai nagy Hertzegségben II-dik Leopold a' Piftojai Synodus által a' Római Vallást némelly emberi találmányoktól 's vissza-élésektől akarta meg-tisztítani, akkor ezen szent tzéljában bóldogúlhatott volna, és a' Vallást az Évangyéliomnak réguláji szerént fok vissza-élésektől meg-tisztíthatta volna, vallyon lett volna-é valaha kérdés róla, ha ezt a' reformált vagy meg-tisztított Római Vallást bé kell-é törvényesen venni Toscanában, avagy nem? Vagy ha ma a' Magyar Országgi Püspökök egy közönséges Sinatban némelly szükfégtelen emberi találmányoktól, mellyeket az Évangyéliom kárhoztat, a' magok Vallások meg-tisztítanak, vallyon lenne-é arról szó az Ország' Gyűlésében, ha ez a' meg-tisztított Római Vallás e' Hazában törvényesen bé-vétettsék-é? Így szintén ama meg-tisztított Keresztyén Vallásról, tudni-illik a' Protestáns Vallásról, még tsak szónak sem kellett volna lenni, sem más Országokban, sem Magyar Országban, hanemha a' Római Papfágnak üldözése, mind titkon, mind nyilván annyira háborgatta volna őket, hogy végre magokat mint igaz Keresztyéneket, mint hív jobbagyokat, törvényesen is bé-vétettetni kí-

vánták. A' Reformatio, a' mint minden okos Romano-Catholicus meg-esméri, nagy hasznára vólt az egész Keresztyén Világnak; mert az eggynéhány száz esztendőig tartó szörnyű vakfág és babonafág után a' népeknek szemeiket fel-nyitotta; tsak egyedül a' Római Clerusnak nem tetszett az, úgymint a' melly inkább szerezte vólna az örökös fétéféget, mint a' világosságot. — Innen esett az, hogy valamint némelly más Országokban, a' hol az emberek már akkor is kezdtek magoktól gondolkozni, úgy Magyar Országban is már a' XVI-dik Századnak közepe tájján, tellyes Vallásbéli szabadsággal bírt a' Protestáns Vallás. Meg-tetszik ez azokból a' számos Synodusokból, mellyeket a' Protestánusok a' XVI-dik Században sok különböző helyeken minden gátolás nélkül tartottak, 's mellyekben a' magok Ekklesiájoknak igazgatására sok hasznos törvényeket hoztak. Meg-tetszik onnan is, hogy ki-vévén három vagy négy Famíliát, minden Mágnások 's fő Nemesek, minden kényszerítés vagy ámtítás nélkül, önként a' Protestáns Vallásra álltak, látván hogy ez a' Vallás sok emberi találmányoktól meg-tisztított, 's ennek tudománya, mind a' józan okossággal, mind az egy Istennek dicsőségével, mind a' jó erköltsökkel, mind a' Hazának hasznával tökéletesen meg-egye-
gysz.

gyez. — 1604-ben a' Papoknak ösztönözésekre, közönséges üldözés támasztatott ellenek; de a' mellyet ama nagy vitézfégű 's kegyefségű Fejedelem Botskai meg-szüntetett. — Ennek szerentsés gyözödelme esz-közlötte a' Bétsi békefséget, melly ma az egész Hazának, 's a' Protestáns Vallás' szabados gyakorlásának fundamentoma.

Ezen Bétsi Békefség ellen ilyen kifogásokat formáltak a' következendõ idõkben.

- 1-ször. Hogy fegyver által tsikartatott-ki.
- 2-ször. Hogy a' Püspökök nem egyeztek-meg benne, hanem ellene kiáltottak. Mind a' két ellen-vetés helytelen, mellyel a' kik élnek, rész-szerént a' Magyar Ország' Törvényeiben való tudatlanfágokat, rész-szerént pedig szíveknek rosszafágát téfzik nyilvánvalóvá. Tudjuk a' Históriákból, hogy 1604-ben erőszakosan bántak a' R. Catholicusok a' Protestánssokkal, 's õk az erőszakot a' Hazának Törvényje szerént erőszakkal verték-vissza. Ha akkor a' Protestánssok elnyomattattak volna, 's kényszerítették volna arra, hogy Ekklé'siájikról 's Oskolájikról le-mondjanak, és a' Bétsi Békefség úgy köttettett volna; bezzeg majd ki-nevetnék úgy ma a' Protestánssokat, ha azt mondanák, hogy ez a' Frigy-kötés fegyver által tsikartatott-ki. A' Vestpháliei Békefség ma az egész Német Országai Birodalomnak, fõt-

más Országoknak is tsendefségeknék funda-
 mentoma: harmintz esztendeig tartó hada-
 kozás után köttettetett ez; de azért mellyik
 okos ember tenné ellene ezt a' ki-fogást,
 hogy fegyver által tsikartatott-ki? A' másik
 ellen-vetés még erőtlenebb, mert azt teszi-
 fel, hogy az Ország-gyűlésében minden em-
 bernek meg kell valamibe eggyezni, 's kü-
 lömben nem lehet ereje. Sőt inkább Ma-
 gyar Orzágnak constitutiója 's Törvénye sze-
 rént, há három Státusok valamibe-meg-egy-
 gyeznek, a' negyediknek meg nem eggye-
 zése semmit sem tesz'. Ezen-kívül, eleitől
 fogva a' Hadnak izenése 's Békeféségnek kö-
 tése a' Király' Jusza vólt; ha azért nem-tsak
 a' Püspökök, hanem más Státus is ellenke-
 zett vólna ebben, az a' Bétsi Frigy-kötést
 leg-kifesebb részben sem erőtelenítné-meg.
 Ezen-kívül, azt sem lehet meg-mutatni,
 hogy a' Bétsi Frigy-kötés ellen tsak eggyet-
 len eggy Püspök is protestált vólna, a' melly
 meg-tetfzik onnan, hogy minekutánna a'
 Római Pápa ezt meg-hallotta vólna, azon
 neheztelt, hogy miért nem kiáltottak ellene
 a' Püspökök. — Pázmán Péter vólt az el-
 fő, a' ki ezt a' Bétsi Békeféséget alattomban
 meg-erőtleníteni igyekezte, még pedig úgy,
 hogy a' Protestáns Mánásokat 's Nemesfe-
 ket minden-féle ígéretek által Pápista Val-
 lásra téríteni akarta. Minekutánna fokakat
 el-

el-térített; azokat arra kényszerítette, hogy a' Protestáns Jobbágyaiktól szedjék-el a' Templomokat 's Párochiákat, azokba Pápista Papokat tégyenek, a' kiknek fok esztendő-kig nem vóltak Hallgatóik, de még is fo-ha még ekkor nem kényszerítették a' Protestán-fok arra, hogy azoknak leg-kisebb ftólat, vagy egyéb fizetést is adjanak.* Az 1619-dik esztendőben Morvában *Niklasburgban* Betlen Gáborral kötött Békeség, nem tsak újra minden jussaikban meg-erősítette a' Protestánfokat, hanem az alattomban való háborgatáfokat is keményen meg-tíltotta. — Tsak hamar ezután a' harmintz esztendeig tartó háború ki-ütvén magát NémetOrszágban, a' Magyar Orzági Papság újra el-kezdette minden ki-gondolható módon háborgatni és nyomorgatni a' Protestánfokat. A' Pápista Mág-nások erőszakosan el-vették Templomjaikat, Parochiájikat, Oskolájikat; azokba Plébá-nusfokat szállítottak, 's hogy leg-alább egy két hallgatójok légyen; egy két Protestánst rész szerént ígéretekkel, rész szerént kínzá-fok-

U 5

fok-

* Szegény Mánások, tsuda hogy által ném látták, hogy a' mikor ök az ö ártatlan Jobbágyaikat üldözik, nem egyebek akkor, hanem a' Clérus konyhája mellett buzgó vak eszköök. — Mennyire nevetheti titkon a' Clérus, hogy ö még a' külömben okos Mánásokat is így bolondítja-el, hogy az ö hasának hízlalóji légyenek.

fokkal Pápistákká tettek. A' Protestáns Mág-
 náfok hasonlóképpen tselekedhettek volna
 Pápista Jobbágyaikkal, ha a' Keresztyéni
 szertet nekik ezt nem tilalmazta volna. E-
 zeknek a' fok-féle üldözéseknek 's nyomor-
 gatásoknak, mellyeket főképpen a' Jéfuiták
 és azoknak eszközeik gyakorlottak, véget
 szakasztott Rákótzai György Erdélyi Fejede-
 lemnek 1644-ben Magyar Országba lett bé-
 jövele, és az ő győzödelmeskedő fegyve-
 re, mellyet látván III-dik Ferdinánd, 1645-
 ben Lintzben Békefséget kötött ő véle,
 mellyben, a' mi a' Vallást illeti, azt ígérte
 III-dik Ferdinánd, hogy a' Protestánfoknak
 minden templomjaikat, oskoláikat, Párochi-
 áikat, mellyeket erőszakosan tőlök el-vettek,
 minden földjeikkel, 's egyéb fundusaikkal
 vissza-adattatja, és a' következendő Ország'
 Gyűlésében, a' mi panaszaiuk vólnának, a-
 zokat is meg-orvosoltatja. Az Ország-gyű-
 lése tartattatott Pofonban 1647-ben. A'
 R. Catholicufok tsak hamar ki-mutatták,
 hogy ők a' Lintzi Békefséggel nem elégefz-
 nek-meg, és újra el akarták nyomni a' Pro-
 testánfokat: de III-dik Ferdinánd, a' kié vólt
 a' Békefség-kötésnek jusza, a' maga Királyi
 szavát vissza nem húzhatta, 's nem is akar-
 ta. A' Békefség kötésnek bé-rekesztő ígéji
 így vóltak: „ Nos itaque præscriptas uni-
 „ verfas et singulas concessiones & articulos,
 „ ac

„ ac omnia & singula in eis contenta, pro-
 „ uti iidem tractati & conclusi sunt, atque
 „ hifce literis noſtris de verbo ad verbum
 „ inferti, acceptamus, approbamus, & ra-
 „ tificamus; aſſecurantes præfatos, Princi-
 „ pem Tranſilvaniæ, eique adhærentes, ac
 „ etiam univerſos et ſingulos ſtatus & ordi-
 „ nes inclyti Regni Hungariæ, in verbo no-
 „ ſtro Regio & bona fide Chriſtiana, quod
 „ eos omnes & ſingulos articulos in omni-
 „ bus eorum punctis & clauſulis, tam nos
 „ ipſi ſancte & inviolabiliter obſervabimus,
 „ quam etiam per alios omnes ſubditos no-
 „ ſtros, quorum inter eſt; vel inter erit, cu-
 „ juſcunq; ſtatus & conditionis ſint, obſer-
 „ vari faciemus.“ Ketſég nélkül *per om-
 nes ſubditos noſtros*, értettetnek a' Püſpö-
 pökök és Prélátufok is, mert ezek is az A-
 poſtoli Királynak Jobbágyai. — Továbbá
 így ſzóll azon Frigy-kötésben III-dik Ferdinánd:
 „ Ad quod obſervandum etiam Succellores
 „ noſtros, legitimos ſcilicet Hungariæ Reges
 „ obligatos eſſe volumus.“ I-ſő Leopold
 jól tudta mennyire kötelezze ez ötet; azért
 is a' maga Királyi Diplomájában így ſzóll:
 „ Prima conditio, quod univerſas & ſingu-
 „ las Regni libertates, immunitates, privi-
 „ legia, ſtatus, jura, & conſvetudines, ſimul
 „ & conſuſionem tractatus vienneniſis, om-
 „ nesque articulos in eodem comprehenſos;
 „ ita

„ ita & reliquos ante & post coronationem
 „ Mathiæ II. felicis remiscentiæ, in annis
 „ 1608, 1609. item prædefuncti beatissimæ
 „ reminiscentiæ Domini Ferdinandi II. 1622.
 „ 1625. & aliis etiam annis editos, nec non
 „ *Modernæ* etiam Imperatoriæ *Regiæque*
 „ *Majestatis*, conclusionem novissimi tracta-
 „ tus & *Pacificationis Lintzensis*, *Omnes-*
 „ *que Articulos ibidem specificatos*, simul
 „ & constitutiones Regni annorum 1647. &
 „ 1649, atque etiam præsentis 1655, *in*
 „ *omnibus punctis, clausulis, & arti-*
 „ *culis, sua Serenitas* (Leopoldus) *firmi-*
 „ *ter & sancte observabit, per aliosque om-*
 „ *nes observari faciet.*“ *Per alios omnes,*
 bizonyosan értetnek minden Püspökök's Prélátusok is.

A' fellyebb említett Ország-gyűlésében,
 ű. m. 1647-ben, nem a' Püspököktől's Prélátusoktól való féltekben, hanem inkább III-
 dik Ferdinándnak kérésére meg-elégedtek a'
 Protestánsok azzal, hogy az el-vett templo-
 mokból kilentzven templomok nékik vissza-
 adattasának, noha három annyit is kíván-
 hattak volna vissza igaz jussal. Ezek a' 90.
 templomok vissza-adattattak, de úgy, hogy
 azonban tellyes szabadság engedtetett a' Pro-
 testánsoknak, hogy mindenütt, valahol tsak
 elegendő számmal vagynak, Templomot és
 Oskolát építhessenek, egy vagy két Pa-
 pot

pot a' hallgatóknak számok fzerént bé-
 hefsenek. Meg-tetzik ez a' 10-dik Tzik-
 kelyből. „ Quoad fructuram: quandoqui-
 „ dem ex occupatis, ac in gravaminibus spe-
 „ cificatis templis, multo plura, quam quæ
 „ Evangelicis restituta essent, præ manibus
 „ Catholicorum remansissent; liceat in tali-
 „ bus locis Evangelicis pro exercitio religi-
 „ onis ipsorum, alia templa, parochias &
 „ scholas ædificare. &c. §. 2. quam quidem
 „ fructuram templorum, parochiarum &
 „ scholarum, quandocunque Evangelicis ta-
 „ lium locorum continuare opportunum &
 „ commodum visum fuerit, id ipsis, absque
 „ quorumvis impedimento facere liceat.“

Mivel pedig minden törvény nélkül e-
 rőszakosan kezdettek némelly Pápista Papok
 már stólat is venni a' Protestáns Papoktól;
 azért ezen Ország-gyűlésében ez is meg-
 tiltatott. „ Art. II. de solutionibus: prout E-
 „ vangelici status Catholicis Plebanis, ita
 „ & status Catholici Evangelicis Ministris,
 „ ad nullas solutiones peragendas sint obli-
 „ gati.“ Ha valamelly Protestáns hely-
 ségben Protestáns Pap nem vólt; szabadfág
 adattatott, hogy a' szomszéd helységből hí-
 vattasék mind a' Keresztelésre, mind az
 Úr-vatsorájának ki-szolgáltatására, mind a'
 betegeknek látogatásokra, mind pedig a'
 temetésre. Utóljára el-végeztetett, hogy a'
 R.

R. Catholicusok a' Protestánfokat semmi úton módon meg-háborítani ne méréfzeljék; hanem a' Protestáns Vallás minden részeiben szint' olyan tökéletes szabadsággal bírjon, mint a' Pápista Vallás.

Mindezekre az erős, és mind a' két résznek meg-eggyezése által tsináltatott Törvényekre is semmit nem hajtván azután is fokR.Catholicus Mágnások a' Papoknak ösztönözésekre, a' magok Protestáns Jobbágyaikat fokképpen háborgatták, templomaikat, iskoláikat, Parochiáijikat újra el-vették, a' melly is nagy lármát okozott az Országban. Tsak hamar Nádasdi Ferentz, Zrini Péter, és Frangepan, mint a' zenebonásoknak Fejeik, fő-vételre ítéltettek. Rákótzai Ferentznek meg-kegyelmezett a' Tsászár a' Jéfuitának kérésekre, a' kiknek kezekben vólt már ekkor az Ország' igazgatásának gyepelője. Ugyan ezeknek álnok vádolásokra szörnyű üldözés támasztatott a' Protestánfok ellen 1672-ben, melly tartott 1681-ig. Sok Papok és Oskola Mesterek ártatlanul ki-végeztettek, fokban a' tömlözt' fenekén fenyvedtek, némellyek minden jószágaiktól megfosztatván, számkivetésbe üzettek, mások elevenen égettettek, mások pedig vas békókban mint a' barmok úgy hajtattak gyalog Neápolisba, és ott mint rab szolgák pénzben a' Gályákra el-adattattak. — De nem

tazé-

tzélunk e' szörnyű-üldözésnek dühötségét itt hofszan le-írni; még tsak halláfüra is annak még ma is minden igaz Keresztyénnek könyvezhetnek szemei. Sok Protestáns Fejedelmek írtak Leopoldnak, miért engedi-meg, hogy a' Frigy-kötések 's az Ország' Törvényei ellen az ártatlan Protestánfok így üldöztetsenek: főt még XIV-dik Lajos is kárhoztatta ezt Leopoldban, hogy ezeket megengedte, noha az ő Országában sem vóltak a' Protestánfok bóldogabb állapotban.

1681-ben Ország-gyűlése tartattatván Sopronban, a' Protestánfok azt kívánták, hogy valamennyi templomokat, parochiákat, 's oskolákat vettek-el tőlök 1647-től fogva, mind azok vissza-adattasának. Appelláltak a' Bétsi, Niklasburgi, és Lintzi Békefségre. De mivel ezen törvényes kívánfágoknak a' Pápista Papság magát ellené szegezte; a' Protestánfok azt mondották, hogy öök az Ország-gyűlése ellen protestálnak, abban semmi részt nem vesznek, és soha annak semmi erőt nem tulajdonítanak, valamíg az ő törvényes kívánfágok nem tellyesíttetik. *Lásd Acta Dietæ Soproniensis, és Historiam Dipl. in Appendice, p. 216. 217.* — A' Protestánfoknak ezen Declaratiójokra nem hajtván a' R. Catholicusok, tsak ugyan folytatták a' Diétát, 's elő-vették a' Vallás' dolgát. Sok tzivódáfok után

azt

azt tetfzett nekik végezni, hogy a' XI. Vármegyékben, ú. m. *Mosonban, Sopronban, Fejériben, Esztergomban, Tólnában, Baranyában, Bátsban, Bodroiban, Csongrádban, Békésben, Aradban*, mellyek tsak-nem egészen Protestánfokból állottak, ezekben mondom el-véttetett templomaik vissza ne adatassanak, hanem a' mellyeket bírják, azokat ezután is meg-háboríthatatlanul bírják, és azon-kívül mindenik Vármegyében két új templomot és Oskolákat építhessenek. A' több Vármegyékben pedig, valamennyi templomokat bírják, azokat meg-háboríthatatlanul bírhatják. A' 26-dik Tzikkelynek vége így vagon: „Nullæ templorum scholarumque & parochiarum occupationes, vel exercitii turbationes ab utrinque, sub pena in Art. 8. Uladisl. Decr. VI. expressa fiant.“ Meg-jegyzésre méltó, hogy noha ekkor az üldözés leg-nagyobb mértékben vólt, még is a' mi templomaink mindenütt templomoknak, párochiáknak, Ekklé'siáknak neveztetnek, mellyel meg-esmérték, hogy a' mi Vallásunknak szint' olyan szabad és törvényes gyakorlása vagon, mint a' R. Catholicusokénak. A' mondatik továbbá itt, hogy ezután femmi templomaik el ne vétetessenek: de tsak a' mindent-tudó Isten tudja, melly fok templomainktól 's Paróchiáinktól fosztattunk-meg azólta is törvénytelen útakon és módokon. —

A'

A' Protestáns Státufok ezekkel a' vége-
 zésekkel meg nem elégedvén, formális
 Protestatiot adtak ellene 1681. és 1684-ben.
 Lásd Hist. Diplomati. in Appendice 223.
 és 229.

Azt mondták a' Protestánfok, 's fun-
 damentomofan is, hogy a' melly eggyezés
 lett az Ország' Rendjeinek közönféges meg-
 eggyezésekből 1647-ben, azt soha sem lehe-
 tett az eggyik résznek a' máfiknak meg-eggy-
 zése nélkül el-rontani: azért is a' Pro-
 testánfoknak tellyes jufok vagyon mind a-
 zöknak vissza-kívánáfokra, valamellyek 16-
 47-ben köz akarattal végeztettek. „ Secun-
 „ dum regulam Juris, nihil tam naturale est,
 „ quam eo genere quodque dissolvere, quo
 „ colligatum est. “ Annyival nagyobb jus-
 fok vagyon a' Protestánfoknak erre, hogy
 az 1681-ben és 1687-ben tett árticulufokat
 is a' Pápiásták fok ezerfzer ő reájok nézve
 meg-rontották. P. o. az 1681-dikben a' 25-
 dik tzikkelynek 3. 4. §-ban e' van: „ Et nul-
 „ lus Regnicolarum in libero suæ Religionis
 „ exercitio a modo in posterum quoque mo-
 „ do turbetur. Sed neque Augustanæ et
 „ Helveticæ Confessioni addicti ad ceremo-
 „ nias confessioni suæ contrarias compellan-
 „ tur. “ — Ennek soha eggy betűjét sem
 tartották - meg. Alíg múlt - el az ólta eggy
 Hónap vagy eggy hét, mellyben ezzel el-

lenkezőket a' Clérus ne tsinált vólna. — A^o 23. 's 24. §-ban így végeztek: „ Per hanc „ articulorum concessionem iisdem Augusta- „ næ & Helveticæ confessioni addictis ulte- „ rior prætensionum suarum via in futuris „ Diæti, infantias suas promovendi, non „ obstantibus Cleri & aliorum Secularium „ Catholicorum contradictionibus minime „ præcludatur, salvis semper eatenus legi- „ bus Regni & Diplomate Regio firmatis.” — Szabad vólt tehát a' Protestánfoknak azután is, szabad még ma is a' Bétsi 's Lin-tzi frigyre, a' III-dik Ferdinánd' 's Leopoldus' Diplomáira appellálni; a' minthogy valamikor a' Protestánfok vagy az Oskolák', vagy az Ekklé'siák' dolgaikban Instántziát adtak, mindég ezekre appelláltak. — Akár-melly veszedelmes lett légyen is a' Protes-tánfoknak az 1681-dik 's 1687-dik Efzteni-dei végzés, melly az ő akaratjok 's protes-tatiójok ellen esett; de még itt is semmi szó sem vólt arról, hogy a' Protestáns Papok a' R. Catholicus Papoknak alájok-vettefse-nek, vagy a' Protestánfok valamelly ftólat vagy más fizetést azoknak fizetsenek. — Szabad vólt nékik, ha valamelly helyen Papjok nem vólt, azt a' szomszéd helyről hívatni, keresztelést, temetést, 's a' t. azok által véghez-vitettetni.

De

De mivel soha a' Pápista Clerus a' Frigyeknek, Diplomáknak 's Diætáknak végezeinek eddig sem engedett, úgy ezután is csak hamar fokképpen el-kezdette a' Protestánfokat üldözni. Némelly helyeken a' Plebánufok ellene-szegezték magokat, hogy a' Protestánfoknak gyermekeik, kivált a' Filiákban, az ő Papjaiktól kereszteltésenkemeg: mások meg-engedték, de úgy, ha először nekik a' stólat meg-fizetik. — Ezt a' titkos üldözés' nemét kezdette Kolonits Leopold, a' Protestánfoknak meg-esküdt ellenségek, a' ki 1691-ben, az akkori Cancelláriustól, (melly annyival könnyebb volt, hogy a' Cancelláriusok Püspökök voltak, 's a' Cancelláriának Assessorai a' Jésuitáknak eszközeik voltak a' Protestánfoknak ki-írtá-fokra) egy parantsolatot vett-ki, a' mint mondták, a' Diætalis Végezésnek Explanatióját; de a' mellyben maga I-ő Leopold számos esztendőig semmit sem tudott. „ De „ reliquo Ministri Augustanæ & Helveticæ „ Confessioni addicti, ab omnibus actibus „ Parochialibus, ut est, baptizare, copulare, sepelire, & similibus, tamquam ad „ exercitium publicum spectantibus, in locis, ubi articulariter iisdem concessum non „ est, omnino supersedeant, neque eo excurrant, siquidem plebi in ejusmodi locis „ degenti, liberum esset eosdem Ministros

„ & templa in locis articularibus habita ac-
 „ cedere, seseque ibidem baptifari, copu-
 „ lari, sepeliri curare, & alias devotiones
 „ facere, proventibus tamen ftolaribus pa-
 „ rocho loci catholico prævie depositis “ &c.
 Még ebben a' Parantsolatban, akármelly
 mesterféggel és álnokúl gondoltatott is a'
 Protestánfok ellen, tsak a' parasztok vettet-
 tettek a' stola alá, a' Nemeseokról pedig még
 ekkor semmi szó sem vólt. Tsak hamar fok
 Vármegyékben a' Protestáns Papok el-tíl-
 tattak, hogy a' Filiákba ki-menni ne mer-
 jenek, hanemha valamelly beteg Reformá-
 tus Úr' Vatsorájával kívánt élni, tartozott
 magát abba a' helységbe vitettetni, a' hol
 Protestáns Pap vólt. Sokan ezek között
 a' nyomorúlt betegek között a' hideg leve-
 gő-égre ki-hozattatván, az útban meg-hal-
 tak. — Jó eszköz vólt-é ez a' fok Török
 háborúk által ki - pusztított szegény Ha-
 zánkknak népesítésére, arról mások ítélnék.
 De mit gondolt ezzel a' Clérus, tsak eggy-
 szer a' Protestánfok ellen való gyűlölfégé-
 nek áldozhatott?

Nem fokára könnyű vólt a' Cancellári-
 ától olly Parantsolatot is nyerni, hogy a'
 Nemesség is a' stola alá vettetésék. Leg-
 először is parantsoltatott, hogy azok is, a'
 kik az Articularis helyen laknak, a' stólát
 meg - fizetésék. 1731-ben ez a' Parantsolat
 jött:

jött: „ In quibusdam non articularibus locis,
 „ licet ipſi quoque A catholici, quoad munia
 „ Parochialia Romano - Catholico Parocho
 „ ſubſint, is tamen non audebit ab iisdem
 „ maiorem, quam a' Romano-Catholicis ſto-
 „ lam deſumere. “ Meg-jegyzésre méltó,
 hogy még ebben a' Parantsolatban is nem
 vólt ſemmi emlékezet a' Nemefſégről; de
 még is a' következendő időkben ezen építette
 a' F. Conſilium azon ő Parantsolatját,
 melly 1750-ben Hont Vármegyére küldette-
 tett. Mikor a' Honti Nemefek a' ſtólat nem
 akarták fizetni, 's meg is írták a' Conſilium-
 nak, hogy nem fizetik, minthogy arról ſem-
 mi Törvény nīnts, a' Conſilium ezt felelte-
 viſſza: „ Alteſata ſua Majeſtas ſub 18. hu-
 „ jus (Decembris) benigne reſolvere digna-
 „ ta eſt, ut magiſtratus hic Comitatenſis me-
 „ moratos A catholicos ex gratia & clemen-
 „ tia Cœſaris regia, ad perſolvendam pa-
 „ rocho Catholico ſtolam, juxta Benignam
 „ Reſolutionem 1731. anno emanatam, &
 „ circulariter publicatam, ex officio mone-
 „ at, qui, ſi ulterius etiam renitentes ſemet
 „ exhibere attentaverint, adtunc idem Ma-
 „ giſtratus, actore Fiſco Comitatenſi, ad-
 „ verſus eosdem procedat. &c. “ A' kö-
 vetkezendő időkben, minden törvény és
 igazſág nélkül dupla, ſőt decupla ſtólat is
 vettek a' Filiákban lakó Proteſtánſoktól,

és azokat minden módon nyomorgatták; úgy hogy kivált fokszor a' halottakat el nem engedték addig temettetni, míg fokaktól három, négy, főt húsz aranyakat is igazfágtalanul nem húztak. — De szükfég még egy kevéssel fellyebb mennünk. Valamint I-fő Jó'sef, úgy VI-dik Károly is, mikor meg-koronáztatott, a' maga Diplomájában az elébbeni Frigyeket, Törvényeket, 's következőképpen a' Protestánfoknak jussaikat is, mellyek az Országnak meg-maradásával öszve vagynak köttetve, Királyi szavával meg-erősítette. Szüntelen fokafodván a' Vallás eránt való panaszok: 1715-ben a' Pesti Comissio fel-állítatott, hogy az 1681 és az 1687-dik esztendőkbéli Artikulufok szerént, a' Vallás' dolgát törvényesen megvi'ssgálja. Az 1723-ban tartatott Diétán előadattak a' Pesti Comissiónak végezesei, 's a' Püspökök azt akarták, hogy a' Protestáns Vallásnak nyaka szakadjon: de a' Protestánfok mind a' Királynak, mind az Országnak elébe-terjesztvén, hogy az ellenkezik az Országnak leg-fundamentomosabb törvényeivel; azért a' Király az elébbi rendeléseket nem-tsak meg-erősítette, hanem azt is végeztette, hogy a' Vallás' dolga többé a' Diétán elő ne forduljon. — De ki írhatná-le, azolta is hány mesterféges kifogások és Explanatiók által háborítottak-

meg

meg a' Protestánfok a' magok Jufsaikban! A' Clerusnak ösztönözésére azt proiectálta az Udvari Cancellária, hogy ne tsak a' XI. Vármegyékben azokon a' templomokon kívül, mellyek az 1681-dik esztendőbeli 26-dik articulusban ki-neveztetnek, a' többek mind el-vétettefsenek; a' mint ezt főképpen a' Szepes, Nyitra, és Vas Vármegyékben meg is tselekedték; hanem a' több Vármegyékben is az ő templomjaiknak számokat tsak kettőre szorítsák. — Hogy ezt lalsanként mind véghez-vihessék, mindenütt a' Filiákat az Anya Ekklé'siáktól el-szakasztani igyekeztek, és azokba Pápista Papot tettek. Sőt a' mi minden törvény és igazság ellen volt, ha semmi Pápisták azokban a' helyekben nem laktak is, a' Reformátófok tartoztak a' Plébánusfoknak fizetni. Ha valamelly Protestáns Pap a' maga Filiájába ki-ment, hol száz, hol pedig más-fél száz forintokra büntettetett, mint ezt eggynéhány Gömör Vármegyei Papokon meg is vették. Ez által el-rémíttetvén a' Protestáns Papok, nem mertek többé ki-menni; és így minden Filiáink kezeinkből ki-tsikartattak. — Egész kontz-papirofok kívántatnának arra, ha le akarnánk írni azokat a' fok háborgattatókat 's üldözéseket: mellyeket szenvedtek a' Protestánfok VI-dik Károly és Mária Therezia alatt. A' R. Catholicus Papok fok he-

lyeken nem engedték, hogy a' Protestánfok, mikor házasodtak, a' magok Papjaik által eskettefsenek-öszve; ők pedig a' Vallással ellenkéző tzeremóniákra kényszerítették őket. Sokan azt kívánták, hogy a' Szentekre esküdjenek, ha pedig nem akartak esküdni, a' Plébánus ki-ment a' templomból, 's ott hagyta őket, mint ez kevés idővel a' Tolerantia előtt meg-efett fok helyeken, nevezetesen Szent-Györgyön, melly egy a' XVI. Városok közzül, 's azután egy közönléges Lutheránus Gazda eskette őket öszve a' háznál. Sokan azt kívánták, hogy kezek-íráfát adják a' felől, hogy ők a' magok gyermekeiket a' Pápista Vallásban nevelik-fel, 's ha soha nem ígérték is, még is úgy írták-bé a' Matriculába, a' mellynél fogva gyermekeiket nyóltz kilentz ezten-dős korokban el-ragadozták, 's Pápistákká tették. A' kerefztelesben, temetésben, ezer meg ezer ki-fogáfokat tsináltak, a' hólttakat el nem temették addig, míg tíz húsz forintot nem húztak a' szegény Özvegyen, 's-a' t.

Mikor a' II-dik Jó'sef, kinek porai mind örökké áldottak légyenek; a' maga Kegyelmes Parantsolatját a' felől ki-adta, hogy a' melly Filiákat a' Protestánfok bírják, azokat háboríthatatlanúl bírják; már akkor igen kevesek voltak az ő kezeik között,
mert

mert a' Clerus fok törvénytelen úton módokon őket azoktól meg-fosztotta. — Mind ezek az üldözések a' Frigy-kötések, a' Diplómák, a' Diéták, és az Országnek Törvényei ellen voltak: azért is tökéletes Jusok volt a' Protestánsoknak arra, hogy az 1608 és 1647-dik esztendőbéli Jusaikat visszakívánták: mellyeket a' F. II-dik Leopold, 's az el-múlt Diéta 1791-ben nekik meg is erőltetett. —

T. Dénis Úr, a' Királyi Könyv-tár' Örzője, e' Versékkel tisztelte-meg halálátán Hell Maximiliánt.

Corpore dum posito, levior tellure relictâ
Candidus ad superos Heliis urget iter
Et nunc has stellas, nunc illas transvolat inquit
Sat Vos inspexi, despiciere incipiam.

Magyarúl.

A' fár-házt le-vető *Hell* hogy meg-könnyüle,
'S Mennybe a' fok ezer tsillag közt repüle,
Elég foká néztem, mond: fel-felé rátok;
Már futástok' lábam alatt folytatsátok, —

AZ ÉKESEN-SZÓLLÁSRÓL.

Az ékesen-szóllás Pater *Buffier* ízerént, a' ki erről egy velős és kellemetes munkát bocsátott-ki, áll abban a' ritka táalentomban vagy tehetfégben, hogy a' mi beszédünk által egyebeknek lelkeikben azokat az indulatokat 's bé-nyomáfokat tsináljuk, a' mellyeket akarunk. Ezen le-írásból meg-láthatni a' külömbbséget, a' melly vagyon a' valófágos és tsak tetfző ékesen-szóllás között. Egy Pap vagy Prókátor, közönséges tapfolást nyerhet valamely beszéde által; a' mellyben elmés vonáfok, ritka gondolatok, új és illendő hasonlítáfok találatnak; úgy mindazáltal, hogy az ő beszédében nints valófágos ékesen-szóllás. Miért? azért, mert az ő hallgatóinak lelkeikben nem tudott gerjeszteni olyan indulatokat, a' mellyeket akart, vagy kívánt vólna. Az illyen Órátor lehet mondani Disertusnak, az az, elmésen és folyvást beszéllőnek, de nem lehet ékesen-szóllónak, nevezni. Az elfőnek tzelja az, hogy az ő beszéde kedveséget 's közönséges tapfolást nyerjen: de az ékesen-szólló Órátor nem azért beszéll, hogy tapfoljanak néki, hanem hogy az ő hallgatóiban olyan érzéfeket 's készületeket tsináljon, a' millyeket kíván a' dolognak nagyfága

ga 's főben-járófága. A' Panegyricusok, vagy a' meg-hóltt személyeket dítsérők, érdemlik leg-inkább a' Difertus nevet; noha ezeknek is kötelefségek, hogy ne magoknak, hanem a' hóltt személyeknek igyekezzenek szerezni dítséretet. Hasonlóképpen kell ítélni más egyéb beszédekről is, mellyeket az emberek inkább magok-mutogatásából, hogysem szükségből mondanak.

Az igaz és valóságos ékefen-szóllás, kevés fejedelmet veszén a' rendes régulákból; úgy hogy leg-alább szint' annyit függ az az elméfségtől, mint a' Poésis; és ha ez az elméfség *Genie* gyakortább találta a' Poétákban mint-sem az Órátorokban, ez az oka, hogy a' bölts Ciceró' jegyzése szerént, sokkal ritkább a' derék Órátor, mint a' derék Poéta. Sok ki-fogásokat szenved tehát ez a' köz-mondás: *Nascimur Poëtæ; sumus Oratores*. A' Mesterfég, és az Ékefen-szóllásról hozattatott régulák, szint' úgy nem tsináltak soha nagy Órátor, valamint a' Poésisről adattatott régulák nem szülhetnek nagy Poétát. Mind a' két tehetség, leg-nagyobb fejedelmet veszén a' híres Órátoroknak 's Poétáknak munkáiknak olvasásokból, és azoknak követésekből; kívált ha valamely értelmes és tökéletes ízlésű ember kímélés nélkül ki-jegyzi a' fogyatkozásokat, mellyek vagynak a' mi írásunknak módjában.

Eb-

Ebből a' következik, hogy a' rendes régulák tsak közönségesek, nem pedig minden esetre valók lehetnek: igazak és helyesek lehetnek azok magokban, de haszontalanok a' velek való élésben; mint-hogy tsaknem véghetetlen számúak a' környül-állások, a' melyekre azokat különösen kellene alkalmaztatni. Ha valaki a' tsupa régulák által akarna az Ékefen-szóllásra el-jutni, tsak olyan lenne az, mintha valaki Európának közönséges mappáját kezébe vévén, azt hinné, hogy ő azzal nem-tsak az Ország-úta-
kat, hanem a' falukba bé-vezető ösvényeket is mindenütt meg fogja találni. Könnyű volna ezt meg-mutogatni a' Beszédnek nevezetesebb részeire nézve; a' millyenek a' Bé-vezetés, (Exordium) az Elő-beszéllés, (Tractatio) a' Meg-erősítés, (Confirmatio) az indulatoknak fel-gerjesztések, (Contentio) és a' Bé-rekesztés, (Peroratio) — A' mi a' Narratiót, vagy Elő-beszéllést illeti, ezt nem szükfég lett volna a' Beszédnek második részének tenni a' közönséges régulákban; mert fok olyan Beszédek vagynak, melyekben semmi meg-lett dolgot nem kell elő-beszéllni, következésképpen nints semmi szükfég a' Narratióra. Ha tehát okát tudakozzuk, miért tétetett légyen ez a' Rhetoricának réguláji közzé? nem találhatunk egyebet, hanem azt, hogy mivel Ciceró volt a'

a' leg-híresebb Órátor az egész Világon, tehát minden-féle Beszédnek arra a' kaptára kell üttettetni, a' mellyen készültek az ő remekjei. De a' Rhetoricának Íróji nem vették jól gondolóra, hogy Cicerónak Beszédei Mentő-beszédek, mellyekben a' dolgot mindenkor elő kellett beszélni: de vagynak a' Beszédnek olyan nemei, mint p. o. a' Prédikátziók 's Dítsérő-beszédek, mellyekben a' Bé-vezetésben már rövideden megmondattatik az, a' mi kérdésben forog.

Ugyan ezt kell mondani arról a' részről is, mellyet Contentiónak, vagy az Indulat' fel-gerjesztésének neveznek: ennek lehetetlen bizonyos helyet vagy régulákat szabni, mert annak a' Beszédnek minden részeiben el kell mintegy oszlattatni, a' mint a' körül-állások hozzák magokkal. Felette igen nevetleges lenne különben az Órátorban, ha ő bizonyos helyhez vagy részhez kötné ezt az indulatnak gerjesztését, akár illene oda, akár ne: ez tsak olyan lenne, mintha régulákat szabnánk valakinek az éránt, mikor haragudjon-meg.

A' mi az ábrázolásokat, vagy Figúrákat illeti, ezek a' Beszédnek természeti fordításai vagy szépségei: a' mesterfég pedig tsak neveket adott azoknak, a' mellyek különben a' heves képzelődésnek természeti gyümöltsei. Az, a' miben áll tulajdonképen

pen

pen a' ki-mondás, nem egyéb, hanem a' dolognak helyes elő-adása, úgymint a' melly valamely dolgot mind azokban az ábrázatokban meg-mutogat, valamelyekben tsak lehet azt szemlélni; és ez az, a' mellyben áll a' helyes Bővítésnek vagy Amplificatió-nak titka. Mert ha valamely dolog természet szerént bé-nyomást tsinálhatna az elmében, 's még sem tsinál, ez az oka, hogy nem terjesztetett úgy a' hallgatoknak elejek-be, a' mint kellett vólna. Hogy pedig az Elő-bezfélés annál jobb, 's szerentséfebb ki-menetelű lehetsen, magára öltözi mind azokat a' figúrákat 's ábrázolásokat is, valamellyekkel a' különböző környül-állások szerént magát kedveltetheti. Mitsodás legyen pedig ez az Elő-bezfélés, azt sem lehet régulákba szabni, hanem hogy szükfég-es az, hogy a' hallgatóknak állapotjokhoz 's tehetségeikhez alkalmaztattassék. Ugyan azon Évagyéliombéli igazságot, más köntösbe kell a' Királyi Fejedelmek' és az egygyügyü Parafztok' elejekbe-terjeszteni. Az igaz Ékefen-szóllás nem útálja-meg a' nép között esmeretes és közönféges szóllásoknak formájikat is, mikor azok által tzélját elérheti.

Ezekből az eredeti igazságokból vagy principiumokból foly egygy képtelennek látzó igazság; de a' mellynek nagy hafzna
va-

vagyon. E' pedig az, hogy az Ékefen-
szóllás gyakorta abban áll, hogy ugyan a-
zon igazfágot különböző ábrázatokban 's ki-
mondásokban adja-elő, hogy az emberek-
elméjébe 's szívébe annál könnyebben bé-
tsúfzhasson. — A' mi a' Beszédnek külö-
m-böző részeit illeti; mindenikben különös ré-
gulákra kell vigyázni. A' *Mentő-Beszédek*-
re nézve leg-jobb az, hogy minden teker-
vények nélkül mondja-meg a' Prókátor,
mitsoda személy legyen az, a' melly szóban
forog, és mi legyen a' vetélkedésnek fő
pontja. Azután mutassa-meg az Ügynek
igaz és fundamentomos vóltát, soha sem
engedvén azt meg, hogy a' Bírak holmi mel-
lesleg való dolgok által el-téveffzék szemeik
elől azt, a' mi a' fő dolog. E' meg-lévén,
tázfolja-meg az ellenkező félnek minden erős-
ségeit, tsak egyet is azokból el nem hall-
gatván; mert ez tsalárdfágnak tartattatnék:
hanem inkább a' maga okainak azok felett
való erejeket tégye nyilván-valóvá.

A' mi a' Prédikátziókat illeti; a' Bé-
vezetésnek rövidnek kell lenni, és el kell
hallgatni mind azt, valami a' Matériának
tzeljának meg-jelentésére nem tartozik, Né-
mellyek abban hibáznak, hogy mindjárt a'
Prédikátzióinak részeiről, vagy el-ösztáfának
módjairól gondolkoznak, mikor még nem
is tudják jó formán, mit kelljen el-ösztani.

Szük-

Szükség tehát, hogy leg-először is az Órátor gyűjtse-öfzve azokat a' dolgokat, melyek az ő Beszédére szükségesképpen tartoznak, tellyesítse-meg azokkal a' maga elméjét; majd azután magok a' dolgok el-rendelik magokat az ő fejében, míglen lafsanként a' gondolkodás és elmélkedés által eggy, tökéletesen öfzve-kötözött Folyó-Beszéd válik belőlök.

Vagyon olly Ékefen-szóllás, a' melly áll a' szóokban; vagyon olyan is, a' melly áll a' dolgokban. Ez az utólfó elevenítették 's fel-tartatik azok által a' dolgok által, melyeket az Órátor ki-húz a' materiából. A' szóokban álló Ékefen-szóllás nem rekeszti-ki a' dolgokat is; de azonban a' képek és ábrázolások által minteggy meg-lelkesítették 's szépítették, a' világos ki-fejezések által tündöklök, és a' fontos mondások által megilleti a' hallgatokat. Demosthenes a' legnagyobb grádusban hírt az elfövel, Ciceró pedig a' másodikkal; néha az eggyik, 's majd a' másík fellyebb való, a' szerént, a' mint a' matéria és az alkalmatóság hozza magával. De nagyon kell reá vígyázni, hogy az elfö femmit mondó és fetsegő ne légyen; a' második pedig olyan ne légyen, mint valamelly *skeleton* vagy börtson, a' melly minden kedveség és szépség nélkül való részekből szerkeztetik-öfzve.

De

De még mikor e' két hibákat el-kerüli is az Órátor, akkor sem hízelkedhetik magának azzal, hogy mindeneknek ízléseket el-találta volna. A' tökéletes Ékesen-szóllásról nem mindenek azon egy értelemben vagnak. Brútus az Á'siai fel-puffadást vagy felettébb való bőfőget hányta Cicerónak szemére; e' pedig azzal vádolta Brútust, hogy felettébb is követi az Áthénásbélieket, és a' nagy rövidség miatt nintsen az ő Beszédének elegendő hathatósága. Úgy látszik, hogy az első tökéletesség itt abban állna, ha valaki a' fellyebb említett Ékesen-szóllásnak két nemeit igaz mértékkel tudná öfzvelegyíteni, és mindenkor ki tudná választani az alkalmatóságot, a' mellyekben bővebben kell néki élni az eggyikkel, mint a' másikkal.

MITSODA HASONLATOSSÁG LÉ-
GYEN AZ ÉKESEN SZOLLÁS ÉS A' FES-
TÉS KÖZÖTT.

L'art de peindre a' l'esprit. Paris 1758.

Hogy valaki az Ékesen-szóllásban fzerentsés légyen; annak mind az elmével, mind a' szívvel beszélni kell. Hogy pedig ezen tzeljét el-érhesse, igen elevenen kell beszéllgetni a' képzelődéssel; mert ez által tsűfz-
nak-

nak-bé a' képzelődesbe azok a' hirtelen való és mély bé-nyomások, mellyek bennünket nem-tsak el-foglalnak, hanem egészen meg-indítanak. Ha valaki a' hallgatóknak vokfaikat el akarja nyerni, leg-először is az ő képzelődesüket tégye maga barátjaivá: ha egyfzer ezt meg-nyerte, úgy az ő elméjük és szíveik nem fokáig állnak néki ellent: mert nagy részént az emberek nem gondolkoznak 's nem ítélnék másképpen, hanem tsak az ő képzelődesük után. Szint' olyan szükfége van tehát az Órátornak, mint a' Poétának, arra, hogy ő felsen; mert a' festés az a' nyelv, mellyen beszéllhetünk a' képzelődesükkel. Az Órátornak, valamint a' Poétának, mind azokat festeni kell, valamelyeket mond. A' külömbfég köztök tsak az, hogy másképpen fogják a' festőpemetset, nem egyformán alkalmaztatják a' színeket, és külömböző tzelokat 's előzményeket téznek-fel magoknak. A' Poésis meg-elégzik azzal, ha úgy festhet, hogy az ő munkája kedvet talál, és meg-indítja az Olvasókat: az Ékesen-szóllásnak pedig okoskodni kell, hogy a' hallgatókat meggyőzhesse, 's elébbi vélekedéseikből ki-mozdíthassa. De még az ő okoskodásaiban is festeni kell néki, valamennyire tsak lehet: mert így kerüli-el a' Beszédben való ösztövérféget, 's következésképpen az únal-

mat,

mát, melly az ilyen fovány, száraz, és minden hús nélkül való okoskodásokat követni szokta. De miben áll tehát az Órátorban az a' szükséges talantom, a' mellyel ő festhet? Gyakorta egygy ígétske, egygy helyes hasonlatofság, egygy szerentsés alkalmaztás, egygy elmés tzeozás, egész képeket terjeszt szemünk' elébe; az ilyen ki-fejezéseket kell nekünk elő-vennünk még a' legközönfégefebb okoskodásokban is.

Ha igaz az, hogy az a' Poéta, a' ki egygy szer'smind nem Festő is, nem érdemli a' Poéta nevet; szint' olyan igaz, hogy az az Órátor, a' kinek nints a' festésre való talantoma, nem egyéb, hanem egygy hideg és melegfég nélkül való okoskodó. Ez az a' talantom, melly a' több tehetfégeket lelkefíti 's fel-emeli; ez a' többeknek híjjokat is ki-pótolja, de ennek híjánofságát semmi is helyre nem hozhatja. Haszontalan lenne az, hogy valamelly Órátor a' maga Beszédének minden részeit dízfesen egygyesítene: fel-találtathatnék is bátor benne a' tzelnek helyes vólta, az erősfégeknak nyomosfágok, az okoskodásnak ereje, a' stylusnak szépfége, és a' gondolkozásnak elevenfége: de ha mind ezekhez nem ragaszt még némelly igaz, eleven, és magafságos képeket, soha sem löheti-bé a' hallgatóknak lelkeikbe azokat a' diadalmaskodó nyíllakat,

's azt az ígészetnek nemét, melly az érzékenységeknél kötelefségeiket mintegy fel-függeszti, 's el-felejteti a' hallgatókkal azt hol vagynak, és kitsoda beszéll velek, hogy egyedül a' hallott dolgok körül foglalatoskodjanak.

De igen vissza-élnének ezzel a' régulával azok, a' kik az ő Beszédeket egy festett képekkel meg-rakatott szobához hasonlónak tennék. Az ilyen Beszéd szükfégesképpen kedvetlen lenne mindenek előtt, úgy-mint a' mellyből az erőszak és a' munkás szépítés minden forban ki-tetfzene. Az Ékesen-szóllásban, valamint a' Mu'sikában, néminémű pihenést kell engedni a' hallgatóknak. A' ki minden szóban ragyogni akar, soha sem ragyog az: még a' leg-szebb dolgokban is szükféges az, hogy azok mérték-re vétettsenek. Valamelly Órátoroknak csak az a' tzelja a' Beszédben, hogy a' hallgatóknak szemeiket magára fordítsa, el-téveszti a' tzelt; valamit így nyer, leg-inkább csak abból áll, hogy a' hallgatók azt mondják, hogy nagy elmével bír, a' melly éppen nem elégféges jutalom egy olyan embernek, a' ki a' Hazának vagy Ekkle'siának ügyét folytatja.

Valamint egyebekben, úgy ebben is követni kell a' híres Órátorokat. Ezeknél alig meri magát az elméfség ki-mutatni,
vagy

vagy ha ki-mutatja magát, mintegy hírek és akaratjok nélkül esik az; leg-alább az elmés vonások mindenkor illendő helyen vannak az ő munkájokban, és soha sem látzik úgy, mintha nagy munkával kerestettek volna. Ezek a' nagy emberek, a' kik nekünk mustrául és például adattattak, a' mikor az elmét gyönyörködtetik, ugyan akkor a' lelket is fel-emelik, azért, mert az ő Beszédek meg meg annyi kellemetes festések, noha úgy látzik, hogy nem vólt az a' tzeljok, hogy fessenek. Az ő melegséggel 's erővel tellyes Beszédjekben mindenütt kitetszik egy nagy Mesternek festő pemetse 's bátor keze, a' melly mindenkor a' fő tzelra törekedik. — Attól lehetne félni, hogy valamelly hosszas Beszéddel a' hallgatónak figyelmetefségek meg ne tsüggedjen: szükfég tehát azt ottan ottan elmés és eleven vonásokkal fel-ébreztetni. Számosan talátnak ilyenek Ciceróban, és a' leg-híresebb Órátorokban. Külömben könnyü által-látni, hogy a' régulákhoz való szoros ragaszkodás, tsak a' rendes és közép-szerü elmékre tartozik, mellyeknek szükfégék vagyon vezérre, minthogy új útnak törésére alkalmatlanok. A' mi az eredeti és teremto elméket illeti, olyanok azok, a' tudományos Világban, mint az Országoknak hódolóji a' Politicában: törvényeket szabnak ök, és fen-

Y 3

kitöl

kitől törvényt nem vésznek: az ő tulajdon elméssége az ő Vezérjek, a' mellynek feles futása többet ér, mint-sem a' mesterfégnek mértékre vett lépése. A' mikor az ő képzelődéseknek elevenségétől húzattatnak, úgy látfzik, mintha valamely hirtelen való ihletés ragadta volna meg őket. Ezen elragadtatásnak nemében fel-áldozzák a' kifejezésnek módját a' gondolatnak, 's a' régulákat a' magasságos ideáknak, és néminémüképpen egy új rendjét tsinálják a' különös elméknek. Az ilyeneknek munkáikban, 's azoknak figyelmetes olvasások után kell tanulni a' mesterfégnek réguláit. Demosthenesnek egy Beszéde vagy Oratiója, jobban meg-esmérteti velünk a' szép Ékesen-szóllást, mint-sem húsz munkák, mellyek a' Rhetoricának réguláiról íratattak. Ezeknek a' nagy Órátoroknak figyelmetes olvasások által, észre-vehetetlenül meg-szokjuk, hogy mint ők, úgy mi is nemesen gondolkozunk, szólljunk, és írjunk. A' képzelődés a' nemesül előadattatott nagy dolgok által tápláltatván, nem tapaszta többé, mikor valamit kezd írni, azt a' sovány meddőséget, a' melly semmit sem ad előnkbe, vagy ha valamit ad is, tsak igen közönségest. E'képpen mint-egy természetünké válik az a' bóldog szokás, hogy könnyen dolgozunk, minthogy magunkban fel-találjuk a' gondolatoknak kife-

fejezéseknek, 's képeknek bőfégeket, mellyekkel magunkat észre vehetetlenül meggazdagítottuk. Senkit különösen le nem másolunk 's nem majmolunk, hanem tsak a' nagy Mesterek után festegetünk. Ő náluk vesszük, mellyekkel őket utól érhefsük; tőlök költsönözzük a' vonásokot, a' festésnek módját, és a' színeket; de azért még is eredeti Írók vagyunk. Eggy szóval, ez a' figyelmetes olvasás színt' olyan az elmére nézve, mint a' jó nedveségű 's egézféges eledel a' testre nézve: *ez ad annak életet, erőt, kövérséget, és jó színt.*

MÉG IS AZ ÉKESEN-SZÓLLÁSRÓL.

Discour de M. Coyvel sur l' Eloquence & la Peinture, 1758.

A⁹ találás, az el-rendelés, és a' nyelv, színt' úgy tartozik a' festésre, valamint az Ékesen-szóllásra. A' festésben a' leg-első munka az, hogy erőnkhez illő matériát válasszunk, hogy nézzük-meg, mitsoda mód által kell azt folytatnunk, 's ne is gondolkozzunk addig a' melleleg való ékekségekről, valameddig a' munkának plánumát ki nem tsináljuk; a' melly ha eggyfzer megvan, úgy a' melleleg való szépségek meg fogják találni az ő ki-fsabott helyeket.

Az elrendelés vagy elhelyeztetés abban áll, hogy régulák közzé vegyük azt, a' mit a' képzelődés minden rend nélkül adott előnkbe, hogy a' Scénában magokat mutogató személyek az ő rangjokhoz illendőképven helyeztetésenek, a' világofság pedig úgy tétettefsék, hogy a' nézőknek szeméiket mindenkor a' fő tzelra függessze.

Valamint az Ékesen-szóllásnak, úgy a' festésnek is vagyon nyelve, a' melly áll a' rajzolatban, a' színben, és a' festésben. Meg-lehetne az, hogy elég szerentséfen elintézné valaki a' Vénus' formáját, de úgy a' mint azt közönlégesen az emberek magoknak képzelik, lehetetlen volna elő-adnunk a' rajzolatnak nemessége, a' színeknek frissfégek, és a' festő-pemetsnek ékesen festő kellemetefsége nélkül. — A' stylus és a' mód ugyan azon dolgot jelenti, különböző nevek alatt: a' szokás ezt az utólsót adja leginkább a' festésnek, a' stylus' nevezetét pedig a' jól beszéllés' mesterfégének: így p. o. azt mondjuk, ez a' festett kép Rafáel' módja szerént van, ez a' Mentő-beszéd pedig Ciceró' stylusa szerént. — A' rend szerént való dolgok, és a' közönléges tselekedetek, mind az Írókra, mind a' festőkre nézve igen alkalmas matériájik az eggyügyü stylusnak; de ez a' stylus nagy rövidféget, természeti szépséget és kellemetefséget kíván,
 hogy

hogy kedveltséget találhasson. Melly nagy hasznát vette a' híres Rafael ennek az együgyü stylusnak akkor, mikor a' Pátriárkákat az ő ártatlanfágokban 's együgyüfégekben festette-le! Melly nagy elő-menetellel éltek azzal Carrach és Rúben azon ő festett képeikben, mellyekben a' Falusiaknak lakadalmazásaikat, tántzaikat, 's a' Pásztoroknak mezei mulatfágaikat adták-elő!

A' mértéklett stylus közép-utat tart az együgyü és a' Hérófi vagy vitézi stylus között. Ha egy-felől nem kell annak olly ékesnek lenni, mint ez utólsónak; de nem is kell úgy minden ékefségektől meg-fosztattottnak lenni, mint az elsőnek. Ez az a' stylus, a' melly meg-esmértető jele az Albáni' kellemetes pemetsének. Annibál Carrache, a' ki soha el nem veszthette szemei elől a' magafságos ideákat, alkalmatlanabb lett volna a' maga tanítványánál arra, hogy le-rajzolja előttünk a' Lemnus' műhelyében való fzerelmeket, miképpen fosztják-meg Diána és az ő szüz Nymfái Cytherának Isteneit álmokban az ő fegyvereiktől, 's miképpen tartják rezkető kezeikben az ollókat, hogy Cupidónak szárnyait el-vagdadják. Hasonlítja továbbá ez a' híres festő a' rövidítések a' homályos stylushoz; az erőltetett vonásokat a' magát-mutogató stylushoz; a' feltétebb való szépítést, a' fel-fútt 's fel-dagadott stylusnak neméhez.

A' MAGASSÁGOSRÓL, VAGY SUBLI- MÉRŐL.

Fraite du Sublime, 1732.

Az, a' mit mi magasságosnak v. sublimének nevezünk valamelly Beszédben, nem egyéb, hanem az a' rend-kívül való fordítás, melly a' jeles képek 's eleven érzések által fokkal fellyebb emeli a' lelket azoknál, mellyeket addig nagyoknak tartott, és tsudálkozva fel-ragadja azt éppen oda, a' mi a' természetben leg-magasságosabb.

Noha a' magasságos egyetlen-eggy és meg-oszthatatlan légyen magában; mindazáltal ha gondolóra vesszük azokat a' dolgokat, mellyek annak matériául szolgálnak, két nemekre lehet azt osztanunk, a' szerént, a' mint az igaz nagyfág találtathatik vagy a' kívülöttünk lévő dolgokban, vagy a' mi lelkünknek belső érzéseiben. Az elsőeknek természeti ki-fejezések tsinálja azt, a' mit az ábrázalásokban magasságosnak nevezünk; a' második rendbéliek pedig, mikor egész illendőséggel 's nemességgel meg-fejtettetnek tézik azt, a' mit az indulatokban magasságosnak nevezünk.

Mind azok a' dolgok, a' mellyeknek nagyfágok rend-kívül való, elegendő matériát szolgáltatnak az ábrázalásokban lévő

ma

magafságosra. Így p. o. Homérus le akarván írni Jupiternek hatalmát, azt mondja rövideden, hogy az ő halhatatlan fejének meg-mozdításával meg-refzketteti az Egeket; Neptúnusról pedig azt mondja, hogy mikor a' tengereknek szélefen ki-terjedő síkjain jár, az erdők és a' hegyek is refzketnek az ő nyomai alatt. Racin elő akaryán adni, melly vérengező vólt ama gonosz Hámán a' 'Sidók ellen, így szólaltatja-meg őt az ő bosszú-állásában, mellyet már el-gondolt:

„ Majd ezt fogja mondani a' maradék, a'
 „ 'Sidó népnek kevély fajzatja el-borítá haj-
 „ dan a' földnek színét; egyg közzülök meg-
 „ merte bosszontani Hámánt, 's azon hírte-
 „ len mindnyájan a' földnek színéről el-fe-
 „ pertettek. “ — Az a' mi a' magafságost tsinálja ezekben a' vonásokban, nem-tsak maga a' dolognak nagysága, melly említettik, hanem egygyszer'smind az a' könnyűség is, mellyel véghez-vitettetik. Jupiternek elég az ő fejével inteni, hogy az eget ki-mozdítsa helyéből. Hámánt elég egyg szóval megbosszontani, hogy egyg egész Nemzet hirtelen el-töröltettesék.

Az e'féle példák fokkal fűrübben találtnak a' Sz. Írásban, mint-sem akármelly más Könyvekben; mind azért, mert az azokban bé-foglaltatott dolgok magokban is igen nagyságosok és fellegefek, mind pedig azért,
 mert

mert a' Sz Íróknak elméjük fokkal inkább fel-emeltettek az őket ihlető Lélek által, mint-fem a' Világi Írók el-ragadtathatnak a' Poétai képzelődések által. Hajdan Longinus el-tsudálkozott e' rövid de hathatós szónak olvasására: *Légyen világosság! és lőn világosság.* E'hez hasonló ki-fejezések fokak találhatók Jóbban, a' 'Sóltárokban, és a' Prófétákban. Illyenek a' többek között ezek: *Ha egyet szól; el-jőnek a' szelek, és a' tengernek habjai fel-emelkednek. — Ő változtatja az Északi-szelet Napnyugoti szellővé, 's a' tenger' habjait el-hallgattatja. — Meg-fenyegette a' tengert, és ki-száradott az. — Az Úr elő-hívja az Egeket, és azt mondja a' földnek; add-elő az én népemet. — En szóltam, 's hová lettek.* — Az illyen szóllásoknak formáji magafságofak, mind azért, mert nagy dolgokat terjesztenek előnkbe, mind pedig azért, hogy igen különös és rend-kívül való elevenféggel adattatnak-elő. Ez az elevenség származik annak indúlatjából a' ki szól; a' melly is minden hallgatókban tsudálkozást szerez.

A' mi a' léleknek érzéseiben lévő magafságost illeti, szükség hogy ez a' virtufon fundáltasék, és nemes tzélokra igyekező lélekből származzon. E' végre meg-kívántatik először, hogy fellyül-emelkedjen azokon
az

az erőtlenségeken, mellyek más emberekben találatnak. Másodszor, hogy diadal-maskodjon az indulatokon. Harmadszor, hogy a' rendes virtusokat is fokkal fellyül haladja. Noha minden erőtlenség 's minden vétkes indulat gyalázatos magában, úgy hogy annak meg-győzése mindenkor hasznos: de mennél nehezebb a' győződelem, annál nagyobb ditsőféget érdemel az. Meg kell jegyezni azt is, hogy nem szabad egyik erőtlenséget a' másikkal, 's egyik vétkes indulatot, más hasonló vétkes indulattal győzni-meg. Így p. o. nem hárulhat reánk semmi ditsőféget a' halálnak meg-útálásából, ha azt az életnek meg-únásából, magunk forfunkkal való meg nem elégedésből, 's kétségbe-esésből tselekekszük: de igen nagy ditsőféget hárul belőle reánk, ha Királyunkhoz, Hazánkhoz, 's Vallásunkhoz való buzgó szeretetből szállunk szembe a' halállal. Igen kevés nemes indulat van abban, ha meg -fojtjuk a' szeretetet kevélység által, vagy a' kevélységet szeretet által: abban áll tehát egyedül a' virtus, még pedig a' magasztos virtus, ha a' mi vétkes indulatunkat a' mi köteletségünkhöz való szíves ragaszkodás által hódoljuk-meg.

 MÁS

MÁS JEGYZÉSEK A' MAGASSÁ- G OSROL.

*L' Art de sentir & de juger, en matiere
de Gout. Paris 1762.*

Mit kelljen értenünk azon, a' mit magasnak, magafságosnak, vagy sublimének nevezünk? nem egyebet, hanem azt a' szembe-tünő *Szépet*, melly a' mi lelkünknek minden tehetlégeit minteggy magokon kívül ragadja, 's ki-terjeszti; azt a' *Szépet*, a' melyet mindenkor néminémü el-ragadtatással nézünk, a' melly a' mikor alkalmas időben és helyen terjesztetik előnkbe, minteggy égi tűz mindent fel-forgat, 's az értz szíveket is meg-olvasztja: de ez a' *Szép* fokoknak, a' kik arról szólttak, botránkozásnak és hajó-törésnek kö-szikiájává lett. Ezen fellyebb említett Könyvnek Írója azt mondja, hogy soha sem emelkedhetik-fel valamely Író erre a' magafságosra, hanem ha magát egészen el-felejt, 's minteggy által-változtatja 's egybe-zavarja magát azzal a' tzéllal, mellyet illendöképpen akar le-rajzolni. A' tűz' okádó hegy tsak tsapatonként, 's mint valamely forgó-szélben okádja-ki a' tüzes szikrákat: a' magafságos ott fenn tündöklik a' villámások között, különös meg-

esmértető béllyege van néki, és fokkal nagyobb vélekedést önt a' lélekbe maga felől. Egy bizonyos kevélység szivárog együtt azzal az örömmel, melly őt által-járja, 's azt hiteti-el vele, hogy meg-tselekedhetné mind azt, valamin tsudálkozik. Az indulatnak helyet kell találni a' magafságosban: annak égető és világosító tűz-helyében gyújtja ez meg a' maga fáklyáját. Meg-efik e' gyakorta tsupán egy gondolat, érzés, 's tselekedet által; de a' mellyet olly nagy erővel, hathatós rövidféggel 's világofsággal adunk-elő, hogy annak hallására mindjárt meg-győzöttetik minden elme a' felől, hogy annak a' ki-fejezésnek helyes és szép vóltá-hoz már semmit is tóldani nem lehetne.

Minekutánna közönségesen némelly jegyzéseket tettünk a' magafságos ideákról, vizsgáljuk-meg már azokat különöfebben is. A' magafságos ideának szépfége áll azokból a' különböző környül-állásokból, mellyekbe helyheztethet bennünket a' virtus, a' bűn, és az indulatok; mert a' természet ollyan különböző indulatokat 's érzéseket plántált belénk, mellyek a' különböző környül-állások 's ki-menetelek által változtattatnak. A' mi eggyfzer a' virtusokban magafságosnak neveztetetik, ellene állhatatlan jusfa vagyon annak a' mi szívünkön. A' győzödelmeskedő Nagy Sándor a' fogfágba esett

Pó-

Pórustól azt kérdezi: *Mint akarsz hogy bánjak veled?* — *Úgy, mint Királyjal,* azt feleli Pórus: ez magafságos idea a' lélek' nagyfágának ki-fejezésére. A' minthogy hallván ezt az érezni tudó Nagy Sándor, nemcsak elébbi Országát vissza-adta e' nemes fogolynak, hanem még újabb tartományokat is tóldott hozzá. — A' vitéz Ajax arra kéri az Isteneket Homérusban, *hogy csak az éjtszakát üzzék-el, 's ha egyszer világos lesz', nem bánja, ha magok is ellene fognak hartzolni.* Ez egy magafságos ideája a' leg-nagyobb bátorfágnak.

Még az emberi társfágot rongáló bűnökben is találtathatik ez a' magafságos idea. Mikor a' kegyetlen uralkodás vagy Despotismus egy ritka tálentomú 's magának nagy hírt szerző embernek kezében van, bámulásra méltó dolgokat tselekeznek az. A' vérengző Sylla, minekutánna Rómának Urává lett, a' maga bosszú-állásának fok jó Hazafijakat áldozott-fel. Hogy azért az ő vérengző üldözését a' Római lakosok elkerülhessék, nagy számmal rejteztek-el a' Hippodromusban. Ezt meg-hallván Sylla, öfve-gyűjteti a' Tanátsot a' Bellona' templomába, melly éppen szomszédtságában e-fett, 's kérkedékenységgel beszéli a' maga fok vitézségeit 's győzödelmeit. Azonban hirtelen nagy sírás, rivás, ordítás hallattatik, melly-

mellyre az egész Tanács meg-borzadott: ezt látván a' vérengező Sylla, minden meg-indulás nélkül azt mondja: *Ne féljeteK, eggy-néhány gaz emberek büntettetnek meg itt a' szomszéd épületben, az én parantsolatomra, 's azok ordítanak.* Ezt mondván, tovább is folytatta kérkedékenységgel telyes Beszédét, míg egészen el nem végezte azt. Ezt a' tsendefséget lehet nevezni Sylában, a' kegyetlenfégnak magafságának. — Minekutánna Cronnvell I-ső Károly Királyt meg-ítéltette 's meg-ölette volna, pénzt veretett illy' fellyül-írásal: *Tanúljatok e' példából ti földnek Királyjai, 's esmérjétek meg magatokat.* Ezt lehet nevezni, a' fzemtelenfégnak magafságának.

Ímé tehát, mind a' virtufoknak, mind a' bünöknek nemeikben lehet magafságot találni: ennek tulajdonfága áll abban az eggy-arányúfágban, melly vagyon a' kép, és a' le-rajzoltatott dolog között. — Vagyon a' léleknek olly különös állapotja, a' mellyben ezt az el-ragadtatásnak hevefségéből származott szépséget inkább érezheti, 's úgy látzik, hogy abból a' szép bolondoskodásból kell arról íteletet tenni, a' melly azt tsinálja: de minden emberek éppen nem eggy-formán alkalmatofok erre a' szép bolondoskodásra. Akármint légyen a' dolog, az Író, a' Jádzó-fzemély, és a' Néző, tartoznak

Z

mind-

mindnyájan egygyformán munkálódni a' magafságosnak érzésében. Mint valamelly tüzes kementzéből jönnek itt ki a' fúgarok, a' mellyek meg-illetnek, meg-melegítenek, 's fel-gyújtanak: ha az az érző eszköz, mellyre van bízattatva, nem bír elegendő erővel annak fel-gyújtására, úgy minden munka haszontalan lesz'. Ha valaki az írásnak ezen nemére, tudni-illik a' magafságosra adja magát, szükfég hogy a' bé-nyomás erős, de kevés ideig tartó legyen; mert éppen olyan ez a' magafságos a' lélekre nézve, mint azok a' nagy szagú erős italok, a' mellyekből hogyha igen sokat iszik az ember, elerőtelenül, vagy meg-bolondúl utánnok. Ez a' mértékletlenkedés, szerentsére nem igen közönséges a' magafságos ideákra nézve, 's kevesen vagynak, a' kiknek azt lehetne szemekre hányni, hogy ez által vesztegették volna meg magokat.

UGYAN ARRÓL MÁS JEGYZÉSEK.

Sur la Nature du Sublime, par le P. Castel.

Közönségesen szólván, minden igazságnak jussa van arra, hogy az embereknek tetszen: de minden igazság, a' melly új, mély és magafságos, néminémüképpen meg-va-
kít-

kítja az elmét, 's fel-háborítja a' szívet is. Hogy azért azt meg-ízélíthessük, annak ragyogó fényességét mérfékelnünk kell. Mérfékeljük pedig ezt a' tündöklést akkor, a' mikor azt némelly ábrázolásokkal bé-takarjuk, tsak félig mutatván azt, mint valamelly nyílat, a' mellynek erejét tsak akkor kezdi érezni az ember, a' mikor már meg-fértetett: és éppen ez az, a' miben áll a' Poésisnek mind kötelessége, mind hafzna. Termézet szerént bé-borítja ez, bé is kell néki borítani az igazságokat; a' melly a' Poétának kettős hafzna és gyönyörűsége. Ezen bé-fedező ábrázolások alatt, gyakorta a' meguntt és közönséges igazságok is újaknak tetfzenek, az újak és magafságofok úgy ragyognak, hogy a' nézőket meg nem vakítják. Ez a' takaró szépség, mindenkor ingerli a' mi gondoskodásunkat, annál inkább, mennél kevesebbé elégítheti azt meg.

A' Philosophusnak minden ditsősége abban áll, hogy az igazságot fel-fedezze. De ez a' fel-fedezett igazság mikor új, meg-férti a' szemeket, 's írigységét gerjeszt. Az olyan találós elmének, mint a' Cártésiusé vólt, mindenkor a' Poésisnek költeményei közt kellene elő-adni a' maga új Systemáját, Ez által nem-tsak az, hogy semmit nem vesztené, hanem inkább fokot nyerne. Örömet futunk rend-szerént az olyan igazság után,

a' melly bújkál előttünk, 's majd eggy jó fejtegető neki kerülvén, tsak hamar Philosophiai igazságokat tsinalna azokból, melyeket addig tsak úgy néztünk, mint Poésisi vagy költeményes gondolatokat. A' költemény, vagy találás téfzi a' Poétát, 's mikor valaki Poétának születtetik, arra nézve a' Versek nem egyebek. hanem szabad akarat szerént való ki-fejezések.

Azonban a' Philosophusnak ditsőfége bár lafsabban jöjjön is, de tsak ugyan fellyül-haladja a' Póéta' ditsőfégét. Ez az utólfó, bár akármelly mély igazságokat szórjon is el az ő Verseiben; de soha sem gondoltatik úgy, mint a' ki az igazságnak felfedezésére el-jutott volna, a' mellyben áll az emberi elmének fő ditsőfége: mindenkor úgy nézi ő az igazságot, a' mint azt másoknak elejekbe-terjeszti, tudni-illik néminémű felleghben, homályban, vagy borítékokban. Gyakorta néminémű el-ragadtatások között éppen azt mondja a' Poéta, a' mit a' Philosophus, úgy mindazáltal, hogy nints vele eggy értelemben. Virgilius azt mondja, *hogy az éjtszaka el-vízi magával a' színeket*; ez igen szép gondolat, de meglehet azért, hogy nem értette Virgilius a' színekről való Tudományt olly tökéletesen, mint a' mai Philosophusok. — De mivel a' Poéták mindenkor az igazat, mindenkor magát

gát a' Természetet igyekeznek le-rajzolni; azért is a' Philosophus soha sem olvashatja 's kérődzheti eléggé azokat a' magafságos ideákat, a' mellyek a' Poétáknak munkáikban sokkal inkább el vagynak hintettetve, mint más egyéb Írókban. A' Philosophusnak fő hivatála az, hogy tökéletesen megértse azt, a' mit mások csak érzettek, hogy az instinctust gondolattá, a' gondolatot kérődzéssé, a' kérődzést okoskodásá változtassa. Azokat, a' mellyek a' Poétáknál, Órátoroknál hasonlítáfsoknak, allegóriáknak, ábrázoláfsoknak 's képeknek neveztetnek, a' Philosophus hívja analógiának, egy-arányúfágnak, 's egymástól való függésnek. Minden mi találmányaink, minden tudományos igazságaink nem egyebek, hanem egymástól függő igazságok: ez által gyakorta a' példázoló értelem tulajdon értelemmé, és a' ki-ábrázolás valófággá válik.

Mindezekből könnyű ki-hoznunk, hogy az a' mit magafságosnak nevezünk, áll olyan igazfágban, a' melly magában egészen új, vagy pedig olyan köntösben adattatik-elő, a' melly azt, bár régi vólt is, igen tündöklő fénnel adja-elő. Ez a' szó, mellyet Longínus olyan szépnek talált: *Légyen világosság! és lőn, világosság*, csak azért olyan, mert ez egy új, és bámúlást tsináló igazfág. Mikor az embereknek munká-

kájikról van a' szó, fok szókkal 's le-írásokkal kell élni, minthogy ők is fok-féle eszközökkel dolgoznak: de a' mi az Istennek munkáját illeti, mivel néki tsak a' parantolásra vagy akaratra vagyon szükfége, hasonlóképpen elégséges egy szó azoknak le-rajzolásokra. Az ilyen szóllásnak formája mindenkor magafságos, mert rend-kívül való, egyetlen-egy, és merő Isteni ki-fejezés ez.

A' BESZÉDNEK DÍSZES HANGJÁRÓL, VAGY JELES EL-MONDÁSRÓL.

Az úgy neveztetett Órátori Beszéd, vagy Declamatio Oratoria, áll a' helyes magunk-vifelésében, és a' szónak illendő hangjában, a' melly gyakorta még hathatófabb a' hallgatóknak meg-győzésekre, mint maga az Ékefen-szóllás. Mindenek tudják, mit tartott légyen erről a' híres Demosthenes, a' ki ennek győzödelmeskedő erejét maga személyjében tapasztalta: azt mondotta tudni-illik, hogy az Órátorban meg-kívántató leg-cifő virtus az Actió, vagy az Órátornak jeles maga-vifeléfe. Innen vagyon, hogy a' Régiek különös munkával tanúlták ezt a' testnek illendő mozgását, és a' hangnak mérféklését: olyan mesterfégnek tartattatott
ez

ez ő tőlök, a' mellynek különös principiumai 's réguláji vóltak. Ma nagy részént az emberek, minthogy mindenhez könnyű munkával akarnak jutni, azt mondják, hogy ebben semmi régulákat nem lehet szabni, hanem mindennek a' maga természeti hajlandóságát kell követni; a' mellyet is hogyha régulák által akarna valaki meg-fzorítani, úgy magát a' természetet rontaná-le. — Noha ez csak-nem közönféges, és leg-alább a' nagyjából helyes vélekedés légyen is: de még is nem áll ez ellent abban, hogy mindenkor bizonyos régula ne tartattathassék a' fel-fzóval való Beszédben, a' melly is ez, hogy a' ki közönféges helyen beszélt, elő-zör maga légyen azok felől meg-győzöttetve, a' mellyeket mond, és hogy az el-mondásban fel-tartsa azt a' tüzet, azt a' melegeget és buzgófégot, mellyet a' munkának készítésében érzett vólt magában. Ha a' melly lélek lehellette belénk a' gondolatokat, ugyan az diktálja is azoknak helyes ki-mondáfokat, úgy a' mi szemeink mint-eggy meg-lelkefítettvén, ábrázatunknak minden vonáfai beszéllnek, testtünknek eleven mozgása el-hiteti a' hallgatókat, 's a' mi szavunknak hathatós hangja fokképpen változik, a' mint azt a' környül-állások 's indúlatok kívánják. Ha valaki ezen régulát követi, nem fog úgy hasonló lenni azokhoz.

hoz az egy hangú 's únalmas Órátorokhoz, a' kik ugyan azon febarséggel el - hadarják Beszédjeknek kezdetét, el-olztáfát, bizonyfágait, 's bé-rekefztéfét. Az ilyenek hasonlók az igen magafsan fel-tekertt tsigákhoz, mellyek ha egyfzer meg-erefztetnek, meg nem állnak mind addig, míglen egészen lefolynak a' rájuk tekertt kötelek. Minthogy az ilyeneknek fő tzéljok az, hogy az ő képzelődéseket egy únalmas teréhtől mennél elébb meg-fzabadíthafsák, minden meg-fzűnés nélkül öntik ki-felé fzájokon azokat a' habokat, mellyek alá-felé jönnek az ő emlékezetekből, 's ingyen nem is gondolkoznak a' felől, hogy magoknak kellene nekik példát adni azokban az indúlatokban 's érzékekben, mellyeket másokban fel akarnak gerjeszteni. — Meg-lehet még utóljára e' dologról jegyezni, hogy a' helyes Beszéd nem áll tsak egyedül a' szóban, és a' magunk alkalmaztatáfában: annak talp-köve és fundamentomos része az érzés, a' melly is fel-téfzi az elméfséget, az okofságot, és a' melly el-rendeli azt a' tüzet, melly az Actióban vagy magunk-vifeléfében meg-kívántatik. Úgyde ha mindezek valakiben illendő mértékben meg-vagynak, lehetetlen hogy annak testének mozgása, és fzávának hangja is a' matériához alkalmaztatott ne légyen.

A'

A' FRANTZIA POÉISISRÖL.

Bibliothèque Poétique, ou choix des plus belles Pièces de Vers. 1745.

Ha a' Világ' kezdetétől fogva minden Országokat 's Tartományokat gondolatunkkal el-járunk, 's ha az azokban gyarapodó tudományt és jó ízlést gráditsonként a' tökéletességig kísérgetjük; úgy tapasztaljuk, hogy mindenütt öt vagy hat Poéták tsinálták a' leg-felső udvart, vagy Apollónak Titkos-Tanátsát. A' Görögök között álltt ez Homérusból, Theocritusból, Anacreonból, Pindarusból, Sophoclesből, 's Euripidesből. A' Római Birodalomban álltt ez a' Titkos-Tanáts Virgiliusból, Horatiusból, Ovidiusból, Terentiusból, Tibullusból, és Lucrétiusból. A' Frantziáknál Apollónak meghitt baráti vóltak: Corneille, Racine, Boileau, la Fontaine, Moliere, és Rousseau. Ezek azok a' nagy Mesterek, a' kiket esmér az egész Világ, és a' kiknek munkájoikat fizint' olyan nagy gyönyörűséggel mint haszonnal olvassa.

A' Poéisisnek Orzáglása hasonlít a' nagy Birodalmakhoz, mellyeknek eredetek homályos, nevekedések lafsú, változáfaik néha veszedelmefek, néha pedig hasznosak.

A' Cæfár' idejében élt Gallufok gyönyörködtek a' Versekben, vitézek és jó kedvűek voltak: meg tudták verni ellenségeiket, 's azután győzdelmi Verseket énekeltek a' hartznak mezején; még ma is meg-vagyon a' Frantzia Nemzetnek ezen géniusa vagy természete. De miben állott az ő Poéfisek? Ez olly kérdés, mellyet nem könnyű meghatározni. Váltak nékik némelly Druidáik, a' kik egyszer'smind Poéták, Philosophufok, Papok, és Törvény-tévők voltak. Minekutánna a' Germánufok vagy Németek Galliát mint valamelly özön-vízzel el-borították, az egész Nemzet minden erköltsé-vel, nyelvével, 's Poéfisével együtt felette durvává és paraszttá lett. A' Nagy Károly alatt a' völt módiban, hogy Deák Verseket írjanak: mind maga ez a' Fejedelem, mind pedig az ő Tisztjei, igen örültek az ollyan nevezetnek, mellyel a' Tudományok eránt való hajlandóságok fejeztetett-ki. Alcuinus, a' ki ez időben leg-híresebb völt, nevezte magát Horatiusnak, Angilbertus Homérusnak, más Virgiliusnak, vagy Ovidiusnak; a' Tsászár pedig nevezte magát Dávidnak, hihetőkép- pen azért, hogy ez Király is völt, 's azon-kívül pedig a' Sz. Poéfisnek is szeretője. De fokkal könnyebb az embernek titulust választani, mint annak méltóságát fenn-tartani. Millyen völt még a'

a'

a' Poéfis a' IX-dik Században! Némelly Versei még ma is meg-vagynak Alcuinusnak; de azok merő szegényfégek, nints benne semmi tűz, semmi ki-fejezés, vagy elmétség.

Tsak hamar azután születetett a' *Jark*, vagy *cadentia*, mellyen kezdetek némellyek Deák Stróphákat írni: azután meg-ketözött hangú Leoninus Verfeket, 's más ezekhez hasonlókat, mellyek e' tudatlan Századnak gyümöltsei vóltak. Ezek után kezdetek némellyek Frantzia nyelven is farkas Verfeket, v. Stróphákat írni, 's ez által a' XIII-dik Században kezdtek némelly Poéták el-hírefedni. Ezekhez adták magokat némelly kegyes Komédiáfok, a' kik a' Krisztusnak fzenvedését, Szüz Máriát, és egyéb illyeneket szoktak vala jádzeni.

A' XIII-dik Században leg-inkább megjegyzésre méltó vólt a' Navarrai Királynak Thibauldnak igen tréfás Poéfise. A' Ró'sa nevezetű Román is ebben kezdődött vólt írattatni, de a' XIV-dikben végeztetett-el eggy Meun János nevű Frantziától, a' ki akkor a' Poétáknak fejeknek tartattatott. — V-dik Károly alatt kezdtek hírefedni la Baláde, Virelai, Triolet, és egyebek; de ezeknek munkájikban is igen kevés Poétai tűz találtatott. A' XV-dik Századnak vége felé, Printz Károly Orleáni Dux, 's a' XII-dik Lajosnak Atyja, nagy kellemetefséget 's nemes-

metséget hintett a' maga Verseibe; Willon igen tsinofan 's kényesen tudott enyelegni. — Sok vizfontagfágok 's törekedések után, meg-jelent Clemens Marót az ő szép Epi-grammáival, 's I-fő Ferentzhez intézett Le-veleibe tett víg tréfáival; Malherbe az ő je-les Ódáival. Ezeket követték Regnier, Theophile, Malleville, Voiture, Sarrazin, Tristan l' Hermite, Saint Amand, Brebeuf, Gombaud, Boisrobért, 's a' t.

A' XVII-dik Száznak közepe táján szem-látomást bóldogúttak a' Mú'fák; az ő Országok szélesen ki-terjedett, meg-erőfödött, 's bővölködött. Ekkor mutatták magokat, Racan, Benferade, Pelisson, Quinaut, Ma-dame de la Suze, Madame Deshoulieres, Despreaux, Racine. 's a' t. Ebben a' szá-mos seregben úgy emelkedik-fel Corneille, a' millyennek látta Múfeust Aeneás az Eli-seumi mezőben.

*Medium nam plurima turba
Hunc habet, atque humeris exstantem su-
scipit altis.*

Mikor Titon fel-emelte vólt Frantzia Országban ama híres monumentumot, mel-lyet Frantzia Parnafusnak nevezett; a' leg-ki-tettség helyet adta Corneillének; a' hol egyenesen áll Római köntésben, a' Tragi-cushoz illő nagy tsizmában, 's egyg tündök-lő láng emelkedik-fel az ő feje felett. Tsak
nem

nem úgy mutogatja itt magát, a' mint Cátó rajzoltatott-le hólta után; t. i. letzkét ad a' Héróknak, és azoknak tiszteletet el-vészli.

KÖZÖNSÉGESEN A' POÉISISRŐL.

Ennnek a' mesterfégnek minden Mesterei, abban helyhezítették a' Poéisisnek egy belfő minémüfégét, hogy az mértékre vett, és öfzve-kötözött szókból álljon: nem hitték azt, hogy valaki folyó-befzédben Poémát írhason, és ha meg-vallották is azt, hogy némelly munkák Poétai ízléssel tellyefek, minthogy azokban fok költemények és mérész hasonlatofságok találatnak; de még is tsak ugyan a' folyó-befzéddel írtt Könyvek közzé számlálták azokat, minthogy a' hangnak mértéke, vagy a' szóknak öfzve-kötözések benne nem találatott. — A' Poéisisnek vége nem-tsak ez hogy tésen, hanem ez is, hogy oktason. Igaz az, hogy a' Poétának mesterfége főképpen arra törekedik, hogy a' lélekben bizonyos képek 's ábrázolások formáltafsanak: de azoknak a' képeknek különös minémüfégekkel kell bírniok. Azon kívül, hogy a' gyönyörködtetés által kedvelltefsék magokat az emberekkel, szükfég hogy hafznofok is légyenek, és hogy bírjanak azzal az erköltsi szépféggel, a' melly

nem

nem egyéb, hanem a' virtusnak képe. Ez által a' Poétának mesterfége, valamint minden egyéb mesterfégek, alája vagyon vetettette az igaz és okos Politicának, mellynek közönléges vége az emberi Tárfafágnak hafzna. A' nagy Poéták és Criticufok mindenkor úgy ítélték, hogy a' Poésisnek inkább kell tzelozni az oktatásra, mint a' gyönyörködtetésre, 's a' maga hatarából ki-tsapó képzelődésnek tartották azt, ha az igazságot és jó erköltsöket meg-fértette. Erről dítseri Horatius Homérus' Íliáfát, azt mondván, hogy ez a' Trója' ostromlásának éneklője több virtufokra tanította az embereket mint minden idejebéli Philosopufok:

*Quid quid sit pulchrum, quid turpe,
quid non,
Plenius ac melius Chryfippo ac Crantore
dicit.*

Azok az Ódák vagy Énekek, mellyek dítserik az Isteneket, Királyokat, Vitézeket, Olympiai koronákat, egygy szóval azok, mellyek a' Pindarus' stylusával íratattak, rend-szerént nagy pompával kezdettettek: de a' több matériákban, a' millyeket írtak Anacreon, Horátzius, és az ő követőik, éppen nem szükfleges, hogy az Enthúsiasmus vagy el-ragadtatás mindjárt az első Verseken tündököljön; elég az, ha könnyebb és elevenebb hangon kezdettettek,
mint

mint a' Vitézi-költemények, vagy Epicum Poémák. Akárminémű Ódákat tégyünk-fel; de hogy azokat különböző módon kell kezdenünk mint a' Vitézi-verset, azt a' dolognak természeté kívánja. Az Óda nem egyéb, hanem a' szabadfágnak 's el-ragadtatásnak leánya: ki ki úgy ragadja ott meg a' tzelokat a' mint akarja, és fenkinek sem tartozik számot-adni gondolkozásinak folyamatról. A' vitézi-költemény ellenben hasonló egy fok részekből öszve-szerkeztetett machinához, egy mesterféges alkotványhoz, a' hol mindenek régulák szerént ösz-tattatnak-el.

A' Vitézi-költeménynek tzelja lehet nem-tsak valamelly magános tselekedet, hanem egy Hérónak egész élete: nem tsak a' Királyoknak történeteik, hanem a' magános embereknek is magok-vifeléfeik; nem-tsak az a' mi nagy, magafságos, és szívreható, hanem az is, a' mi tsupán tsak gyönyörködtető. Ebből származhatnak a' Vitézi-költeménynek különböző nemei. Azonban bizonyos, hogy ezen különböző nemek között vagyon egy, a' melly leg-tökéletesebb, 's a' mellyet már a' bölts Árisztóteles a' maga idejében így határozott-meg; hogy azon Vitézi-költeménynek tzelja tsak egy, de nagy tselekedet, a' melly Királyok között mégyen-véghez, bizonyos ha-
tá-

írók közzé szorítottatik, az Isteneknek fegítő-
légek által fejtettetik-ki, és annak tüzéja az
Erköltsi-tudománynak meg-erősítése.

A' HANG-EGGYEZÉSÉRŐL, V. HÁRMÓ- NIARÓL, MELYBEN HOMÉRUS ÉS VIR- GILIUS ELSŐ MESTEREK.

A⁹ Hang-eggyezés, v. Hármónia, némi-
némüképpen lelke a' Poéisisnek. Áll ez az
olly élő, hathatós és festő ki-fejezéseknek
választásokban, mellyek olly tökéletesen le-
írják előttünk a' dolgokat, mintha azok va-
lósággal a' mi érzéseink előtt meg-jelenné-
nek. Ez az, a' mit igazán a' Poéisisnek
meg-ígéző mágiájának nevezhetünk, a' melly-
nek ellene-állhatatlan szédítése azokat a'
mély bé-nyomásokat hagyja a' lélekben,
mellyek azt egészen el-foglalják. Leg-fel-
főbb mértékben találtatik ez a' ritka virtus
Homérus' munkájiban. Alig van olly levél
az egész Íliásban 's Ulysses' történeteiben,
a' mellyen ne talátnának olly meg-lelke-
sített és szólló képek, mellyek mintegy
hallató hanggal elő-beszélik nekünk azokat,
mellyeket Homérus írásban hagyott. Meg
kell esmérnünk, hogy nagy részént közön-
hette Homérus e' részben való felfőségét a'
maga nyelvének szépségének, a' melly is
leg-

leg-hangzóbb, leg-ékefebb, leg-bővebb és leg-hathatósabb vólt mind azok között, valamellyeken valaha az emberek beszélettek. A' Római nyelv fok tekintetben alább-való lévén a' Görögnél, nem adhatott Virgiliusnak hasonló fejedelmeket. Még is ez a' nagy elméjü Poéta, a' ki a' vólt a' Poésisben, a' mi Rapháel és Lulli a' festésben, tellyes mindenütt hathatós ábrázolásokkal. Az ő színei, mellyek a' leg-nagyobb okossággal vagynak egyelítve, és mindenütt a' matériához alkalmaztattak, nem tsak hasonlökká, hanem éppen meg-eggyezökké tsinálják az ő festett tábláit. Az ő Verseinek mértékei, mellyek néha gyorsak és sebesekek, néha lassúk és tsendesekek, néha nyájafak és mézzel folyók, néha darabosok és göröngyök, néha elevenek és vídámok, néha mordok és borzasztók, a' mint t. i. a' dolognak természetete és környül-állása hozta magával, egyg tökéletes mu'sikát tsinálnak, a' mellyben a' léleknek minémüfégei és a' Poéta által le-íratott indúlatok között, igen szép öfzve-hangzás vagyon. Azoknak tehát, a' kik a' Parnassus' hegyére törekednek, a' Homérus' és Virgilius' munkájit kell szüntelen olvasni, 's az azokban találtató hármóniát vagy egyg-hangzatot a' követésre például tenni. A' Frantzia és más nyelvek alkalmatlanok arra, hogy olyan mérté-

A a

kü

kü verseket lehetne rajtok tsinálni, a' milyeket készítették a' Görögök és Rómaiak. Minden Frantzia Poéták között leg-nagyobb tökéletességre vitte ezt a' hang mérféklést, Racin, a' kinél talán nem is vólt nagyobb Poéta Virgiliustól fogva. A' mi az Olaszokat és Ánglusokat illeti, Tafsó és Pópe megmutatták, hogy az ő nyelvek is nem egészen alkalmatlan erre a' hangnak mérféklésére. A' Németeknél, a' közönféges bé-vett vélekedés ellen, újútat tört ebben Klopftok, a' kinek Mefsiálsa és Ódái által fognak menni a' halhatatlanlágra. Ha a' Magyar nyelv csak tíz esztendeig olly fzorgalmatosan paléroztatik, mint eggynéhány esztendőktől fogva, annak Poéfsé a' Görög és Deák Poéfséssel vetélkedni fog.

AZ ENTHUSIÁSMUSRÓL.

A' Poéfsnek belfő érdeme áll az Enthusiásmusban; a' melly is nem egyéb, hanem annak az indúlatnak, mellyet magunkban tapasztalunk, igen hathatós és magafságos elő-adása. Bátor fel-találtafsanak valakiben minden egyéb minémüfégek; de ha ez meg nints benne, úgy soha sem léfz' Poéta: ellenben pedig, bár fok híjánofságok légyenek is valakiben, de ha az ő mejje lángol
be-

belől e' nemes tüzzel, ne féljen, mert a' Poésisnek nagy Héroí között, ha mind ké-
főre is, helyet talál ő. Ennek az Enthufi-
ásmusnak vagy fel-emelkedésnek pedig, a'
szerént kell fel-találtatni valakiben, a' mint
a' Poésisnek különböző nemeiben foglalato-
skodik. A' Pásztori Verseken nem kí-
vántatik-meg az a' megleg vagy fel-emel-
kedés, a' mi az Ódákban, vagy Énekek-
ben; az Alagyákat is más hangon kell írni,
mint a' Vitézi-költeményt. Ovídius a' ma-
ga tziirkalmában és a' maga nemében bírt
ezzel a' fel-emelkedéssel vagy Enthufiásmus-
sal; azért is fel-repülhetett a' Parnafsus' te-
tejére. A' Görögöknél Valerius Flaccus,
a' ki az Argonautákat Verseken le-írta, 's
a' Rómaiaknál Silius Italicus, tsak az alsó
gráditson ülnek; mert bár akármelley nagy
gonddal 's munkával íratattak légyen is az
ő Verseik, de nintsen benne fel-emelkedés.
Sok százak vagynak ilyenek minden Nem-
zeteknél, a' kik jelesen rajzolnak, 's nagy
munkával készítettett Versekekkel írnak, de
nints az ő munkájokban elevenfég: az illye-
neket lehet nevezni elmés embereknek, de
nem Poétáknak. Az ilyenek Corneillét és
Racint akarták követni; de mikor ezek a'
fellegekig fel-emelkedtek, ők az ő húfos el-
méjeknek terhétől a' földre le-nyomattattak.

Azt mondják némellyek, hogy valamint az Ékesen-szóllásra nézve lehet az Órátorok között bizonyos grádus; úgy lehet leg-alább a' Poéták között is, úgy hogy ha nem lehet is minden nagy Poéta, lehet leg-alább jó Poéta. De erre ez a' felelet, hogy az Ékesen-szóllás fokkal több minéműséget tetzen-fel bennünk, mint a' Poéísis; úgy hogy ha valaki az elfő rangú Órátorok közé be nem botsáttatik is, leg-alább bé-mehet a' második vagy harmadik rendbéliekhez, a' hol még az egész Világ előtt méltán betsületet nyerhet. Ha valaki arra nem mehet, hogy Demosthenesszel és Ciceróval egy rangba helyheztesse magát, leg-alább dítséretes dolog ha oda hághat a' hová Bofsvét, Massillon, Flechier, és más ilyenek. De a' Poéísisről nem lehet így gondolkozni. Az az Enthusiásmus vagy fel-emelkedés, mellyről fellyebb szóllánk, maga tsinálja a' Poéísisnek belfő érdemét; ha e' meg nints valakiben, úgy nints meg benne a' dolognak valóságá, hanem tsak néminémű árnyéka. Az ilyenekben a' telik-bé, a' mit mond Horatius:

*Si paulum a' summo discessit, vergit ad
imum.*

A' PÁSZTORI VERSEKNEK EREDETEKRÖL.

Sokan azt beszélik, talán minden fundamentom nélkül, hogy a' Pásztori Verseknek találójik, az az, az elsőb emberek, durvábbak vóltak mint mi, 's nem is bírtak nálunk' több virtufokkal. A' durvaság vagy vadfág egy olyan rossz szokás, mellyet nyér az ember, a' mikor a' baromi kívánfágokat 's erőszakos indúlatokat követi; vagy pedig olyan darabofság, a' természetben, erköltsökben, 's magunk - viselésében való fenefég ez, melly származik a' jó nevelésnek híjánofságából. Úgyde a' földnek elsőb lakofai, a' kiknek minden foglalatosfágok a' vólt, hogy a' termékeny mezőket műveljék, vagy nyájjaikat legeltesék, lehettek-é úgy el-foglaltatva mint mi, azoktól az ártalmas principiumoktól mellyek ma a' mi erköltseinket olly kegyetlenekké téfzik. A' magános haszonnak keresése több akadályokat talált-é akkor? többek vóltak-é az embereknek szükfégeik 's bal-vélekedéseik? Kétség nélkül fokkal nagyob békefésben, eggyesfésben 's szeretetésben élhettek az első emberek mint mi. Igaz az, hogy nem vóltak olyan ki-gyalúttak, olly magok' alkalmaztatók 's nyájafak mint mi ma;

A a 3

de

de nem is vóltak olly ravaszok, tettetők, álnokok, kevélyek, és egyebeken uralkodni kívánók. A' nagyra-vágyás fösvényfég, alattomban való áskálódás, nem szédítette vólt még meg az ő elméjüket, nem vesztegette-meg erköltseiket, és nem fegyverkezette-fel kezeiket. E' fzerént eggyügyübbeknek, nemesebbb indúlatúaknak, szelídebeknek, 's emberfégefesbbeknek kellett nékik lenni, mint mi vagyunk. Hogy pedig a' Világnak első Századjai valófággal illyek lettek légyen, fundáltatik ez a' vélekedés eggy hiteles és közönfégefesen el-terjedett tradition, vagy által-adott híren, a' melly is a' hajdan virágzott arany időnek híre. Noha tsak némelly vonáfait találjuk mi ennek az arany időnek a' Poétáknál, a' kik azt minden módon szépítették: de még is a' mi a' fundamentomot illeti, valófágos História az. Ez az Arany-idő vólt az *Eclogának* vagy Pásztori Versnek böltsője, a' melly is annak képét rész-fzerént fel-tartotta, rész-fzerént kefergette. Ez az Ecloga v. Pásztori Vers vólt az embernek leg-első éneke, mellyben a' Teremtő eránt való háládatosfágát, 's a' magához hasonló emberek eránt való fzeretetét az ő módja fzerént ki-fejezte. Mi is gerjeszthetné, 's mi nevelhetné inkább a' mi Vallásbéli érzékenyfégünket 's tífzeteletünket, mint a' mezőnek szépfége

és

és gazdagfága, mellyben a' Teremtő minden napon mutogatja a' maga mindenható jófágát, és az ártatlan bóldogfágnak kútfejeit minteggy a' maga kezeivel megnyitja az ő teremtséinek számokra. — Az emberek nem akartak azzal megelégedni; többel kívántak bírni, mint-sem a' mit a' Természet adott; olyan ízléseket és szükölködéseket gondoltak ki, mellyeket a' Természet nem esmér: de mit nyertek minden fáradtságos munkájokkal? ezt, hogy a' valófágos gyönyörűséget éppen nem öregbítették, égézfégeket 's virtusokat pedig nagyrészt elvesztették. Az ő tévelygések néminémű elég-tétel gyanánt szolgálhat a' Természetnek, ezen háládatlanfágokért: mikor annak együgyűségét pallérozták, fokkal inkább szaporították a' magok erőtelenségeiket, mint-sem bóldogfágokat. A' minden napon nevedő pompa és bújafág annyira megvakít bennünket, hogy még durváknak 's parasztoknak állítjuk azokat a' fzerentsés Századokat, mellyek azt nem esmérték.

Minekutánna az emberek el-fajúltak, meg-vesztegettetett a' Pásztori élet is. Az ő régi szépségének gyenge árnyéka, melly a' Poétákban meg-maradott, gyakorta az ő vakmerő kezeik által meg-undokíttatott: az embereknek feslettségek az ő Pásztori Énekeket is bé-motskolta. Ha a' valófágos ré-

gulákhoz tartanak itt magokat a' Poéták, mindenkor az első Századokban élt embereknek ártatlanfagokat kellene le-rajzolni a' Pásztori Verseken. Az igaz ízlés meg nem engedheti azt, hogy a' jó erköltsök meg-fértesenek. A' mezei Pásztorok azzal kedveltethetik magokat, ha olly tiszta az ő szívek, a' millyen tiszta az az ég, melyet éjjel nappal szemlélnek. Az ő együtt való énekléseiknek 's danlásoknak nem kellene veszedelmesebbeknek lenniük, mint a' madaraknak zengedezéseiknek, és a' tsergedező patakoknak futtogatásaiuknak. Az ő Verseiknek is színt' olyan ártatlanoknak kellene lenni, a' millyenek azok a' ki-nyílt virágok, mellyekkel minden nap' ékeskednek az ő kezeik. Hanemha ezen bölts régulák közzé szoríttatik az Ecloga, soha sem juthat az el a' maga tökéletességére, a' melly Póp szerént áll az együgyűségben, rövidségben, 's nyájafságban. Azt mondja továbbá a' híres Pópe, hogy nem úgy kellene a' mezei Pásztorokat le-rajzolni, a' millyenek ma azok, hanem a' millyenek voltak akkor, mikor a' leg-jobb emberek örzötték a' nyájukat: a' mi bennünket az e'féle Verseken gyönyörködtet, nem annyira a' mezei élet, mint az az ártatlan tsendesség, melyet az emberek ottan bé-lehellnek. Ha tehát azt akarjuk, hogy a' mezei élet tessen,

né-

néminémű kedvelltető színekkel meg kell azt hinteni, 's mintegy az Olvasókat megtsalni. Miben áll pedig ez? nem egyébben, hanem hogy annak mindenkor tsak a' szép oldalát mutafsuk, nyomorúfágos részeit pedig néminémű szönyeggel bé-vonjuk. Mindenik Eclogának kell valamelly bizonyos tzieljának lenni, és olyan néző-pontjának, melly a' kellemetes tarkafág által meg-szépíttsék. Az Eclogának valófágos belfő béllyege az eggyügyüfég, szemérem, és alá-zatofság: az ő képei nyájafok, indulatai gyengék, mozgáfaik tsendefek, noha néhánykor lehetnek annak fel-emelkedettebb mozdúláfai is, tsak hogy az által kevély és erőszakos ne légyen. Az ő beszéllgetéfei rövidek, le-íráfai kurták, gondolatai a' természetből folyók, erköltsei ártatlanok, íráfának módja tiszta, Versei könnyen folyók, módijai egyenlők, és minden beszéllgetései a' természettel eggyezők.

A' VITÉZI-KÖLTEMÉNYRŐL, VAGY
EPICUM-POÉMÁRÓL.

*Dissertation sur le Poëme Epique, a' l' oc-
casion du Paradis Perdu de Milton.*

A⁹ Vitézi-költemény fel-ékesítettik a' mesterlégtől mind azzal, valami azt ked-
velsé teheti, úgymint a' mellynek tzielja a'
Királyoknak ditsőségek, 's a' jobbágyoknak
bóldogfágok. Másoknak hagyja ez a' kö-
zönféges embereknek; oktatásokat: a' maga
tanítványivá tészi pedig a' Királyokat, Köz-
társfágokat, Országokat, Hadi Vezéreket,
's Fő Ministereket, hogy mind azokból Hé-
rókat tsinálhafson. Tudja hogy a' példák-
nak nagyobb erejek vagyon, mint-sem a'
parantsolatoknak; tudja, hogy a' História,
melly az igazfágnak alája vagyon vettettet-
ve, nem adhat néki mindenkor olyan pél-
dákat, a' millyenek nélkül szükölködnék;
látja hogy szükfége vagyon néki a' találás-
ra 's költeményre, hogy az ő rajzolásait an-
nál elevenebbekké, de azonban még is hi-
telefekké tehesse. — A' Vitézi-költemény
vagy Epicum Poéma egy olyan nevezetes
történet, mellytől függött valamelly Biro-
dalomnak békefése vagy romlása; de a'
melly nem úgy adattatik-elő, a' mint való-
fággal meg-esett, hanem úgy, a' mint meg-
es-

eshetett volna. Tudni-illik, fel-ékesíttetik némelly környül-állásokkal, a' mellyek az egész munkát gyönyörűsegefebbé 's oktatóbbá-tézik.

A' Vitézi-költeménynek ezen rövid le-rajzolásából származnak némelly régulák; mellynek alája vagyon vettettetve. Úgy-mint, a' matériának kell vétettetni a' Históriaból; mert a' valósággal éltt Hérók és a' meg-efett történetek fokkal inkább meg-illetnek bennünket, mint azok, a' mellyek csak gondoltatnak. Meg-kívántatik továbbá, hogy a' materia egy nevezetes és fő tselekedet körül járjon, mellyre az egész költeménynek fúgárai, mint valamely közép-pontra, úgy arányozzanak. Ez által az Olvasónak figyelmetelése mintegy le-szegez-tetik, és az oktatás fokkal mélyebben bé-nyomattatik az ő elméjébe. Szükség, hogy az a' fő tselekedet szélesen ki-terjedő légyen, hogy az elő - forduló környül - állások annál több és külömb külömbfélébb oktatásokra szolgáltsanak alkalmatofságot. — De nem elég csak oktatni, hanem tetészövé és ked-vefésé is kell tenni az oktatást: el kell azt mintegy rejteni fok gyönyörködtető ábrá-zolások alatt, meg kell ékesíteni fok külömbözö ékefségeekkel, meg kell nyerni az Olvasót, és észre-vehetetlenül oda kell őt vin-ni, a' hová a' munkának Írója kívánja; azt kell

kell tselekedni, hogy meg-jobbítsa magát, a' mikor tsak egyedül az a' tzelja, hogy üres óráit vígan töltse: ez az a' mit véghezviszen a' Vitézi-költeménynek kezdete, a' melly fokot ígér minden kérkedékenység nélkül, annak helyes és külömb külömb-féle környül-állásokkal kedveskedő beszéde, a' melly is minden levélen nőtön nő, úgy, hogy az Olvasó a' Könyvet le nem teheti. Szükség még ezen-kívül meg-illetni az Olvasót a' ragyogó le-írások által, mellyek a' rövid, érzékeny, és helyes hasonlítások által lelkesíttetsenek. Továbbá, a' szívre-ható panaszok, nemes és öfzve-fzorított feleletek, el-hitető beszédek, ritka és elfelejthetetlen jegyzések által fel kell buzdítani. Szükség hogy mind azok a' fzemélyek, mellyek a' Vitézi-költeményben elő-kerülnek, ki-tetfző természeti bélyeggel bírjanak, mindenik nagy légyen a' maga nemében, és mind végig magához hasonló. Az erköltsök mellyek le-festetnek, az időhöz és személyekhez légyenek alkalmaztatva: szükség ezen-kívül, hogy minden történetek mintegy öfzve-lántzoltasának, a' mellyek fellyül-emelkedjenek ugyan a' Históriai valóságon, de azért mesékké ne váljanak. Szükség végezetre, hogy a' Poéta maga magát elfelejtse itt, és mintegy azoknak ábrázatjokra által-változzon, a' kiket munkájában le-rajzol,

zol, úgymint a' Királyokéra, Tyrannufokéra, Vitézekére, és Böltsekére. Homérus' és Virgilius' munkáikban tündökölnek mindeneknek felette a' Vitézi-költeménynek ritka szépfégei. Az ő okofságoknak 's böltsefégeknek felfőfége, minden eddig éltt Poéták felett őket fel-magasztalta. Az első, úgymint Homérus, látván hogy Görög Ország az ő idejében sok apró Tárfafágokra oszlott, a' mellyeknek egyyefségekben áll Görög Országának meg-maradása, úgy gondolkozott, hogy soha jobban a' maga Hazafijait arra fel nem indíthatja, mintha egyy igen eleven táblában meg-mutatja nékik, melly nagy veszedelmekre szolgált régenten a' Görögöknek az, hogy Ákhilles és Agememnon egyyét nem értettek. Ímé e' vólt fő tzélja vagy előzménye az Íliásnak. Az Odyfsea, vagy Ulyfses' útazása, a' mint már Longinus meg-jegyzette vólt felőle, meg-érzi az ő Szerzőjének vénségét, 's mi lett légyen tzélja, nem is lehet tudnunk tökéletesen. — Az Aeneis' tzélja még nagyobb ennél. Azt tette t. i. fel magában Virgilius, hogy meg-erősítse az igazgatásnak azt a' nemét, melly az ő idejében állított-fel Rómában. Miképpen erősíti pedig azt meg? úgy, hogy az Aeneás' Famíliája, mellyből származott Augustus, az Istenektől választatott arra, hogy a' Rómaiaknak parantsoljon, 's velek egy-

együtt az egész Világon uralkodjon. E mellett régulákat is szabott, mellyek fzerént igazgattasék, ez a' Birodalom, a' mikor Aeneásban minden következendő Tsáfzároknak egy olyan jeles mustrát ír-le, a' kit kell követniek nem tsak a' vitézfégben 's okofságban, hanem a' jófágban, Vallásban, az Istenek eránt való alázatofságban, és az ő jobbágyaik eránt való fzeretben.

Nevezetes tzél minden Keresztyénekre, kiváltképpen pedig a' Frantziákra 's Olaszokra nézve a' *Meg-szabadított Jérusálem*. A' Fő Vezér itt Godfrid, a' ki nagyobb Agamemnonnál, okosabb Ulyssesnél, 's jámborabb Aeneásnál, és a' ki meg-tanít minden Hérokat arra, miképpen folytasanak 's vigyenek jó véghez valamelly nagy Hadi fzándékot. Renaud nem olyan vad természetű mint Ákhilles, 's meg-tanítja példájával az ifjú Vitézeket, miképpen viseljék magokat, hogy a' ditsőségnek pályájában a' botránkozásnak kö-szicláit el-kerülhefsék. Nagy dítséretet érdemelne ezért Tafsó, ha az ilyen botránkozásoknak 's kíférteteknek mezítelen és eleven le-írásokat úgy tudta volna mérfékelni, hogy azok az Olvasóknak ártatlanfágoknak botránkozásnak kö-sziclájául ne szolgálhattak volna.

Az el-vezett Paraditsomnak tzélja legnagyobb, leg-halznofabb, 's leg-felsőfesebb
min-

minden e'féle költemények között. Le akarta t. i. rajzolni Milton a' nyomorúságnak okát és orvofságát. Az Ördögöknek Fejedelmek meg-esküszik az embereknek veszedelmekre. Meg-fosztja őket azoktól a' jóktól, mellyekkel bírtak, és az ő végfő romlások el-kerülhetetlen lett volna, hanemha az Istennek Fija magát Szabadítóul ajánlotta volna. Az Isten, és az ő imádandó Fija, az Ördögöknek Fejek, az Első-ember, és annak Párja, ezek a' Költeményben a' Jádzó-fzemélyek. Az Isten mindenütt úgy jelenik meg mint Isten; az az, mint véghetetlenül nagy, véghetetlenül bölts, véghetetlenül igaz, és véghetetlenül jó. Az ő Nagyfága olly kitesző, hogy minden egyéb nagyfág és pompa mint a' femmi el-tűnik az előtt, az ő böltségsége meg-mutatja magát abban, hogy az ő ellenfégeinek minden igyekezeteiket a' maga tzéljára tudja fordítani: az ő igazfága abban, hogy semmit sem múlat-el a' bűnek meg-elözésére, mikor pedig a' bűn meglett, még a' maga leg-kevesebb munkáiban is meg-bünteti azt: az ő jófága végezetre abban, hogy még azok a' bűnözők is, a' kik leg-inkább meg-büntettettek általa, senkit egyebet nem vádolhatnak, hanem csak magokat. A' Sátánnak le-rajzolásában melly eleven fúgarok találtnak! Itt látszik miképpen tapodtatik-meg a' kevélység, és mi-
kép-

képpen emeli-fel újra a' maga fejét a' porban. Itt íratatik-le a' büntetést el nem kerülhető kétségbe-esés, a' melly minden vígáfsztafát abban az álnok mesterfégben helyhez-teti, hogy máfokat is bóldogtalanokká tehesen. Ádám és Éva igen kellemetes színekbe öltöztetnek fel: az ő szerelmetes ábrázatjok százszorta kiefebb, mikor az ördögöknek komor ábrázatjokkal öfzve-hafonlítatik. Lehetetlen őket nem szeretni, és az ő gyáfzos esetek után rajtok nem szomor-kodni. De végezetre mindeneknek szemeiket magára húzza az Istennek Fija; minden szív ragafzkodik ehez az alkalmas idöben meg-jelentt Szabadítóhoz, a' ki a' mi nyomorúfáginkon, nem tsak szánakozik, hanem azokat meg is tudja orvofolni. És imé ez ennek a' szép Költeménynek gyümöltse.

Minden Költeménynek, valamelly egy-szer helyes régulák közzé vagon szedettet-ve, kell magában foglalni valamelly erköltsi igazfágot. A' bölts Milton ezen ő El-vezett Paraditsomában egygy olyan igazfágot állít-meg, a' melly igen szükfeges és közönfeges hafznú; olyan igazfágot, mellyet úgy nézhetünk mint a' Vallásnak fundamen-tomát, és a' virtusnak petsétét. Az a' tsal-hatatlan igazfág pedig ez, hogy az ember bizonyofan bóldog léfz', ha az Istennek engedelmeskedik; el-múlhatatlanúl bóldogtalan

pe-

pedig, ha annak kedvében nem igyekeznek járni. — A' kezdete ezen Kőlteménynek mindjárt meg-illeti a' képzelődést: az ördögök le-hányattatván mennyből a' mélyfégnek fenekére, 's eggy darabig minteggy el-tettetve lévén az emészto lángoknak forgó-fzeleikben, majd magokhoz jönnek. A' Sátán a' leg-elfő, a' ki leg-először jő elméjére az ő bódulásából, melly az ő esetének 's meg-rémülésének borzasztó ki-menetele vólt: meg-bíztatja az Ég' Úrának mennyköveitől tsak nem agyon-verettetett Hadi-seregét, és fok különböző tanátskozáfok után azt tézfel magában, hogy az embert el-fzédítse. Az Isten győzhetetlen; az ellen nem szállhat-ki hartzra: az ő leg-kedvesebb munkáját kell tehát semmivé tenni; 's nem lehet ennél jobb eszközü az ő maga meg-bosszúlására. De nem szükfég az egész munkának rövid ki-húzásával fárasztanom az Olvasókat, minthogy az tsak-nem mindeneknek kezeik között forog.

Azonban nem kell úgy gondolkoznunk, mintha az El-veszett Paraditsom minden hibától üres és tökéletes Kőltemény vólna. Nem lehet mentenünk az Ördögöknek játékaikat az I-fő Könyvben, sem az Éva' álmát az V-dikben. De az e'féle ki-tsapásokat meg lehet Miltonnak engedni; hanem az éppen nem érdemel engedelmet, hogy olly

B b

fok

fok helyeken tzeloz a' régi Pogány mesére. Nem tulajdonítjuk bünül néki azt a' költeményt, melly az ő egész munkájában uralkodik. A' Poéfis olyan mint a' Festés, hogy azért a' lelki dolgokat le lehessen festeni, szükség azokat testbe öltöztetni. A' hasonlatosságok által való szóllások fenkit sem ejthetnek tévelygésbe, úgymint a' mellyeknek igaz értelmeket könnyű fel-találni. A' Poéfisnek szépségére 's valóságára el-múlhatatlanul meg-kívántatnak a' költemények, hasonlatosságok, képek, és ábrázolások. Maga az Istennek Lelke nem útálta-meg ezt a' nyelvet: minthogy olyan emberekkel beszéll, a' kiken a' képzelődésnek nagy ereje vagyon, és a' kikben a' fő rúgó az érzés. Azért is fok szép rajzolások által meg-ékeftette a' maga szavait, mellyekkel a' Keresztyén Poéták nagy hasonnal élhetnek. Azonban nem lehet tagadnunk, hogy Milton felettébb is vissza élt ezzel a' szabadsággal, úgyhogy a' maga hasonlításait, a' régi mesékre való tzelozásait néhánkor nevetégefekké tette.

De térjünk-vissza a' Vitézi-költeményre, és mutassuk-meg, melly kevés Poéták lettek légyen abban szerentsékek. Homérus' és Virgilius' munkájukat még ma is tsudáljuk e' részben, 's hihető, hogy ha a' Régifégnek Századjaiban több Poéták is adták
vól-

vólna magokat az e'féle munkákra, úgy ma
 eggynéhány derék Vitézi-költeményekkel
 ditsekedhetnénk. Honnan van tehát, hogy
 a' Tudományoknak újá-születésektől fogva,
 sem a' Frantziák, sem más Nemzetek kö-
 zött nem találtatott eddig senki, a' ki egy-
 minden részben helyben-hagyást érdemlő Vi-
 tézi-költeményt bocsátott vólna ki, holott
 más egyéb-féle Tudományokban 's Mester-
 ségekben a' Régieket nem-tsak el-értük, ha-
 nem fellyül is haladtuk? Talán igazságta-
 lanfág lenne ennek okát abban keresni,
 hogy a' maiak nem bírnak olyan nagy el-
 mével, mint a' Régiek bírtak vólt. Ariostó,
 Tafsó, Milton, hogy egyebeket most el-
 hallgassunk, meg-mutatták azt, hogy az el-
 métség nem lett vólna itt akadály, ha más
 okok miatt a' dolog lehetféges lett vólna. —
 Némellyek ennek okát keresik abban, hogy
 a' kik Vitézi-költeményeket írtak, igen új
 matériákat választottak-ki. De ez az ok ép-
 pen meg nem állhat, mert sok Írók egy-
 néhány száz esztendőkkel már elébb meg-
 esett dolgokat választottak matériául a' ma-
 gok Vitézi-költeményeknek. Illyen a' Meg-
 szabadított Jérusálem, Clodoveus, Fara-
 mondus, Constantinus, főképpen pedig az
 El-veszett Paraditsom. Igaz az, hogy ha
 felettébb új, és mindenek előtt esméretes
 a' történet, az a' Poétának szabadságát na-

gyon meg-gátolja, melly fzerént a' Históriától el nem távozhat, és a' maga Héróját másképpen nem rajzolhatja mint a' millyen volt. De e' mellett találhat még fok egyéb szépségeket, mellyekkel munkáját meg-éke-sítheti. Soha sem volt egy Vitézi-költemény is újabb matériáról íratatva mint az Íliás, még is alig jött az ki Homérus' kezei közzül, hogy egész Görög Orzágnak tsudálását meg-érdemlette. Nem ebben kell tehát az okát keresnünk, hogy a' maiak a' Vitézi-költeményben fzerentsétlenek.

Igazabb oka ennek az, hogy a' Régiek a' Költeménnyel annak egész szélelségében élhettek a' magok munkájoknak ékecsítésére; a' maiaknak pedig koránt-sem adattatik e' részben ilyen nagy szabadság. De miért van tehát, azt kérdi valaki, ez a' különbség a' Régiek és Újak között? Azért, mert a' Régiek olyan időben éltek, a' mellyben még a' rend-kívül valóbb Költemények is az uralkodó Vallással meg-eggyeztek; az Újak pedig oly meg-világosított időben, 's olyan Vallásnak uralkodása alatt élnek, a' mikor minden költemény útálattal meg-vettetik, valamelly egyszer a' hiteleséggel meg nem eggyez. Meg kell jegyezni azonban, hogy ha az Új Írók a' Régi mesés Világból vették volna az ő Vitézi-költeményeknek matériáját, úgy hasonló szabadsággal bír-

bírtak volna mint a' Régiek, és talán azokat meg is haladhatták volna. A' Telemachnak Írója Fenelon, egy halhatatlan munkát bocsátott-ki, a' melly ha Versekbe lett volna foglalva, talán a' tökéletességnek mértékét meg-ütötte volna: de mint-hogy a' többek, a' kik e' pályában futottak, a' Keresztyén Vallásnak ideje alatt élt Hé-
rókat 's dolgokat választották-ki matériául, a' mikor a' Költemény szoros határokba szoríttatik, a' magok munkájokban nem boldogúlhattak.

Két nemű Költemények járúlnak valamely *Epicum Poëma*ba: az első áll tsupán csak emberi történetekben, de a' mellyek nagyok, tudálatosak, rend-kívül valók, de a' mellett hitelesek. Illyenek a' hadakozások, veszedelmek, szél-veszek, vakmerő szándékok; eggy-szóval mind azok, mellyeket Vitézi-történeteknek nevezhetünk. Ezek mikor nagy ékefen-szóllással vagynak elő-adattatva, szánakozást, örömet, félelmet és gondoskodást gerjeszthetnek az Olvasókban: de még így nem léz' a' munka egyéb, hanem Versekbe foglaltatott História, vagy Rómán. Hogy valaki eggy Vitézi-költeményt készíthessen a' fzerént az idea fzerént, mellyet eleitől-fogva tsináltak arról magoknak az emberek, eggy másod rend-beli költéssel kell élni, melly az elsőnél fok-

kal magafságofabb, és a' melly az Isteneknek újjaikat mutogatja. Ez az tulajdonképpen, a' mi meg-lelkefíti 's meg-béllyegezi a' Vitézi-költeményt: ez az a' mi ád annak néminémű nemefséget, fel-emelkedést, magafságot, és tsudálkozásra méltót. Hogy a' Görögök ostromolják Trója' Várofat, hogy Diomedes, Ajax, és Akhilles ki-mutafsák ott a' magok vitézfégeket, még ez nem egyéb, hanem tsak egy szép História. Mi tsinálja tehát a' Homérus' munkáját Vitézi-költeménnyé, vagy Epicum Poémává? az, mikor az Istenek magok vetik magokat közbe; mikor Júnó a' Görögökhöz hajol, Apolló a' Trójaiakat óltalmazza, Márs ellenkezik Pallással, Vénus meg-tartja a' Páris' életét; egy-fzóval, a' mesében bé-foglalt minden Istenek, a' kik akkor úgy nézettek mint valóságofok, a' hadakozók közzé egyelítik magokat, a' közönféges perben részt vesznek, és az ő Isteni hatalmoknak tsudái által vizik-véghez a' magok szándékjokat. Ezek a' felféges személyek a' közönféges dolgoknál sokkal fellyebb emelnek engemet, tífzteletet nyomnak belém, és akaratom ellen is ki-tsikarják belőlem a' tsudálkozást. Még azok a' vitézek is, a' kiket így öfzve -elegyítve látok az Istenekkel, különös nemű és rendű embereknek tetszenek nékem, 's e' szerént az egész munka

nem

nem egyéb léfz', hanem az egymást követő tsudáknak öfzve-fzövezetek.

Igaz az, hogy már ma tudjuk mi azt, hogy mind ezek az Istenek nem egyebek voltak, hanem a' képzelődésnek fzüleményjei; de meg kell jegyezni, hogy mikor mi valamely Históriát olvasunk, akkor a' mi erköltseinkről, vallásunkról, 's életünknek idejéről el-felejtkezvén, azokra a' helyekre 's időkre repülünk-vissza, mellyeket a' Historia terjeszt-elönkbe: úgy hogy az előttünk el-mondatott dolgokról nem a' mi Századunknak ideáji szerént téfzünk ítéletet, hanem azok szerént, mellyek a' régi időkbén közönségesek voltak. Úgyde Homérus' és Virgilius' idejében azok a' költések, mellyek ma minékünk gyermeki-játékoknak tetfzenek, nem tsak közönségesen hitelt nyertek, hanem az uralkodó Vallás által mintegy meg is szenteltettek. Mikor mi azokat olvasuk, tsak nem a' történik rajtunk, a' mi a' Görögökön 's Rómaiakon, a' kik az Íliást és Aeneist leg-először olvasták, 's valamint azok, úgy mi is tsudálkozással 's gyönyörűséggel olvasuk azokat.

Ha már most ezt a' principiumot a' mi időnkbeli Vitézi-költeményekre alkalmaztatjuk, könnyű azt hozni-ki belőle, hogy lehetetlen vólt nékik itt a' tökéletetséget elérni; bár akármelley ékes versekbe foglal-

ták legyen is munkájikat, bátor meg-eleve-
nítették azokat a' tsak-nem meg-lelkesítte-
tett le-írásokkal, bár meg-gazdagították az
Erköltsi-tudománynak hathatós vonásaival,
's bár végezetre gyönyörködtetővé tették lé-
gyen is a' szorofsán öszve-szőtt és magokat
lafsanként ki-fejtegető történetek által. Le-
hetetlen tagadni, hogy az Újaknak munká-
jokban fok magánofan vett darabok vagy sza-
kazok, nem-tsak fel-érik, hanem meg is
haladják azokat, mellyeket a' Régiek abban
a' nemben tselekeznek; de még ezzel az
eggy fejedelemmel egygy hosszú Vitézi-köl-
temény hideg és únalmas lehet, hanemha
az Istenfég gyakorta mutogatja abban a'
maga mindenható erejét, hogy a' figyelme-
tetséget az Olvasóban fel-ébressze. Mint-
hogy a' mi újabb Poétáink a' Vitézi-költe-
ménynek tárgyául olyan matériákat válasz-
tottak, a' mellyek fel-tézik az igaz Vallást,
a' melly a' Pogányi költeményeket meg
nem engedheti: szükfégesképpen az ő Vité-
zi-költeményjek, vagy valamelly Románhoz
hasonló lett, a' minémü Tafsónak Meg-sza-
badított Jérušálemje, vagy pedig az igaz
Vallással ellenkező költeményekkel meg-
rakván azt, egygy fok tekintetben botrán-
koztató munkát adtak a' Közönségnek kezé-
be, a' minémü p. o. Ariostónak Rolándja,
és Miltonnak El-vezett Paraditsoma. Ezen
jegy-

Jegyzéfekből a' következik, hogy a' Keresztényi Vallásnak uralkodása alatt nem lehet olly tökéletes Vitézi-költeményt v. Epicum Poémát kézfíteni, a' millyen az Íliás és az Aeneis

De talán a' fellyebb mondottakból a' következhetne, hogy tehát Homérust és Virgiliust ki kellene a' gyermekeknek kezeikből venni, és más példákat kellene elejkebeadni, a' mellyet kövefsenek. De ez a' következés helytelen; mert 1-ször. Az Íliás és Aeneis nem áll tsupa költeményekből, hanem vagynak benne elmésen le-rajzolt béllyegek, le-írások, az Erköltsi-tudományból és a' Históriából vétetett jeles vonások, a' mellyekből az Ifjak hasznos oktatásfokat meríthetnek. 2-ször. A' mi a' Költeményeket illeti, azoknak tzéljok vagy tárgyok is nem mindenkor a' költött Istenek, és a' mellyek nem illyenek, azokat minden időben és minden helyeken lehet a' Poétáknak követni. 3-ször. Mellyik Tanító az, a' ki azal hízelkedhetne magának, hogy az ő Tanítványinak elegendő esméretet ízlést, és oktatást adott a' Poéfis felől, hanemha megsmérteti velek az Íliást és az Aeneist, 's a' több Poétákat, nevezetefen pedig a' Görögöket, a' kikben egyébütt haszontalan keresztetett szépségek találatnak. A' leg-nagyobb különbség a' Római és Görög Poéták

köztt ez, hogy az elsőbbségben kevesebb a híjánosság, de az utólsókban több a valóságos szépség. A' Görög Poésis volt Horátius' idejében az a' kút-fő, a' mellyből mérítettett a' szép Poésisnek ízlése, és ugyan e' volt az a' talp-kő v. fundamentom, mellyen többnyire minden híres Európai Poéták építették képzelődéseiket. 4-szer. Igaz az, hogy ha ma valamely Poéta Károlyról v. Filepről egy Iliás formájú Vitézi-költeményt botsátana-ki, gyakorta bé-hozván abba Jupitert, Júnót, Mercúriust, és a' Régifégnek minden Isteneit, az ilyen Poéta kevés kedveséget találna. De ha az ilyen Költemények meg nem szentvedtetnének az Epicum Poémában, meg-szentvedtetnének a' Poésisnek más darabjában, p. o. valamely Ódában, kivált ha mintegy melleleg való ékességül vétettetnének-elő valamely le-írásnak tökéletesítésére. Ekkor lehetősé lenne az, a' mi tsak nem lehetetlen a' Vitézi-költeményben, hogy t. i. az ilyen Mefék el-választatnának a' Vallástól, 's úgy nézet-tetnének az Istenek, mint valamely mennyei lelkek vagy Géníusok, vagy pedig mint meg - személyesített virtusok és bűnök. Melly fok felféges darabokat nem adtak nekünk e' tekintetben az újabb Poéták, kivált a' Deák Poésisben! a' mellyeknél jobb Mus-trákat nem adhatunk az Ifjaknak kezeikbe.

HÖ

HOMÉRUSRÓL ÉS VIRGÍLIUSRÓL.

Soha fenki jobban meg nem dítsérte Homérust, mint Pópe. Azt mondja róla ez a' böls Ánglus, hogy az a' Poésisi szépségeknek ki-meríthetetlen kút-feje, egy olyan hatalmas Mester, a' ki minden elmét meg-hódol, egy olyan követhetetlen Festő, a' ki az egész Természetet szemünk' elébe-terjeszti. Tsudálkozásra méltó ő az érzékenységnek hathatófága, a' le-írásnak külömbfége, a' természeti bélyegeknél bőv-fégek, a' mesterlégeknek tudások, a' képeknek nagyfágok, és a' ki-fejezéseknek nemes vóltok által. Sok száz Tűdófok igyekeztek már meg-határozni azt a' hasonlatofságot 's külömbféget, melly vagyon Homérus és Virgilius között. Póp is belé ereszkedik e' kérdésbe, 's minden előtte Írók felett ékeskedik az ő jegyzéseiben az ideáknak magafságokkal, az esméreteknél fokfágokkal, és a' kérődzéseknek mélyfégekkel.

„ Nints úgymond Homérushoz hasonló az
 „ elméségben, Virgiliushoz pedig az íté-
 „ let-tételben, Nem azt értem ezen úgy-
 „ mond, mintha Homérusnak nem lett vól-
 „ na ítélet-tétele, mivelhogy Virgiliusnak
 „ több vólt, vagy mintha ennek nem lett
 „ vólna elmésége, minthogy Homérustól
 e'

„ e' részben meg-győzöttetett. De ha ösz-
 „ ve kell őket hasonlítani, azt mondom,
 „ hogy Homérusban nagyobb vólt az ész,
 „ Virgiliusban nagyobb a' mesterfég: az
 „ egyikben bámúloom az embert, a' másik-
 „ ban tsudáloom a' mívest. Homérus erőt-
 „ vész' rajtam, és minteggy erőszakofan ma-
 „ gamon kívül ragad. Virgilius édesdeden
 „ húz, gyönyörködve vezet. Homérus a'
 „ maga kintseit nemes tékozlással szorja:
 „ Virgilius a' magájéit igen gondos adako-
 „ zással ofztogatja. Homérus, mint a' Ní-
 „ lus' vize hirtelen való áradásával, véghe-
 „ tetlengazdagfágot terjeszt-ki: Virgilius ha-
 „ sonló a' foha ki nem apadó folyó-vízhez,
 „ a' melly bizonyos határok és partok köz-
 „ zé vagon szoríttatva. Mindenik Poéta
 „ hasonló ahoz a' Vitézhez, a' kit le-rajzol
 „ minékünk. Homérus ellene állhatatlan
 „ mint Ákhilles; minden fut előtte, min-
 „ den enged néki, mennél inkább neveke-
 „ dik a' zürzavar, annál inkább tündöklik,
 „ és semmi őt meg nem akadályoztatja.
 „ Virgilius tsendes bátorfággal ékeskedvén
 „ mint Aeneás, mindenütt bír magával;
 „ még az ütközetnek közepette is mindent
 „ maga rendel-el, meg-háborodás nélkül
 „ hartzol, és győzödelmeskedik. A' mi az
 „ eszközöket illeti, Homérus, valamint Ju-
 „ piter mikor a' Világot meg akarja rémíte-
 „ ni,

„ ni, meg-refzketteti a' ki-terjesztett erős-
 „ léget, fel-gyújtja az egeket, tékozolja a'
 „ villámáfokat, 's harfogtatja a' mennydör-
 „ géfeket: Virgilius hasonló lévén eggy jól-
 „ tévő Istenféghez, magokkal az Istenekkel
 „ tanátskozik, a' Birodalmoknak Plánumot
 „ tsinál, le-téfi azoknak fundamentomaikat,
 „ és mindeneket nagy böltsefséggel igazgat.

„ A' mi az ütközeteknek elő-beszéllé-
 „ feket illeti, melly nagy külömbfég va-
 „ gyon Homérusban! Ez a' külömbfég e-
 „ gészzen meg-ígéz, 's magunkon,kívül ra-
 „ gad bennünket. Mitsoda efzközök által
 „ mehetett erre Homérus? úgy hogy a' leg-
 „ kifsebb környük-állást is nevezetefsé tudta
 „ tenni mi előttünk. Az ütközetben meg-
 „ hólt Vitézeknek halálokat meg-külöm-
 „ bözteti azoknak termézfeti bélyegek, ide-
 „ jek, állapotjok, nemzetek és famíliájok.
 „ Semmit el nem hagyott ő, a' mi eggyfzer
 „ szívre-átó; elő-véfi az Isteneknek meg-
 „ jelenéfeket, a' Kapitányoknak beszédei-
 „ ket, azoknak fegyvereiknek 's szekere-
 „ iknek külömbözö ékefségeiket. 's a' t. —
 „ Mitsoda nemefség találtatik az ő hasonla-
 „ tofságaiban! P. o. Ha Minerva le-fzáll az
 „ Égből, ez olyan minteggy alkalmas
 „ időben meg-jelentt hajnal-tsillag, a' melly
 „ a' hajós-feréget a' maga mozdulásaiaval
 „ igazgatja. Há a' Görögök az ő fegyve-
 reik-

„ reiknek tsattogásaik között maíroznak, e-
 „ zek hasonlók a' tengerhez, a' melly a'
 „ széltől hányattatván fel-emeli habjait mind
 „ addig, míglen a' parthoz tsapkodja azo-
 „ kat. Ha a' Görög és Trójai Hadi-sereg
 „ öfzve-tsap, ezek olyanok mint két folyó-
 „ vizek, mellyek két egymásnak ellenébe
 „ helyezettett magas hegyekről omolnak
 „ le-felé, 's a' mellyek minekutánna öfzve-
 „ tsapják tajtékzó habjaikat, ugyan azon
 „ mély örvénytől nyelettetnek-el. Ha Ajáx
 „ fel-öltöztvén fegyvereiben a' Görögök-felé-
 „ siet, ez olyan mint Márs, a' ki jelt ad a'
 „ hartzra, mikor Jupiter az egyenetlenség-
 „ nek magvát el-hintette a' népek között.

„ Az ő ékefen-szóllásának gyorsaságá-
 „ ból méltán úgy gondolkozhatunk, hogy
 „ ő eleven és febes ember vólt; azokból a'
 „ kellemetefségekből pedig, mellyek az ő
 „ stylusát követik, azt hozhatjuk-ki, hogy
 „ az ő képzelődésének tüze mindenkor mér-
 „ fékeltette vólt az ő természetének szelíd-
 „ sége és jámborfága által. A' Vallás és az
 „ Isteni-félelem meg-éretteti magát az ő
 „ munkájának majd minden levelén. Min-
 „ denütt el van a' felől hitettetve, hogy az
 „ Isteneknek tisztelet az embernek leg-
 „ első és leg-nemesebb kötelefsége. Az ő
 „ nemes szívűsége ki-tetfzik abban az ele-
 „ ven szerezetben, a' mellyet mutat Hazája
 „ eránt.

„ eránt. A' szállás-adás eránt való érzései
 „ nem egyebek, hanem egy emberféges
 „ és szánakozó szívnek gyümöltsei. Vége-
 „ zetre meg kell vallanunk, hogy Homérus
 „ néminémü részbe szülő Atyja a' TUDO-
 „ mánynak, hogy az ő elméje az egész Vi-
 „ lágot meg - ölelte, hogy mihekutánna a'
 „ fetétfégnek Századjában maga tündöklött,
 „ nem lett hozzá hasonló fenki még a' meg-
 „ világosított időkben is; hogy egy igen
 „ betses kintsel a' Világot meg-gazdagította,
 „ a' mikor az ő munkájában a' maga ideje-
 „ béli Históriát által-adta, a' melly ő mun-
 „ kájára mind addig tsudálkozásfal fognak
 „ nézni minden következendő népek, vala-
 „ míg a' Tudománynak szeretete és a' jó
 „ ízlés végképpen e' világból ki nem töröl-
 „ tetik. “

MÁS JEGYZÉSEK HOMÉRUS' ALKAL- MATOSSÁGAVAL.

Sokan vádolják, 's helyesen is, a' Túdós
 la Mottét azzal, hogy a' régi Íróknak nem
 adta-meg az illendő betsületet. Ez a' híres
 ember a' maga szép elméje által egy külö-
 nös okofságot teremtett, ha szabad úgy szól-
 nom, magának, a' melly szerént képzelte ő
 az illendőfégeket, főt a' Virtusokat is, 's in-
 nen

nen indul-el leg-gyakrabban, mikor a' Homérus' idejében élt embereknek erköltseiket és szokásaikat ostromolja. Minthogy pedig az Erköltsi-tudomány nem minden tartományokban 's nem minden helyekben ugyan az a' mi nálunk: látni való, hogy gyakorta maga tsinált magának la Motte Úr némelly Szörnyeményeket, a' mellyeken tépelődjön. De a' régieknek érdemeikről való kérdés fokkal helyesebben el-intéztetett már, hogy sem mint erről hofszan kellene szólani: elég legyen azért tsupán tsak egy jegyzéssel a' többeknek jegyzéseiket bővitenünk.

Az illendőféleg éppen az az Erköltsökre nézve, a' mi a' tsínofítás az ábrázatra nézve. A' mi Festőinknek 's Metzfőinknek szabad volna-é ma azért motskolni Phidiást, Praxitelest, vagy más régi Metzfőt, hogy Herculest nem német ruhában, kalapofan, 's púderes hajjal metzfette, a' mint ma járnak a' mi Vitézeink, hanem a' régi szokás szerént mezítelen nyakkal, vállán vívén az általa meg-ölettetett Orofzlánnak bőrét, kezében tartván egy rettenetes buzogányt, a' melly öltözetnek neme inkább illene ma egy Mézfároshoz, hogy sem mint egy Héróhoz? Bár akármelly vadnak 's parasztnak láttattafsék is ma, magában gondoltatván, ez az ábrázat és öltözetnek neme; de még is nem hogy tsúfolásoknak, hanem inkább

kább követéseknek tárgyává tették azt a' mi híres Festőink és Metszőink. Ezen principumok fzerént kell ítéletet-tennünk Homérusról és Virgiliusról is. Valamint a' Festők között, úgy a' Poéták között is az a' leg-jobb, a' ki leg-elevenebben le tudja nekünk festeni a' Nagy embereket, a' főbenjáró történeteket, 's az olyan héroismust, a' melly alkalmatos vólt ahoz az időhöz, a' mellyben a' maga munkájának tárgyát választotta. Akár festő-pemets, akár írottoll legyen az ilyen nagy Mestereknek kezeikben, akár a' szemeknek, akár pedig az elmének felsenek, a' tőlök le - rajzoltatott személyekben lévő vadfág és durvaság semmit sem vész'-el az ő munkájoknak betséből, tsak-hogy abban mindenek nagyok, illendők, igazak, természetiek, 's néminémüképpen meg-lelkesítették légyenek. A' követésnek szépsége olly elevenen meg-ragadja illyenkor a' gondolkozó elmét, hogy elfelejtkezik a' híjánofságokról, 's nem elmékedik egyébről, hanem tsak az elő-adásnak bámúlásra méltó szépségeiről. Igaz az, hogy egyg későbbi kérödzés fellyebb betsülteti vele a' mi ki-pallérozott Századunknak módosfágát, ennél a' régi egygyüüfégnél, a' melly olly közel jár a' vad-parasztfághoz: de bátor a' régifégtől meg-undorodik is, lehetetlen neki nem betsülni a' Festőnek elmésfégét,

a' ki azt olly nagy mesterféggel, nemefséggel, és kellemetefséggel mutogatja. Kitso-da az, a' ki mindezekben szerentséfebb lett volna Homérusnál? és ha valaki az újak köz- zül közelített hozzá; nem azzal nyerte-é azt, hogy az ő ízlését és methoduját tette magá- nak mustrául a' követésre?

AZ ÁBEL' HALÁLA, GESNER ÁLTAL.

1760-ban.

Eleitől-fogva meg-volt az a' jufsa a' Poé- fisnek, hogy a' maga materiáját az igazság- nak kút-fejeiből meríthette. Ha meg-enged- tetik néki néha az, hogy maga költsön va- lamit, vagy pedig a' regi melékből költsö- nözzön; de szabadlágában áll az is, hogy a' Históriának kezeiből válasszon magának materiát. Hogy most a' külfő Históriákról ne szóljunk; magok a' Sz. Könyvek igen gazdag és termékeny bányák lehetnek e' te- kintetben. Melly fok jeles történetek vagy- nak tsak a' Mó'ses' I-fő Könyvében, a' mel- lyeken a' mi Homérufaink 's Virgíliufaink dolgoztathatnák képzelődéseiket! Melly fok történetek vagynak olyanok, mellyeknek nemes és pompás elő-beszéllések fokkal in- kább segítene az elmétségnek erőlködéseit,

mint

mint az imitt amott tsapongó képzelődésnek költéfei, vagy a' mesés által-adásnak már egészen el-rongyollott álmódosításai. Ha valamely Vitézi-költeménynek tárgya a' Sz. Írásban találatnék, annál hasznosabb 's magát kedveltetőbb lenne az, és a' Poésis a' maga régi eredetére 's tzeljára e'képpen vizsgálva-vezettetnék. Ez az érzésnek leánya a' Poésis, régenten tsak a' Felsőleges Istennek nagysága körül foglalatostkodott, és soha sem is lehet e' felségesebb, mint akkor, mikor a' maga eredeti méltóságára vissza-helyezettetvén, azokat a' matériákat fogja énekelni, mellyeket a' Vallás fog elébe-terjeszteni. Ezeket a' jegyzéseket közönhetjük az Ábel' haláláról írt Vitézi-költeménynek, mellyet Német nyelven botosított világosságra Gesner Úr, és már némelly más nyelvekre is által-tétetett. Sok Olvasók előtt kedvet talált a' bölts. Író ezen válaszfáért. — A' Világon élt leg-első Família egy olyan dolgot terjeszt előnkbe, mellynek nézése hasznos és gyönyörűleges. Szeretjük azoknak a' tiszteletes személyeknek emlékezeteket előttünk forgatni, a' kikben a' virtus a' maga leg-nagyobb tökéletességében mutogatja magát. Mennél közelébb vagynak még ők az eredeti kút-főhöz, annál tisztábbak esméreteik, annál együgyűbbek erköltseik, annál egyenesfebbek lépéseik, annál

igazabbak érzéseik, annál szívfebbek 's erőltetés nélkül valóbbak az ő barátságai. Ádám még az ő meg-aláztatásában is megtartja előbbi nemességének bé-nyomott képét, 's az ő természeti bényege, mellyben az erőtlenség nélkül való jófágnak, 's a' kevélység nélkül való méltóságnak fúgarai egygyefülnek, mindenütt meg-mutatja az emberi Nemzetfégnek bóldogtalan, de az ő esetében is tiszteletre méltó tör'fökét. Ábel, úgymint ennek a' Költeménynek Hérója, nem egyéb, hanem maga az ártatlanság, a' virtus és a' nyájafság. Az Istentelen és kegyetlen Kain azokban az ő-fzempillantásában, mellyekben a' gyanakodás és írigység szabad lélekzést engedtek néki, maga is kárhoztatja a' maga dühöségét, 's arra kényszerít bennünket, hogy fzanakozzunk rajta. — Igaz az, hogy nem talátnak ebben a' kis munkában sem azok a' ragyogó fzeépítések, mellyeket az elméség fzer-felett hinteget, sem azok az éles jegyzések, mellyek minden érzéseket 's indulatokat fel-darabolnak, sem azok a' tüzet-okádó hegyekhez hasonló tüzek, mellyekkel gyakorta nem bírhat a' képzelődés: de azonban a' le-rajzolt képek olly mosolygók, a' le-írások olly természetiek, az érzések olly melegek, a' fzólló fzemélyek olly illendő fzínekbe öltöztettek, hogy éppen nints arra fzükfégünk, hogy ezen rövid

vid

vid de szép munkátskának Írójától más-forma
szépfégeket kívánjunk.

A' GÖRÖGÖKNEK THEÁTRUMJOK-
RÓL, V. NÉZŐ-SZÍNJEKRŐL.

*Discours sur l' Theatre des Grecs, par
le P. Brumoy.*

Sajnáltni lehet, hogy a' régi Theátrum ke-
vérsé vólt esmeretes akkor, mikor a' Fran-
tzia Theátrum a' maga leg-nagyobb töké-
letességében ragyogott. Mi lehet ennek oka?
nem egyéb, hanem a' bal-vélekedés, és a'
mások' szavok után való vak hallgatás. Min-
denik fél ugyan azon fegyverrel óltalmazza
a' maga vélekedését, t. i. az ízléssel és az
okofsággal. Hát ez az okofság és ízlés vál-
tozik-é a' helyekre, időkre, 's személyekre
nézve? Sőt inkább a' valóság és a' széplég
eleitől fogva minden helyeken 's minden sze-
mélyekben ugyan azon bé-nyomáfokat tsi-
nálták. A' valóságnak 's széplégnek neve
alatt az elmének munkáiban, minéműek p.
o. a' Szomorú-játékok; értem én a' Termé-
szetnek azt a' szerentsés követését, a' melly
meg-ragadja a' lelket, 's a' ki-pallérozott
Nemzetek között bé-vett ideák szerént ezt
kiáltoztatja: *E helyes, és szép!* Mert a'

mennyire a' Természet magához hasonló abban, a' mi tartozik az emberekre mint emberekre, p. o. az indulatoknak 's hajlandóságoknak játékokban; szint' annyira változtatja a' nevelés azokat a' titkos rúgókat, mellyek mozgatják az indulatokat; 's nem különben a' gondolkozásnak és munkálódásnak módjait. Úgyde a' mesterfégnek úgy kell le-festeni a' Természetet, a' mint találja, akarom mondani, az emberfégnek és nevelésnek regulái szerént.

Ezen principiumok szerént, menjünk a' Szomorú-játékoknak eredeteknek meg-vi'sgálásokra. A' történet v. a' vak szerentse kezdette először ezt a' Játékot Görög Országban: először tsak falusi paraszt mulatfág volt ez; azután vált Vallásbéli tzeremóniává; idő-jártatva öszve-elegyítettett benne a' díztelenfég a' szentféggel, de egéfzen Thespis' idejéig álltt az Éneklő-karból, mellynek énekléseit tántzolások követték. Thespis kezdett a' théátrumba vinni Jádzó-személyeket, a' kik az Éneklő-karnak meg-szünése után halatú szóval beszéllettek. De még ekkor is nem egyéb volt ez, hanem tsak árnyéka a' Szomorú-játéknak. Eschylus lett annak teremtoje 's formálója Görög Országban, a' ki azt a' Homérus' Íliásának nyomai szerént vitte tökéletesfégre; a' mint ezt meg-mutatja az a' nagy hasonlatofság, melly vagyon a'

Vi-

Vitézi-költemény és a' Szomorú-játék között. A' melly okoskodások által ment Homérus az Íliásnak készítésére; ugyan azok vezérlették Eschylust a' Szomorú-játéknak fel-találására. Mind a' kettőnek ugyan az a' tzeleje, matériája, öfzve-fzövezete, 's ki-fejtődése. Mind a' két részről az emberi indulatok jádzattatnak, különböző hafzon kerésések ütköznek-öfzve, és egyforma mesterfég által mérettetnek. Mindenikben hasonló híres személyek, úgymint nagy Hérók, Istenek, 's egész Népek mutogatják magokat, a' kik között az egy-arányúfág tsak azért láttatik hol egy hol más részre hajolni, hogy az Olvasóknak 's szemlélőknek figyelmetes-fégek mind addig függőben tartatassék, valamíg az utólfó tsapás által néminémü gyönyörűfeggel ki nem elégítettik az. Mind ezek a' hasonlatofságok igen érezhetők, 's nem különben a' különbfég is, a' melly vagyon a' két munka között. A' Vitézi-költemény arra való, hogy olvastassék; a' Szomorú-játék pedig arra, hogy nézettefsék. Mind a' kettő egy tselekedetet terjeszt előnkbe; de a' melly más móddal adattatik elébe az Olvasónak, másal ismét a' szemlélőnek. Ebből a' hasonlatofságból 's különbfégből húzta-ki Eschylus a' három egyfégeket, mellyek olly természet-szerént folynak a' *spectaculumnak* vagy nézésnek ideájából:

abból húzta-ki nem csak menésének módját, hanem minden meg-kívántató szépségeit is a' theátrumban való játéknak.

Nagy gyönyörűséget okoznak a' Néző-fzínben a' jelesen le-rajzolt emberi indulatok. Minden indulatok, főképpen pedig a' fzanakozás és a' félelem, mellyek egymástól el-válthatatlanok, rendről rendre közlik magokat a' nézőkkel. Mindenik érez magában gyönyörűséget is, keferűséget is: a' keferűség fellyül-haladja az édefséget, a' mikor a' mi fzanakozásunknak tzelja olyan dolog, a' mellytől magunk is méltán félhetünk; az édefség meg-haladja a' keferűséget, a' mikor a' gonosz felette távol jár mi tölünk: végezetre pedig, minden keferűség nélkül való gyönyörűséget érzünk akkor, a' mikor a' gonosz, melly előnkbe terjesztetik, tsak költött, nem pedig valófágos, a' millyenek p. o. az Oedipusnak nyomorúfágai. — Ebből származik az a' méltófágos bánkódás, melly követi a' Szomorú-játékot. E'képpen kísérgették nyomról nyomra Eschylus és a' több Görög Poéták az emberi szívnek hajlandófágait, hogy azok szerént a' Szomorú-jatéknak réguláit ki-tsinálhassák. Kétfég nélkül ebből a' kút-főből vették ők minden jegyzéseiket, Áristóteles pedig az ő munkáikból fzedegette azokat a' régulákat, mellyeket szabott a' Poétáknak. Ezek szerént
kell

kell meg-vi'sgálni minden Szomorú-játékot: úgymint az indulatokat, mellyek abban feltaláltak, az elő-adást, annak minéműfégeit, tartófágát, a' helynek ki-terjedését, a' különböző történeteknek öfzve-köttetésekét és ki-fejtéseket, a' fzemélyeket, a' mu'sikát, az erköltsöket, 's a' dolgoknak elő-befzéléseket; valamint ezek a' Vitézi-költeményben véghez mennek, a' mellynek a' Szomorú-játék nem egyéb, hanem néminémű rövid fummája.

Már most azt is meg kellene vi'sgálni, mennyire lehessen a' régi Görög Néző-fízneket a' mijeinkkel, nevezetesen pedig a' Frantziákéval, a' melly Európában elsőféget érdemel, öfzve-hafonlítani. Hogy ezt a' kényes öfzve-hafonlítást tehessük, esmérnünk kell a' régi néző fzemélyeket, valamint esmérjük a' maiakat. Szükség e' végre, hogy előnkbe terjesszük Görög Országot, úgy a' mint vólt az ő leg-nagyobb virágjában, t. i. az Eschylus', Sophocles', és Euripides' Századjában; előnkbe kell terjesztenünk ama bölts és pompás Áthénást az ő igazgatásának formájában; esmérnünk kell annak Királyjait 's híres Vitézeit, kik a' Poétáknak munkáikban mintegy élve fzemléltettek. A' Görögöknek theátrumjok igen fokat különbözött a' Rómaiakétól, 's a' miéinktől is. Az igazgatásnak módja, a' Nemzetnek

haszna, 's a' Vallásnak titka vóltak annak belfő rúgóji és fundamentomi. És ezek azok, a' mi a' Görög spectáculumokat különöfké és minden egyéb néző-színektől különbözökké tézik. A' Rómaiak, 's a' mai Európai Nemzetek is, tsak azért készítenek Szomorú-játékokat, hogy a' Nézőket gyönyörködtessék: de az Áthénásbéliek a' magok titkos tzeljokat szállaltatták-meg azokban, a' mint ezt a' Köz-társfágnak környülálláfai kívánták. De hogy valaki erről tökéletes ítéletet-tégyen, szükfég hogy a' Görögöknek szokásaikkal, erköltsökkel, ízlésekkel, változáfaikkal, 's természeti béllyegekkel úgy meg-esmérkedjen, mint e' kezünk alatt lévö Könyvnek Írója, a' ki ezt azt esméretet merítette a' Görög Íróknak szorgalmatos olvasáfokból.

Mitsoda hasonlatofság vagyon tehát a' régi és új Szomorú-játékok között? Mind a' ketten meg-eggyeznek abban, hogy az embereknek hasznosan való mulattatáfokra 's gyönyörködtetésekre készítették. Mind a' régiek mind az újak hasonló tzelra dolgoztak, 's ugyan azon eszközzel éltek, hogy t. i. az emberekben egy magát kedvelltetö szomorúfágot gerjesszenek. Vezette őket erre az emberi szívnek tanuláfa; úgy hogy ha valaha ez a' mesterfég el-veszne, újra fel lehetne azt találni, mert az emberek mint em-
be-

berek, fok Századoknak le-folyások alatt is nem változnak-el, és az emberi szív mindenkor meg-tartja azon emberi természetét, hogy a' hathatós bé-nyomások által szomorúfagra indíttatik. — A' mi a' Szomorú-játékoknak matériájokat illeti, soha azok költemények nem lehetnek. Ennek oka vétetetik az emberi elmének természetéből; mert egyedül tsak a' hiteleség vagy meg-lehetőség az, a' melly által az meg-illettethetik. A' melly dolgok úgy adattatnak-elő a' Szomorú-játékokban, mint a' mélyek a' Királyoknak palotájokban, 's az Országoknak közepében estek; azokat nem nézheti úgy az emberi elme, mint költeményeket. Ha pedig a' Poéta mindeneket tsak a' maga képzelődése után költene, maga gondolna holmi történeteket és neveket, úgy a' nézők, mint hihetetlen dolgokban, meg-botránkoznának azokban, és a' szomorú-játék el nem érné a' maga tzieljét. De minthogy a' Comœdia nem illet mást, hanem tsak a' közönséges életet, és annak nevetéseit, a' nézők tsak-nem meg-ígéztetvén, könnyen fel-tehetik, hogy az a' dolog, melly elejekbe terjesztetik, valóságosan meg-esett, bár nem esmérik is azt. Ezekben meg-egyegeznek minden-féle nézők; akár mitsoda Nemzetből 's Országból valók légyenek. De hasonlítsunk már öszve két különböző

Szé-

Századbéli 's Nemzetbéli embereket. P. o. vefsük-öszve az Áthénásbélieket a' Pári'siakkal.

A' régi Görögök azt kívánták, hogy minden Szomorú-játékoknak matériájik az ő régi Históriájikból vétettefsenek; a' melly is fokot különböz a' maiaknak ízléfektől, a' kikhél máfunnan költsönöztetnek a' Szomorú-játékoknak matériájik. A' Görögök-nél fokkal szorofabb régulák közzé vóltak szoríttatva a' Játék-néző-színbe vitettetett Szomorú-játékok, mint-sem a' maiak. A' régi Görög Szomorú-játékok inkább közélítettek a' szép természethez: de a' maiakban több méltóság 's nemesség taláztatik a' jó erköltsökre nézve. A' régiek eggyügyübbek és természetibbek vóltak; a' maiak gazdagabbak, és több képzelődéfekekkel terheltetek-meg.

A' mi a' Poétáknak elméjeket 's belfő bélyegeket illeti, mindjárt Eschylus, a' ki a' Szomorú-játéknak atyja vólt, fokkal pompásabb hangon kezdett szólalni, mint a' Homérus' Íliásza. Ez az a' *Magnum loqui*, a' mellyről szól Horatius. Sőt hihető, hogy ez az Eschylus messzebbre is vitte itt a' dolgot, mint-sem kellett vólna. Az ő elméjének fel-emelkedése nem engedte-meg néki, hogy úgy beszélijen mint egyéb emberek. Az ő fel-fútt és kevélyen fel-dagadt szólláfá-

fának formája fokkal hasonlóbb a' dobhoz, vagy a' Vitézeknek újjongatásokhoz, hogysem mint a' Homérus' trombitájához. Sophocles fokkal inkább értette a' Néző-színben meg-kívántatott beszédnek valóságos nemességét: a' honnan közelebből is követte Homérust, a' maga stylusára hintegetvén egy-felől édes mézeket, mellyekre nézve méhnek neveztetett, más-felől pedig olyan méltóságot, melly az ő Szomorú-játékját hasonlóná tette egy tisztelleges affzonyfághoz, a' ki a' Horátius' ki-fejezése szerént, minden díszséggel 's illendőséggel kíván meg-jelenni a' Közönség előtt. Euripides fokkal inkább közelített a' maga stylusában a' közönséges beszédhez, 's inkább kívánt arra, magát kedveltető szépséget és nyájaiságot, hogysem mint erőt és nagyságot hintegetni.

VI. DARAB FOGLALATJA.

	Lap.
Az Égről és Tsillagokról	3
A' Földről	18
A' Vízről	24
A' Hajókázásról	28
Az Embernek Nevekedéséről	35
A' Chínai Tsászárnak múlató Palotája.	44
A' Schack Játékról	50
A' Phycicára tartozó némelly Gondoskodások	64
A' Hangnak és Szélnek Gyorfafágáról.	68
A' Fa-leveleken lakó molyról	71
A' Drága Kövekről némelly jegyzések	75
A' Gyöngyökről	84
A' Töröl, Legyezőről, Haj-porról, Kalap- ról, 's Toll-bokrétákról	88
A' Tekenös-Békáról	99
A' Bikáról, Ökorről, Tehénről, 's Borjúról	110
A' Lórol	135
Az Embereknek Barátjok	153
A' Katonai tudományról	159
A' Duellumról, vagy a' két Személyek közt való viaskodásról	162
Ugyan Arról	167
A' Követekről, 's a' Követtségnek jó folyta- tásáról	169
A' Frantzia elevenlégről 's jó kedvülégről	178
Miképpen kell egyebeknek tetszeni	181
Hogy kell a' jó ízlést az Ifjoknak elméjek- be jókor bé-tsepegtetni	187
§. I. A' gazdagságról 's Izegénylégről	189
§. II. Az Épületekről	201
§. III. Házi-bútorok, öltözetek, ló-szerfzámok, 's egyebek	209
§. IV.	

§. IV. Gazdag asztal; ételben 's italban való bújázkodás	221
§. V. Méltóságok 's Betsületek	236
§. VI. Győzödelem, Nemesség, Elmebéli tehetségek, Hír 's név	241
A' Luxusról, vagy Pompáról	279
Rövid Beszéd; mellyet a' Frantzia Nemzeti Gyűlésnek egyik érdemes tagja Rabaut Úr élő szóval a' Gyűlésben el-mondott 1790-ben, két millió Protestáns Lakosoknak képekben	282
A' Protestáns vallásnak Magyar Országban való julsairól	307
T. Dénis Úr, a' Királyi Könyv-tár' Örzője, szép Versekkel tisztelte-meg halála után Hell Maximiliánt	329
Az Ékesen - szóllásról	330
Mitsoda Hasonlatosság legyen az ékesen szóllás és a' Festés között	337
Még is az Ékesen - szóllásról	343
A' Magaságosról, vagy Subliméről	346
Más Jegyzések a' Magaságosról	350
Ugyan arról más Jegyzések	354
A' Beszédnek díszes Hangjáról, vagy Jeles el-mondásról	358
A' Frantzia Poésisről	361
Közlöngésen a' Poésisről	365
A' Hang-eggyezésről, V. Hármóniáról, mellyben Homérus és Virgilius első Mesterek.	368
Az Enthusiásmusról	370
A' Páztori verseknek eredetokről	373
A' Vitézi-kolteményről, vagy Epicum-poemáról	378
Homérusról és Virgiliusról	395
Más Jegyzések Homérus' alkalmazatóságával	399
Az Abél' halála Gesner által	402
A' Görögöknek Theátrumjokról, vagy néző-színjokról	405

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR
13670^a 1952 naplószám